

Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar

Neveléstudományi Doktori Iskola, vezetője: Prof. Dr. Halász Gábor, DSc habilitált egyetemi tanár

Pedagógiatörténet Doktori Program, vezetője: Prof. Dr. Németh András, DSc, az MTA doktora, egyetemi tanár

Kiss Henriett:

Zenehallgatás az általános iskolai ének-zene órákon az 1960-as években

Konzulensek:

témavezető:

Dr. habil. Szabolcs Éva PhD egyetemi tanár

ELTE PPK Neveléstudományi Intézet

Történeti, Elméleti és Összehasonlító Pedagógiai Kutatócsoport

társ-témavezető:

Dr. habil. Bodnár Gábor DLA intézetigazgató egyetemi tanár

ELTE BTK Művészetközvetítő és Zenei Intézet

Bíráló bizottság:

Elnök: Dr. Vámos Ágnes, egyetemi tanár, ELTE PPK

Belső bíráló: Dr. habil. Kopp Erika, egyetemi docens, ELTE PPK

Külső bíráló: Dr. Orsovics Yvette, egyetemi adjunktus, Selye János Egyetem

Titkár: Dr. Baska Gabriella, egyetemi adjunktus, ELTE PPK

Tagok: Dr. Németh András, egyetemi tanár, ELTE PPK

Dr. Tóthné Dr. Váradi Krisztina, főiskolai docens, EKE Ének-Zene Tanszék

Dr. habil. Rapos Nóra, egyetemi docens, ELTE PPK

2020

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm témavezetőmnek, Szabolcs Éva tanárnőnek, hogy a neveléstudomány oldaláról segítette a munkámat. Köszönöm társ-témavezetőmnek, Bodnár Gábor tanár úrnak, hogy a zenepedagógia nézőpontjából irányította a munkámat.

Köszönöm Németh András tanár úrnak, a Pedagógiatörténet Doktori Program vezetőjének és az általa irányított Doktorandusz Műhely valamennyi hallgatójának, hogy a doktori iskolai tanulmányaim során hozzászólásaikkal, észrevételeikkel és kérdéseikkel segítették a kutatásom kibontakozását.

A kutatás során több könyvtárban megfordultam, ahol sok könyvtárossal kerültem kapcsolatba. Köszönöm az Országos Széchényi Könyvtár, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, a Régi Zeneakadémia Hangtára, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Zenei Gyűjteménye, a Verseghy Ferenc Könyvtár (Szolnok), a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Pedagógiai Intézet Könyvtára, a Szent István Egyetem Alkalmazott Bölcsészeti és Pedagógiai Kar/Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campus Könyvtára, a Városi Könyvtár és Információs Központ (Jászberény) és a Jászberényi Katolikus Óvoda, Általános Iskola és Középiskola könyvtára könyvtárosainak a doktori dolgozatom elkészítéséhez nyújtott segítségét.

Köszönöm Édesanyám és Édesapám minden segítségét, nélkülük biztosan nem jutottam volna el idáig a doktori tanulmányaimban.

Tartalomjegyzék

Ábrák és táblázatok jegyzéke	7
1. A kutatás problémafelvetése	11
1.1. A kutatás előzményei, a személyes motiváció	11
1.2. A kutatási téma aktualitása	12
1.3. A kutatás problematikája	13
1.4. A kutatás előfeltevései	16
1.5. A kutatás célja, elsődleges forrásai és az alkalmazott módszerek	17
1.6. A disszertáció felépítése	18
2. Az ének-zene tankönyveket elemző szakirodalom bemutatása	20
2.1. Az ének-zene tankönyveket elemző szakirodalom általános bemutatása	20
2.2. A zenehallgatás témája az ének-zene tankönyvekről szóló szakirodalmak lapjain	25
2.2.1. A zenehallgatás érintőlegesen jelenik meg a szakirodalmakban	25
2.2.2. A zenehallgatásról szóló önálló tanulmányok	32
2.3. Az ének-zene tankönyveket elemző szakirodalom másodelemzésének tanulságai	35
3. A külföldi és a hazai iskolai zenehallgatás vázlatos története a kezdetektől az 1960-as évekig	38
3.1. Nemzetközi kitekintés	38
3.2. Az iskolai zenehallgatás Magyarországon	43
3.2.1. Az általános iskolai zenehallgatás előzményei az 1930-as évektől 1945-ig	43
3.2.1.1. A gramofon és a rádió használatáról az énekpedagógusok folyóiratában	43
3.2.1.2. Belle Ferenc dr.: egy hangszertanár gondolatai	46
3.2.2. Zenehallgatás az általános iskolai énekórákon (1945–1962)	48
3.2.2.1. Tanterv, 1946	48
3.2.2.2. Tanterv, 1950	50
3.2.2.3. Tantervek, 1956–1958	56
3.2.2.4. Úton az 1962-es tanterv felé	63
3.3. Összefoglalás	69

4. Zenehallgatás az alsó tagozatos ének-zene órákon az 1960-as években	72
4.1. Első osztály	72
4.2. Második osztály	73
4.3. Harmadik osztály	74
4.4. Negyedik osztály	75
4.5. Az 1–4. osztály zenehallgatási lemezének bemutatása	77
4.6. Az alsó tagozatos zenehallgatás összefoglalása	82
 5. Zenehallgatás az ötödik osztályos ének-zene órákon az 1960-as években	 86
5.1.1. A tantervi tervezet zenehallgatásra vonatkozó részei	86
5.1.2. A tanterv zenehallgatásra vonatkozó részei	88
5.2. A tankönyv elemzése	89
5.2.1. Az ének-zene tankönyvek elemzésének nehézségeiről	89
5.2.2. A tankönyv makrostruktúrája	91
5.2.3. A tankönyv zenehallgatásra vonatkozó részei	93
5.2.3.1. A kottapéldák	95
5.2.3.2. Feladatok, megfigyelési szempontok, kérdések, magyarázatok és ismétlés	96
5.2.3.3. Képi illusztrációk	100
5.2.3.4. Zenei tárgyú olvasmányok	101
5.3. A munkafüzet zenehallgatásra vonatkozó részei	103
5.4. A zenehallgatási lemez bemutatása	105
5.5. Összefoglalás	113
 6. Zenehallgatás a hatodik osztályos ének-zene órákon az 1960-as években	 118
6.1.1. A tantervi tervezet zenehallgatásra vonatkozó részei	118
6.1.2. A tanterv zenehallgatásra vonatkozó részei	118
6.2. A tankönyv elemzése	119
6.2.1. A tankönyv makrostruktúrája	119
6.2.2. A tankönyv zenehallgatásra vonatkozó részei	120
6.2.2.1. A kottapéldák	122
6.2.2.2. Feladatok, megfigyelési szempontok, kérdések, magyarázatok és ismétlés	124
6.2.2.3. Képi illusztrációk	132
6.2.2.4. Zenei tárgyú olvasmányok	132
6.3. A munkafüzet zenehallgatásra vonatkozó részei	135

6.4.. A zenehallgatási lemez bemutatása	137
6.5. Összefoglalás	146
 7. Zenehallgatás a hetedik osztályos ének-zene órákon az 1960-as években	 152
7.1.1. A tantervi tervezet zenehallgatásra vonatkozó részei	152
7.1.2. A tanterv zenehallgatásra vonatkozó részei	153
7.2. A tankönyv elemzése	153
7.2.1. A tankönyv makrostuktúrája	153
7.2.2. A tankönyv zenehallgatásra vonatkozó részei	156
7.2.2.1. A kottapéldák	158
7.2.2.2. Feladatok, megfigyelési szempontok, kérdések, magyarázatok és ismétlés	161
7.2.2.3. Képi illusztráció	167
7.2.2.4. Zenei tárgyú olvasmányok	168
7.2.2.5. A hetedik osztályban részletesen megismert zeneszerzők	170
7.3. A munkafüzet zenehallgatásra vonatkozó részei	177
7.4. A zenehallgatási lemezek bemutatása	179
7.5. Összefoglalás	185
 8. Zenehallgatás a nyolcadik osztályos ének-zene órákon az 1960-as években	 191
8.1.1. A tantervi tervezet zenehallgatásra vonatkozó részei	191
8.1.2. A tanterv zenehallgatásra vonatkozó részei	191
8. 2. A tankönyv elemzése	192
8.2.1. A tankönyv makrostruktúrája	192
8.2.2. A tankönyv zenehallgatásra vonatkozó részei	194
8.2.2.1. A kottapéldák	196
8.2.2.2. Feladatok, megfigyelési szempontok, kérdések, magyarázatok és illusztráció	199
8.2.2.3. Képi illusztráció	204
8.2.2.4. Zenei tárgyú olvasmányok	205
8.2.2.5. A nyolcadik osztályban részletesen megismert zeneszerzők	208
8.3. A munkafüzet zenehallgatásra vonatkozó részei	217
8.4. A zenehallgatási lemez bemutatása	220
8.5. Összefoglalás	226

9. Összegzés	231
10. Az előfeltevések igazolása	234
11. Záró gondolatok	247
Felhasznált irodalom	249
Mellékletek (külön dokumentumban)	

Ábrák és táblázatok jegyzéke (Mellékletek)

Ábrák jegyzéke

1. ábra OPI (1964a, szerk.): *Zenehallgatás az általános iskola 1–4. osztálya számára*. Összeállította Kovács Lajos. Magyar Hanglemezgyártó Vállalat, Budapest; OPI (1964b, szerk.): *Zenehallgatás az általános iskola 5. osztálya számára*. Összeállította Lugossy Magda és Petneki Jenő. Magyar Hanglemezgyártó Vállalat, Budapest; OPI (1964c, szerk.): *Zenehallgatás az általános iskola 6. osztálya számára*. Összeállította Lugossy Magda és Petneki Jenő. Magyar Hanglemezgyártó Vállalat, Budapest. Fotó: Baráth Éva.

2. ábra OPI (1965, szerk.): *Zenehallgatás az általános iskola 7. osztálya számára*. Összeállította Péter József és Petneki Jenő. Magyar Hanglemezgyártó Vállalat, Budapest. Fotó: Baráth Éva.

3. ábra OPI (1966, szerk.): *Zenehallgatás az általános iskola 8. osztálya számára*. Összeállította Péter József és Petneki Jenő. Magyar Hanglemezgyártó Vállalat, Budapest. Fotó: Baráth Éva.

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: Az 1–4. osztályos zenehallgatási lemez tartalma. Források: Országos Pedagógiai Intézet (1964a, szerk.): *Zenehallgatás az általános iskola 1–4. osztálya számára*. Összeállította Kovács Lajos. Magyar Hanglemezgyártó Vállalat, Budapest.

2. táblázat: Az 1–4. osztályos zenehallgatás anyaga felső tagozatos lemezekben. Források: Országos Pedagógiai Intézet (1964a, szerk.): *Zenehallgatás az általános iskola 1–4. osztálya számára*. Összeállította Kovács Lajos. Magyar Hanglemezgyártó Vállalat, Budapest; Országos Pedagógiai Intézet (1964b, szerk.): *Zenehallgatás az általános iskola 5. osztálya számára*. Összeállította Lugossy Magda és Petneki Jenő. Magyar Hanglemezgyártó Vállalat, Budapest; Országos Pedagógiai Intézet (1964c, szerk.): *Zenehallgatás az általános iskola 6. osztálya számára*. Összeállította Lugossy Magda és Petneki Jenő. Magyar Hanglemezgyártó Vállalat, Budapest.

3. táblázat: Az ötödik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó szakdidaktikai apparátusának áttekintése. Forrás: Lugossy Magda–Petneki Jenő (1964a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák ötödik osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

4.táblázat: Az ötödik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó részeinek kottapéldái. Forrás: Lugossy Magda–Petneki Jenő (1964a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák ötödik osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

5.táblázat: Feladatok, megfigyelési szempontok, kérdések, magyarázatok és ismétlés az ötödik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó részeiben. Forrás: Lugossy Magda–Petneki Jenő (1964a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák ötödik osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

6.táblázat: Az ötödik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó képi illusztrációi. Forrás: Lugossy Magda–Petneki Jenő (1964a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák ötödik osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

7.táblázat: Az ötödik osztályos ének-zene tankönyv zenei tárgyú olvasmányai. Forrás: Lugossy Magda–Petneki Jenő (1964a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák ötödik osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

8. táblázat: Az ötödik osztály zenehallgatási lemezei. Források: Országos Pedagógiai Intézet (1964b, szerk.): *Zenehallgatás az általános iskola 5. osztálya számára*. Összeállította Lugossy Magda és Petneki Jenő. Magyar Hanglemezgyártó Vállalat, Budapest; Lugossy Magda–Petneki Jenő (1964a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák ötödik osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

9. táblázat: A hatodik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó szakdidaktikai apparátusának áttekintése. Forrás: Lugossy Magda és Petneki Jenő (1964d): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák hatodik osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

10. táblázat: A hatodik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó részeinek kottapéldái. Forrás: Lugossy Magda és Petneki Jenő (1964d): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák hatodik osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

11. táblázat: Feladatok, megfigyelési szempontok, kérdések, magyarázatok és ismétlés a hatodik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó részeiben. Forrás: Lugossy Magda és Petneki Jenő (1964d): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák hatodik osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

12. táblázat: A hatodik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó képi illusztrációi. Forrás: Lugossy Magda és Petneki Jenő (1964d): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák hatodik osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

13. táblázat: A hatodik osztályos ének-zene tankönyv zenei tárgyú olvasmányai. Forrás: Lugossy Magda és Petneki Jenő (1964d): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák hatodik osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

14. táblázat: A hatodik osztály zenehallgatási lemezei. Források: Országos Pedagógiai Intézet (1964c, szerk.): *Zenehallgatás az általános iskola 6. osztálya számára*. Összeállította Lugossy Magda és Petneki Jenő. Magyar Hanglemezgyártó Vállalat, Budapest; Lugossy Magda és Petneki Jenő (1964d): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák hatodik osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
15. táblázat: A hetedik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó szakdidaktikai apparátusának áttekintése. Forrás: Péter József és Petneki Jenő (1965a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 7. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
16. táblázat: A hetedik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó részeinek kottapéldái. Forrás: Péter József és Petneki Jenő (1965a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 7. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
17. táblázat: Feladatok, megfigyelési szempontok, kérdések, magyarázatok és ismétlés a hetedik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó részeiben. Forrás: Péter József és Petneki Jenő (1965a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 7. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
18. táblázat: A hetedik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó képi illusztrációi. Forrás: Péter József és Petneki Jenő (1965a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 7. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
19. táblázat: A hetedik osztályos ének-zene tankönyv zenei tárgyú olvasmányai. Forrás: Péter József és Petneki Jenő (1965a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 7. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
20. táblázat: A hetedik osztályban részletesen megismert zeneszerzők. Forrás: Péter József és Petneki Jenő (1965a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 7. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
21. táblázat: A hetedik osztály zenehallgatási lemezei. Források: Országos Pedagógiai Intézet (1965, szerk.): *Zenehallgatás az általános iskola 7. osztály számára*. Összeállította Péter József és Petneki Jenő. Magyar Hanglemezgyártó Vállalat, Budapest; Péter József és Petneki Jenő (1965a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 7. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
22. táblázat: A nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó szakdidaktikai apparátusának áttekintése. Forrás: Péter József és Petneki Jenő (1966a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 8. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

23. táblázat: A nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó részeinek kottapéldái. Forrás: Péter József és Petneki Jenő (1966a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 8. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
24. táblázat: Feladatok, megfigyelési szempontok, kérdések, magyarázatok és ismétlés a nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó részeiben. Forrás: Péter József és Petneki Jenő (1966a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 8. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
25. táblázat: A nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó képi illusztrációi. Forrás: Péter József és Petneki Jenő (1966a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 8. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
26. táblázat: A nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv zenei tárgyú olvasmányai. Forrás: Péter József és Petneki Jenő (1966a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 8. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
27. táblázat: A nyolcadik osztályban részletesen megismert zeneszerzők. Forrás: Péter József és Petneki Jenő (1966a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 8. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
28. táblázat: A nyolcadik osztály zenehallgatási lemezei. Források: Országos Pedagógiai Intézet (1966, szerk.): *Zenehallgatás az általános iskola 8. osztálya számára*. Összeállította Péter József és Petneki Jenő. Magyar Hanglemezgyártó Vállalat, Budapest; Péter József és Petneki Jenő (1966a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 8. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

1. A kutatás problémafelvetése

1.1. A kutatás előzményei, a személyes motiváció

A „komolyzene”, más néven klasszikus zene iránti érdeklődésem gyermekkoromban kezdődött. Az ének-zene tagozatos általános iskolai ének-zene órák és a zeneiskolai zongora- és szolfézsórák mellett, a magam öröme, sokat olvastam a nagy zeneszerzők életéről, valamint sokat hallgattam a műveiket is. A zeneművészeti szakközépiskolában (mai nevén zenei szakgimnázium), bár zongora és szolfézs-zeneelmélet szakokon tanultam, legkedvesebb tantárgyam a zeneirodalom volt. Érettségi után a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola zenetudományi szakján tanulhattam tovább (a főiskolaként megnevezett intézmény egyetemi rangúnak számított, míg az adott szak mai neve muzikológia). Amit Magyarországon a zenetörténetről egyetemi szinten meg lehetett tanulni, azt ennek az országban máig egyedülálló képzésnek a keretein belül próbáltam meg elsajátítani.

Egyetemi tanulmányaim befejeztével a Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Karán, a tanítóképzésben találtam munkalehetőséget. Itt nagyon sok és sokféle tantárgyat kellett tanítanom (ének-zene, az ének-zene tantárgy-pedagógiája, zeneirodalom, zenetörténet, zongora, kamarazene, szolfézs-zeneelmélet, kórusok zongorakísérete), de a szívemhez, érdeklődésemhez és a tudásomhoz legközelebb álló tantárgy itt is a zeneirodalom és a zenetörténet maradt, bár, a többi tantárgy mellett ezekre a „kis” tárgyakra a képzés rendjén belül alig-alig jutott idő.

A tanítóképzésben a zeneirodalom órák a tanítójelölteket az általános iskola alsó tagozatos (továbbá ének-zene műveltségi terület esetében az ötödik és hatodik osztályos) ének-zene órákon folyó zenehallgatás „levezénylésére” hivatottak leginkább felkészíteni.

Oktatói munkám kezdetén, a 2000-es években már teljesen természetesnek számított, hogy az általános iskolai ének-zene órák szerves része a ma zenehallgatásnak nevezett tevékenység is. A főiskolai tanórákon az ott kötelezően előírt zenehallgatási anyagot – eleinte a Nemzeti Tankönyvkiadó (*Tóthné*, szerk. 2001, 2005, *Bozsik*, szerk. 2005, *Ördög*, é.n.), majd a Mozaik Kiadó (MS-4002, MS-4003, MS-4004, *Király*, MS-4015, MS-4016) zenehallgatási anyagát – tanítottam. Történelmi érdeklődésemnél fogva arra is kíváncsi lettem, hogyan folyt korábban az általános iskolai ének-zene órákon a zenehallgatás. Így jutottam el a napi gyakorlatból a részterület múltjának tanulmányozásához. A tanszék hangzó állományában megtaláltam a korábbi, 1977-es Az általános iskolai nevelés és oktatás tervéhez (*Szebenyi*, főszerk. 1981) készült hanglemezsorozatot (Zenehallgatás általános iskola 1–2. osztály, 1979, *Laczó*, szerk. 1980, 1981, *Tarcai*, szerk. 1983a, 1983b). Hosszú ideig eddig tudtam visszavezetni az általános iskolai zenehallgatás történetét. A korábbi fejleményeket már a doktori iskolai

tanulmányaim során sikerült megismernem. A felsőoktatásban tanító oktatók számára törvény¹ írta elő a tudományos fokozat megszerzésének követelményét, ezért – már a doktori iskolai felvételre is gondolva – igyekeztem az általános iskolai ének-zene tanítás témaköréből egy szép és érdekes, hozzám közel álló kutatási témát választani. Így lett a kutatási témám az általános iskolai zenehallgatás története.

1.2. A kutatási téma aktualitása

Napjainkban, akarva-akaratlanul, mindenki zenét hallgat, a zenehallgatás átfogja a mindennapjainkat. Jó, ha mi magunk határozhatjuk meg, hogy mikor, hol és mit szeretnénk meghallgatni. Sajnos, ez nem minden esetben történik így: a hétköznapiakban – leginkább a közlekedés és a vásárlás során – sokszor akkor, ott, és olyan zenét is kénytelenek vagyunk meghallgatni, amikor, ahol, és amelyekre nem igazán vágyunk. A zenehallgatásnak a mindennapi életünkben való előretörését jól mutatja egy egyszerű példa. Ha beírjuk a Google keresőjébe a zenehallgatás keresőszót, 0,25 másodperc alatt „nagyjából 313.000 találat” jön elő a számítógépen. Amennyiben ezt a próbát angolul tesszük meg, akkor a „listening to music” kifejezésre 0,49 másodperc alatt „nagyjából 615.000.000 találat” a keresőprogram eredménye.² Elmondható az is, hogy a különböző, egyre modernebb eszközökkel ma már egész iparág szolgálja ki a folyamatosan növekvő fogyasztói igényeket.

A technikai fejlődés adta újfajta lehetőségekkel az iskola is korán elkezdett élni. Hazánkban az iskolai énektanításban már az első, zene lejátszására alkalmas technikai eszközök megjelenését követő néhány évtizeden belül, az 1930-as évekkel kezdődően, jellemzően a gimnáziumokban és a polgári iskolákban, az iskolai énekórák része lett a gramofon és a rádió útján történő úgynevezett gépi zenehallgatás (Kiss, 2015b).³ Ez a tendencia azóta sem szakadt meg, csak a használt technikai eszközök változtak meg a fejlődés hatására: a mai tanulók az iskolai ének-zene órákon többnyire CD-ről, DVD-ről hallgatják és

¹ 2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról 87. § (1)
<https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0500139.TV&pagenum=2> Letöltés: 2019. május 26.

² zenehallgatás:
https://www.google.com/search?source=hp&ei=TljqXP_gJaP3qwGYo5bwCA&q=zenehallgat%C3%A1s&oeq=zenehallgat%C3%A1s&gs_l=psy-ab.12..0110.756.2566..3089...0.0..0.81.935.13.....0....1..gws-wiz.....0..0i131.4F_gbdwKQgA Letöltés: 2019. május 26.

listening to music: https://www.google.com/search?ei=UljqXK-7CofRgTaqInoCQ&q=listening+to+music&oeq=listening+to+music&gs_l=psy-ab.3..0110.115177.124391..124754...7.0..1.147.2980.27j8.....0....1..gws-wiz.....0..0i71j0i67j0i131j0i13j0i22i30.nZCFstoluSs Letöltés: 2019. május 26.

³ Ittész (1997) a tantárgy nevének énekről a mai ének-zenére való megváltozását a zenehallgatás tevékenységének az 1960-as években a tantárgyba való integrálódására vezeti vissza: „A zenei nevelés az általános képzésben korábban általában ének tantárgyként megjelölve jelent meg a tantervben. Az 1960-as évek eleje óta használatos az ének-zene megjelölés, akkoriban lett ugyanis a tantárgy szerves része a (hangfelvételtől való) zenehallgatás.” (uo. 680. o.) A dolgozat további részében a tantárgy mai nevét, az ének-zenét használom.

ismerik meg a zeneműveket, műrészleteket. Nem szabad ugyanakkor elfelejtkezni arról, hogy a gépzene hallgatása mellett az iskolákban mindenkor fontos feladat volt az élőzene hallgatása is, amely a tanár éneke, hangszerjátéka, valamint a hangszeren tanuló diákok révén valósítható meg legkönnyebben. Az élőzene és a gépzene hallgatásával fokozatosan áttevődik a hangsúly az aktív zenélésről a passzívnak mondott zenehallgatásra, amely feszültséget okozhat az ének-zene tanítása során.

Magyarországon 1945-től hivatalosan is *Kodály Zoltán* zenei nevelési elvei szerint folyik az ének-zene tanítása, amelynek egyik alapvető pillére az aktív éneklés. Egy New Yorkban tartott előadásában *Kodály* kitért az aktív zenélés és a passzív zenehallgatás közötti kapcsolatra is: „... Az aktivitás és a passzivitás, vagyis a zene előadása és hallgatása között a megfelelő egyensúlyt az egészséges zenei élet biztosítja. Próbáljuk megtanítani az embereket arra, hogy mindkettőt helyesen műveljék. ...” (*Kodály*, 1946. 198. o.). *Kodály* 1946-ban megfogalmazott gondolatai az iskolai énektanításban ma még inkább érvényesek. Vigyázni kell arra, hogy ne boruljon fel a helyes egyensúly, a zenehallgatás az éneklés rovására ne kapjon túlzottan nagy szerepet az ének-zene órákon. Ám mivel a gépi zenehallgatás tömegek, főként a fiatalok napi gyakorlatává vált az elmúlt évtizedekben, az iskolai énektanítás kiemelt feladata és felelőssége a jövő generációit passzív zenefogyasztó helyett tudatos, a zenét értő, érző és szerető zenehallgatóvá nevelni. *Kodály* zenei nevelési elveinek leglényegesebb vonásait *Szőnyi Erzsébet* foglalta pontokba: „... 8. a számára döntő zenei élményeket a gyermek 6–16 éves korban szerzi meg: 15 éves koron alul fogékonyabb, tehetségesebb, mint azon felül; ...” (*Szőnyi*, 1984. 15. o.) Ma a gyermekek ebben az életkorban általános iskolába járnak, ahol szakképzett énekpedagógusok segítségével tudják megtanulni a zenehallgatás helyes módját és az itt szerzett tapasztalatokkal tudják elsajátítani, hogyan juthatnak ők maguk is a zenehallgatás során esztétikai élményekhez és örömhöz. A felkészült pedagógusok az általános iskola kezdő szakaszának helyes alapozásától a fokozatosság elvének betartásával az általános iskola végére el tudják juttatni tanítványaikat arra a szintre, ahol ők már önállóan is el fognak tudni igazodni a hangzó zene világában.

1.3. A kutatás problematikája

Személyes motivációm, valamint a témának az egész társadalmat, közte az oktatás világát érintő hatása folytán kezdtem el a doktori iskolában kutatási témaként az általános iskolai zenehallgatással foglalkozni. A doktori tanulmányok során, a különböző tantárgyak követelményeinek és a publikációs elvárásoknak eleget téve sikerült egyre mélyebbre ásnom az általános iskolai zenehallgatás múltjában. A szakirodalomban többen is (*Szabó*, 1991;

Laczó, 1997; Györgyiné, 2007) az 1962-es Tanterv és Utasításhoz kötik e tevékenység általános iskolai megjelenését. Én viszont egyre inkább arról győződtem meg, hogy korábban kell datálni e tevékenység kezdetét (Kiss, 2013). Azt is sikerült megállapítanom, hogy nem csak az általános iskolában folyt zenehallgatás az énekórákon, hanem már jóval korábban a polgári iskolákban és a gimnáziumokban is találkozni lehet ezzel a tevékenységgel (Kiss, 2015b). A kutatás során ismét az általános iskolai zenehallgatásra fókuszálva sikerült arról is meggyőződnöm, hogy már az általános iskola 1945-ös létrehozását követően jelen volt ebben az iskolatípusban is az énekórákon a zenehallgatás, vagy, ahogy akkor mondták: a zenei bemutatás (Kiss, 2017).

A kutatásnak ebben a szakaszában be kellett látnom, hogy az iskolai zenehallgatás nagy volumenű, de elfeledett hazai múltja egy doktori disszertáció keretében egyetlen disszerensnek nem ad lehetőséget a teljes történet feldolgozására és az egyes állomások elemzésére. A doktori értekezés számára ezért ebből a hosszú, közel egy évszázados történetből a bevezető gondolatok között említett személyes kötődés révén az általános iskola iskolatípusát választottam ki, ezen belül azt az első csúcspontot, amelynél már szignifikánsan volt jelen a zenehallgatás. Ez valóban az 1962-es Tanterv és Utasítás volt.

Az általános iskolai tananyagot alapvetően a tanterv határozza meg. Korábbi kutatásaim során nyilvánvalóvá vált számomra, hogy az általános iskolában, mint iskolatípusban, egyfajta „örökségként”, már az első pillanattól fogva jelen volt a zenehallgatás (Kiss, 2015b és 2017). Az első, teljes általános iskolai tanterv ugyan csak alkalmoszerű zenei bemutatásokat említett az V–VIII. osztály esetében, azt is végjegyzet formájában (Tanterv, 1946)⁴, de ez a felfedezés arra ösztönzött, hogy folytassam a tantervek vizsgálatát a zenehallgatás szempontjából. A következő, 1950-es tanterv a VII–VIII. osztály esetében „Zenei ismeretek” címszó alatt írt a zenetörténetből megismerendő magyar és európai szemelvényekről, valamint zeneszerzőkről (Tanterv, 1950). Az alsó tagozatos osztályok számára készült 1956-os Tanterv az Ének tantárgy I., „Általános utasításai” között említi, hogy a zenehallgatás örömeért időnként kis zeneműveket mutathat be a tanító az osztálynak (Tanterv, 1956). A felső tagozatos osztályok tanterve két évvel később jelent meg. Ebben a VIII. osztályban „A zenei hallás és a ritmusérzék fejlesztése, a zenei írás-olvasás”, valamint a „Követelmények” címszó foglalkozik a zenetörténet tanításának kérdésével (Tanterv, 1958). Az előzőekből az derül ki, hogy az első általános iskolai tantervek, bár minimális mértékben, de a kezdetektől, vagyis 1945-től érintették röviden, különböző címszavak alatt a zenehallgatást. A zenehallgatás

⁴ A zenei bemutatás a zenehallgatás szakszónak egy régebbi változata. Az 1930-as évekkel kezdődő énekórai zenehallgatásokat nevezték zenei bemutatásoknak (Kiss, 2015b).

tevékenysége leginkább a felső tagozatos osztályokban, különösen a VII. és VIII. osztályban volt jellemző. A folytatásban az 1962-es Tanterv és Utasítás következett, amely, bár továbbra is csak általánosságban, de az addigiaknál sokkal részletesebben és az egész iskolatípust átfogva írta elő a tanórai zenehallgatást (*Miklósvári*, szerk. 1962). Ez a tanterv tekinthető az első csúcspontnak az általános iskolai zenehallgatás történetében. A Tanterv és Utasításnak köszönhetően megújult maga az énektanítás is: új ének-zene tankönyvek, új ének-zene munkafüzetek, új nevelői kézikönyvek készültek, amelyekben az adott dokumentumtípusnak megfelelő kidolgozottsággal jelent meg a zenehallgatás. A legnagyobb újdonságot azonban az első ízben, központilag kiadott, komplett zenehallgatási hanglemezsorozat jelentette. Az általános iskolai zenehallgatás történetében ilyen jelentős volumenű, összehangolt zenehallgatási programmal 1962-ig nem találkozni, ezért tartom fontosnak kiemelni és alaposan megvizsgálni ezt az első és kivételes pillanatot.⁵

A tantárgy megújulásának részeként először egy tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961) készült el, amelyben már komoly szerepet kapott a zenehallgatás. Jelen dolgozat ennek a tantervi tervezetnek, a Tanterv és Utasításnak, valamint az új ének-zene tankönyveknek, munkafüzeteknek, nevelői kézikönyveknek és nem utolsósorban a központilag első alkalommal megjelentetett zenehallgatási hanglemez-sorozatnak a komplex elemzését végzi el.

Jellemzően zenetörténészek foglalkoznak tudományos mélységben különböző zenei problémákkal, de az ő figyelmük nem elsősorban az ének-zene tanítás kérdéseire terjed ki. Az ének-zene tantárgyat elsősorban zenepedagógusoknak, valamint a neveléstudomány és a pszichológia képviselőinek kutatásai gazdagították tudományos eredményeikkel. Az iskolai énektanítás hazai történetét *Szabó Helga* (Szabó, 1991) írta meg, míg *Kodály Zoltán* nevelési eszméit *Szőnyi Erzsébet* (Szőnyi, 1984) foglalta össze. A zenepszichológia területéről az előző két zenepedagógiai munkához hasonlóan alaplátárnak számít *Barkóczy Ilona* és *Pléh Csaba* (Barkóczy és Pléh, 1977) kutatása, akik *Kodály Zoltán* nevelési elveinek pszichológiai hatásvizsgálatát végezték el. Az ének-zene tanítás területén az említett alapvető munkák óta nőtt a tudományos kutatások és publikációk száma, azonban az általános iskolai ének-zene órákon folyó zenehallgatás részterülete csak újabban került a pedagógusok és a kutatók figyelmének középpontjába – e témakörben azonban az újabban időről-időre megjelenő tanulmányok elsősorban a jelen kérdéssel foglalkoznak. A zenehallgatás témájának fontosságát mutatja az is, hogy az ELTE Tanító-és Óvóképző Kar Ének-zene Tanszéke –

⁵ A Melléklet 1., 2. és 3. ábráin láthatóak az 1960-as években az általános iskolák számára elkészült hanglemezsorozat dobozainak borítói (OPI, 1964a, 1964b, 1964c, 1965, 1966, szerk.).

immár hagyományosnak mondható éves zenepedagógiai konferenciái sorában – 2011-ben önálló konferenciát is szervezett a témában (*Hegedűsné*, 2011), amelynek az előadásai később külön konferenciakötetben jelentek meg (*Kiss*, 2015a). Ez volt a zenehallgatásról az első önálló konferencia Magyarországon. Jelen dolgozat abban hoz újat, hogy az általános iskolai zenehallgatás történetének egy szeletét vizsgálja tudományos módon és komplex megközelítéssel: a tantervi tervezetből, a Tanterv és Utasításból kiindulva, az ének-zene tankönyveken és munkafüzeteken át vezeti el az olvasót a zenehallgatási lemezekig.

A dolgozat elsősorban az alábbi kérdésekre keresi a választ:

Hogyan képzeltek el a tanórai zenehallgatást a tantervi tervezet készítői? Ezt követően milyen előírásokat fogalmazott meg maga a Tanterv és Utasítás e tevékenységgel kapcsolatban?

Az újonnan írt ének-zene tankönyvek és munkafüzetek hogyan segítették a hangzó élmények befogadását?

A hanglemezeken mely zeneszerzők, mely műveit/műrészleteit hallgathatták/ismerhették meg ily módon az 1960-as évek ének-zene óráin az általános iskolai tanulók?

Ezekre a kérdésekre az alábbi előfeltevések alapján próbálok meg válaszolni.

1.4. A kutatás előfeltevései

A kutatás során, a korábban felsorolt oktatási dokumentumok előzetes áttanulmányozása után a következő előfeltevéseket fogalmaztam meg:

(a) A tantervi tervezet, majd a véglegesített Tanterv és Utasítás nagy vonalakban, általánosságban határozza meg azt, hogy milyen jellegű zeneműveket kell meghallgattatni a tanulókkal a tanórán, milyen ismereteket kell nyújtani nekik a meghallgatásra szánt művekkel kapcsolatban, milyen készségeiket kell fejleszteni a zenehallgatás során, illetve milyen követelményeket kell támasztani a zenehallgatás kapcsán a tanulókkal szemben.

(b) Az ének-zene tankönyvek (és a munkafüzetek) – elsősorban a felső tagozaton – a saját eszközeikkel: kottapéldákkal, különböző típusú szövegekkel (feladatok, megfigyelési szempontok, kérdések, magyarázatok, ismétlés), valamint képeikkel segítik a hangzó zene befogadását.

(c) Az általános iskolai zenehallgatás csúcspontját a központilag megjelentetett hanglemezsorozat jelenti. Ezeken a hanglemezeken szerepelnek az ún. zenehallgatási szemelvények. A hangzó anyaggal kapcsolatban több előfeltevés is megfogalmazható:

1. A magyar zeneszerzők műveinek bemutatása kiemelt szerepet kap a zenehallgatás során, különösen *Kodály Zoltán* és *Bartók Béla* művei fordulnak elő nagy számban.

2. A zenehallgatási szemelvények szoros kapcsolatban állnak az énekes szemelvényekkel.
3. Az énekhang és a hangszerek, hangszer-együttesek hangjának a megismertetése, vagyis a hangszínhallás fejlesztése kiemelten fontos feladat.
4. A zenehallgatási hanglemezsorozat a 6–14 éves korú tanulók számára készült. A tanulók életkori sajátosságainak figyelembe vételét több jellemző vonás is mutatja. Egyrészt olyan műveket is meghallgatnak a tanulók, amelyeket ők maguk is meg tudnak szólaltatni (kórus, hangszeren játszó tanuló). Másrészt olyan művek meghallgatására is sor kerül, amelyeket a zeneszerzők kifejezetten gyermekek számára komponáltak. Harmadrészt olyan zeneművek, műrészletek is szerepelnek a meghallgatásra szánt szemelvények között, amelyek a gyermeki világot ábrázolják. Végül, de nem utolsósorban a zeneművek/műrészletek hossza a gyermekek figyelméhez igazodik.
5. Nem szabad elfelejtkezni arról, hogy ez a zenehallgatási anyag az 1960-as évek „terméke”, tehát magában hordozza a kor ideológiai szemléletét, így a zenehallgatási szemelvények között előfordulnak az ideológia által fogant zeneművek is – ezeknek a zenehallgatási szemelvényeknek a számba vételére is sor kerül a disszertációban.

1.5. A kutatás célja, elsődleges forrásai és az alkalmazott módszerek

A kutatás célja az iskolai zenehallgatás terén új ismeretek szerzése, a meglévő ismeretek módosításával és továbbfejlesztésével, ezért a kutatás az alapkutatások körébe tartozik (*Falus*, 2004). Az általános iskolai ének-zene órákon folyó zenei bemutatás/zenehallgatás története máig feltáratlan területe a hazai énektanításnak. A hiánypótlás mellett a figyelemfelhívás is célja a dolgozatnak: remélem, hogy sikerül felhívni a szakma figyelmét erre a mellőzött témára. A doktori értekezés ugyanakkor első lépés is lehet e nagyszerű téma feltárásában: hasznos lenne, ha a jövőben elkészülhetne egy átfogó monográfia a magyarországi iskolai zenehallgatás történetéről, amelyben a magyarországi zenepedagógia-történet új fejezetének anyagát talán e dolgozat és az adott téma további kutatásának eredményei is gazdagíthatnák.

A kutatás stratégiája deduktív (*Szabolcs*, 2004).

A kutatás elsődleges forrásait az alábbi oktatási dokumentumok jelentik:

1. Az 1962-es Tanterv és Utasítást megelőző tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961)
2. Az 1962-es Tanterv és Utasítás (*Miklósvári*, 1962. szerk.)
3. Az 1962-es Tanterv és Utasításhoz készült ének-zene tankönyvek (*Dobray és Kovács*, 1963, 1964; *Hegyi és Kovács*, 1964; *Lugossy és Petneki*, 1964a, 1964b; *Péter és Petneki*, 1965a, 1966a)

4. Az 1962-es Tanterv és Utasításhoz készült ének-zene munkafüzetek (Hegyi, 1964; Kovács, 1963, 1966; Lugossy és Petneki, 1964c, 1965a; Péter és Petneki, 1965b, 1966b)

5. Az 1962-es Tanterv és Utasításhoz készült nevelői kézikönyvek (Hegyi és Kovács, 1963, Kovács és Péter, 1963a, 1963b, 1964; Lugossy és Petneki, 1964d, 1965b; Péter és Petneki, 1966c, 1967)

6. Az 1962-es Tanterv és Utasításhoz készült hanglemezsorozat (OPI, 1964a, 1964b, 1964c, 1965, 1966, szerk.)

Ezekből az elsődleges forrásokból derül ki a legvilágosabban, hogy milyen volt az általános iskolai ének-zene órákon folyó zenehallgatás az 1960-as években.

Az elsődleges forrásokat a dokumentumelemzés (Nádasi, 2004) módszerével, valamint Dárdai Ágnes (Dárdai, 2002) tankönyvelemző módszerének az 1960-as évek ének-zene tankönyveire adaptált módszere szerint vizsgálom.

1.6. A disszertáció felépítése

A bevezetés (1. fejezet) után először az ének-zene tankönyveket elemző szakirodalomak másodelemzésére (2. fejezet) kerül sor. Ezt követően az iskolai zenehallgatás külföldi és hazai történetének vázlatos összefoglalása olvasható az XX. század elejétől az 1960-as évek elejéig (3. fejezet). A dolgozat fő részében az 1962-es Tanterv és utasítás (Miklósvári, szerk. 1962), és az annak következtésben megújult általános iskolai ének-zene tanítás, benne a tanórai gépi zenehallgatás, vizsgálatára kerül sor. Az alsó tagozatos zenehallgatás (4. fejezet) osztályonkénti áttekintése a következő sorrend szerint történik: először a tantervi tervezet, majd a Tanterv és Utasítás, ezt követően az ének-zene tankönyv és az ének-zene munkafüzet, a nevelői kézikönyv, végül a zenehallgatási lemez elemzésével zárul ez a fejezet. Az alsó tagozat esetében a zenehallgatás bevezető jelleggel történik, ezért itt több sajátossággal is lehet találkozni. Az első osztály számára akkoriban sem ének-zene tankönyv, sem ének-zene munkafüzet nem készült, ezért ebben az osztályban elsősorban a nevelői kézikönyvből lehet tájékozódni a zenehallgatás anyagát illetően. A nevelői kézikönyvek az alsó tagozat többi osztályában is fontos támpontot jelentenek a tanórai zenehallgatást illetően, mivel a tankönyvek – egy kivételtől eltekintve –, és a munkafüzetek nem tartalmaznak zenehallgatásra vonatkozó tananyagot. Az alsó tagozat egy újabb sajátossága, hogy mindösszesen egy hanglemez készült az 1–4. osztályok számára. Ez a tény is azt mutatja, hogy ezekben az osztályokban még nem volt kiemelt szerepe a zenehallgatásnak. Az alsó tagozatos dokumentumok áttekintését egy rövid összegzés zárja.

A felső tagozat esetében (5., 6., 7. és 8. fejezet) a tantervi tervezet, a tanterv és utasítás, az ének-zene tankönyv, az ének-zene munkafüzet és a zenehallgatási lemez osztályonkénti elemzésére kerül sor. A zenehallgatás az 5–8. osztályokban már hangsúlyosan van jelen, mivel itt már a tudatos zenehallgatásra nevelés a cél. Ezt mutatja, hogy a tantervi tervezet, valamint a Tanterv és Utasítás mellett minden tankönyvben és a munkafüzetben is találkozni lehet ezzel a tevékenységgel. Ami a hanglemezeket illeti, az 5–7. osztályban osztályonként két-két, míg a nyolcadik osztályban három hanglemezen szerepelnek a zenehallgatási szemelvények. Ezek a különbségek az alsó és a felső tagozat között a zenehallgatás súlypontjának eltérő voltát bizonyítják.

A felső tagozatos dokumentumok áttekintése után a dolgozatot a kutatás során nyert adatok összegzése (9. fejezet) zárja, melyből kiderül, hogy az egyes dokumentumtípusok hogyan foglalkoztak a zenehallgatással, illetve az egyes dokumentumtípusokat tekintve milyen tendenciák rajzolódnak ki az egyes osztályok „fejlődési ívét” végigkövetve.

Az összegzés után kerül sor a bevezetésben megfogalmazott előfeltevések igazolására, vagy elvetésére (10. fejezet).

A doktori értekezés a „Záró gondolatok” című fejezettel (11. fejezet) ér véget.

2. Az ének-zene tankönyveket elemző szakirodalom bemutatása

2.1. Az ének-zene tankönyveket elemző szakirodalom általános bemutatása

A kutatás során 25 magyar nyelvű, ének-zene tankönyvet/tankönyveket elemző/bemutató szakirodalmat sikerült feltárni – a 25 publikáció 23 szerző munkája. A szerzők között legtöbb (13 fő, 57%) a felsőoktatásban tanító oktató (*Bánki és Kismartony, 2003; Bodnár, Erdős és Kabdebó, 2015a és b; Györgyiné, 2008; Kismartony és Kardos, 1996; Nanszákné, 2005; Ördög, 2002; Pappné, 2007 és 1996; Turmezeyné, 2002, Ungár, 2004; V. Raisz, 2013*). Négy-négy (kétszer 17,5%) doktori iskolai hallgató (*Bakacsi, 2007; Kiss, 2014a és b, 2018a; Lehotka, 2018; Orsovics, 2013*) és gyakorló zenepedagógus (*B.Horváthné és Fazekas, 1997; Márkusné, 1999; Pásztai, 2002, 1999 és 1998*) is szerepel a szerzők között. *Huszár (2011)* személyében egy fő (4%) zeneszerző is akad a szerzői névsorban, míg *Bródyról (2003)* (egy fő, 4%) nem sikerült adatot találni. A publikációk között akadnak többszerzős művek is, így *Kismartony Bánkival (2003)* és *Kardossal (1996)* is jegyez közös publikációt, *B. Horváth és Fazekas (1997)* szintén együtt publikáltak. Az ELTE kiadványát három alkotó, *Bodnár, Erdős és Kabdebó (2015a és b)* jegyzi – a tartalomjegyzékből nem derül ki, hogy ki írta a tankönyves fejezeteket.

Az ének-zene tankönyveket elemző/bemutató publikációk közül legtöbb (11 tétel, 44%) a tankönyvelemzés (*Bakacsi, 2007; Györgyiné, 2008; Kismartony és Kardos, 1996; Kiss, 2014a és b, 2018a; Lehotka, 2018; Orsovics, 2013; Pappné, 1996; Ungár, 2004; V. Raisz, 2013*), tankönyvismertetésből nyolc tételt (32%) lehet összeszámolni (*B. Horváth és Fazekas, 1997; Bánki és Kismartony, 2003; Bródy, 2003; Nanszákné, 2005; Ördög, 2002; Pásztai, 1999 és 1998; Turmezeyné, 2002*), egy (4%) tankönyvkritika (*Huszár, 2011*) és egy (4%) tankönyvtörténeti munka (*Márkusné, 1999*) színesíti az összképet. Az „egyéb” kategóriába négy publikációt (négyeszer 1%) lehet besorolni: *Bodnár, Erdős és Kabdebó (2015a és b)* először a tankönyvkészítésről, tankönyvelemzésről és tankönyvhasználatról ír, míg a másik fejezet általában szól az ének-zene tankönyvekről. *Pappné (2007)* módszertani fogódzót nyújt a leendő énektanítóknak a tankönyvválasztáshoz, *Pásztai (2002)* pedig társadalmi kérdésekkel összefüggésben tárgyalja az ének-zene tankönyvek problematikáját. Az „egyéb” kategóriába sorolt publikációkban közös vonás, hogy konkrétan egy ének-zene tankönyvvvel sem foglalkoznak.

a, A legtöbb ének-zene tankönyvről szóló publikáció (15 tétel, 60%) különböző folyóiratokban jelent meg:

1. Képzés és Gyakorlat (*Bakacsi, 2007; Kiss, 2014a és b*)
2. Módszertani lapok. Ének-zene (*B. Horváth és Fazekas, 1997; Márkusné, 1999*)

3. Mentor (*Bánki és Kismartony, 2003; Bródy, 2003*)
4. Parlando (*Huszár, 2011; Kiss, 2018a*)
5. Tanító (*Ördög, 2002; Turmezeyné, 2002*)
6. Tandem (*Pásztí, 1999 és 1998*)
7. Csengőszó (*Bánki és Kismartony, 1996*)
8. Módszertani Közlemények (*Nanszákné, 2005*)

b, A megjelenés helyét tekintve második helyen az olyan egyetemi kiadványok állnak, amelyek a felsőoktatásban tanuló hallgatók számára készültek (négy tétel, 16%):

1. ELTE (*Bodnár, Erdős és Kabdebó, 2015a és b*)
2. Károli Egyetemi Kiadó (*Györgyiné, 2008*)
3. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen (*Pappné, 2007*)

c, A különböző konferenciákon elhangzott előadásokból szerkesztett konferenciakötetekben három (12%) ének-zene tankönyvekkel foglalkozó publikáció jelent meg:

1. Debreceni Egyetemi Kiadó (*Lehotka, 2018*)
2. Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Debrecen (*Pappné, 1996*)
3. Magyar Zenei Tanács (*Pásztí, 2002*)

d, Kisebb számban fordulnak elő ének-zene tankönyvekkel kapcsolatos publikációk az egyetemek tudományos közleményeit tartalmazó kötetekben (két tétel, 8%):

1. ELTE TÓK (*Ungár, 2004*)
2. Eszterházy Károly Főiskola (*V. Raisz, 2013*)

e, A felsorolás végére maradt a legfontosabb, ének-zene tankönyveket elemző, a mai napig egyedülálló munka (egy tétel, 4%)

1. doktori értekezés kézírata – ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskola (*Orsovics, 2013*)

A megjelenés helye után érdemes vizsgálni a megjelenés idejét is: 1996-tól 2018-ig bezárólag jelentek meg ezek a publikációk. A 23 év alatt 25 publikáció jelent meg az ének-zene tankönyvekről, ami azt mutatja, hogy átlagosan évente egy-két publikáció látott napvilágot – a 2002-es év kiemelkedőnek számít a maga három publikációjával. Akad viszont nyolc olyan év, amikor senki nem publikált az ének-zene tankönyvekkel kapcsolatban. A publikációk megjelenési ideje a következő megoszlást mutatja:

1. 1996: *Kismartony és Kardos; Pappné*
2. 1997: *B. Horváth és Fazekas*
3. 1998: *Pásztí*
4. 1999: *Márkusné, Pásztí*

5. 2000: nincs
6. 2001: nincs
7. 2002: *Ördög, Pásztai, Turmezeyné*
8. 2003: *Bánki és Kismartony, Bródy*
9. 2004: *Ungár*
10. 2005: *Nanszákné*
11. 2006: nincs
12. 2007: *Bakacsi, Pappné*
13. 2008: *Györgyiné*
14. 2009: nincs
15. 2010: nincs
16. 2011: *Huszár*
17. 2012: nincs
18. 2013: *Orsovics, V. Raisz*
19. 2014: *Kiss, 2014a és b*
20. 2015: *Bodnár, Erdős és Kabdebó 2015a és b*
21. 2016: nincs
22. 2017: nincs
23. 2018: *Kiss (2018a), Lehotka*

A szerzők által elemzett ének-zene tankönyveket nehéz volt összeszámolni, mert a 25 publikáció közül tíz esetében (40%) adták csak meg a szerzők (*Bakacsi, 2007; Bródy, 2003; Györgyiné, 2008; Kismartony és Kardos, 1996; Kiss, 2014a és b, 2018a; Lehotka, 2018; Orsovics, 2013; V. Raisz, 2013*) az elemzett tankönyvek adatait, további tíz (40%) szerző (*B. Horváth és Fazekas, 1997; Bánki és Kismartony, 2003; Huszár, 2011; Nanszákné, 2005; Ördög, 2002; Pappné, 1996; Pásztai, 1999 és 1998; Turmezeyné, 2002, Ungár, 2004*) nem figyelt oda erre az alapvető követelményre. Ezekben az esetekben a publikáció címéből, még inkább a szövegéből lehetett az elemzett tankönyvekre következtetni. Különösen *Pappné* (1996) és *Ungár* (2004) esetében a magas színvonalú tankönyvelemzést nagyon lerontja az irodalomjegyzék hiánya. A 25 publikáció közül az elemzés további részében kimarad öt (20%) tankönyves irodalom, mivel vagy nem elemeznek konkrét tankönyveket (*Bodnár, Erdős és Kabdebó, 2015a és b; Pappné, 2007, Pásztai, 2002*), vagy a tankönyvtörténeti munkában (*Márkusné, 1999*) csak felsorolja a szerző az egyes tankönyveket, de részletesebben nem időz el egyiknél sem. *B. Horváth és Fazekas* (1997) cikkében csak *B. Horváth* sorol fel konkrét tankönyveket, *Fazekas* nem, így ebből a társszerzős publikációból

csak *B. Horváth* adatait lehet figyelembe venni. Ezekkel a kiegészítésekkel együtt az eredeti 25 publikációból a folytatásban 20 publikáció vehető figyelembe.

A 20, ének-zene tankönyve(ke)t elemző/bemutató szakirodalomban összesen 103 ének-zene tankönyv számolható össze. Egy publikációban egy és 24 között mozog a tankönyvek száma, ami átlagolva 5 tankönyvet jelent publikációnként. Kiemelkedik *Ungár* (2004) munkája, aki 24 tankönyvet elemez –az általa „ősforrás”-nak nevezett *Kodály–Ádám* énekeskönyvektől, az 1970-es/1980-as évek tankönyvcsaládján át egészen az ezredforduló színes, soktankönyves világáig jutva el. Jellemzően azonban egy és kilenc között mozog a többi szerző által felhasznált tankönyvek száma. Egy tankönyvvvel dolgozik öt szerző (25%) – *Kiss*, 2014b; *Lehotka*, 2018, *Nanszákné*, 2005; *Ördög*, 2002; *V. Raisz*, 2013. Nyolc tankönyvet (négy eset, 20%) vont be a vizsgálatába *Kiss*, 2014a; *Pappné*, 1996; *Pásztai*, 1999 és 1998. Három esetben (15%) került sorra két tankönyv (*Bánki és Kismartony*, 2003; *Kiss*, 2018a; *Turmezeyné*, 2002). Két-két esetben (kétszer 10%) három (*Bakacsi*, 2007; *Kismartony és Kardos*, 1996), illetve négy tankönyvet (*B. Horváth és Fazekas*, 1997; *Huszár*, 2011) tanulmányoztak a szerzők. Egy-egy esetben (négyyszer 5%) fordult elő hat (*Györgyiné*, 2008), hét (*Bródy*, 2003), kilenc (*Orsovics*, 2013) és 24 (*Ungár*, 2004) tankönyv vizsgálata.

Az ének-zene tankönyvekről szóló szakirodalom másodelemzésének következő részeiben az osztályok, a kiadók és a tankönyvek megjelenésének éve kerül bemutatásra.

Az osztályok esetében az látszik, hogy a legtöbb ének-zene tankönyves szakirodalom (38 tétel, 34%) az első osztályosok tankönyveire fókuszál, ezután következik a sorban a második és negyedik osztály (16–16 tétel, kétszer 15%), majd a harmadik osztály (15 tétel, 14%). A felső tagozat osztályai csak ezután kerülnek elő: hetedik osztály (hét tétel, 6,5%), ötödik és hatodik osztály (hat–hat tétel, kétszer 5,5%), végül a nyolcadik osztály (öt tétel, 4,5%) zárja a sort. A 20 ének-zene tankönyvekről szóló szakirodalom alapvetően az alsó tagozatos tankönyvekre (85 tétel, 78%) koncentrál, a felső tagozatos tankönyvek „mostoha gyerekek” (24 tétel, 22%). Érdemes arra is felfigyelni, hogy a legtöbb munka a nem szakosított tantervű általános iskolai tankönyvekkel (93 tétel, 85%) foglalkozik, míg az ének-zenei tagozatos tankönyvek (18 tétel, 15%) csak ritkán kerülnek a szakemberek figyelmének középpontjába.

A tankönyveket kiadó kiadók az esetek nagy többségében (33 eset, 32%) nincsenek feltüntetve a szakirodalomban! A beazonosítható kiadók élén a Tankönyvkiadó áll (15 tétel, 14,5%), majd az Apáczai Kiadó (12 tétel, 11,5%), a Nemzeti Tankönyvkiadó (tíz tétel, 10%), a Dinasztia Kiadó (kilenc tétel, 9%), a Mozaik Kiadó (nyolc tétel, 7%), a Konsept-H Könyvkiadó (öt tétel, 5%) következik. A „sereghajtók” a Pedellus Tankönyvkiadó (három

tétel, 3%), az Aura Kiadó (két tétel, 2%), valamint az OFI (egy tétel, 1%), a Műszaki Könyvkiadó Kft (egy tétel, 1%), Kyrios Kiadó (egy tétel, 1%). Három külföldön megjelent tankönyv elemzése is bekerült a szakirodalomba, ezek Pozsonyban (egy tétel, 1%), Belgrádban (egy tétel, 1%) és Kolozsvárott (egy tétel, 1%) jelentek meg. A névvel beazonosítható kiadók rangsora az előd/utód intézmény összeteljesítményét figyelembe véve egy kicsit másképpen alakul: a Tankönyvkiadó (15 tétel) és az utódja, a Nemzeti Tankönyvkiadó (10 tétel) a 25 tétellel (24%) már „uralja” a tankönyves piacot.

Az ének-zene tankönyvekről szóló szakirodalom másodelemzésekor érdemes arra is kitérni, hogy a szerzők mely években megjelent tankönyve(ke)t vontak be a vizsgálatukba. Sajnos, a szerzők nagyon sok esetben (58 eset, 55%) nem tartották szükségesnek megadni a vizsgált tankönyv megjelenésének évét. 1982-ből öt (5%), 2001-ből, 2003-ból és 2007-ből négy (háromszor 4%), 2005-ből és 2008-ból három (kétszer 3%) tankönyv elemzése ismert. Két-két esetben (hatszor 2%) fordul elő 1959, 1965, 1994, 1999, 2002, 2004. Egy-egy esetben (tízszor 1%) találkozni a következő évszámokkal: 1955, 1957, 1961, 1962, 1964, 1967, 1996, 2000, 2010 és 2016. Évszámmal datált tankönyvekből összesen 45 darab van; a lista élén a 2000-as évek állnak (23 tétel, 51%), majd jócskán lemaradva következnek az 1960-as (hat tétel, 14%), az 1980-as (öt tétel, 11%), az 1990-es (öt tétel, 11%), az 1950-es (négy tétel, 9%) évek. A 2010-es éveket, napjainkat mindössze két (!) tankönyves szakirodalom képviseli. Az 1970-es évek ének-zene tankönyvei idáig nem mozgatták meg a tankönyvkutatók fantáziáját.

Fontos megvizsgálni, hogy milyen szempontokat vettek figyelembe a kifejezetten tudományos igénnyel íródott tankönyvelemző szakirodalmak. Orsovics (2013) doktori értekezésének kiemelése ezen a ponton mindenképpen elsőbbséget érdemel: ez az első, ének-zene tankönyveket elemző disszertáció, amely alaposságával és komplexitásával a jövő tankönyvkutatói számára is példát mutat. Orsovics (2013) a következő szempontrendszert alkalmazta az első osztályos ének-zene tankönyvek elemzésénél. Elsőként a tankönyvek tartalmi elemzését végezte el, melynek keretében vizsgálta a dalanyagot (műfaji összetétel; Kodály zenepedagógiai műveinek és más népek zenéjének megjelenése a tankönyvekben; a dalok hangkészlete, a dalok tankönyvi megjelenésének formái), majd a zenei elemeket (ritmus, dallam, zenehallgatási anyag). Az elemzés második fő részét a tankönyvek pedagógiai/módszertani elemzése jelentette: ennek alpontjai az éneklés, a mozgás és a játék lehetőségei, az írás-olvasás fejlesztésének lehetőségei, a többszólamúság, a tankönyvek munkáltató jellegének a vizsgálata voltak. A tankönyvelemzés harmadik fő pillérét a tankönyvek könyvészeti/technikai elemzése adta, ezen belül az illusztrációk és a borító

vizsgálata, a tipográfiai vizsgálat, valamint a tankönyvekhez szervesen hozzátartozó segédanyagok számba vétele.

A többi ének-zene tankönyve(ke)t tudományos igényrel elemző munka részletezettségében meg sem közelítheti Orsovics (2013) disszertációját, de a továbbhaladás előtt érdemes számba venni, hogy milyen szempontok szerint elemzik az egyes tankönyveket. A legtöbb tankönyvelemzés (Bakacsi, 2007; Kismartony és Kardos, 1996; Kiss, 2014b, 2018a; Lehotka, 2018) részben, vagy egészben foglalkozik a zenehallgatás témájával. A ritmus és dallam világa, ugyanazoknál a szerzőknél, párban, fordul elő (Györgyiné, 2008; Kismartony és Kardos, 1996; Pappné, 1996; Ungár, 2004). Az ének-zene tankönyvek illusztrációit is szemre vételezte néhány szerző (Bakacsi, 2007; Györgyiné, 2008; Kismartony és Kardos, 1996; Pappné, 1996). A dalanyaggal (Györgyiné, 2008), a készségfejlesztéssel (Györgyiné, 2008), az improvizációval (Kismartony és Kardos, 1996), a többszólamúsággal (Kismartony és Kardos, 1996) már csak elvétve foglalkozott egy-egy szerző. A témaválasztásból fakadóan akad néhány különlegesnek számító tankönyvelemzés: Bakacsi (2007) a gender témájának szemszögéből elemzi az ének-zene tankönyveket; V. Raisz (2013), aki maga nyelvész, az ének-zene tankönyveket multimediális szövegekként értelmezi; Kiss (2014a) a zenetörténetet párosítja a zenepedagógiával, amikor ének-zene tankönyvek alapján rajzolja meg Kodály portréját.

2.2.A zenehallgatás témája az ének-zene tankönyvekről szóló szakirodalmak lapjain

Az előző alfejezetben bemutatott 25, ének-zene tankönyveket elemző, ismertető szakirodalom közül 18 publikáció (72%) foglalkozik, hét publikáció (28%) nem foglalkozik a zenehallgatás témájával. A 18 publikáció közül 15 (83%) csak érinti a zenehallgatás kérdéskörét, összesen pedig három (17%) önálló tanulmány szól az ének-zene órai zenehallgatásról. Először a zenehallgatással csak részben foglalkozó szakirodalmak, majd a zenehallgatás témáját önállóan tárgyaló munkák kerülnek röviden bemutatásra.

2.2.1. A zenehallgatás érintőlegesen jelenik meg a szakirodalmakban

Bakacsi (2007) a társadalmi nem (gender) kiindulópontjából elemez három, negyedik osztályosok számára írt ének-zene tankönyvet. A tankönyvek elemzése során többek között vizsgálta a tankönyvek által előírt zenehallgatási anyagot is: megállapította, hogy mind Albertné Balogh Márta (Negyedik daloskönyvem, Apáczai Kiadó, 2001), Bánki Vera és Kismartony Katalin (Zene-játék 2., Aura Kiadó, 2004), valamint Tegzes György (Ének-zene az

általános iskola 4. osztálya számára, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004) tankönyvéhez tartozó zenehallgatási szemelvényeket férfi zeneszerzők komponálták.

Bakacsi (2007) tanulmánya lábjegyzetében adja meg az általa felhasznált irodalmakat, így az elemzett ének-zene tankönyvek adatait is. A tankönyvekhez tartozó CD-k nem lettek feltüntetve.

Bánki és Kismartony (2003) saját, *Zene-játék* című, alsó tagozatos osztályok számára készült ének-zene tankönyveiket ismertetik az olvasóval. A tankönyvekhez hangzó anyag is tartozik, amely egyrészt segítséget nyújt a kevésbé ismert dalok hallás utáni megtanulásához, másrészt tartalmazza az ajánlott zenetörténeti szemelvényeket. A szerzők felfogása szerint minél több zenét kell hallgattatni a gyerekekkel. Igyekeznek a zenehallgatáshoz olyan támpontokat adni, amelyek közelebb visznek a zenéhez. Véleményük szerint a zenehallgatási szemelvények kiválasztásának egyik fontos szempontja, hogy a szemelvény valamilyen módon kötődjön az óra anyagához. A hangzó összeállításban a gregorián énektől *Kurtág György* művéig sokféle zenével találkozhatnak a gyerekek.

Bánki és Kismartony (2003) ismertetőjében nem adja meg a hangzó anyag adatait, annak elérhetőségét.

Bodnár, Erdős és Kabdebó (2015b) felsőoktatási jegyzetében a „A tankönyvekről – ezen belül az ének-zene tankönyvekről – általánosságban” című fejezet írója az ének-zene tankönyvek írása kapcsán felmerülő és megoldandó szakmódszertani problémák között említi a készségfejlesztő feladatok felfrissítésének kívánalmát, így a zenehallgatással kapcsolatban minél több rajzos, képi kifejezésre ösztönző ötletet vár a tankönyvekben, továbbá azt, hogy minél több, internetes honlapokon önállóan végezhető zenehallgatási feladat jelenjen meg az ének-zene tankönyvekben. A fejezet végén szereplő „Feladatok” között kapott helyet *Kiss Henriett* doktorandusz hallgatónak a bécsi klasszikus zene tankönyvi megjelenését vizsgáló doktori iskolai dolgozatának egyik munkatáblázata, amelynek kapcsán a hallgatóknak a tapasztalataikat kell összefoglalniuk.

Bodnár, Erdős és Kabdebó (2015b) fejezetében sem konkrét ének-zene tankönyvre, sem konkrét zenehallgatási anyagra nem történik utalás.

Györgyiné (2008) hallgatók számára írt jegyzetének egyik fejezetét az ének-zene tankönyvek elemzésének szentelte. Tankönyvelemzése során vizsgálta az első osztályos ének-zene tankönyvek dalanyagát (mennyiség és minőség), a ritmikai és dallami ismeretnyújtást, a zenei írás-olvasás módszertanát, a készségfejlesztés módját, valamint összehasonlította az egyes ének-zene tankönyvek illusztrációját. Bár a vizsgálati szempontok között nem szerepel a zenehallgatás, egy-két tankönyv esetében utal rá *Györgyiné. Ádám és Kodály* 1948-ban

megjelent, majd reprint kiadásban 2003-ban újra napvilágot látott énekeskönyve kapcsán megjegyzi, hogy ehhez a tankönyvhöz nem tartozik zenehallgatási anyag, és ez a tény nehézséget okoz a tanítóknak. *Kaszás és Pappné* 2005-ben, a Pedellus Kiadónál megjelent tankönyvéhez sem készült zenehallgatási anyag, de a tankönyvírók egyrészt az egyes órákon belül meghagyják ennek a tevékenységnek a helyét, másrészt ajánlást tesznek a meghallgatandó művekre.

Huszár (2011) *Király Katalinnak* a Mozaik Kiadónál 2007-ben megjelent felső tagozatos ének-zene tankönyveit kritizálta meglehetősen keményen: „... Érdeklődési körömnnek megfelelően természetesen a könyvek zenetörténeti és zeneelméleti magyarázati érdekelték. ... beleütköztem sok szakmai hibába: téves, pontatlan meghatározások, zenetörténeti tényekkel és egyes zeneművekkel kapcsolatos hibák, rosszul fogalmazott, nehezen érthető mondatok tárultak fel előttem. ...” (http://www.parlando.hu/2011/2011-1/Huszar_Lajos.htm Letöltés: 2019. december 1.) A tankönyvkritika első és egyben leghosszabb részében a zenetörténeti és zeneirodalmi problémákat vette számba *Huszár* a középkortól a XX. századi zenéig bezárólag. Tételeken felsorolta, hogy milyen hibákat talált az egyes korszakok, zeneművek tárgyalása során. Tankönyvkritikája végén *Huszár* megjegyzi, hogy a tankönyvíró sok mindennek nem nézett utána kellő lelkiismeretességgel, a lektorok nem szűrték ki a hibákat, a kiadó pedig ezekkel a hibákkal együtt adta ki a tankönyvcsaládot, amit – *Huszár* szerint – ki kellene vonni a forgalomból, majd a jelzett hibákat javítani az egyes kötetekben.

Huszár (2011) tankönyvkritikájához nem tartozik irodalom; csak a tankönyveket elemezte, a tankönyvekhez tartozó zenehallgatási anyagokra egyáltalán nem utalt, azokat egyáltalán nem említette.

Kismartony és Kardos (1996) ugyanazt a három, első osztályos énektankönyvet elemezte; *Kismartony* a zenei, *Kardos* pedig a képi világuk oldaláról. A három elemzett tankönyv:

1. „A” könyv: *Lantosné és Lukinné* 1982-ben a Tankönyvkiadónál megjelent tankönyve
2. „B” könyv: *Kodály és Ádám* énekeskönyve, mely először 1948-ban jelent meg, majd 1994-ben reprint kiadásban a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában
3. „C” könyv: *Süle Ferenc* Első daloskönyvem című tankönyve, melyet 1994-ben az Apáczai Kiadó adott ki

A zenehallgatással kapcsolatban a következő észrevételeket tette *Kismartony*: a „B” könyv első megjelenésének idejében még nem volt zenehallgatás, de a mai kor technikai adottságai már lehetővé teszik, hogy ez a tevékenység is megjelenjen a tankönyv használatában

során. Az „A” könyvhöz készült hanglemez, téli dalokkal és a hangszerek világának bemutatásával. A „C” könyv zenehallgatási anyaga újszerű, de sokszor felesleges a sokféle zaj meghallgattatása. Bár szerepelnek a hangzó összeállításban klasszikus zeneművek is, de nem kapcsolódnak hozzájuk megfigyelési szempontok, így a tankönyvíró csak az érzelmi ráhangolódást kívánja meg. A zenehallgatási szemelvények között akadnak sekélyebb színvonalú művek is.

Kismartony (1996) a publikáció elején megadja az elemzett ének-zene tankönyvek adatait, ugyanakkor a zenehallgatásról írva a hangzó anyagok adatait már nem adja meg.

Kiss (2014a) az első ének-zene tagozatos általános iskolák számára készült énekeskönyvek alapján *Kodály Zoltán* portréját próbálja megrajzolni: milyen képet közvetítettek az 1950-es évek énektankönyvei *Kodályról* az akkori gyerekeknek? A „Kodály, a zeneszerző” című alponthan két osztály esetében történik utalás zenehallgatásra. A hetedik osztályos tankönyv az *Aj, sirass édesanyám* kezdetű népdal után javasolja a népdal feldolgozásának meghallgatását *Kodály Székelyfonó* című daljátékában. A nyolcadik osztályos tankönyv a *Felszállott a páva*, a *Psalmus Hungaricus* és a *Székelyfonó* című *Kodály*-művek meghallgatásától ír.

Kiss (2014a) irodalomjegyzékében nem szerepelnek hanglemezek. Milyen hanglemez(ek)ről hallgathatták meg a gyerekek ezeket a felsorolt műveket? Vajon akkoriban létezett az ének-zene tagozatos általános iskolák számára készült hanglemez-sorozat?

Nanszákné (2005) *Kaszás és Pappné* első osztályos ének-zene tankönyvét ismerteti, amely a *Pedellus Könyvkiadónál* jelent meg. Egy gondolat érinti a zenehallgatást: a tankönyv függelékében kaptak helyet a zenehallgatásra szánt népdalok és énekes mesék kottái.

Nanszákné (2005) tankönyvismertetőjéhez nem készült irodalomjegyzék, így nem derül ki, hogy milyen hangzó anyagban gondolkozhatott a *Kaszás–Pappné* szerzőpáros.

Orsovics (2013) doktori értekezésében kilenc, első osztályosok számára íródott ének-zene tankönyv összehasonlító elemzését végezte el. A kilenc tankönyvből hat magyarországi, három a szomszédos országokban (Szlovákia, Románia, Szerbia) használt magyar nyelvű énektankönyv. A „Zenei elemek vizsgálata” címszó alatt a ritmus és a dallam után a zenehallgatás kérdéskörével is foglalkozik *Orsovics*. A következő szempontrendszer szerint vizsgálja a zenehallgatási szemelvényeket. Elsőként a dalokkal foglalkozik, mivel a dalokhoz kapcsolódhatnak olyan feladatok, amelyek az ismert dal élményszerű meghallgatását javasolják, de az is előfordulhat, hogy a tankönyvíró nem adja meg pontosan a dal meghallgatásának konkrét célját. A második csoportba a hangszerek hangja és az emberek hangja tartozik, ezek a tulajdonképpeni hangszínhallást fejlesztő zenehallgatási

szemelvények. Az emberi hang esetében a gyerekek és a felnőttek hangszínének, a hangszerek esetében néhány hangszer hangjának a megkülönböztetéséről van szó. Újabb csoportba tartoznak a zajok és a zörejek: ezek is a hangszínhallás fejlesztésének a részei. A sort a klasszikus zeneművek zárják, amelyek fontos szerepet töltenek be a gyerekek szépérzékének és zene iránti szeretetének a fejlesztésében. A kilenc tankönyv e szempontok szerinti elemzése után a következő eredményre jutott Orsovics. Egy első osztályos ének-zene tankönyvben a 30 és annál több zenehallgatási szemelvény szerepeltetése sok, a tíz alatti zenehallgatási szemelvény kevés, az ideális a 20–25 közötti szemelvény. A dalok és klasszikus zeneművek kategóriájában egy-egy dal többféle feldolgozásban is előfordulhat; ezen a ponton leginkább élményszerzést jelent a zenehallgatás. Az ide tartozó zenehallgatási szemelvények többsége olyan, a zeneirodalomból válogatott alkotás, amelyet a zeneszerzők kifejezetten gyermekek számára komponáltak. A zajok és zörejek különböző forrásból származhatnak, így például az utcáról, a természetből, az otthoni környezetből. Ezek a zajok és zörejek is hozzátartoznak a mindennapokhoz és a gyerekek is fokozatosan megismerik ezeket. A zenei hangok (emberi hangszínek és hangszerek hangja) változatosan jelennek meg a tankönyvekben.

Orsovics (2013) „A tankönyvek könyvészeti jellegű és technikai szempontú vizsgálata” című fejezetben, az egyes tankönyvekhez tartozó segédanyagok között említi meg, hogy *Krajcsné Kovács Judit* Csodálatos zenevilág című tankönyvének a CD-je gyártás alatt van, a várható megjelenés 2012 vége. A segédanyagok további felsorolásánál Orsovics megjegyzi, hogy *Pappné Vencsellői Klára* tankönyvének esetében a zenehallgatási anyag meghatározott számú rendelés esetén letölthető. A *Fürediné Kovács Veronika* és Orsovics *Yvette* tankönyvéhez tartozó CD pontosan fel van tüntetve. A többi ének-zene tankönyvhöz tartozó hangzó anyagról sem a fejezetnek ebben a részében, sem a bibliográfiában nincs további információ.

Ördög (2002) *Lantosné* és *Lukinné* első osztályos kisdíjak számára írt ének-zene tankönyvét dolgozta át és ezt az átdolgozott változatot ismertette a tanítókkal. A tankönyvhöz „Tengertánc. Zenehallgatás az iskolában és otthon” címmel hangzó anyag is készült. A 73 percnyi zenei anyagot tartalmazó CD-t az első és második osztályos ének-zene órákon javasolja meghallgattatni a szerző. A 43 zenehallgatási szemelvény három cím alá lett besorolva: Énekes zenék, Hangszeres zenék, továbbá Ünnepek, jeles napok zenéje. A CD kísérőfüzete valamennyi zeneműről rövid ismertetést ad.

Ördög (2002) tankönyvismertetőjéhez nem tartozik bibliográfia, így a zenehallgatási CD-ről is csak a szövegkörnyezetből nyerhető információ.

Pappné (2007) a felsőoktatás céljára írott jegyzetének „Barangolás az énekkönyvek világában” című fejezetében a tankönyvpiacon kapható sok ének-zene tankönyv közötti választásban próbálja meg segíteni a leendő tanítókat. Kidolgozott egy szempontrendszer, amely alapján a különböző kiadók kiadványai közötti eligazodáshoz nyújt útmutatást. A szempontrendszerében a zenehallgatásra nem tért ki; a fejezet zárszavában („Megjegyzés”) azonban annak a reményének adott hangot *Pappné*, hogy *Laczó Zoltán* zenehallgatási módszertani útmutatója és a *Laczó* által összeállított hangzó anyag minden iskolában fellelhető.

Pappné (2007) felfogása e téren némileg meglepő: közel két évtizeddel az 1989/90-es rendszerváltás után, valamint a tankönyvpiac liberalizációja után, amikor ének-zenéből is új tankönyvek és hozzájuk kapcsolódóan új zenehallgatási anyagok láttak napvilágot, akkor az 1977-es Általános Iskolai Nevelés és Oktatás Tervéhez készült zenehallgatási anyag használatát várja el a tanítóktól... Vajon miért?

Pászt (1999) az 1980-as években használt általános iskolai ének-zene tankönyveket mutatja be az első osztálytól a nyolcadik osztályig bezárólag. Az ötödik osztályos tankönyv kapcsán kitér arra, hogy időrendi sorrendben haladva, a gregorián zenével kezdve a tanulók elkezdenek megismerkedni a zenetörténettel, zeneirodalommal. A nyolcadik osztályban tantervi követelmény a XX. századi kortárs művészet megismerése. *Durkó* és *Petrovics* művei mellett plusz ajánlásokat is megfogalmaz a tanterv, így például *Pendereczki* Hiroshima emlékeztetere című művét is meghallgathatják a tanulók. A sok zenehallgatás mellett továbbra is a népdalokra épül a zenei nevelés, például egy *Dvořák*-mű meghallgatása előtt jellemző módon cseh népdal szerepel a tankönyvben. *Pászt* megemlíti, hogy a tanórai zenehallgatás céljára, az ének-zene tanárok számára *Laczó Zoltán* írt útmutatót. *Pászt* szerint a hetedik és nyolcadik osztályban egyre ritkábban hajlandóak és/vagy képesek énekelni a gyerekek, ezért, ennek ellensúlyozásaként, sokkal több zenét kell velük hallgattatni.

Pászt (1999) cikkének végén kiegészítő könyveket és forrásanyagot sorol fel; a zenehallgatási lemezeket egyik helyen sem sorolja fel. Az elemzett ének-zene tankönyvek minimális bibliográfiai adatai is a dolgozat címrendszeréből derülnek ki: egy-egy alfejezet címe az adott tankönyv szerzőjének neve, a tankönyv címe és az adott osztály megadásából áll össze.

Pászt (1998) *Szabó Helga* ének-zene tagozatos általános iskolák számára írt énektankönyveit mutatja be az első osztállyal kezdve, majd egyenként felfelé haladva. Az ötödik osztályban a gregorián énekek és a reneszánsz stílusirányzat megismeréséve kezdődik el a zenetörténettel való megismerkedés. A zenehallgatás kapcsán *Pászt* felhívja a figyelmet

arra, hogy tudni kell, milyen szinten áll az osztály, illetve mit lehet velük meghallgattatni. A hatodikos tankönyvből, melynek társszerzője *Dobszay László*, kiemeli *Pászt* a tankönyv végén található remek zenetörténeti összefoglalót. A hetedik osztályos tankönyvben, *Dobszay* itt is társszerző, az ötödik osztályban már megismert barokk zene, valamint, új zenetörténeti korszakként a romantika és a XX. század kerül előtérbe. *Pászt* véleménye szerint egy osztályban nem lehet két zenetörténeti korszakot is megtanítani. A nyolcadik osztályban a későromantika és a XX. század (sok *Kodály*-, és *Bartók*-művel) kapott helyet. *Wagner* A nürnbergi mesterdalnokok és *Muszorgszkij* Borisz Godunov című operái közül *Pászt* szerint megint csak választani kell, mivel a kettő együtt túl sok.

Pászt (1998) cikkének végén Kiegészítő tankönyvek címmel ad meg egy listát, amelyben nem szerepel hangzó anyagra történő utalás/adat. Az elemzett ének-zene tankönyvek minimálisa adatai, *Pászt* (1999) előző publikációjához hasonlóan, itt is a dolgozat alcímeiből derülnek ki.

Turmezeyné (2002) *Bánki Vera* és *Kismartony Katalin* Zene-játék című énektankönyveit (1999, Kyrios; 2001, Aura) ismerteti a tanítókkal. A zenehallgatási anyagról szólva megállapítja, hogy a szerzőpáros ebben a témában is bátrabban válogatott, mint ahogy az a többi iskolai célra szánt zenehallgatási anyagnál megfigyelhető. Jobban ragaszkodtak a tankönyvírók ahhoz, hogy a zene magától hasson a gyermeki hallgatóságra. Ez nem jelenti azt, hogy egy-egy hangszín bemutatásának a kedvéért lemondanának a zenei élményről, de ezzel együtt az egyes hangszerek hangjával is megismertetik a gyerekeket. A zenehallgatás céljára válogatott szemelvények élén *Rossini* Tell Vilmos című operájának nyitánya áll, a folytatásban is a zeneirodalom széles spektrumából válogattak zenéket. A szerzőpáros számára a zenehallgatás során nem csak a hangulat fontos, de figyelmet fordítanak a tudatos zenehallgatásra is, amelyhez ötleteket is adnak. A lá-szó-mi dallamfordulatot például megfigyeltetik *Bartók* Este a székelyeknél című művében is.

Turmezey (2002) tankönyvismertetőjéhez nem kapcsolódik irodalomlista, így a zenehallgatási anyag eléréséhez, az ahhoz való hozzájutáshoz nem ad útmutatást, információt a szakmabeli olvasóknak a szerző.

Ungár (2004) összesen 24, alsó tagozatos diákok számára készült énektankönyvet elemzett: a legrégebbiek *Kodály* és *Ádám* énekeskönyvei 1948-ból, ezeket követik az 1977-es Általános Iskolai Nevelés és Oktatás Tervéhez készült ének-zene tankönyvek, a sort az ezredfordulón megjelent új ének-zene tankönyvek zárják. *Ungár* alapvetően a ritmus és a dallam tanításának menetét figyeli meg és elemzi nagyon alaposan az énekkönyvekben, így a zenehallgatás témája csak elvétve fordul elő a tanulmányában. *Tegzes György* negyedik

osztályos tankönyve (Tankönyvkiadó) kapcsán ír arról, hogy a kapcsolódó zenehallgatási anyagot *Laczó Zoltán* állította össze. E hanglemezek főbb témái: különböző hangszerek és hangszer-csoportok hangjának a megismertetése, a kórus és a zenekari hangzás bemutatása, a zenei karakterek megfigyeltetése. A tankönyvi lapok alján helyezkednek el a zenehallgatásra ajánlott művek címei. *Ördög Máriának* a Nemzeti Tankönyvkiadónál megjelent átdolgozása kapcsán megjegyzi *Ungár*, hogy a tankönyvek mellett, a bakelit lemezek után, már CD tartalmazza a zenehallgatási szemelvényeket. Megmaradtak a hangszerismertetések, továbbra is fontos a hangszínhallás fejlesztése, ugyanakkor népzenei felvételekkel bővült a hangzó anyag, és több *Kodály*-gyermekkart és *Bartók*-népdalfeldolgozást lehet hallani. Az ezredforduló énektankönyvei közül a Dinasztia Kiadó Csodálatos zenevilág című tankönyvsorozatát említi elsőként a zenehallgatással összefüggésben *Ungár*. Megállapítja, hogy az első, második és harmadik osztályos tankönyvet jegyző *Krajcsné Kovács Judit* által összeállított zenehallgatási anyag *Laczó Zoltán* összeállítására épül, de rövid magyarázatokat és képeket is ad a hangszerismertetésekhez. A harmadik osztályban *Mozart* Varázsfuvola és *Kodály* Hány János című daljátékának megismerését rövid műismertetés is kiegészíti. *Bánki Vera* és *Kismartony Katalin* Zene-játék című tankönyveinél a zenehallgatás szerves része a készségfejlesztésnek. Kiemeli *Ungár*, hogy a szerzőpáros nem csak zenei karaktereket és hangszíneket mutat be a gyerekeknek. A Konsept-H Kiadó ének-zene tankönyveihez, szerző *Rápli Györgyi*, színes, sokféle zenehallgatási anyag társul. A zenehallgatás ennél a tankönyvsorozatnál mindig valamilyen más tevékenységhez társul.

Ungár (2004) nagyon sok ének-zene tankönyvet vizsgált nagyon alaposan, de, sajnos, a tanulmányában nem adja meg ezeknek a tankönyveknek a részletes bibliográfiai leírását, ez érvényes a hangzó anyagokra is. Egy ilyen bibliográfia az újabb kutatók számára is rendkívül értékes információkkal szolgált volna. Egy ilyen nagy ívű és nagyszámú tankönyvet átfogó elemzésnél felmerül az a kérdés is, hogy vajon a szerzőnek volt-e lehetősége az elemzett tankönyvekhez kapcsolódó valamennyi zenehallgatási anyaghoz hozzáférni és azokat végighallgatni? A disszerens doktori iskolai tanulmányai során arra a következtetésre jutott, hogy az iskolai zenehallgatás kutatásának legneuralgikusabb pontja a hangzó anyagokhoz való hozzájutás.

2.2.2. A zenehallgatásról szóló önálló tanulmányok

Kiss (2014b) egy zenetörténeti korszak (bécsi klasszika) megjelenését vizsgálja a Nemzeti Tankönyvkiadónak az általános iskola hatodik évfolyama számára írt ének-zene tankönyvében és zenehallgatási anyagában – a szerző a tanulmányban először a tantervet,

majd a tankönyvet, végül a zenehallgatási szemelvényeket tartalmazó CD-t elemzi. A tankönyv, belső borítójának tanulsága szerint, az Oktatási Minisztérium 17/2004. (V. 20.) kerettantervének felel meg, ezért a szerző először ezt a kerettantervet idézi, illetve összegzi a témájához kapcsolódóan. A tankönyv *Rizsneré Kékesi Mária és Ördög László* munkája, 2010-es kiadású. Elsőként a bécsi klasszikáról szóló fejezet tagolódását (címek és alcímek) vizsgálja Kiss: milyen terjedelemben van jelen a bécsi klasszika a tankönyvben, milyen a címek rendszere (főcím, zeneművek címei stb.), milyen a címek elhelyezkedése (címek igazítása, betűméret, betűtípus)? A címek után a bécsi klasszikáról szóló fejezet szövegeinek számba vételére kerül sor (szövegek csoportosítása téma szerint, a mondatok összeszámolása). A kottapéldák külön alpontba kerültek: hány kottapélda, milyen műfajba tartozó kottapéldák, milyen hosszúságú (ütemszám szerint) kottapéldák szerepelnek a bécsi klasszikáról szóló tankönyvi fejezetben, valamint milyen pedagógiai céllal kerültek ezek a kottapéldák a tankönyvbe? A vizualitás egy ének-zene tankönyv esetében is nagyon fontos, ezért a tankönyvet elemző utolsó alpont a bécsi klasszikáról szóló tankönyvi fejezet képanyagát vizsgálja: számba veszi a képeket, téma szerint csoportosítja azokat (például zeneszerzői portrék), illetve a képek típusát és a forrásukat próbálja meg feltárni. A tanulmány a tanterv és a tankönyv után a zenehallgatási CD elemzésével folytatódik. A hangzó összeállítást *Tóthné Jávorka Melinda* szerkesztette 2005-ben „Zenekalauz. A klasszika zenéje. Zenehallgatás az iskolában és otthon.” címmel. Kiss elsőként azt nézte meg, hogy hány track szerepel a CD-n, ebből arányaiban hány track-en szerepel a bécsi klasszika zenéje. A korszak három nagy zeneszerzője, *Haydn*, *Mozart* és *Beethoven*, milyen arányban vannak jelen a műveikkel, illetve a CD összjátékidejéhez képest hogyan alakul a bécsi klasszika zenéjének a bemutatása. A fejezet a CD-vel kapcsolatban tapasztalt hibák és hiányosságok részletes felsorolásával zárul.

Kiss (2014b) tanulmányának szövegéből is kiderül, hogy vizsgálta mind a tantervet, a tankönyvet és a zenehallgatási anyagot; ezek a dokumentumok szerepelnek a bibliográfiájában is.

Kiss (2018a) másik tanulmányában az 1960-as évek általános iskolai ének-zene óráin hallgatott barokk zenéről ír. A tanulmány felépítése az előzőhöz képest annyiban módosult, hogy az 1960-as években ének-zenéből nem csak tankönyvük, de munkafüzetük is volt a diákoknak. A dolgozat így módon a tantervből indul ki, majd a tankönyvek és a munkafüzetek elemzése következik, a sort a bakelit lemezeken megszólaló hangzó anyag elemzése zárja. A tanterv mindhárom pontját (szemelvények, ismeretek és készségfejlesztés, követelmények) végigveszi a szerző a barokk zenéről szóló előírásokat keresve. A tankönyvek közül

mindössze az ötödik és hetedik osztályos foglalkozik barokk zenével, jelesen *J. S. Bach* életével és néhány művével/művének részletével. Ötödik osztályos mű a G-dúr Menüett, hetedik osztályos művek a h-moll zenekari szvit Polonéz tétele, a D-dúr zenekari szvit Air tétele, illetve a csembalóra írt g-moll Polonéz. A tankönyvekben Kiss számba veszi a felsorolt művekhez tartozó kottapéldákat, a szöveges didaktikai apparátust (feladatok, megfigyelési szempontok, magyarázatok), továbbá a képi illusztrációkat. A hetedik osztályos tankönyvben ezeken felül két, úgynevezett zenei tárgyú olvasmány is szól *Bach*ról, amelyek a zeneszerző életének egy-egy epizódját ismertetik meg a gyerekekkel. A munkafüzetek közül konkrét *Bach*-művel csak az ötödik osztályos munkafüzet foglalkozik, amikor az osztály tananyagába tartozó Menüett kottába szedését kéri. Az 1960-as évek ének-zene tanításában az egyik legnagyobb újdonságot az az első ízben, központilag készített és terjesztett hanglemezsorozat jelentette, amely az általános iskola mind a nyolc osztályának zenehallgatási szemelvényeit tartalmazta, így *Bach* említett művei is felkerültek az ötödik és hetedik osztályosok hanglemezeire. Kiss vizsgálja a *Bach*-művek úgynevezett blokkokon belüli elhelyezkedését, az előadókat és a játékidőt.

Kiss (2018a) tanulmányához gazdag bibliográfia tartozik, amelyben szerepel a tanterv, az elemzett ének-zene tankönyvek és munkafüzetek, valamint a hangzó anyagot hordozó hanglemezek is.

Lehotka (2018) tanulmányában *Albertné Balogh Márta* Negyedik daloskönyvem című ének-zene tankönyvének (OFI, 2016) zenehallgatási anyagát vizsgálja. A bevezető gondolatok után először a zenehallgatás fontosságáról ír a szerző, majd – a még publikálatlan – ének-zene tanárokkal és harmadik, valamint negyedik osztályos tanulókkal készített félig strukturált interjúinak addigi eredményeiről ad számot. A tanórai zenehallgatással kapcsolatban olyan főbb kérdéseket vetett fel, mint hogy fontos-e a zenehallgatás, jelen van-e minden ének-zene órán ez a tevékenység, sor kerül-e egy-egy műrészlet többszöri meghallgatására, kapnak-e a diákok a zenehallgatáshoz megfigyelési szempontokat, rajzolhatnak-e a gyerekek a zenehallgatás alatt. Az interjú értékelése után *Albertné* negyedik osztályos ének-zene tankönyvének felépítését mutatja be *Lehotka*, ezt követően pedig rátér a tankönyv zenehallgatási anyagának elemzésére. A tanórai zenehallgatás bemutatása során először a kerettanterv („A” és „B”) előírásaiból indul ki, majd ezt veti össze az ének-zene tankönyv lapjain megvalósuló zenehallgatással. A tankönyvben számba veszi a műveket/műrészleteket, a zeneszerzőket (magyar és külföldi komponisták), a műfajokat, az előadói apparátust, a stíluskorszakokat. Kiemelten foglalkozik a művészi zene és a szórakoztató zene jelenlétével. A tanulmány végén a tankönyv zenehallgatási anyagával kapcsolatos kérdéseket és

problémákat fogalmaz meg a szerző. Összegzésében a tankönyv zenehallgatási anyagával kapcsolatban *Lehotka* megállapítja, hogy a zenehallgatási anyag szerteágazó, több zenetörténeti korszakot is átölel, ugyanakkor nincsen minden ének-zene órához zenehallgatás rendelve. A tankönyvben szerepelnek otthoni, internet segítségével megoldható zenehallgatási feladatok, de az internet még nem minden gyermek számára érhető el. A tankönyv zenehallgatási anyagának vizsgálata azt mutatja, hogy műfajok, korszakok és előadói apparátus szerint ez a zenehallgatási anyag lehetőséget nyújt a tanulóknak a zenében való tájékozódásra.

Lehotka (2018) tanulmányához tartozik irodalomjegyzék, amelyben szerepel a tanulmányban elemzett tanterv és ének-zene tankönyv, ugyanakkor sem a tanulmány szövegéből, sem a bibliográfiából nem derül ki, hogy a szerző meghallgatta és ismeri a tankönyvhöz tartozó hangzó anyagot.

2.3. Az ének-zene tankönyveket elemző szakirodalom másodelemzésének tanulságai

Az ének-zene tantárgy tankönyveit magyar nyelven nem túl sok, összesen 25 publikáció elemzi. Jellemzően a tudományos élet képviselői (felsőoktatásban tanító oktatók) és leendő képviselői (doktori iskolai hallgatók) foglalkoznak ezzel a témával, alacsony a gyakorlat világából érkező zenepedagógusok írásának száma. A publikációk alapvetően tankönyvelemzések, illetve tankönyvismertetések. A publikációk elsősorban, sok helyen jelennek meg: jellemzően különböző (neveléstudományi, zenepedagógiai, pedagógiai, tankönyves) folyóiratokban, de az újabban megjelenő felsőoktatási jegyzetekben is helyet kapnak az ének-zene tankönyves témák, valamint különböző konferenciákon elhangzó előadások kapcsán is megjelenik az ének-zene tankönyvek kérdésköre. A legnagyobb pozitívum, hogy *Orsovics* (2013) tollából már megszületett egy, ének-zene tankönyveket elemző doktori értekezés is. Az ének-zene tankönyveket elemző 25 publikáció alapvetően az 1989/90-es politikai rendszerváltás utáni időszakból származik, amikor is a tankönyvpiac liberalizációjának köszönhetően ének-zenéből is újabb és újabb tankönyvek láttak napvilágot. A kialakult új tankönyvpiaci helyzet lehetőséget adott az új ének-zene tankönyvek összehasonlítására, illetve ismertetésére is. A 25 publikációban elemzett/bemutatott ének-zene tankönyveket nehéz számba venni, mert a szerzők a legtöbb esetben nem adják meg a tankönyvek pontos/teljes bibliográfiai adatait. A bibliográfiai leírások egyrészt a kor szakembereinek a tájékozódását is segítették volna, másrészt a későbbi kutatók munkáját is megkönnyíthették volna. A különböző publikációkban összesen 103 ének-zene tankönyvről

esik szó – minden bizonnyal vannak átfedések is, de ezeket a bibliográfiai adatok hiányában nem lehet pontosan kimutatni. Egy szerző átlagosan öt tankönyvről ír; a valóságban egy és 24 között van az egy publikációban vizsgált ének-zene tankönyvek száma. A publikációk döntő többsége első osztályos ének-zene tankönyvekkel foglalkozik, ezeket követik az alsó tagozat magasabb osztályai. A felső tagozatos ének-zene tankönyvekre, valamint az ének-zene tagozatos általános iskolák számára készült ének-zene tankönyvekre csak kevés szerző volt kíváncsi. Az elemzett/bemutatott ének-zene tankönyvek esetében sokszor a kiadókat sem tüntették fel a szerzők. A beazonosítható kiadók közül a vizsgált időszakban a Tankönyvkiadó, és utódja, a Nemzeti Tankönyvkiadó uralta a tankönyvpiacot ének-zenéből, de a tankönyvpiac liberalizációja következtében ebből a tantárgyból is megjelentek újabb és újabb kiadók a piacon, így az Apáczai Kiadó, a Dinasztia Kiadó, a Mozaik Kiadó, a Konsept-H Könyvkiadó, a Pedellus Tankönyvkiadó, az Aura Kiadó, az OFI, a Műszaki Könyvkiadó és a Kyrios Kiadó ének-zene tankönyveit is forgathatták a tanítók/tanárok és tanulók az ének-zene órákon. Orsovics (2013) doktori értekezése esetében három szomszédos ország (Szlovákia, Szerbia, Románia) egy-egy kiadója is megjelenik magyar nyelvű ének-zene tankönyvével. A publikációkban szereplő ének-zene tankönyvek megjelenési idejéről sem lehet teljesen pontos adatokat írni a sok esetben hiányzó bibliográfiai adatok miatt: általánosságban az állapítható meg, hogy a legtöbb publikáció a 2000-es évek ének-zene tankönyveivel foglalkozik. Szomorú, hogy az elmúlt évtized ének-zene tankönyveit mindössze két tanulmány vizsgálja. Úgy tűnik, hogy napjainkra alább hagyott az ének-zene tankönyvekkel való foglalkozás iránti érdeklődés. A kifejezetten tudományos igénnyel íródott tankönyvelemző munkák közül komplexitásával kiemelkedik Orsovics (2013) doktori dolgozata. A többi, kisebb lélegzetű tankönyvelemzés a zenehallgatással, a ritmus és dallam világával, a tankönyvi illusztrációkkal, a dalanyaggal, a készségfejlesztéssel, az improvizációval és a többszólamúsággal foglalkozik. Érdekes a témaválasztása Bakacsinak (2007) és V. Raisznak (2013): előbbi a társadalmi nem (gender) szempontjából elemez három ének-zene tankönyvet, utóbbi pedig az ének-zene tankönyvet multimediális szöveggként értelmezi.

Az ének-zene tankönyvekről szóló szakirodalom általános jellemzése után került sor a zenehallgatás témájának szemügyre vételére. Az elemzésbe bevont publikációk döntő többsége (18 publikáció, 72%) foglalkozik ezzel a tanórai tevékenységgel, ugyanakkor ezek többsége (15 publikáció, 83%) csak érinti ezt a témát. A kifejezetten a zenehallgatásról szóló tankönyvelemzések száma alacsony (három publikáció, 17%).

A zenehallgatással csak érintőlegesen foglalkozó ének-zene tankönyvekkel foglalkozó szakirodalmak nagy hiányossága, hogy az irodalomjegyzékben nem adják meg a hangzó anyagok adatait. A disszerens szerint nagyon fontos az ének-zene tankönyvek elemzése a zenehallgatás témája kapcsán, de a legfontosabb mégis a hangzó anyag ismerete. Az ének-zene tankönyvek és a hozzájuk tartozó hangzó anyagok egybevetése során sokszor lehet hibákat találni, akár a tankönyvben, akár a hangzó anyagban, de olyan is előfordul, hogy mindkettőben akad hiba. Felmerül ugyanakkor az a kérdés is, hogy a szerzők hozzáfértek-e az elemzett/ismertetett ének-zene tankönyvek hangzó anyagához, ennek ismeretében írtak-e a zenehallgatási anyagról? A zenehallgatási anyagokhoz való hozzáférés e téma kutatásának a legnehezebb pontja: a II. világháború előtti lemezek a világháborús pusztítások következtében elpusztultak (ismeretlen szerző, 1946); a XX. század második felében készült bakelit lemezekről az iskolák jellemzően már régen „megszabadultak”; a közelmúlt hangzó anyagaihoz való hozzáférés pedig azért nehéz, mert az utóbbi években a kisebb kiadók közül sok befejezte a tevékenységét. Ebben a nehéz helyzetben még az olyan országos hatáskörű nagy szakkönyvtár, mint például az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum sem segít, mert, ugyan az ének-zene tankönyveket gyűjtik, de a hozzájuk tartozó hangzó anyagok gyűjtése már nem teljes körű. Legfőbb ideje lenne annak, hogy az ének-zene tankönyvekhez tartozó, azzal együtt megjelenő hangzó anyagok is egyforma figyelmet kapjanak mind az elemzés, mind a gyűjtés során.

A zenehallgatást témájával önálló tanulmányban két szerző, *Kiss* (2014b, 2018a) és *Lehotka* (2018) foglalkozik; úgy tűnik, hogy napjainkban ők ketten kutatják Magyarországon az iskolai zenehallgatás témáját. *Kiss* a közelmúlt (2014b) és a múlt (2018a) ének-zene óráin folyó zenehallgatásról ír, míg *Lehotka* (2018) napjaink tanórai zenehallgatásával foglalkozik. Mindkét szerző a tantervből indul ki, majd ezután elemzi az ének-zene tankönyveket. Különbség ugyanakkor, hogy *Kiss* mindkét tanulmányában a hangzó anyag vizsgálatával fejezi be a munkáját; *Lehotka* sem tanulmányának szövegében, sem a bibliográfiában nem utal a zenehallgatási anyagra. Él viszont az „itt és most” lehetőségével: félig strukturált interjúkat készített a tanórai zenehallgatás témájában ének-zene tanárokkal és harmadik, valamint negyedik osztályos tanulókkal.

3.A külföldi és a hazai iskolai zenehallgatás vázlatos története a kezdetektől az 1960-as évekig

3.1.Nemzetközi kitekintés

Magyarországon a disszertáció témájához kapcsolódó nemzetközi szakirodalmat alig lehet fellelni: a disszerensnek a világ vezető angol nyelvű zenei lexikona, a *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* (ed. *Sadie*, 1980), valamint néhány, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Zenei Gyűjteményében fellelt, az 1960-as évekből származó német nyelvű szakmunka állt rendelkezésére e vázlatos nemzetközi kitekintés megírására.

Az *Edison*-féle fonográf (1877) a történelem folyamán első alkalommal tette lehetővé a mechanikus hangrögzítést. A korszak másik technikai találmánya, az *Emile Berliner* által előállított hanglemez (1887) rövid időn belül könnyen és olcsón előállítható tömegcikké vált. Az első hanglemezek még 17 centiméter átmérőűek voltak és csak az egyik oldalukon lehetett hangfelvételeket rögzíteni, de idővel megjelentek azok a 25 és 30 centiméter átmérőjű hanglemezek is, amelyek „szalonképessé” tették a gramofont. Ezzel egyidejűleg elkezdődött a klasszikus repertoár kiépítése: eleinte operaáriákat és kamarazenét rögzítettek a tételek időbeli rövidege miatt, majd a zenekari művek is sorra kerültek. A komolyzenei repertoár kiépítésével párhuzamosan a szórakoztatóipari ágazat kiépítése is elindult. (*Dahlhaus és Eggebrecht*, szerk. 1984).

A hanglemezek idővel bekerültek az oktatás világába is és lehetővé tették a zenetörténet, a legkiválóbb komponisták műveinek gépi úton történő megismerését az iskolai énekórákon.

„... A gondosan megszerkesztett (pl. zenetörténeti szempontok szerint összeállított) sorozatok és költséges összkiadások gyakran magas művészi, tudományos és pedagógiai igényeket elégítenek ki. ...” (*Dahlhaus és Eggebrecht*, szerk. 1984. 111. o.)

Az Amerikai Egyesült Államokban az iskolákban az úgynevezett „music appreciation”⁶ – magyarul zeneértés – mozgalom kibontakozásához nagyban hozzájárult a fonográf feltalálása: 1911-ben a Victor Gramophone Co. már abból a célból alkalmazta *Frances E. Clark* milwaukee-i zenetanárt, hogy osztálytermi használatra készítsen hangfelvételeket. A „music appreciation” kurzusok – a korábbi, zenei írás-olvasásra hangsúlyt helyező tanítás ellenreakciójaként – mind az alap-, mind a középfokú oktatásnak meghatározó szegmenseivé váltak. Az iskolai célú hangfelvételek egyik korai, sajátos fejleményének számítanak a

⁶ A „music appreciation” a zenei képzés egyik ága, célja az intelligens zenehallgatás képességének kifejlesztése. Leginkább az Amerikai Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában terjedt el a zenehallgatóvá nevelésnek ez a formája. A zeneértésnek a tanítását már az alapfokú oktatásban el kell kezdeni és egyre magasabb szinten kell folytatni (*Woodworth, G. Wallace*, 1969).

„Music Memory Contest” elnevezésű versenyek, melyet először 1916-ban szerveztek meg a New Jersey állambeli Westfieldben. A verseny a következő öt évben „végigsöpört” az egész országon és 1926-ban már több mint 1000 amerikai városban rendezték meg (Colwell, 1980).

A „music appreciation” mozgalom Nagy-Britanniában is korán megjelent: 1919-ben a Gramophone Company (későbbi nevén His Master’s Voice) oktatási részleget állított fel Londonban. Percy Scholes 1921-ben megjelent *Learning to Listen* című kis könyve már a „music appreciation” mozgalom érett korszakának kezdetét jelezi a szigetországban. Nagy-Britanniában nem csak a gramofon, de a rádió is fontos szerepet játszott az iskolai zenehallgatásban. A kezdeti, kísérleti rádióadások után 1922-ben került sor a British Broadcasting Company megalapítására, melynek keretében két évvel később, 1924-ben oktatási részleget hoztak létre. Az új részleg Walford Davies irányításával, heti rendszerességgel közvetített zeneórákat az iskolák számára. A gramofon és a rádió, mint taneszköz nagyon hasznosnak bizonyult a nagy-britanniai iskolai zenetanításban (Rainbow, 1980).

A második világháború után az úgynevezett keleti blokk országaiban jelentős iskolaszervezeti reformra került sor, melynek keretében létrejött a nyolcosztályos általános iskola és a négyosztályos gimnázium. Általánosságban elmondható, hogy – az éneklés mellett – mindkét iskolatípusban fontos tevékenységként volt jelen a zenehallgatás. A Szovjetunióban a tanterv a kóruséneklést, a zenehallgatást, a különböző gyermekhangszerek használatát emelte ki. A zenehallgatási szemelvények az orosz és a külföldi zeneirodalomból lettek kiválogatva, valamint kortárs szovjet zeneszerzők műveit hallgathatták meg a tanulók. A zeneművek kiválasztásánál hangsúlyosan volt az ideológiai szempont, de emellett figyelembe vettek művészi és emocionális tényezőket is. Az orosz zene a *Glinkától Prokofjevig* tartó időszakot ölelte át, emellett *Sosztakovics* és *Kabalevszkij* művei csendültek fel az énekórákon (Michel, 1980).

A Német Demokratikus Köztársaságban a zenei nevelés alapja az éneklés mellett a zenehallgatás volt, viszont a német neveléstudomány képviselői elutasították azt az elképzelést, miszerint a kortárs zenét csak a történeti háttér ismeretében lehet megérteni, ezért a kelet-német tanterv nem a hagyományos mintát követte: itt a gyerekek már az első órától kezdve egyidejűleg hallgattak különböző stílusú zenét. Lengyelországban az éneklés, a szolfézs és a zeneelmélet jelentette az iskolai énektanítás alapját. A zenehallgatás a középiskolában vált választható elemmé – ennek keretében hanglemezekről és rádióból hallgathattak zenét a lengyel középiskolások, emellett megismerkedtek a zenetörténettel, valamint a különböző zenei formákkal. A zeneművekkel – ellentétben a kelet-német példával

– időrendi sorrendben haladva ismerkedtek meg. Csehszlovákiában az éneklés mellett növekvő mennyiségű zenehallgatásról lehet beszámolni az iskolai énekórákon (*Michel*, 1980).

Az 1960-as években a Német Szövetségi Köztársaságban a szakemberek intenzíven foglalkoztak a különböző technikai eszközök iskolai énektanításban való felhasználásának lehetőségével. 1961-ben Berlinben „Musik und Bildung in unserer Zeit” címmel rendeztek zenepedagógiai fórumot, amelynek „Die technische Mittler in der Musikerziehung” elnevezésű munkacsoportjában *Karl Weber* (1961) a rádióról, *Klaus Jungk* (1961) a filmről és a televízióról, míg *Jörn Thiel* (1961) a mikrofonról és a magnetofonról tartott előadást.

Az *Erich Valentin* (Hrsg. *Valentin*, 1962) által szerkesztett *Handbuch der Schulmusik* című kézikönyvben *Jörn Thiel* (1962) jegyzi az iskolai énektanításban felhasználható technikai eszközökről, így a filmről, a rádióról, a hanglemezeiről, a magnetofonról és a diaképekről szóló fejezetet. *Thiel* előjáróban felhívja a figyelmet arra a problémára, hogy a tanárképzésben és a tanár-továbbképzésben a technikai eszközökkel még keveset foglalkoznak; nagymértékű elmaradottságot tapasztalt e téren, például a zenetanítás számára legfontosabb eszközök, a hanglemez és a magnetofon „terra incognita” (*Thiel*, 1962, 329. o.) a pedagógusok képzésében. A szerző a bevezetés után, sorban haladva, külön is foglalkozik az előbb felsorolt technikai eszközökkel – a doktori dolgozatban a dolgozat témája szempontjából meghatározó, hanglemezekről szóló főbb gondolatok kerülnek kiemelésre. *Thiel* szerint a művészi és technikai szempontból kész hanglemez az iskolai használat során további teendőket (hanglemez-metodika) igényel, különben hanglemezkoncertté, vagy ál-iskolarádióvá degradálódnak az énekórák. Az iskolai zenehallgatás céljára készült hanglemezek nagy lehetősége, hogy hangzó példákat kínáljanak a tanítás céljára. Ezeket a pedagógiai céllal készült hanglemezeket két szélsőséges megoldás jellemzi: az első csoportba az úgynevezett példagyűjtemények, míg a második csoportba az úgynevezett hanglemeziskolák tartoznak. Az első csoportra példa a Deutsche Grammophon „Musikkunde in Beispielen” című sorozata, vagy a His Master’s Voice „History of Music in Sound” című kiadványa, amelyben korok, formák, műfajok és stílusok szerint válogatott példákat lehet meghallgatni, de a Telefunken-Decca „Schulproduktion Musik” című sorozata is ebbe a körbe sorolható. A második, hanglemeziskolának nevezett csoportba tartozik a COTTAS sorozata, melynek célja a műelemzések elősegítése a bemutatott művekből kiemelt főbb motívumokkal, illetve a stíluselemek fejlődésének történeti bemutatása. Más megoldásokkal, mint például hangzó dokumentumok, illetve beszélgetések közreadása hanglemezeken, hangjáték/hangkép ritkán találkozni a hanglemezzel történő zenei nevelésben (*Thiel*, 1962).

Oskar Foerster (1964) a *Beiträge zur Schulmusik* című sorozatban önálló könyvet írt a zenei nevelésben használatos technikai eszközökről, így a diaképekről, a filmről, a hanglemezeiről, az iskolarádióról, az iskolatelevízióról, valamint a magnetofonról és a mikrofonról. (A dolgozatban csak a hanglemezeiről szóló fontosabb gondolatok kerülnek kiemelésre.) *Foerster* a hanglemezzel kapcsolatban kifejti, hogy ez az emberi beszéd és a zene rögzítésére alkalmas legelső technikai eszköz; több mint harminc éve már az iskolában is lehet vele találkozni. Az elmúlt évtizedek folyamán a hanglemez az iskolai zenei nevelésben megkerülhetetlen eszközzé vált, hiszen a klasszikus és modern zene már szinte teljes egészében elérhetővé ezen a hanghordozón. 1962-re a „komolyzene” (ide értve a népzene és a dzsesszt is) 25.000 hanglemezcímmel szerepelt a nyilvántartásokban, ezeknek a lemezeknek az eladása az ezt megelőző három évben megduplázódott. Nem csak nyilvános helyeken, mint például a berlini Amerika-Gedenk-Bibliothek lehet hanglemezeiről zenét hallgatni, de otthon, családi körben is elterjedt a hanglemez-hallgatás szokása – az otthoni hanglemezgyűjtemény a házi könyvtárhoz hasonló, és új jelenségnek számít. Óriási a zenetanítás számára rendelkezésre álló hanglemezválaszték, de a tanórai zenei műelemzések/műismertetések is elképzelhetetlenek már hanglemek nélkül. Az utóbbi évtizedben jelentős hanglemezsorozatok jelentek meg, kiemelkedik ezek közül a Deutsche Grammophon „Musica Nova” című, kortárs német zenét bemutató sorozata, valamint a Telefunken „Musikalischen Dokumente” című sorozata, amelyben híres zeneszerzők művei csendülnek fel. A hanglemezekkel történő zenei bemutatások nem csak a tanórai munkát segítik, de a hangverseny-és operalátogatások legjobb előkészítőinek is számítanak (*Foerster*, 1964).

Az 1960-as éveket bemutató eddigi szakmunkák elsősorban a hanglemezeire, mint technikai eszközre koncentráltak, nemigen esett szó módszertani kérdésekről. A két, utolsóként bemutatandó német nyelvű szakirodalom közül az első (*Valentin*, 1962) a zenetörténet tanításával foglalkozik, melyhez hozzátartozik a hanglemezzel történő bemutatás is, míg a második (*Günther*, 1969) azt veszi számba, hogyan álltak a Német Szövetségi Köztársaságban az iskolai zenehallgatással kapcsolatos kutatások az 1960-as évek végéhez közeledve.

Valentin (1962) szerint a zenetörténet tanítására a zenei nevelést segítő tényezőként kell tekinteni. A zenetörténet a kultúratörténet része, ebből kifolyólag szoros kapcsolatban áll minden művészeti ággal, a filozófiával és a vallással, a szellem-és természettudományokkal, a politikatörténettel és a társadalomtudományokkal. A tanulóknak a zenetörténeti tudás és az ebből kinövő ítélőképesség kialakítása olyan cél, amelynek minden nevelés és képzés középpontjában kell állnia. A zenetörténet tanításának középpontjába mindig a zeneművet

kell helyezni, amely magában hordozza a szemléltetendő példát, a „problémát”. (*Valentin* javasolja, hogy ezek a „problémák” inkább csak a felső tagozatos órákon kerüljenek elő.) Fontos az életrajzi adatok, a korrajz és a művek kronológiai elhelyezésének ismertetése, az anekdotázás ugyanakkor kerülendő. A zenei bemutatás egyik legelső kérdése, hogy milyen elvet, milyen sorrendet kövessen a pedagógus a zenemű bemutatásakor. Erre a kérdésre többféle válasz adható: korok, stílus, ország vagy éppen generációk szerint is lehet csoportosítani a bemutatandó műveket. A zenetörténet tanítása során legfontosabb pillanatot a hangzó példák bemutatása jelenti – a mű/műrészlet megszólalhat a tanár előadásában, vagy zongorán való előjátszás során, illetve hanglemezzről is felhangozhat a példa. A hangzó példákat érdemes képi illusztrációkkal (filmek, diaképek) kiegészíteni. Nagyon fontos, hogy a zenetörténet tanításakor is figyelni kell a más tantárgyakhoz való kapcsolódás lehetőségére, vagyis a tantárgyi koncentrációra (*Valentin*, 1962).

Günther (1969) kutatási beszámolójának főbb eredményeit *Kiss* (2013) tanulmányából ismerheti a magyar olvasó. *Günther* beszámolójában a Német Szövetségi Köztársaságban az 1960-as években az iskolai zenehallgatás témakörében lefolytatott vizsgálatokat foglalja össze. A nyugat-német szakemberek álláspontja szerint a zenehallgatás a zenei jelenségek, összefüggések, tulajdonságok és folyamatok meghallását jelenti, melyhez további esztétikai, pszichológiai, fiziológiai, pedagógiai és didaktikai kérdések társulnak. A vizsgálat időszakban a Volksschule-ban és a Grundschule-ban a kutatók nem találkoztak tanórai zenehallgatással, de a szakirodalomból is hiányoztak a gyermekek és fiatalok körében a zenehallgatással kapcsolatban végzett empirikus vizsgálatok. Az 1960-as évek közepén jelentek meg az első, az iskolai zenehallgatással kapcsolatos kutatások, amelyek közül kiemelkedik az 1966 nyarától 1968. júniusáig tartó kutatás. Ennek keretén belül különböző iskolatípusokból (Volksschule, Realschule, Gymnasium) összesen 39 osztály mintegy 1000 ötödik és kilencedik osztályos tanulóját vonták be a hangerővel kapcsolatos vizsgálatba. Az 1960-as évek második felében meginduló nyugat-német kutatások fontos eredményeket hoztak, sőt, sok, a zenehallgatással kapcsolatos korábbi előfeltevés is megdőlt az eredmények láttán. Bár a kutatók a kutatások során alapvetően és szinte kizárólagosan a kérdőíves felmérést alkalmazták, utóbb megállapították, hogy nem elég egy módszer, többféle módszert kell alkalmazni a kutatások során. A kutatások fő céljaként a nyugat-német kutatók azt jelölték meg, hogy a kutatás során nyert adatok segítségével feltárják a zenei hallás törvényszerűségeit és az így nyert tudás alapján kialakítsák az iskolai tanórai zenehallgatás didaktikáját (*Kiss*, 2013).

3.2. Az iskolai zenehallgatás Magyarországon

3.2.1. Az általános iskolai zenehallgatás előzményei az 1930-as évektől 1945-ig

3.2.1.1. A gramofon és a rádió használatáról az énekpedagógusok folyóiratában

Az Énekszó című, énekpedagógusok számára szóló, 1933 és 1945 között megjelent szakfolyóirat sokat foglalkozott a kor különböző iskolatípusaiban folyó gépzenei bemutatásokkal. A folyóirat vonatkozó cikkei alapján írt tanulmányában Kiss (2015b) vázolta fel az ebben az időszakban az iskolai énekórákon folyó gépzene hallgatásával kapcsolatos tudnivalókat; a disszertáció itt következő alfejezetében e kutatás eredményeinek összefoglalásra kerül sor.

Magyarországon az Énekszó című hangjegyes ének-és zenepedagógiai folyóirat 1933 és 1950 között 40 olyan írást közölt, amely részben vagy egészben, de érintette az iskolai énekórákon folyó zenei bemutatások kérdéskörét. Eleinte (1933/34–1935/36) csak egy-két cikk foglalkozott a témával, az ezt követő években (1936/37–1940/41) viszont számos írás, évente átlagosan öt cikk is szólt a gépi zenehallgatásról. Ezt a „csúcspont”-ot egy rövid ideig tartó „elnémulás” követte (1941/42–1944/45), majd az 1945/46-os tanévtől a folyóirat 1950-es betiltásáig, ugyan csökkenő számban, de időről-időre újra előkerült a téma a folyóirat hasábjain.

A cikkeket 20 magyar és egy külföldi szerző (*Aaron Copland* amerikai komponista) jegyzi. *Deák-Bárdos György*, *Kelemenné Péterffy Ida*, *Kerényi György*, *Perényi László*, *Peschkó/Peskó Zoltán*, *Raics István*, *Rajeczky Benjamin*, *Rossa Ernő*, *Sztojanovits Adrienne* és *Veress Sándor* életútjában közös vonás, hogy mindannyian a XX. század elején születtek, a Zeneművészeti Főiskolán tanultak (többen közülük *Kodály*-tanítványok voltak) és legtöbbször a tanári pályát választották élethivatásul. Nincs adat a szerzők közül ugyanakkor *Bartók Ilonkáról*, *Ferenczy Csabáról*, *Günther Magdáról*, *Horváth Károlyról*, *Nagy Józsefről*, *dr. Pasztor Mártonról*, *Steif Antalról* és *Szücs Gergelyről*. Nem derül ki az sem, hogy kit rejt a Cz. A., illetve az L. Gy.-né monogram.

A folyóiratban a következő témák fordulnak elő: önálló írások a gramofonnak és a rádióknak az iskolai énekórákon való felhasználásának a lehetőségeiről; saját énekórák/zenei önképzőkörök tapasztalatainak megosztása; a Magyarországi Énekoktatók Országos Egyesületének a zenei bemutatás témakörét is érintő, az énekpedagógusokhoz intézett kérdőíveire beérkezett válaszok elemzései; a zenei bemutatásokkal kapcsolatos tantervi kérdések; beszámoló a vidéken és a fővárosban látogatott énekóráról, bennük a zenehallgatásról, vagy éppen annak hiányáról; könyvismertetés: *Kerényi György* és *Rajeczky*

Benjamin Éneklő Iskola című énekpedagógiai vezérkönyve egy fejezet erejéig már foglalkozott a gramofon és a rádió tanórai használatának kérdésével.

Az elemzett írások legtöbbje az úgynevezett *Horthy*-korszak iskolarendszerén belül a középiskolához, kisebb számban a polgári iskolához kötődik, a népiskola csak marginálisan van jelen. A II. világháború végét követő években egy esetben megjelenik az új iskolatípus, az általános iskola is. Néhány alkalommal a szerzők megnevezik a konkrét iskolát, amelyről írnak, például *Rossa* 1937-ben a Kertész utcai fiúiskola gyakorlatáról számolt be az olvasóknak.

A vizsgálatba bevont cikkekben a gramofon és a rádió általában együtt került említésre, ami azt mutatja, hogy a két eszközt egyidejűleg, párhuzamosan használhatták az iskolákban. A cél minden esetben ugyanaz volt: zenei bemutatás, szemléltetés, a zenetörténet hangzó illusztrálása. Különösen a középiskolákban használták sokszor ezeket a technikai eszközöket, mivel ebben az iskolatípusban az énektanítás fontos részét képezte a zenetörténet megismertetése/megismerése.

Az iskolák technikai felszereltségéről keveset lehet megtudni: feltehetőleg nem volt általánosan jellemző, hogy az iskolák nagy számban rendelkeztek volna gramofonnal és/vagy rádiókészülékkel. A II. világháború pusztításai csak rontottak ezen a helyzeten. Általában elmondható, hogy ezeknek a technikai eszközöknek a beszerzése nagy anyagi terhet rótt az iskolákra.

Az iskolafalakon belül a zenehallgatási alkalmakat az énekórák és a zenei önképzőkörök jelentették. A felcsendülő zeneművek esetében olykor csak a tárgykör került megnevezésre, máskor konkrét műcímekkel is lehet találkozni. *Bacher Jolán* „Zenehallgatástan (hangszer nélküli zenetanítás) metodikája” címmel tartott szemináriumokat pedagógusoknak. Egyik hallgatója, *L. Gy.-né* (lejegyző, 1937) jegyezte le a szemináriumokon hallottakat: eszerint kezdetben a legegyszerűbb szöveges népdalokat kell meghallgatni, majd ezután következhetnek a műdalok, a könnyű hangszeres zene, végül pedig a kontrapunktikus művek. Érdekes odafigyelni *Kelemenné* (1939) cikkére, amelyben a gramofon-hallgatásos énekóráinak gyakorlatát rögzíti: elsősorban romantikus, kisebb arányban bécsi klasszikus és néhány barokk műveket hallgattat a tanítványaival, a tananyagot pedig az egyes zenetörténeti korszakok legnagyobb zeneszerzőinek a műveiből veszi. Kiemeli a műdalokat, mert ezeken keresztül szoros kapcsolatot tud létesíteni az énekes és a zenehallgatási anyag között. A hangszeres zenét a szerenád, szimfónia, szimfonikus költemény, míg az énekes zenét, a műdalok mellett, a korál és az oratórium jelenti. *Kelemenné* (1940) a rádióiskola műsortervével kapcsolatban is kifejtette a véleményét: szerinte ezekben a

rádióközvetítésekben a magyar népdaloknak, népi hangszereinknek és hangszeres népzeneinknek, nemzetiségeink és szomszédaink népzenejének, műzenénk történetének, zenei formáknak/stílusoknak/esztétikai ismereteknek, hangszerek bemutatásának és a nyugati zeneszerzők legjelentősebb alkotásainak kellene helyet kapniuk. Szintén *Kelemenné* (1940–1941) hívja fel a figyelmet arra, hogy az iskolákban, a zenei nevelés sikeresebbé tétele érdekében, hanglemezsorozatokra lenne szükség: hanglemezeken keresztül kellene megismertetni a tanulókkal a magyar zenetörténetet, a magyar népi hangszeres zenét, emellett fontosak lennének a különböző hangszerek hangját bemutató sorozatok is.

A tanórai zenei bemutatások módszertanát illetően elsőként újra *Kelemenné* (1939) kell hivatkozni, mivel nagyon részletesen leírja a gramofon-bemutatós énekóráinak a menetét. A legelső órán megbeszéli a növendékekkel a komoly művészi zene hallgatásának illemtanát, majd, az óra végén, be is mutatja a készüléket. A további órákon olyan zeneszerzők műveinek bemutatására kerül sor, akiktől már tanultak dalt vagy kórusművet. A zenehallgatás előtt fontos momentumnak tartja a tanulók érdeklődésének a felkeltését, amit a meghallgatandó mű témáinak zongorán történő bemutatásával/előjátszásával ér el. A növendékek megfigyelési szempontokat, például forma, előadói apparátus is kapnak a zenehallgatáshoz. Nagyon fontos meghallgatni a tanulók tetszésnyilvánítását, illetve az órák végén összefoglalni a hallottakat. *Rajeczky*nek a rádióiskolával kapcsolatos gondolatait ismeretlen szerző (1943–1944) jegyezte le a folyóiratban. *Rajeczky* szerint a rádióiskola más módszertant és felkészülést követel meg: osztályonként 20–30 perces rádióórákra van szükség, amelyeknek a meghallgatása után, az énekóra további részében minden osztályban és minden iskolában a hallottak megbeszélésére kell, hogy sor kerüljön. *Rajeczky* szorgalmazta egy olyan kézikönyv megírását is, amely a benne foglalt kérdésekkel és magyarázatokkal segítséget jelentene a zenehallgatási anyag feldolgozásában. *Perényi* (1945) a középiskolai zenei bemutatások módszertanáról írva a következő didaktikai mozzanatokat különítette el: rövid bevezetés/előkészítés/az érdeklődés felkeltése; élményszerű zenei bemutatás; a bemutatott mű elemzése; a tapasztalatok összegzése, az előző óra anyagának számonkérése.

Az Énekszó című folyóirat fontosnak tartotta, hogy külföldi kitekintéssel is tágítsa olvasóinak látókörét, így jellemzően kiküldött magyar szakemberek tollából olvashattak nemzetközi zenepedagógiai konferenciákról, kongresszusokról, kurzusokról. Néha külföldi iskolarádiók példái, illetve tanulmányutakról szóló beszámolók is bekerültek a folyóiratba, elvértve külföldi folyóiratok szemlészésére is sor került. Fontos, hogy az Énekszó a zenepedagógia külföldi helyzetéről is tájékoztatta az énekpedagógusokat: az elsősorban Európából, Németországból és Angliából, érkező anyagok azt mutathatták meg a korabeli

olvasóknak, hogy a gramofon és a rádió ebben az időszakban külföldön is a zenei nevelés alapvető eszközének számított.

3.2.1.2. Belle Ferenc dr.: egy hangszeretanár gondolatai

A zeneiskolákban régen is, ma is alapvetően hangszeres képzés folyt/folyik. A tárgyalt korszakból, a disszertáció témájához kötődően kiemelkedik a hangszeres oktatás világából egy jelentős szegedi zenepedagógus, akinek az életét és munkásságát *Pethő és Janurik* (2018) dolgozta fel.

Belle Ferenc dr., (1891–1977) Szeged szülötte, hegedűtanár volt. 1909-ben nyert felvételt az Országos Magyar Királyi Zeneakadémia hegedű szakára, valamint, ezzel egyidejűleg a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi fakultására. Hegedűtanári oklevelét 1914-ben, államtudományi doktorátusát 1919-ben szerezte meg. Szeged városa 1919-ben nevezte ki a Városi Zeneiskola hegedűtanárává. Az 1934/35-ös tanévben már igazgatóhelyettes az intézményben, majd 1935 októberétől ő lett a zeneiskola igazgatója. *Belle Ferenc dr.* igazgatói célkitűzései közé tartozott a zeneiskola pedagógiai és szakmai megújítása, továbbá az intézményi kapcsolatok szorosabbra fűzése a Zeneakadémiával. Ennek a célkitűzésnek a jegyében megújította az intézmény munkáját, gazdagította a város kulturális életét, megerősítette elődjének, *Király-König Péter*nek elért eredményeit, kísérletet tett arra, hogy a szegedi zeneiskolát kiemelje a többi zeneiskola közül és „egyetemi karokhoz méltó kulturális intézménnyé tegye.” (*Pethő és Janurik*, 2018. 21. o.) *Belle* a zeneiskola értesítőiben rövid írásokat és cikkeket jelentetett meg a zeneiskola társadalmi és kulturális szerepéről, az iskola pedagógiai törekvéseiről, emellett szegedi napilapokban is publikált pedagógiai és zenei tárgyú tanulmányokat. „... Írásai egyfajta korrajzok az 1930-as évek zenepedagógiai elképzeléseiről. ...” (uo. 28. o.)

*Belle*nek a Városi Zeneiskola értesítőiben megjelent, jelen disszertáció témájához kapcsolódó főbb gondolatait, mindenképpen érdemes felidézni, és, különösen az előző, kifejezetten az énekpedagógusokhoz szóló szakfolyóirat cikkeinek ismeretében olvasni.

Belle (1937) az 1936/37. tanév értesítőjében „Beszámoló az év történetéről és munkájáról” szóló részben többek között megemlíti, hogy a tantestület az általános zenei tájékozottság kiépítése céljából elhatározta, hogy a növendékek számára zeneismertető előadásokat és bemutatókat tart. Az 1937–38. tanévi értesítőből kiderül (*Belle*, 1938b), hogy az adott tanévben öt ilyen zeneismertető előadásra is sor került. Szintén az 1937–38-as tanévi értesítőben *Belle* (1938a) „Újabb iskolatípus felé” című írásában a rádiónak a zenetanulásra gyakorolt hatásáról is ír. Meglátása szerint a rádió elterjedése előtt az ifjúság

számára a zenével való megismerkedést egyedül a hangszerjáték jelentette. A rádió, mivel könnyen hozzáférhető és állandóan működő eszköz, átvette a zenei nevelés egy részét, a komolyabb zenepedagógia feladata pedig ezáltal megváltozott: feleslegessé vált a csaknem teljesen passzív, eredményhez nem vezető zenetanulás. Eredményesebb zenetanulásra van szükség, melynek célja a szakszerűség és a többoldalúság, a szélesebb körű és alaposabb tanítás. „... Ezért tartottunk pedagógiai jellegű és célzatú zeneismertető előadásokat, mert tapasztalat szerint a növendékek 15, sőt 18–20 éves koráig közvetlenül kevés hangversenyt hall, még kevesebbet zeneszerzőkről és művekről és így fantáziája alig tud megnyílni...” (uo. 4. o.)

Belle (1941) az 1940–41. tanév ismertetőjében „A gyermek és a zene” című írásában hosszabban elidőz a rádió és a gramofon kérdésénél. „... A közvetlen érzékelésnek ma mind nagyobb szerepe van a tanításban és ez az irány folyton erősödik. Amint alkalmunk van képeken, tárgyakon, filmen szemléltetni tanulnivalókat, ugyanúgy van alkalmunk a hanglemezen és a rádión a közvetlen érzékeltetésre. El fog jönni az idő, amikor a rádió zeneoktató előadásokat kell, hogy rendezzen a kis gyermekek számára is olyan műsorral és magyarázatokkal, amelyek a gyermek képzeletét megindítják és érdeklődését, fogékonyságát növelik. Ezek az előadások rendszeresek, tervszerűek kell legyenek és a tantervbe illeszkedjenek, hogy akár az egész ország területén egyszerre hallgathassák az iskolák. Amíg ez az idő elkövetkezik, a pedagógusok felismerésére van szükség és főleg segítségükre a téma-adásban és a tárgykör kiválasztásában. Szükség van a probléma felszínen tartására, azzal való behatóbb foglalkozásra, hozzászólásokra, mert amint más téren, úgy itt sem lehet külföldi példákat szolgálilag lemásolni. A másik propaganda eszköz a gramofon. A budapesti népművelési bizottságnak már kiforrott tapasztalata, előadói, lemezei vannak a művészi zene megismertetése és terjesztése fokozására, azonban zenemagyarázó és ismertető előadásait a felnőttek, vagy legalábbis serdültek számára szokta megrendezni. Valószínűleg a cél érdekében más népművelési bizottságok is megkaphatnák ezeket a lemezeket, azonban az előadót is külön-külön lehozni már anyagi nehézségekbe ütköznék, viszont az előadás hatását csak kellő gyakorlat és lélektani tapasztalat biztosítja. Ezért pl. szükséges volna az ország egyes körzeteiben egy-két olyan előadót alkalmazni, aki lemezeivel sorra járná az iskolákat és mindenütt az iskola fokának megfelelő zenei anyagot mutatná be, szóltatná meg és magyarázná. A kérdés még egyszerűbb volna, ha a lemezcsomagokhoz nyomtatott ismertető volna, amelyeket egy arravaló zenész, vagy zeneértő – amilyen minden körzetben van – adna elő. Szinte elképzelhetetlen kívülállók számára, hogy jól alkalmazott előadások mennyire megfogják és izgatják a gyermek és tanuló friss érdeklődését, bővítik ismereteit, tágítják lelki

horizontját. Sokkal hatásosabban szolgálják a célt, mint a felnőtteknél, akiknek hajlamuk szerint már rendelkezésre áll a rádió. Mind olyan kérdések, amelyeknek a megvalósítása elsősorban a tanítók és pedagógusok állásfoglalásától függ!...” (uo. 6–7. o.)

3.2.2. Zenehallgatás az általános iskolai énekórákon (1945–1962)

3.2.2.1. Tanterv, 1946

Az általános iskola új iskolatípusát az ideiglenes nemzeti kormány 1945. augusztus 15-én megjelent 6650/1945. M.E. számú rendelete hívta életre. A nyolcosztályos általános iskolát a népiskola I–VIII., a gimnáziumok I–IV., valamint a polgári iskolák I–IV. osztályaiból kellett létrehozni. (Köznevelés, 1945: 4.) Az általános iskola első éveinek énekóráin folyó zenei bemutatásról Kiss (2017) tanulmánya alapján lehet képet alkotni.

Az új iskolatípus első teljes tanterve 1946-ban jelent meg (Tanterv, 1946). Énekből a VIII. osztály anyagát követően, apró betűs jegyzetek között lehet néhány gondolatot olvasni a zenei bemutatásokról: „... Az V–VIII. oszt.-ban: ... „Alkalmoszerű zenei bemutatások. ... A VII–VIII. oszt.-ban: ... Zenetörténeti olvasmányok.” (uo. 41. o., idézi Kiss, 2017) A tantervvel párhuzamosan minden tantárgyból megjelent úgynevezett részletes útmutatások a tantervben megfogalmazott gondolatokat fejtik ki bővebben, így az ének tantárgy Részletes útmutatásaiból (1946) megtudható, hogy milyen indokkal kerültek be a tantervbe ezek az alkalmoszerű zenei bemutatások: „... A rádió és egyéb technikai találmányok útján ma már a legtávolabbi faluba is eljut a muzsika. Ennek nyomán az egyén a legkülönbözőbb zenei problémákkal találkozhat. A jó zene éppen úgy, mint a selejtes, állandóan ott kering a gyermek, az ifjúság között. Az énektanító nem mehet el ez előtt behunyt szemmel! Minden rendelkezésre álló eszközt fel kell használnia, hogy növendékei – különösen a magasabb osztályokban – a hangszeres muzsika terén is ismereteket, élményeket, benyomásokat nyerjenek.” (uo. 44. o., idézi Kiss, 2017) A Részletes útmutatásokban az indoklásokon túl szó esik a zenei bemutatások alkalmairól, a bemutatandó zeneszerzőkről és műveikről, a zenei bemutatások eszközeiről és módszereiről. Az útmutatás az énektanítás segédeszközei közé sorolja a hanglemezeket és a rádiót.

A vizsgált időszakban a Köznevelésben megjelent tankönyvjegyzékek (Köznevelés, 1946: 16, 1948:5) énekből az alsó tagozat esetében semmilyen tankönyvet nem említene. A felső tagozat esetében (Köznevelés, 1946:16) az 1946/47-es tanév esetében *Kerényi György és Rajeczky Benjamin Énekes Ábécé. Polgári fiú-és leányiskola, gimnázium és leánygimnázium számára* (Kerényi és Rajeczky, 1946) című énektankönyvének a használatát írja elő. A tankönyvben semmilyen zenetörténetre, zeneirodalomra, zenei bemutatásra

vonatkozó konkrét utalással nem lehet találkozni, ugyanakkor az énekes szemelvények között előfordul néhány zeneszerző dallama. A felső tagozaton a következő, 1947/48-as tanévben tankönyvcseré történt: az V–VI–VII. osztályban már *Kodály Zoltán* és *Ádám Jenő* Szó-mi füzetait kellett használni (Köznevelés, 1948:5). *Kodály* és *Ádám* (1946, 1948, 1946?) tankönyveiben sincs utalás zenetörténet/zeneirodalom tanítására, illetve zenei bemutatásra; az énekes anyagban is alapvetően a magyar népzene dominál.

Az előbb felsorolt énektankönyvekhez, még az az 1940-es évek első felében, úgynevezett vezérkönyvek (mai szóhasználat: tanári kézikönyvek) is készültek, amelyekben a szerzők a gépi zenehallgatás témakörét is érintik. *Kerényi* és *Rajeczky* (1940) *Éneklő Iskola* című vezérkönyvében *Rajeczky* (1940) írta a Rádió, gramofon című fejezetet. A bevezető gondolatok között kiderül, hogy ekkoriban már élénk disputa folyt a gépzenéről – többen veszélyesnek tartották azt, mert sokan rosszul használták fel a technikai eszközöket. *Rajeczky* szerint ugyanakkor hasznosak ezek az eszközök, ezért nem kellene lemondani a használatukról: az iskola feladata az okos zenehallgatás megtanítása. A rádió esetében szükség lenne a kifejezetten iskolák számára készített és sugárzott rádióműsorokra. A hanglemezekben nagyobb fantáziát látott ekkoriban *Rajeczky*; az énektanításban népdalokat eredeti alakjukban, népdalokat művészi feldolgozásban lehetne a segítségükkel bemutatni, emellett énekesek és énekkarok hangját lehetne általuk tanulmányozni, továbbá híres művészek játékát meghallgatni, de a kamarazene és a zenekari muzsika is elérhető lenne a hanglemezek által az osztálytermekben. Az iskolák feladata a saját hanglezem-gyűjtemény beszerzése és összeállítása. Saját kísérletei alapján a következő típusú hanglemezek beszerzését javasolja a szerző: az eredeti népzenei felvételek, idegen zenén belül is elsősorban a népdal-lemezek, valamint a hangszeres műveket tartalmazó hanglemezek tehetnek jó szolgálatot az iskolai énekórákon.

Ádám Jenő (1944) *Módszeres énektanítás a relatív szolmizáció alapján* című módszertankönyve az Általános zenei ismeretek című fejezetben foglalkozik a gépzene kérdésével. *Ádám* is utal arra, hogy sokféle zenei hatás ér el a korábbinál szélesebb néprétegeket, többek között a rádió és a gramofon útján. Ezeket a hatásokat, leginkább a népiskola felsőbb osztályaiban, rendszerezni kell. Meg kell tanítani a gyermekeket válogatni – ebben nagy az iskola, a tanító szerepe. A zenei bemutatások/zenei ismeretszerzés eszközei közé sorolja *Ádám* a tanító elbeszélését; a zenekari művek tanórán, rádión történő meghallgatását; a zenei tárgyú olvasmányokat, a tanulók által összeállított különböző zenei gyűjteményeket; a tanult énekek és kórusművek rádióból vagy hanglezemről való meghallgatását.

A vizsgált korszakban, néhány évig, még volt az énektanítók számára szakfolyóiratuk: az 1950-es betiltásáig működő Énekszó című szakmai folyóiratban megjelenő írásokból is juthatunk a zenei bemutatásokról szóló értékes információkhoz. Az 1946. márciusi számban fordításban jelent meg egy részlet az amerikai komponista, *Aaron Copland* (1946) *Our New Music* című könyvéből – a téma a hanglemezek szerepe a modern zenetanításban, az USA példáján keresztül bemutatva. A magyar helyzetre nézve talán a külföldi kitekintésnél is fontosabb a közreadónak a cikkhez fűzött lábjegyzete: „... A háború befejeztével immár meginduló szellemi megújulás remélhetőleg lehetővé teszi a hanglez- illusztrációs zeneoktatás kibővülését a magyar iskolákban. A postaforgalmi nehézségek megszűntével hozzáférhetővé válik az Egyesült Államok, a Brit Birodalom és a Szovjetunió mérhetetlen gazdagságú lemezfelvételeinek (korai századok vokális irodalma, népi zenék) megszerzése, aminek segítségével a magyar zeneoktatás a legmodernebb nevelési eszközök birtokába juthat. ...” (uo. 39. o., idézi Kiss, 2017) Emellett, a három nagyhatalom diplomáciai szerveinek segítségével, a Magyar Rádió is hozzájutott egy körülbelül 3000 hangfelvételtől álló gyűjteményhez, amelyet elkezd sugározni. A II. világháború pusztításai az iskolákat sem kímélték: a Nyíregyházáról érkezett hír (ismeretlen szerző, 1946) szerint az iskolai felszerelések, többek között a zongora, a gramofon és a lemezek is elpusztultak. *Kelemenné Péterffy Ida* (1948) az 1947/48-as tanévben fővárosi ének szakfelügyelőként 42 budapesti általános iskolában megközelítőleg 200 énektanítót látogatott meg. Ekként fogalmazott a folyóirat hasábjain a zenei bemutatásokkal kapcsolatos tapasztalatairól: „A zenei képzés szempontjából fontos lenne, hogy az egyes korosztályoknak megfelelő zenei bemutatásokat eszközöljünk. Zongorán, hegedűn, rádión, hanglemezen kellene bemutatni a gyermek- és népdalfeldolgozó darabokat. Sajnos, efféle bemutatásoknak semmilyen formában nem lehettem tanúja. A tanárok minden energiáját az új módszer köti le. Baj van a hangszerekkel is, néhol a hangszertudással.” (uo. 5. o., idézi Kiss, 2017)

3.2.2.2. Tanterv, 1950

1950-ben az általános iskolák és a középiskolák új tantervet kaptak, melyekben a vallásos világnézetet és a koalíciós időkre jellemző demokratikus–humanista–nemzeti műveltségisményt a marxizmus-leninizmus váltotta fel. (Romsics, 2010) Az első „szocialista” tantervek, így az általános iskola 1950-es tanterve is, alig több, mint fél év alatt készültek el: lényegében mindegyiket ideológiai, politikai dokumentumnak lehet tekinteni. Bonyolult, részletes cél- és feladatrendszer jellemzi ezeket a tanterveket, a hierarchia csúcsán az iskolatípus célja áll, amely a különböző pártprogramok, pártvezetők állandó

szófordulatait közvetíti. Az általános feladatok mellett helyenként pedagógiai szempontok is megjelennek, de legtöbbször ezen a szinten is az ideológiai, politikai doktrínák dominálnak. A tananyagokat ezzel egyidejűleg durván átpolitizálták, átdolgozták. (Ballér, 1996)

Az 1950-es általános iskolai tanterv (Tanterv, 1950) *Darvas József* vallás-és közoktatásügyi miniszter aláírásával jelent meg és 1950. szeptember 1-én lépett hatályba. Az ének tantárgy céljai között szerepel „... A zenei érdeklődés felébresztése, a zenei látókör kiszélesítése és a művészi ízlés nevelése. ... A zenei művek, dalok átérzése és átélése, megértése. ...” (uo. 45. o.) A tanterv elkülönítve közli az ének szakos nevelővel rendelkező iskolák és az ének szakos nevelővel nem rendelkező iskolák számára előírt tananyagot. Az ének szakos nevelővel rendelkező iskolák VII–VIII. osztálya esetében lehet találkozni a „Zenei ismeretek” kategóriájával, amely a következőket írja elő: „... Szemelvények a magyar és európai zenetörténetből. A Rákóczi-szabadságharc zenéje. A 19. század magyar zeneszerzői: Liszt Ferenc, Erkel Ferenc, Mosonyi Mihály, Bartók Béla és Kodály Zoltán. Bach, Haydn, Mozart, Beethoven, Smetana, Verdi. A szovjet zene fejlődése. Hacsaturján, Muragyéli, Novikov, Prokofjev, Sosztákovics, Zahárov.” (uo. 47. o.)

A tantervek mellett a tankönyvek világában is nagy változások történtek: a korábbi tankönyveket, még a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium által 1946 és 1948 között készített új általános iskolai tankönyveket is, kivonták a használatból. A helyi tankönyvválasztás lehetősége is megszűnt – csakis az állami kiadású, egyetlen tankönyv volt használható. (Mészáros, Németh és Pukánszky, 2005)

Az 1948-ban készült énekes könyvek, *Kodály Zoltán* és *Ádám Jenő* munkái, sem feleltek meg az új, 1950-es tanterv célkitűzéseinek, ezért énekből is új tankönyveket kellett írni, olyanokat, amelyekben nem szerepelhettek vallásos vonatkozású dallamok és szövegek, illetve a dalok társadalompolitikai tartalma, szöveghasználata a tanterv értelmében nem lehetett elavult, maradi, ellenséges, erkölcstelen, illetve durva, szomorú és pesszimista érzések sem jelenhettek meg a dalokban. Az új énekkönyveket *Gadányi József*, *Pálinkás József*, *Perényi László*, *Petneki Jenő* és *Rossa Ernő* írták meg: 1951-től 1956-ig, illetve bizonyos átalakításokkal 1959 és 1963 között voltak használatban. (Szabó, 1991). *Szabó Helga* ekként értékeli az új énekkönyveket: „... Koncepcionális eltérés a két könyvsorozat között, hogy a Kodály-Ádám énekeskönyv makulátlanul tiszta, hiteles, zeneileg indokoltan rendszerezett dallamközlésével szemben az 1951-es könyvsorozat pontatlanul, megmásítva, átírva s zeneileg nem mindig indokolt rendszerrel közli a dallamokat. Ha valamit átvettek mégis az 1948-as könyvekből, úgy az Ádám Jenő ötlettára, színes egyéniségének, vonzó tanítási stílusának módszertan könyvében megörökített megannyi fogása. Ám az ő tanításához ezek a

fortélyok pallérozott zenei műveltséggel társultak. Mit érhet a rossz utánzat, a zenétől megfosztott módszer?!” (Szabó, 1991. 104. o.)

Gadányiék énekkönyveiben (Gadányi, Pálincás, Perényi, Petneki és Rossa, 1951a, 1951b, 1951c, 1952) jelen disszertáció szempontjából a hetedik és nyolcadik osztály számára készült tankönyv (Gadányi, Pálincás, Perényi, Petneki és Rossa, 1952) végén szereplő „Kis zenetörténet” című fejezet érdemel kiemelés. A tankönyvet záró fejezetet a következő gondolatokkal indították el a tankönyvírók: „... A következőkben nagy léptekkel végighaladunk a zene történetén. Megtanulunk a régi mult dalaiból néhányat, megismerjük a legjelentősebb zeneszerzőket, a magyar zene multját és jelenét, és az élenjáró szovjet zeneművészet néhány alkotását.” (uo. 99. o.) A doktori dolgozatban előbb az egyetemes zenetörténetről, majd az „élenjáró szovjet zeneművészet” (uo. 99. o.) alkotásainak összefoglalására kerül sor. A tankönyv az egyetemes zenetörténet tárgyalását a 34. sorszámmal jelzett, „Primitív dallamok” című résztől *Bartók Béla Ne menj el* című, 75. sorszámú leckéig tárgyalja. A 63 zenetörténeti szemelvény korszakok és stílusirányzatok szerint a következő megoszlást mutatja:

1. romantika (22 szemelvény, 35%)
2. bécsi klasszika (11 szemelvény, 17,5%)
3. középkor (nyolc szemelvény, 12,5%)
4. népzene (hét szemelvény, 11%)
5. XX. század (hat szemelvény, 9,5%)
6. Európán kívüli dallamok (öt szemelvény, 8%)
7. barokk (három szemelvény, 5%)
8. reneszánsz (egy szemelvény, 1,5%)

A zeneszerzőktől származó zenetörténeti szemelvények esetében 24 komponistát lehet nevesíteni. Legtöbb a romantikus komponista (14 fő, 59%): *Schubert, Brahms, Chopin, Schumann, Csajkovszkij, Musszorgszkij* (sic!), *Verdi, Szentirmay Elemér, Bihari János, Reményi Ede, Simonffy Kálmán, Egressy Béni, Erkel Ferenc* és *Liszt Ferenc* muzsikája került bemutatásra. A bécsi klasszika kora három komponistával (12,5%) van jelen a válogatásban (*Haydn, Mozart, Beethoven*). Két-két zeneszerző (háromszor 8%) képviseli a barokk (*Bach, Händel*), a XX. század (*Kodály, Bartók*) és a középkor (*Moniot d'Arras, Neidhart*) zenéjét. A legkisebb mértékben, mindössze egy komponistával (4,5%) a reneszánsz kor került reprezentálásra (*Josquin des Prés*). A zeneszerzők nemzetiség szerinti megoszlása a következőképpen alakult: legtöbb (kilenc fő, 37,5%) a magyar zeneszerző (*Szentirmay, Bihari, Reményi, Simonffy, Egressy, Erkel, Liszt, Kodály, Bartók*). A második legtöbb

komponista (hat fő, 25%) német földről származik: *Neidhart*, *Bach*, *Händel*, *Beethoven*, *Brahms* és *Schumann*. Az osztrák komponisták – *Haydn*, *Mozart* és *Schubert* – már kevesebben vannak (három fő, 12,5%). *Csajkovszkij* és *Musszorgszkij* (sic!) képviseli az orosz zenekultúrát (két fő, 9%), míg egy-egy alkotó (négyeszer 4%) művein keresztül ismerhették meg a gyerekek a franko-flamand (*Josquin des Prés*), a francia (*d'Arras*), a lengyel (*Chopin*) és az olasz (*Verdi*) zene világát. Az zenetörténeti szemelvényeket előadói apparátus szempontjából vizsgálva a következő eredmény született: legnagyobb számban és arányban (35 tétel, 55%) az énekes zene van jelen, például kánonok, kórusművek és dalok (népdalok, műdalok, népies műdalok) formájában. Az énekes-hangszeres zene 16 tétele (25,5%) alapvetően kantáták, oratóriumok és operák részleteit jelentik. A hangszeres zene (12 tétel, 19%) versenyművek, szonáták szimfóniák részleteinek, különösen témáinak a bemutatásával valósult meg. A fejezet szöveges didaktikai apparátusa jellemzően tömör magyarázatokat fűz a zenetörténethez: a zeneszerzők életrajza mellett írnak a korról, illetve az érintett műfajokról. A tankönyvi fejezet képi didaktikai apparátusa 25 ceruzarajzból áll, melyből 16 (64%) a hangszerek világát mutatja be, míg kilenc (36%) zeneszerzők portréja. A hangszerek világából a tankönyvírók megismertetik a gyerekeket a vonósokkal (hegedű, gordonka, nagybőgő), a fúvósokkal (trombita, kürt, fagót (sic!), harsona, klarinét, basszustuba), a pengetősökkel (kínai lant, cimbalom), az ütőkkel (gongállvány, tábori bronzdob, nagydob), valamint a nagyzenekarral (szimfonikus zenekar). A zeneszerzők portréi alá *Haydn*, *Mozart* és *Beethoven* esetében odakerült zárójelben a születés és a halál éve; a többi zeneszerzőnél ez elmaradt. Két esetre külön fel kell hívni a figyelmet: a tankönyv a 105. oldalon „A többszólamú zene első állomásai” cím alatt három példán keresztül mutatja be az úgynevezett organum technika különböző válfajait, ugyanakkor, a kor ideológiájának „köszönhetően”, elfelejti megemlíteni, hogy az egyházi zenén belül, a gregorián énekek esetében ment végbe ez a fejlődés. A másik kirívó példa a 132–133. oldalon található. *Erkel Ferenc* *Meghalt a cselszövő* című kórusát a Hunyadi László című operából a következő, átpolitizált szöveggel közli a tankönyv: „Kiránduló úttörők dala:

1. Fel, hát az új világért, rajta úttörő,/Munkára, harcra készen lépjünk mind elő./Ránk vár a föld, a város, hív a szép jövő,/Jó kedvvel, nótaszóval indulj úttörő.
2. Lépdeljünk új csapatba, hív a tarka rét,/Hallgassuk szép madárnak csengő énekét./Tó mellett vár a sátor, zöld erdő, mező/Jó kedvvel nótaszóval indulj úttörő.” (uo. 132–133. o.)

A tankönyv a 144–154. oldalain mutatja be az „élenjáró szovjet zeneművészet néhány alkotását” (uo. 99. o.) A 144. oldalon egy hosszabb bevezető szöveg olvasható, amelyből

kiderül, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak köszönhetően kiépült a Szovjethatalom, amelynek művészete realistának mondható, sőt, mivel a népdallal szoros kapcsolatban áll, ezért szocialista realizmusról lehet beszélni. Ez az irányzat szemben áll az imperializmus formalizmusával. A 76–85. sorszáмок alatt kilenc alkotó tíz énekes szemelvényének kottája szerepel: a zeneszerzők többsége szovjet (öt fő, 55,5%): *Alexandrov, Novikov, Bugláj, Sosztakovics, Bjelij*; szerepelnek magyar zeneszerzők is a névsorban (három fő, 33,5%): *Szabó Ferenc, Farkas Ferenc, Vásárhelyi Zoltán*, illetve egy belga komponista (egy fő, 11%), *Daygeter* (sic!) zárja a sort. A fontosabb művek közé tartozik A Szovjetunió himnusza (*Alexandrov*), A világ demokratikus ifjúságának himnusza (*Novikov*), az Internacionale (*Daygeter*) (sic!). A többi tömegdal jellemzően a munkát, és az újjáépítést dicsőíti, valamint a békéért harcol az imperializmussal szemben.

Az 1951-es énektankönyv-sorozathoz módszertani segédkönyv (Rossa, szerk. 1952) is készült az énekpedagógusok számára. A *Perényi László* által írt „Útmutató a módszeres énektanításhoz” című bevezető fejezet mind a VII., mind a VIII. osztály tantervi anyagánál a „Zeneismeret” címszó alatt kiemeli: „... Haladószelemű alkalmas vokális és hangszeres szemelvények a hazai és az egyetemes zenetörténet anyagából, megfelelő bemutatások és elemzés alapján.” (*Perényi*, 1952. 29–30. o.) Az elemi fokú zenetörténet vázlatos tanítása három elemből áll össze: az alapot az énekes zenetörténeti szemelvények jelentik, ezekhez kapcsolódnak a (próza) zenetörténeti, esztétikai fejtegetések. A harmadik elem, az alkalmoszerű bemutatások, csak ott valósíthatók meg, ahol rendelkezésre áll megfelelő hangszer-és lemezgyűjtemény. A zenetörténet tanításához a következő útmutatást adja a szerző: „... Nagy mesterek énekes szemelvényeivel kapcsolatban válogassuk ki azokat a momentumokat, amelyek közel vannak a tanuló ifjúságához... Pár szó a zeneszerző életéről, munkájáról, küzdelméről, sikeréről, a művek keletkezési körülményeiről (ahol ez szembetűnő), a zenetörténeti váz, a kor, amelyben a zeneszerző élt; ez mind-mind színes, eleven skálája a zenei érdeklődés állandó mélyítésének. Bizonyos dallamokhoz, dalokhoz – ha mód és alkalom kínálkozik – kövessünk el minden telhetőt a hangszerkíséret bekapcsolására.” (uo. 34. o.)

A módszertani segédkönyvben *Rossa* (1952) külön fejezetben tárgyalja a zenetörténet tanításának szempontjait. Úgy véli, hogy egy-egy zenetörténeti egység tárgyalásánál a tanulók által énekelt dalból érdemes kiindulni, ezt követheti az ugyanattól a zeneszerzőtől, vagy ugyanabból a korszakból származó mű élő zenei, vagy gépzenei bemutatása. Meg kell ismertetni a tanulókkal a zenetörténeti kort, amelyben a mű létrejött, de fontos a vizuális szemléltetés is, például a zeneszerző arcképének a bemutatása. Egy-egy zeneművel

kapcsolatban essék szó a kor zenei stílusáról, kifejező eszközeiről. A pedagógusnak törekednie kell arra, hogy a zenetörténeti ismertetés élmény legyen a tanulóknak. Végül, de nem utolsó sorban fel kell kelteni a tanulók érdeklődését a zenetörténettel való ismerkedéssel kapcsolatban az énekórán kívüli alkalmakra is.

A *Rossa* (Rossa, szerk. 1952) által szerkesztett módszertani segédkönyv külön foglalkozik a tanórai zenehallgatás kérdéseivel (ismeretlen szerző, 1952) is. A zenei bemutatás és feldolgozás általános mozzanatait ekként foglalja össze:

- „1. A mű szerzője és kora, társadalmi viszonyok.
2. A mű gondolata és hangulata.
3. A teljes mű bemutatása.
4. A mű hatásának számonkérése.
5. Újabb, esetleg részletekre tagolt bemutatások, megfigyelési feladatok (téma, ritmus, dinamika, vagy egyéb zenei sajátosságok).
6. A szerző hogyan fejezte ki a mű gondolatát, hangulatát.
7. A hallott mű címének, szerzője nevének és a fenti szempontoknak néhány szóval a táblán való rögzítése.
8. A mű újabb bemutatása.” (uo., 169.o.)

A módszertani segédkönyv (Rossa, szerk. 1952) ezt követő oldalain a zenehallgatás szemelvényei kaptak helyet. A zongoraletétek sokszor rövidített formában közlik a műveket, az utánuk következő apró betűs jegyzetek egyrészt az idegen nevek kiejtését segítik, másrészt utalnak arra, hogy az adott zenehallgatási szemelvény melyik osztály melyik tananyagánál kerüljön bemutatásra, illetve – ha szükséges – rövid, zenei magyarázatokat fűznek az adott szemelvényhez. A 49 zenehallgatási szemelvény 17 zeneszerző és két ismeretlen szerző alkotása, nem ismeretes továbbá öt régi magyar tánc és a Rákóczi-nóta szerzője. A szemelvények a barokk zenétől, a bécsi klasszikán és a romantikán át a XX. századig bezárólag fogják át a zeneirodalmat. Legtöbb a romantikus komponista (hét fő, 41%): *Schumann, Chopin, Brahms, Csajkovszkij, Grieg, Grecsanyinov* és *Bihari* tartozik ebbe a körbe. Négy komponista (24%), *Rubbach, Kabalevszkij, Bartók* és *Kodály* képviseli a XX. századot. A barokk zenét (*Purcell, Bach, Händel*) és a bécsi klasszika világát (*Haydn, Mozart, Beethoven*) három-három alkotó (kétszer 17,5%) viszi közel a gyerekekhez. A zeneszerzők nemzetiség szerinti megoszlásának vizsgálata a következő eredményt hozta: legtöbb a német komponista (öt fő, 29%) – *Bach, Händel, Beethoven, Schumann* és *Brahms*. Négy orosz/szovjet zeneszerző (23,5%), *Csajkovszkij, Grecsanyinov, Rubbach,* és *Kabalevszkij* került be a válogatásba. A magyar zene képviselői *Bihari, Bartók* és *Kodály* (három fő,

17,5%). *Haydn* és *Mozart* az osztrák zenekultúrát képviseli (két fő, 12%); míg egy-egy komponista ad ízelítőt a gyerekeknek az angol (*Purcell*), a lengyel (*Chopin*) és a norvég (*Grieg*) zeneművészetből (egy-egy fő, háromszor 6%). A zenehallgatási szemelvényeket műfajok szerint is lehet vizsgálni: legtöbb a karakterdarab (16 tétel, 33%), a tánc-tétel (15 szemelvény, 30,5%) és a népdalfeldolgozás (11 mű, 22,5%). Elvértve fordul elő szimfóniatétel és szonátatétel részlete (két-két példa, kétszer 4%), illetve nóta, ária és versenymű-tétel részlete (egy-egy példa, háromszor 2%).

3.2.2.3. Tantervek, 1956–1958

Az 1954-ben megindult tantervi reform keretében az év tavaszán a minisztérium önálló tantervi csoportot hozott létre, amely április közepére elkészítette az alsó tagozat új tantervének tervezetét, emellett sor került az új tanterv és tankönyvek kísérleti bevezetésének előkészítésére is az ország 35 általános iskolájában. 1954. október 1-én *Nagy Sándor* igazgatásával megalakult a Pedagógiai Tudományos Intézet, amelynek Módszertani Osztálya vette át a minisztériumtól a tantervek kidolgozásának feladatát. A tantervkészítés munkálatai, a forradalom előtti időszakban is, többé-kevésbé terv szerint haladtak. A kísérleti iskolák tapasztalatai, valamint a nevelőtestületekben lefolytatott viták eredményei alapján az alsó tagozatos tantervi javaslat átdolgozásra került. A miniszter 1956. májusában elrendelte az új tanterv 1956/57. tanévben történő bevezetését. Mindeközben folyt a felső tagozatos tantervek kidolgozása is. Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után a felső tagozatos tantervek bevezetésére 1958 őszén került sor – így teljessé vált az általános iskola nyolc osztályának tanterve. *Ballér Endre* (1996) értékelése szerint a műveltség tartalma, az óraterv és az arányok szempontjából az új tantervek nem hoztak változást, ugyanakkor továbbra is meghatározó maradt az ideológiai és politikai célok uralma. Tanterveméleti szempontból újdonságot jelent a „Követelmények” megjelenése – a célokat és a feladatokat, valamint a tanulók tervezett tudásának a meghatározásával kapcsolták össze. (*Ballér*, 1996)

Az általános iskola alsó tagozata számára készült tanterv (Tanterv, 1956) az esztétikai nevelés körében helyezi el az énektanítást: „... Az énekórákon is a dal, zenemű mintaszerű bemutatására kell törekedni. ...” (uo. 19. o.) Az óratervben az osztott általános iskolában heti két énekóra jutott minden évfolyam számára. Az Ének tantárgy I., Általános Utasítás című részében a következők olvashatók: „... Kis zeneműveket is mutasson be időnként, mellyel nagy örömet szerez a tanulóknak. Ezt ne kísérje felesleges elemezgetéssel, hanem elégedjen meg a zenehallgatás örömével és a játszott zenemű általános hatásának érvényesülésével. ...”

(uo. 317. o.) A tantervi dokumentum a II., Részletes Utasítás című részében nem foglalkozik a zenei bemutatás/zenehallgatás kérdésével.

Az általános iskola felső tagozata számára készült tanterv (Tanterv, 1958) óratervében, az osztott általános iskolák esetében, szintén heti két énekóra szerepel mindegyik osztályban. Az Ének tantárgy élén a következő gondolatok olvashatók: „Az általános iskolai énektanítás feladata, hogy értékes magyar népdalok elsajátításával, tömegdalok, úttörődalok, a baráti és rokon népen népdalaiból és a zenei irodalomból vett – a tanulók zenei és értelmi képességeinek megfelelő – szemelvények megismertetése útján a zene, különösképpen pedig nemzeti zeneművészetünk szeretetére, megbecsülésére nevelje ifjúságunkat, ébresszen benne érdeklődést és megbecsülést más népek zenéje iránt. ...” (uo. 173. o.) A zenehallgatásra való utalással csak a nyolcadik osztály esetében, a „II. A zenei hallás és a ritmusérzék fejlesztése, a zenei írás-olvasás” című részben lehet találkozni: „... Énekelt és bemutatott zeneművek kapcsán a legkiemelkedőbb szerzők működési idejének és legfontosabb eredményeinek megemlézése. (Johann Sebastian Bach, Joseph Haydn, Wolfgang Amadeus Mozart, Ludwig Van Beethoven, Giuseppe Verdi, Pjotr Iljics Csajkovszkij, az „Ötök” és szovjet zeneszerzők; továbbá Erkel Ferenc, Mosonyi Mihály, Ruzitska György, Liszt Ferenc, Bartók Béla és a mai magyar jelentős zeneszerzők.) Néhány műforma (dal, ária, madrigál, kantáta, opera, szimfónia) általános jellemzése ugyancsak szemelvények alapján. A zenekar hangszereinek általános ismertetése.” (uo. 177–178. o.) A nyolcadik osztály ezekhez kapcsolódó követelményei így szólnak: „... A tanulók legyenek tájékozottak a magyar és az európai zenetörténet legkiemelkedőbb mestereinek jelentőségével, a felsorolt műformák általános jellegéről. ...” (uo. 178. o.)

1957 tavaszán kisebb tankönyvkorrekcióra került sor: a tankönyvek szövegének ideológiai részeit az új politikai helyzetnek megfelelően igazították ki, valamint csökkentették a tankönyvek túlméretezett/maximalista terjedelmét, ugyanakkor a tankönyvek törzsanyaga a következő tanévekben is változatlan maradt. (Mészáros, Németh és Pukánszky, 2005)

Az énektankönyvek esetében 1958 nyarán újra megjelent Kodály Zoltánnak és Ádám Jenőnek az általános iskolák első két osztálya számára készült énekeskönyve. Ezek az 1948-ban megjelent, majd 1950-ben, az akkori tanterv életbelépésével bevont tankönyvsorozata első két kötetének változatai: a Művelődésügyi Minisztérium engedélyével, kísérleti jelleggel jelenhettek meg és az 1951 óta használt Gadányi–Pálinkás–Perényi–Petneki–Rossa-féle énekkönyveket váltották fel. A Köznevelés című folyóiratban élénk vita bontakozott ki a régi-új énekeskönyvekkel kapcsolatban Rápolthy Viktor szolnoki énekszakfelügyelő, Stegmüller Viktória budapesti énektanárnő és a folyóirat szerkesztősége között. Rápolthy szerint az új

énekeskönyvek didaktikai szempontból visszaesést jelentenek az előttük használatban levő első és második osztályos énektankönyvekhez képest. Nem elég továbbá az erkölcsi-politikai és világnézeti nevelés sem az új énekeskönyvekben, nincsenek jelen például a dalanyagban és a rajzos anyagban a szocializmust építő nép hősi erőfeszítései. *Stegmüller* ezzel szemben a *Kodály-Ádám* énekeskönyvek értékeit ecseteli, szerinte népdalokkal és gyermekjátékokkal sokkal jobban lehet a gyerekeket a szocializmusra nevelni, mint a munkát dicsőítő, az azt megszerettetni akaró dalokkal. A vitát a Köznevelés szerkesztősége zárta le egy név nélküli cikkel, melyben *Rápolthy* álláspontját fogadták el. (*Szabó*, 1991)

1959 szeptemberében ismét új énektankönyvek kerültek az iskolákba: a III. és IV. osztályosok új énekkönyveinek címlapján ugyan *Kodály* és *Ádám* neve volt olvasható, a belső oldalakon azonban már ez szerepelt: „Szerkesztőségi munkatársak Kovács Lajos és Péter József, készült a Művelődésügyi Minisztérium Alsófokú Oktatási Főosztályának irányításával, kísérleti tankönyv.” (*Szabó*, 1991. 120. o.) A III. és IV. osztályos *Kodály-Ádám* tankönyvek *Szabó Helga* értékelése szerint „súlyos rontásokkal kerültek az iskolások kezébe.” (uo. 120. o.): a magyar népdalok teljes egészében átírt, aktualizált szövegekkel szerepelnek a tankönyvekben, a tankönyvek tele vannak kétes értékű indulókkal és alkalmi dalokkal, a tankönyvek nem adnak tájékoztatást a dallamok mibenlétéről és a szövegek szerzőjéről, értékes az értéktelennel keveredik, a gyermekek történelmi látásmódja nem tud kibontakozni. Ezek a tankönyvek 1959 és 1963 között voltak használatban. (uo.)

1959 őszén, az 1956. évi tanterv alapján átdolgozva újra megjelentek a *Gadányi-Pálinkás-Perényi-Petneki-Rossa-féle* énekkönyveknek a felső tagozat számára készült kötetei. Az V–VI. osztály számára készült tankönyvet *Petneki Jenő*, míg a VII–VIII. osztályosok számára készült kötetet *Gadányi József* dolgozta át. Az átdolgozott énektankönyvek 1963-ig voltak használatban. (*Szabó*, 1991)

Az általános iskola I. és II. osztálya (*Kodály* és *Ádám*, 1958, 1960) valamint III. és IV. osztálya (*Kodály* és *Ádám*, 1959a, 1959b) megjelent énekeskönyvek sem zenehallgatásról, sem zeneirodalomról, sem zenetörténetről nem írnak.

A felső tagozat számára átdolgozott tankönyvek (*Gadányi, Pálinkás, Perényi, Petneki* és *Rossa*, 1959a, 1959b, 1960, 1961) közül a VI. osztály énekkönyvét érdemes először megvizsgálni. A *Petneki Jenő* által az 1956. évi tanterv alapján átdolgozott tankönyv (*Gadányi, Pálinkás, Perényi, Petneki* és *Rossa*, 1959b) ugyan sehol nem utal zenehallgatásra, de néhány énekes szemelvényhez fűzött szöveges magyarázattal bővíti a tanulók zenetörténeti/zeneirodalmi ismereteit. A következő énekes szemelvényekhez íródtak rövid,

jellemzően a történelmi háttérrel, és az egyes kapcsolódó zeneművek keletkezéstörténetét megvilágító magyarázatok:

1. *Szabó Ferenc*: Föltámadott a tenger (részlet)
2. *Bartók*: Este a székelyeknél (1. téma)
3. Röpülj páva (népdal)
4. *Knyipper*: Poljuska
5. *Beethoven*: Százszorszép
6. *Szuk Mátyás*: Dózsa népe
7. Fürdik a holdvilág az ég tengerében (népies műdal)
8. *Tinódi Lantos Sebestyén*: Egri históriának summája
9. Sej, Nagyabonyban (népdal)

A VII. osztályosok énekkönyvét (*Gadányi, Pálinkás, Perényi, Petneki és Rossa, 1960*) *Gadányi József* dolgozta át az 1956. évi tanterv szerint. Hat zeneszerző esetében az énekes szemelvények mellett, melyek jellemzően dalok és kánonok, a zeneszerzők rövid, lényegre törő életrajzát is közli a tankönyv. A hat zeneszerző közül öt külföldi és a bécsi klasszika, illetve a romantika stílusirányzatát képviseli: *Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert és Brahms* tartozik ebbe a csoportba. A zeneszerzők névsora kapcsán érdemes arra is felfigyelni, hogy mindannyian a német nyelvterülethez kötődnek. Az egyetlen hazai zeneszerző *Tinódi Lantos Sebestyén* (XVI. század). A magyar zene emlékei közül a kuruc kor dallamai és a verbunkos zene kapott figyelmet néhány énekes szemelvény erejéig. A zeneszerzők bemutatása mellett egy hangszerrel, a virginállal is megismerkedhettek a gyerekek rövid szöveges magyarázat és két ceruzarajz segítségével. Sem az előbb említett esetekben, sem a tankönyv többi részében nem történet utalás zenehallgatásra.

A VIII. osztályos énekkönyv (*Gadányi, Pálinkás, Perényi, Petneki és Rossa, 1961*) *Gadányi* által az 1956. évi tanterv szerint átdolgozott változata még mindig nem utal zenehallgatásra, de a tankönyvsorozatból ez a kötet foglalkozik a legtöbbet a zenetörténettel. Összesen 17 zeneszerző van jelen a tankönyvben: legtöbb (10 fő, 59%) a romantikus komponista (*Schubert, Chopin, Glinka, Csajkovszkij, Muszorgszkij, Borogyin, Verdi, Brahms, Erkel és Liszt*), jóval kevesebb (három fő, 17%) a bécsi klasszika alkotóinak száma (*Haydn, Mozart, Beethoven*), alig esik szó (két-két fő, kétszer 12%) a barokk (*Bach és Händel*) és a XX. század (*Kodály és Bartók*) zeneszerzőiről. A 17 komponista nemzetiség szerinti megoszlása a következőképpen alakul: legtöbb (négy–négy–négy fő, háromszor 24%) a német (*Bach, Händel, Beethoven, Brahms*), az orosz (*Glinka, Csajkovszkij, Muszorgszkij, Borogyin*) és a magyar zeneszerző (*Erkel, Liszt, Kodály, Bartók*), kevesebben vannak (három

fő, 18%) az osztrák szerzők (*Haydn, Mozart, Schubert*), a lengyel (*Chopin*) és az olasz (*Verdi*) zenét egy-egy alkotó (kétszer 5%) képviseli.

A zeneszerzőkről, szinte kivétel nélkül, életrajzot is közöl a tankönyv, amelyben az alkotók életútjának legfontosabb eseményeit foglalják össze röviden, valamint utalás történik a zeneszerzőknek a zene történetében betöltött szerepére, jelentőségére. A 17 zeneszerző közül 16-ról (95%) szól életrajz, egyedül *Borogyin* (5%) életét nem ismerhették meg a gyerekek.

A 17 zeneszerző közül 14 (82%) arcképpel, három (18%) zeneszerző – *Borogyin, Brahms* és *Kodály* – arckép nélkül szerepel az énekkönyvben. A zeneszerzői portrék mellett három más, de szintén zenetörténeti vonatkozású fénykép is helyet kapott a tankönyvben, így a 17. oldalon „Hangverseny a Zeneművészeti Főiskolán”, a 35. oldalon „A martonvásári kastély”, míg a 77. oldalon „A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola épülete” aláírással tekinthető meg egy-egy, a zenetörténeti anyagot kiegészítő fénykép.

Új vonását jelentik a tankönyvnek az „Olvasmány” feliratú részek; ilyenre eddig nem volt példa az énektankönyvekben. Összesen hat olvasmány szerepel a tankönyvben a következő címekkel:

1. „Haydn másodkarmester szerződése és fegyelmi szabályzata” (uo. 21. o.)
2. „Mozart levele apjához (Bécs, 1781. május 9.)” (uo. 28–29. o.)
3. „Részletek Beethoven végrendeletéből” (uo. 35. o.)
4. „Részletek Schumann Zenei házi-és életszabályaiból” (uo. 61. o.)
5. „Részletek Liszt Ferenc egyik leveléből” (uo. 76–77. o.)
6. „Napjaink zenei irányzatai” (uo. 89. o.)

A 17 zeneszerzőhöz összesen 45 szemelvény kötődik a tankönyvben – ebből legtöbb az énekes-hangszeres mű (22 tétel, 49%), ezek a szemelvények jellemzően kantátából, oratóriumból, operából származó részletek, illetve műdalok. Kevesebb a hangszeres mű (14 tétel, 49%), ebben a csoportban fúgató, versenymű, szonáta, szimfónia, szimfonikus költemény részletei fordulnak elő. Énekes műből (kánon, népdalok, kórusművek) összesen kilenc tétel (20%) szerepel a tankönyv lapjain az előbb felsorolt zeneszerzőktől. A tankönyv a 79. oldalon a megismert zeneszerzők és műveik párosítását kéri a gyerekektől:

„Kinek melyik a műve?

Mozart *Aida*

Beethoven *Diótörő*

Haydn *Bánk bán*

Bartók *Egmont nyitány*

Bach Varázsfuvola
Kodály Évszakok
Liszt g-moll fuga
Verdi Este a székelvényknél
Csajkovszkij Mátrai képek
Erkel Les Preludes” (uo. 79.o.)

A tankönyv foglalkozik a hangszerek megismertetésével is: a vonós hangszerek (hegedű, mélyhegedű, gordonka, nagybőgő, vonósnégyes) a 23., a rézfúvók (trombita, kürt, harsona, tuba, úttörőzenekar fényképe) a 38., a fáfúvók (fuvola, oboa, klarinét, fagott) a 48., míg az ütőhangszerek képei a 65. oldalon kaptak helyet.

Összességében elmondható, hogy ez a tankönyv sem utal konkrétan zenehallgatásra, de alaposan bővíti a tanulók zeneirodalmi, zenetörténeti tudását, illetve zeneműismeretét.

A tankönyv ismertetésének a végén még egy esetre kell felhívni a figyelmet: a „Meghalt a cselszövő”-kórus *Erkel* Hunyadi László című operájából itt is/továbbra is „Kiránduló úttörők dala” címmel és szöveggel szerepel a nyolcadik osztályosok tankönyvében, bár, a korábbi tankönyvi megoldással ellentétben, itt legalább utalás történik az eredeti szövegre.

1957-ben *Perényi László* tollából (*Perényi, 1957*) új módszertani könyv jelent meg, amely foglalkozik az általános iskolai énektanítás, közte a zenei bemutatások/zenehallgatás, valamint a zenetörténet tanításának kérdéseivel is. A disszertáció szempontjából három fejezet – A zenei bemutatás, zenehallgatás módszere; Társas éneklés, társas zenélés (zeneszakkör); Az énektanítás segédeszközei – főbb gondolatait érdemes idézni.

„A zenei bemutatás, zenehallgatás módszere” című fejezet, a címhez kapcsolt lábjegyzet értelmében, valójában a szerző az Énekszó című énektanpedagógiai szakfolyóirat 1945. decemberi számában megjelent cikkének utánközlése. A következőkben a cikk/fejezet főbb gondolatainak kiemelésére kerül sor. *Perényi* véleménye szerint a gyermekeket, a serdülőket elő kell készíteni az iskolán kívül (rádió, hangverseny, gramofon, film stb.) hallott zenére is, mert a gyermek ezek által a legkülönbözőbb hatásoknak van kitéve, a jó zene és a selejtes zene egymás mellett él. Ebből a szempontból nézve nem elég a tanulóknál csak a tudatos éneklés készségét megalapozni, de az iskola feladata bevezetni a gyermeket a muzsika (énekes és hangszeres művek) hallgatásába is. Ez nem jelent állandó zenehallgatást az énekórán: *Perényi* csupán négy-öt hetente egy-egy alkalommal tartott félórás zenehallgatást javasol. Ezeknek a zenehallgatásoknak a célja „hozzászoktatni a tanuló figyelmét, fülét az

ízléses hangszeres muzsikához, hozzásegíteni őket más oldalról jövő zenei benyomásokhoz.” (uo. 211.o.)

A zenei bemutatás didaktikai mozzanatai *Perényi* szerint a következők:

1. Előkészítés, bevezetés: a pedagógus szóljon néhány szót a korszakról, a mű keletkezési körülményeiről, röviden és vázlatosan ismertesse a művet; mindezeknek azonban az élmény előkészítését kell megvalósítaniuk
2. A mű bemutatása: fontos kritérium, hogy a műnek magas színvonalú előadásban kell elhangoznia; a zenei bemutatás eszközeit a növendékek éneklése/zenélése, hangszeres tanuló gyermek játéka, a tanár éneke/hangszerjátéka, illetve művészlemez vagy rádió hallgatása jelentheti
3. Műelemzés: a mű első meghallgatása után a gyermekek fogalmazzák meg első élményeiket, benyomásaikat, majd a tanár a kérdéseivel nagy vonalakban irányítsa a figyelmet a mű formájára, szerkezetére; magasabb fokon álló osztályokban összehasonlító elemzésekre (kor, stílus) is sor kerülhet
4. Összefoglalás: egy adott művel való foglalkozás lezárásaként újból hallgatassa meg a pedagógus a gyermekekkel a zeneművet, majd kötetlen beszélgetés formájában foglalják össze a tanultakat, illetve a tanulók ezeket írásban is rögzítsék
5. Számonkérés: az előző órákon tanultak felelevenítése rövid beszélgetés keretében

A „Társas éneklés, társas zenélés (zeneszakkör)” című fejezetből kiderül, hogy a zene iránt érdeklődő, a szakkörhöz önként csatlakozó gyermekek a zenei foglalkozások során többek között olyan zenetörténeti, zeneismereti anyaggal is megismerkedhetnek, amelyek szoros kapcsolatban állnak a zenei bemutatásokkal, esetleg a közös énekléssel, illetve a társas zenéléssel. Az iskolai énekórákon a zenetörténeti, zeneismereti anyag tanítására, vázlatos formában és főként az énekes szemelvényekhez kapcsolódóan, leginkább a VII–VIII. osztályban kerül sor, de a zeneszakkör céljai közt az is szerepel, hogy ezt a zenetörténeti anyagot szélesebb alapokra helyezze, így, a magyar zenével kezdve, majd az egyetemes zenetörténettel folytatva, történeti sorrendben mutassa be a tanulóknak a zenetörténet jelentős állomásait. További cél, hogy az énekelt dallamok, zenei bemutatások és a bemutatott művek elemzésére is kerüljön sor a szakköri foglalkozásokon. *Perényi* felhívja a pedagógusok figyelmét arra, hogy nem kielégítő a zenetörténet tanítását csak énekes szemelvényekhez kötni, be kell vonni a hangszeres zenét is. A szerző nagyon fontosnak tartja az illusztrációt is, szerinte ugyanis nem elég csak beszélni a zenetörténetről. A zeneszakköri munka során történeti sorrendben kell bevezetni a zenetörténetbe a gyerekeket, így a művek keletkezéstörténetébe és lényeges vonásaikba.

„Az énektanítás segédeszközei” című fejezet a zenei bemutatással kapcsolatban többek között megemlíti a zongorát/pianinót: „... Az alkalomszerű zenei bemutatások, zeneszakköri foglalkozások stb. megkövetelik, hogy a tanár Bach, Mozart, Beethoven, Schumann (Jugend-Album), Bartók (Gyermekeknek) könnyebb darabjait muzikálisan adja elő. ...” (Perényi, 1957. 238. o.) A hangszerjáték mellett az úgynevezett gépzene eszközeiről is szót ejt a szerző: „... Rádió, hanglemez, magnetofon ma már valamennyi iskolatípus számára értékes tanítási segédeszközzé válhat. ...” (uo. 241. o.), továbbá „Hanglemeztár létesítése, összeállítása hovatovább elsőrendű feladata az iskolának, az énektanárnak. Népzene-felvételek, dalok, kórusok, karakterdarabok, hangszeres kompozíciók, kamarazene, zenekari művek stb. bemutatása a III. osztálytól a szakkörig szinte nélkülözhetetlen szerepet tölthet be. ... (A műveket, illetve a lemezeket a forgalomban levő árjegyzékekből állíthatja össze a tanár.)...” (uo. 241. o.)

3.2.2.4. Úton az 1962-es tanterv felé

Az Iskolai Reformbizottság, melynek feladata a Párt határozata alapján előírt oktatási törvény kidolgozása volt, 1959 őszén kezdte meg a munkáját. A cél változatlan: tökéletesített szocialista iskola és megjobbított szocialista pedagógia. Az Országgyűlés 1961. októberében fogadta el az oktatási törvényt. (Mészáros, Németh és Pukánszky, 2005)

Az 1961. évi III. törvény a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről az 1956 után kialakult új viszonyokat erősítő legitimációs kísérlet volt: szorosabbra kívánta fűzni a kapcsolatot iskola és élet között, magasabb színvonalú műveltséget akart nyújtani, kinyilvánította a szocialista világnézet és erkölcsi nevelés igényét, előírta az általános és kötelező középfokú oktatás megvalósítását, a tankötelezettség korhatárát 16 éves korra emelte, létrehozta a három éves szakmunkásképzőt, kijelölte a középfokú oktatás hármas irányát (gimnázium, szakközépiskola, technikum), valamint egységesen kiterjesztette a politechnikai képzést. (Kelemen, 2003)

A Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről szóló 1961. évi III. törvény (Magyar Közlöny, 1961: 74) az Általános rendelkezések között az alábbiakról ír: 1.§ (3): „... gondoskodni kell korszerű tantervekről, tankönyvekről, szemléltető eszközökről, ...” (uo. 566. o.)

Az oktatási törvényben foglaltak értelmében új tanterv készült az általános iskola számára is: a tantervet azonban megelőzte egy tantervi tervezet, amelyet kidolgozói, végleges alakjának elkészítése előtt, 1961-ben országos vitára bocsátottak (Vitaanyag, 1961). Az Előszóban (uo.) megfogalmazott gondolatokból kiderül, hogy ettől a vitától azt várták, hogy

függő kérdésekben segítséget kapjanak a döntéshez, valamint a korrekciós javaslatok a tantervkészítés további útját készítsék elő. Az országos vita lezárása után kerül sor a beérkezett javaslatok és vélemények értékelésére és hasznosítására, majd a Pedagógiai Tudományos Intézet megfogalmazza a tanterv végleges változatát és elfogadás végett előterjeszti azt a Minisztérium illetékeseinek. A tanterv elfogadása után következhet az új tankönyvek írása, a régiak átdolgozása, illetve ezek bevezetése. (uo.)

A tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961) Általános része, többek között a zenei bemutatásokkal összefüggésben, a következő feladatok tűzi ki a zenei nevelésnek nevezett tantárgy elé:

„1. Alapozza meg a tanulók zenei műveltségét.

2.Járuljon hozzá a tanulók szocialista erkölcsi vonásainak és marxista gondolkodásának fejlődéséhez.

E két fő feladatot az alábbi részfeladatok megoldása útján kell teljesíteni:

1/a, meg kell ismertetni a tanulókkal értékes, nagy többségében magyar dalokat és zeneműveket, továbbá a baráti népek népdalait és nagy mesterek műveit

b, ki kell fejleszteni a szép és tudatos énekléshez, a karénekléshez és a zenehallgatáshoz szükséges képességeket, ki kell alakítani az ezekhez szükséges fogalmakat

c, a szemelvények kapcsán meg kell ismertetni a legkiválóbb – elsősorban hazai – szerzők munkásságát

d,...

e, be kell vezetni a tanulókat a zenéről szóló irodalomba.

2/a, A dalolással, a karénekléssel, a zenehallgatással örömet, derűs, vidám, optimista légkört kell teremteni és fenntartani.

b, érdeklődést, szeretetet, megbecsülést kell kelteni hazai zeneművészetünk, továbbá a baráti népek és a nagy mesterek művészete, általában a nép zenéje és a hozzá közel álló alkotók iránt

c,...

d,...

e,..." (Vitaanyag, 1961. 373. o.)

A tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961) II. kötetében tanulmányok olvashatók. *Miklósvári Sándor* (1961a) az énektanítással kapcsolatban a következőkre hívja fel a figyelmet: „... Új lesz az énektanítás koncepciója is, sőt a tárgy elnevezése is zenei nevelésre változott. A hagyományos énektanítás anyaga és képzési módja önmagában nem alkalmas a

korszerű zenei műveltség megalapozására. Ehhez anyagában szélesebbkörű (dalok mellett zeneművek, éneklés mellett zenehallgatás is), a zeneművészet társadalmi hatását jobban érvényesítő, hazánk zenei fejlettségéhez jobban illeszkedő zenei nevelésre van szükség.” (uo. 41. o.) A zenei nevelés tantervi tervezetét *Péter József* (1961a) indokolta meg a dokumentumban, ugyanezzel a tanulmánnyal mutatta be *Péter* (1961b) a zenei nevelés tervezetét az Énektanítás című szakfolyóiratban az énekpedagógusok számára. A zenei nevelés tervezetével kapcsolatos, az Énektanítás című folyóiratban lefolytatott szakmai vitát *Kiss* (2013) tanulmánya elemzi – a doktori dolgozat következő bekezdései ez alapján mutatják be a vita lefolyását.

Péter (1961b) tájékoztatójából kiderül, hogy az új tanterv újdonsággal szolgál az énekpedagógusok számára, amennyiben a szemelvényanyag nem csak dalokból, de meghallgatással elsajátítandó zeneművekből is kerül összeállításra. Ezt a változást annak a kialakult társadalmi gyakorlatnak a figyelembe vételével indokolják, miszerint nagy tömegek, köztük fiatalok is hallgatnak zenét. „... Ezt a törekvést nevelőink is jóideje felismerték, a zeneművek rendszeres ismertetését bevezették, módszerét formálják, s munkájuk eredményét abban is látják, hogy hangverseny-, operalátogató ifjúságot nevelnek. ...” (uo. 1. o.) Az oktatásban, főleg a kezdeti szakaszban, ugyanakkor továbbra is az éneklés lesz jelen nagyobb arányban, de zenehallgatás fokozatosan, csak a képzés végén veheti igénybe a rendelkezésre álló idő mintegy felét. A zenehallgatási szemelvények kiválogatásánál, különösen az alsó tagozat esetében, a hazai nép-és műzene értékes alkotásainak bemutatására kell törekedni; a felső tagozaton ez a repertoár kibővül a baráti népek népzenejével és a nagy mesterek alkotásaival. A meghallgatás anyagának összeállításakor fontos a sorrendiség betartása, így a tanulók által még énekelhető, igényesebb dalokkal kell kezdeni; majd jól ismert dalok hangszerezett változatai következhetnek szóló hangszereken, kóruson, zenekarral, valamint ezek együttesével; kis jellemdarabok és táncok se maradjanak ki a zenehallgatásból; nehezebb műdalokkal, áriákkal, mai kantátarészletekkel folytatható a zenei bemutatások sora; ismerjenek meg a tanulók egy magyar daljátékát és operát keresztszerűen; ez utóbbira legyen egy-egy rövid példa a baráti és más népek hasonló művei közül is. A meghallgatásra szemelvényeknek több lényeges követelménynek kell megfelelniük, így művészileg tökéletesnek, megismerésre méltó, tartalmilag vagy keletkezésük szerint a társadalmi haladás eszmekörébe tartozónak kell lenniük; nem lehetnek ellenséges tartalmúak, vagy ellenséges eredetűek; nem lehetnek pusztán formailag érdekes művek. Olyan szemelvényeket kell kiválasztani, amelyek a nép és az ifjúság mindennapi életéhez tartoznak, vidámak, derűsek, esetenként tréfásak. A felső tagozat esetében külön elvárás a meghallgatott művek közül

néhányának a megjegyzése is. A foglalkozások középpontjában a zeneműveknek kell állniuk és a legfontosabb törekvésnek a zenei élmény elérésének kell lennie. Mind az anyag elrendezésében, mind pedig az ismeretszerző és képességfejlesztő munka során alkalmazkodni kell a tanulók életkori sajátosságaihoz. A tananyag osztályonként a következőképpen került elrendezésre: szemelvények; ismeretek és a képzés tartalma (többek között a művek kifejező jellegének és az előadói apparátusra vonatkozó, kizárólag megfigyelés útján szerzett ismeretek felsorolása). A tanterv új vonása a zenei tárgyú olvasmányok beemelése a tananyagba. A zenei bemutatás feltételeit a nevelő éneke/hangszerjátéka, hangszert tanuló gyermek hangszeres előadása, hanglemezzel, rádió, helyi énekkar/zenészek jelentik. Sok helyen már adottak ezek a feltételek, ugyanakkor remélhető, hogy a tantervben jelzett elvárások segíteni fogják a feltételek létrejöttét ott is, ahol ezek még nem adóttak.

Az Énektanítás című folyóiratban ezt követően beszámoltak a tantervi tervezet országos vitájáról is: *Hettmanek* (1961) és *Sződy* (1961) beszámolóiból az derül ki, hogy az énekpedagógusok Borsodban és Budapesten is helyeselték a zenei nevelés tantervi tervezetével kapcsolatos elképzeléseket. A vitában hozzászólásával részt vett *Fasang Árpád* (1961) is, aki többek között arra hívta fel a figyelmet, hogy az énektanároknak a tantervi elvárások teljesítéséhez innentől kezdve képzetesebbnek kell lenniük: hangszerjátékkal kell tudniuk bemutatni zeneműveket, zeneirodalmi tájékozottságra lesz szükségük, jártasnak kell lenniük a zenetörténetben, és érteniük kell az összhangzattanhoz is. Ebből a nézőpontból javasolta *Fasang*, hogy a zeneművészeti szakiskolák pedagógiai főiskolákra is irányítsák a hallgatóikat, valamint a zeneművészeti szakiskolák kapjanak újból lehetőséget arra, hogy a hangszeres szaktanári képzés mellett általános iskolai énektanári képzéseket is kiadhassanak.

A tantervi tervezet, különösen a zenei nevelés tantervi tervezetének országos vitáját követően *Péter* (1961c) számolt be az Énektanítás című folyóirat olvasóinak a vita eredményeiről. Ismertette az országos vita keretében megfogalmazott, általánosnak minősíthető, helyeslő nézeteket és javaslatokat, továbbá leírta, hogy hogyan vették figyelembe ezeket a tervezet véglegesre formálása során. Általános helyesléssel találkozott például a tervezetnek az az elgondolása, hogy a szemelvényeket énekelt és meghallgatott szemelvényekre osztja, helyeselték a pedagógusok e két tevékenység arányát is. Általános jelleggel felmerült javaslat volt például az ismerttetendő hangszerek és zenekarfajták konkrétabb megjelölése. A beérkezett javaslatok közül a zenehallgatás terén a következő változtatásokat eszközölték: a megismerttetendő hangszereket konkrétabban (vonós, fúvós

stb.) jelölik meg; a VII–VIII. osztályban a tananyag csökkentésére kerül sor, amennyiben például *Kodály* Hány János című daljátékát nem keresztmetszetszerűen, hanem csak részletek erejéig kell bemutatni; a VIII. osztályban szintén az eredeti elgondolásokhoz képesti visszalépést jelez, hogy az operákat nem keresztmetszetszerűen kell bemutatni, hanem *Erkel* operáiból részleteknek, *Muszorgszkij*, *Verdi* és *Mozart* operáiból pedig csak egy-egy szemelvénynek kell elhangoznia a tanórákon.⁷

A zenei nevelés tervezetével kapcsolatban, a Magyar Zene című zenetudományi folyóirat hasábjain *Kodály Zoltán* is lefolytatta a maga külön vitáját. *Kodály* (1961) Megjegyzések az új tantervhez című cikkében a következőket írja a zenehallgatásról: „Zenehallgatás. Nagyobb teret szán neki a tanterv. De illúzió, ha hiányzik a mondott előfeltétel. Aki nem élte át tulajdon énekével a többszólamúság szenzációját, nem énekelt egy Bartók-kórust, annak hiába játsszák (zongorán!) a Gyermekeknek darabjait, nem hall belőlük mást, mint a dallamot. És ki adja elő? A nevelők „élménytadó” előadóművészetére csak kivételesen számíthatunk. És nem is lehet annak helye a heti 1 tanóra egyik fele. Igazi zenehallgatásra hosszabb idő, nagyobb terem, nagyobb hallgatóság, ünnepélyesebb hangulat kell. Iskolai koncertek szaporításával igen jól lehetne foglalkoztatni sok fiatal előadóművészünk, akik más teret nem kapnak. De a zenehallgatás túlsúlya passzivitásra ítéli a tanulókat, pedig csak aktív tevékenység visz közelebb a zene titkaihoz. ...” (uo. 585. o., idézi Szabó, 1991) *Kodály* megjegyzéseire a Magyar Zene című folyóiratban *Varga Ferenc* (1961) szentpéterúri tanító reagált elsőként. Elmondta, hogy saját élethelyzetén tapasztalta meg, hogy az élőzenétől elzárva milyen fontos szerepe van a rádiónak és a lemezzátsónak. Várná, hogy az iskolareform keretében az ország minden általános iskolájába és középiskolájába kerüljön lemezzátszó és hanglemez-gyűjtemény, amely „a szocialista művelődéspolitikai irányelveknek, s a tanulók életkori sajátosságainak megfelelő, központilag összeállított, művészileg kifogástalan zenehallgatási élményanyagot szemléltethetné...” (uo. 136. o., idézi Szabó, 1991) *Kodály* tantervi tervezettel kapcsolatos kritikájára a Művelődésügyi Minisztérium részéről *Miklósvári Sándor* (1961b) reagált. „... A jobb kottaolvasási törekvés mellé csatlakozik a tantervben a zenehallgatás anyaga. Nem hisszük, hogy ez így együtt lehűti a nevelők ambícióját. Ellenkezőleg, anyaggyűjtésünk és kísérleteink során az ellenkezőjét tapasztaltuk. Nevelők, tanulók nagyobb érdeklődéssel fordulnak ismét a zene felé, sőt egész nevelőtestületek köszöntik örömmel a zenei nevelés új vonásait. Úgy látjuk, éppen javaslatunk az, amely magasabb és korszerűbb célokat tűz ki a nevelők elé és

⁷ Az 1960-as évek elején az énekpedagógusoknak, a tantervi tervezet megvitatásán túl, a tanórai zenehallgatással kapcsolatos gondolkodásáról részletesebben lásd Kiss (2013) tanulmányát.

nem hogy megakasztaná, hanem új lendületet ad a zenei művelődés terjedésének. ...” (uo. 91. o., idézi Szabó, 1991)

Az általános iskola új tanterve egy körülbelül 600 oldalas, nagyszabású dokumentum lett, melynek bevezetésre az 1963/64. tanévvel kezdődően, lépcsőzetesen került sor. A tanterv előkészítése és bevezetése átgondoltan, tervszerűen zajlott, amit az is bizonyít, hogy közel 17 éven át volt érvényben. A tanterv célrendszerét, tartalmát és struktúráját tekintve nem tudta megvalósítani a társadalmi, politikai és ideológiai követelmények pedagógiai transzformációját. A tantárgyak rendszerében és arányaiban nincsenek lényeges változások. a tantervi követelmények az előző tantervben elkezdett irányvonalat viszik tovább: legtöbbször az egyes tantárgyak anyagából évfolyamokra lebontva emelték ki a tanulók tervezett alapvető ismereteit, gyakorlati teljesítményeit. A tanterv elrendezésében és struktúrájában a hivatalos ideológiának megfelelő világnézeti nevelést követi, a felső tagozaton a tudományok rendszerének érvényesítésére való törekvés figyelhető meg. (Ballér, 1996) A tanterv az alsó tagozat és a felső tagozat tantárgycsoportjait és résztárgyait külön részletezi. Minden esetben leírja az adott tárgy tanításának feladatait, ismerteti a tanítás anyagát témakörök szerint, minden témakörhöz óraszámot rendel, továbbá részletezi a követelményeket. A tantervi utasítás a pedagógus tevékenységének metodikai kifejtését tartalmazza. (Györgyiné, 2007)

Az 1962-es új tanterv teljes tankönyvcserét tett szükségessé az általános iskolában, melyet a Tankönyvkiadó hajtott végre 1962 és 1968 között. Az új tankönyvek az 1980-as évek elejéig maradtak forgalomban. Kihagyták belőlük az ötvenes évek kirívó, személyi kultusszal kapcsolatos szövegrészeit, megszilárdították bennük a tananyag marxista-materialista alapjait. Az 1958-as párthatározat értelmében még erőteljesebbé vált a tankönyvek lapjain keresztül is folytatott ideológiai harc. Az új tankönyveknek voltak pozitív vonásai is: több tankönyvsorozat szemléletesebb, esztétikusabb lett; a korszerűsítés jegyében több tankönyvhöz munkafüzet, illetve feladatlap is tartozott. (Mészáros, Németh és Pukánszky, 2005)

Az új Tanterv és Utasításhoz (Miklósvári, szerk. 1962) ének-zenéből az alsó tagozatosok számára – az első osztály kivételével – új énekeskönyvek (Dobray és Kovács, 1963; Dobray és Kovács, 1964; Hegyi és Kovács, 1964) és munkafüzetek (Hegyi, 1964; Kovács, 1963, 1966), a felső tagozatosok számára új ének-zene tankönyvek (Lugossy és Petneki, 1964a, 1964d; Péter és Petneki, 1965a 1966a) és munkafüzetek (Lugossy és Petneki, 1964b, 1965a; Péter és Petneki, 1965b, 1966b) készültek. A legnagyobb újdonságot ugyanakkor az az Országos Pedagógiai Intézet szerkesztésében készült hanglemez-sorozat (OPI, szerk. 1964a, 1964b, 1964c, 1965, 1966) jelentette, amely első ízben tartalmazta a

kifejezetten az általános iskolai tanórai zenehallgatás számára válogatott zenehallgatási szemelvényeket. Az iskolai zenei bemutatás/zenehallgatás történetének kutatása során ez az első olyan pillanat, amikor az általános iskolai énekórákon/ének-zene órákon folyó zenehallgatást úgy lehet elemezni, hogy rendelkezésre áll és meghallgatható a kifejezetten erre a célra készített hanglemez-sorozat is.

3.3. Összefoglalás

Magyarországon nagyon kevés szakirodalom érhető el az iskolai zenehallgatás külföldi történetéről. Az új technikai találmányok (1877: fonográf, *Edison*; 1887: gramofon, *Berliner*) hamar bekerültek az iskola világába is. Az angolszász országokban, elsősorban az Amerikai Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában úgynevezett „zeneértés” mozgalom („music appreciation movement”) bontakozott ki és terjedt el az új technikai eszközöknek köszönhetően (*Colwell*, 1980; *Rainbow*, 1980). 1922-ben megkezdődtek a BBC rádióadásai: újabb technikai eszköz állt hamarosan többek között az oktatás szolgálatába (*Rainbow*, 1980).

A II. világháború után, a keleti blokk országaiban létrejött a nyolcosztályos általános iskola és a négyosztályos gimnázium: az éneklés mellett mindkét iskolatípusban nagy jelentősége volt a zenehallgatásnak is (*Michel*, 1980). A Német Szövetségi Köztársaságban az 1960-as években a különböző technikai eszközök iskolai énektanításban való felhasználásának lehetőségével próbálkoztak, továbbá a zenehallgatás módszertani kérdéseire keresték a választ, és emellett különböző kutatásokat folytattak a témában (*Weber*, 1961; *Jungk*, 1961; *Thiel*, 1961 és 1962; *Foerster*, 1964; *Valentin*, 1962; *Günther*, 1969).

Magyarországon a XX. század első felében az iskolai énekórák zenei bemutatásairól az Énekszó című, 1933 és 1950 között megjelent hangjegyes ének-és zenepedagógiai folyóirat cikkei alapján sikerült képet kapni. A két, egymás mellett említett és használt technikai eszköz a gramofon és a rádió ekkoriban; az énektanárok célja az iskolában e két eszközzel a zenei szemléltetés volt. Az iskolák technikai felszereltségéről nem sok adat nyerhető a folyóiratból, de az kiderül, hogy e két technikai eszköz beszerzése jelentős anyagi terheket róhatott az iskolákra. A zenei bemutatások módszertana az első évektől kezdődően formálódik: olyan alapvető, máig meghatározó elvekkel lehet már ekkoriban találkozni, mint az énekes és zenehallgatási szemelvények közötti kapcsolat megteremtése, vagy éppen megfigyelési szempontok adása a zenehallgatáshoz. Már az 1930-as, 1940-as években felmerült az igény különböző tematikájú hanglemezek gyártására. Az Énekszó című folyóirat fontosnak tartotta, hogy hazai olvasóit a nagyvilágban végbemenő szakmai változásokról is tájékoztassa.

Belle Ferenc dr. bár hangszeres tanár volt, az 1930-as és 1940-es években megjelent írásaiból az derül ki, hogy a rádiónak és gramofonnak a szemléltetés kapcsán nagy szerepet tulajdonít a zenei nevelés fejlődésében (*Belle*, 1937; 1938a és 1938b; 1941).

1945-ben új iskolatípusként létrejött az általános iskola, melynek első teljes tanterve 1946-ra datálódik. Ez a tanterv (*Tanterv*, 1946) a felső tagozat osztályaiban alkalmoszerű zenei bemutatásokról ír. A kor énektankönyveiben (*Kerényi és Rajeczky*, 1946; *Kodály és Ádám*, 1946; 1948; 1946?) nem szerepel utalás zenehallgatásra, ugyanakkor a hozzájuk készült vezérkönyvek (tanári kézikönyvek) (*Kerényi és Rajeczky*, 1940; *Ádám*, 1944) már részletesen foglalkoznak e kérdéssel. Az énekpedagógusok Énekszó című folyóirata 1950-ig működött: egyrészt az derül ki a cikkekből, hogy a II. világháború pusztításai nagy károkat okoztak a zenei bemutatások terén is (ismeretlen szerző, 1946), másrészt a győztes nagyhatalmaktól jelentős lemezgyűjteményt kapnak a magyar iskolák (*Copland*, 1946), harmadrészt a zenei bemutatások hiányoznak az énekórákról, részben az új, *Kodály* neve által fémjelzett zenei nevelési módra való áttérés nehézségei miatt, részben a tanárok hiányos hangszeres tudása, illetve a technikai feltételek hiánya miatt (*Kelemenné*, 1948).

Az 1950-es általános iskolai tanterv (*Tanterv*, 1950) már új politikai viszonyok között jött létre – az első szocialista tanterv a tananyag átpolitizáltságát vonta maga után. A VII. és VIII. osztályban „Zenei ismeretek” címszó alatt sorolja fel a tanterv a megismerendő zeneszerzőket. A megváltozott korszellem énekből is új tankönyveket kívánt meg: *Gadányi*, *Pálinkás*, *Perényi*, *Petneki* és *Rossa* tankönyvei (1951a; 1951b; 1951c; 1952) 1951–1956, majd, átdolgozással, 1959 és 1963 között voltak használatban. Az 1952-es VIII. osztályos tankönyvből figyelemre méltó a „Kis zenetörténet” című zárófejezet. A *Rossa* által szerkesztett (*Rossa*, szerk. 1952) módszertani könyvben *Perényi* (1952) az elemi szintű zenetörténet vázlatos tanításának három szintjét különbözteti meg: az első szintet az énekes zenetörténeti szemelvények jelentik, a második szint a prózai zenetörténeti magyarázatoké, végül, a harmadik szinten alkalmoszerű zenei bemutatásokra kerülhet sor ott, ahol ennek a személyi és tárgyi feltételei rendelkezésre állnak.

Az alsó tagozat 1956-ban (*Tanterv*, 1956), a felső tagozat 1958-ban (*Tanterv*, 1958) kapott új tantervet. Mindkét tanterv érinti a zenehallgatást, bár a felső tagozatos többet foglalkozik vele. A tankönyvek vonatkozásában 1958-ban visszatért *Kodály és Ádám* I. és II. osztályos énekeskönyve (*Kodály és Ádám*, 1958, 1960), majd 1959-ben, de már szerkesztett változatban a III. és IV. osztályos énekeskönyv is (*Kodály és Ádám*, 1959a, 1959b). Ezek az alsó tagozatos énekeskönyvek nem foglalkoznak a zenehallgatással. A felső tagozaton 1959-től ismét *Gadányi*nak és munkatársainak (1959a, 1959b, 1960, 1961), az átdolgozott,

tankönyvei kerültek forgalomba: bár ezek az énektankönyvek sem utalnak zenehallgatásra, de széleskörű zeneirodalmi és zenetörténeti műveltséget és zeneműismeretet nyújtanak. *Perényi* (1957) módszertan könyve a zenehallgatás módszertanát tekintve nem hoz újat.

Az 1961. évi III. törvény a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről (Magyar Közlöny, 1961: 74) többek között előírja új tantervek, új tankönyvek és új szemléltető eszközök írását, készítését. Az általános iskola új tantervét megelőzte egy tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961), amelyet országos vitára bocsátottak. Az 1961-es Vitaanyagban a korábbi ének tantárgy zenei nevelés néven szerepel, és a korábbiakhoz képest sokkal nagyobb szerepet kap benne a tanórai zenehallgatás. Az országos vita lezárása és a tanterv végleges változatának elkészítését követően az új tanterv (*Miklósvári*, szerk. 1962) az 1963/64-es tanévvel kezdődően került bevezetésre az általános iskolákban (*Ballér*, 1996). Az új tanterv ének-zenéből is – ez lett a tantárgy napjainkban is használatos új neve – teljes tankönyvcserét kívánt; a korszerűsítés jegyében ének-zenéből munkafüzetek is készültek a tankönyvek mellé. A legnagyobb újdonságot azonban az az első ízben központilag elkészített és az ország összes általános iskolájába eljuttatott hanglemezsorozat jelentette, amely az általános iskola mind a nyolc osztályának zenehallgatási szemelvényeit tartalmazta (OPI, szerk. 1964a, 1964b, 1964c, 1965, 1966).

A disszerens ezen a ponton három gondolatra kívánja felhívni a figyelmet.

a, Eleinte a különböző iskolatípusok magasabb osztályaiban és csak alkalmi jelleggel folyt zenei bemutatás/zenehallgatás az énekórákon. Az 1962-es tanterv (*Miklósvári*, szerk. 1962) fordulatot hoz: a zenehallgatás átfogja az általános iskola mind a nyolc osztályát, valamint a zenehallgatás rendszeres lesz.

b, Már az iskolai zenehallgatás kezdeteikor felmerült az igény az iskolák különböző tematikájú hanglemezekkel való ellátására. Az 1960-as években elkészült a várva várt, pedagógiai célú hanglemezsorozat (OPI, szerk. 1964a, 1964b, 1964c, 1965, 1966).

c, A zenehallgatás módszertana az 1930-as évekkel kezdődően formálódik és alakul. A korábbi évtizedekben a tanórai zenehallgatással kapcsolatban felhalmozott módszertani tudás az 1960-as években maximálisan hasznosul.

4. Zenehallgatás az alsó tagozatos ének-zene órákon az 1960-as években

4.1. Első osztály

A tantervi tervezetben (Vitaanyag, 1961) a korábban ének néven szereplő tantárgy zenei nevelés címszó alatt található meg.

Az I. osztályban „heti 2 félóra, az órarendben a »számtan-mértan« 2 félórájával párosítva” (Vitaanyag, 1961, XIV) jutott a zenei nevelésre.

A tantervi tervezet az I. osztályban sem az A, (ez a tantervben a szemelvényeket jelenti), sem a B, (a tantervben ez az ismeretek és készségfejlesztés pontja) pontban, sem a Követelmények között nem foglalkozott a zenehallgatás kérdéseivel.

A tantárgy neve a tantervben (Miklósvári, 1962. szerk.) a tantervi tervezethez képest ének-zenére változott.

Az ének-zene tantárgy óraszám az 1. osztályban heti kétszer félóra maradt (uo.).

A tanterv sem a Szemelvények (a tantervi tervezet A, pontja), sem az Ismeretek és készségfejlesztés (a tantervi tervezet B, pontja), sem a Követelmények között nem írt zenehallgatásról az 1. osztály esetében (uo.).

Ének-zenéből az első osztály számára nem készült tankönyv, mivel az alacsony óraszám miatt elegendőnek gondolták, ha csak a nevelőket látják el kézikönyvvel (Szabó, 1991).

Az első osztály számára munkafüzet sem készült ének-zenéből.

Az alsó tagozatos nevelők számára ének-zenéből készült kézikönyveket Kiss (2016) elemezte. Az elemzésből több információ is nyerhető a tanórai zenehallgatást illetően, itt a legfontosabb kérdés – mely zeneszerzők mely műveit javasolták meghallgatásra a kézikönyv szerzői –, vagyis a zenehallgatás anyaga kerül említésre.

Az első osztályos kézikönyvet Hegyi József és Kovács Lajos (Hegyi és Kovács, 1963) írta. Az egyes tanítási órák vázlatai között szerepel néhány zenehallgatási szemelvény is, ami azért különösen meglepő, mivel ennek az osztálynak az esetében sem a tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961), sem a tanterv (Miklósvári, szerk. 1962) nem foglalkozott ezzel a tevékenységgel (Kiss, 2016).

A kézikönyv a 39., 45. és 51. tanítási óra vázlatában szerepelteti a zenehallgatás feladatát, ami azt mutatja, hogy feltehetőleg a tanév vége felé tervezték bevezetni ezt a tevékenységet a kézikönyv szerzői az osztály ének-zene óráin (uo.).

A zenehallgatás anyaga néhány tömegdal és egy kórusmű volt április 4., valamint májusi dal, május 1. alkalmából. Ezen túlmenően a magyar és a szovjet himnusz a felszabadulás, az Internacionálét a munka ünnepe alkalmából kellett meghallgattatni a tanulókkal (uo.).

„Az első osztályos zenehallgatás fő célja az volt, hogy a tanulók megtanulják, hogyan kell viselkedni a magyar és a szovjet himnusz, valamint az Internacionálé hallgatása alatt (felállás, valamint csendes, beszéd és mozgás nélküli viselkedés).” (uo. 2. o.)

4.2. Második osztály

Az óraterv a zenei nevelés címszó alatt a II. osztály esetében heti két órát írt elő (Vitaanyag, 1961).

A tantervi tervezet A, pontjában „... Népdalok és tömegdalok figyelmes meghallgatása...” szerepelt (uo. 375. o.).

A tervezet B/1. pontja értelmében a tanulóknak az énekelt és meghallgatott dalok hangulatát kellett megfigyelniük és jellemezniük. Ezen túlmenően feladatuk volt a tempó és a dinamika zenei kifejezésben játszott szerepének a megfigyelése is (uo.).

A Követelmények között található az elvárás, hogy a tanulók gyűjtsenek tapasztalatot a megismert tempók és dinamikai árnyalatok különbségéről, valamint ezek kifejezési jellegéről (uo.).

Az óratervben, a tantervi tervezethez hasonlóan, két óra szerepelt a 2. osztályban, de már az ének-zenének nevezett tantárgyból (Miklósvári, 1962. szerk.).

A Szemelvények között a tanterv néhány népdal és tömegdal meghallgatásáról írt (uo.).

A tanterv ebben az osztályban sem az Ismeretek és készségfejlesztés, sem a Követelmények között nem foglalkozott a zenehallgatással (uo.).

A második osztályosok énekeskönyvét *Hegyi József és Kovács Lajos* írta (Hegyi és Kovács, 1964). Zenehallgatásra való utalással egyáltalán nem találkozni a tankönyvben.

A második osztályosok munkafüzete *Hegyi József* munkája (Hegyi, 1964). A munkafüzetben nem szerepelnek zenehallgatással kapcsolatos feladatok.

A második osztályos nevelői kézikönyvet *Kovács Lajos és Péter József* írta (Kovács és Péter, 1963a).

A kézikönyv 66 tanítási óra vázlatát közli, melyek közül 16 tanórán javasol zenehallgatást. A zenehallgatással töltött ének-zene órák, a tanítási vázlatok sorszámaiból (az első ilyen óra a hetedik, míg az utolsó az 59. sorszámot viseli) következtetve a zenehallgatás tevékenysége az egész tanévet átfogta (Kiss, 2016).

A zenehallgatás anyagát két oldalról lehet megközelíteni: néhány alkalommal a kézikönyv írói megadták a zeneszerző nevét és művének címét, míg más esetekben csak „körülírták” a meghallgatandó zeneművet (uo.).

Példák az első megoldásra: *L. Mozart*: Gyermekszimfónia, *Adam*: Mozart-bravúrvariációk, *Csajkovszkij*: Diótörő, *Bartók*: Körtánc, Tücsöklakodalom, Rondo, *Kodály*: Katalinka, *Maros*: Ecseri lakodalmas. Egy mű szerzője kérdéses volt, mivel a kézikönyv nem adta meg a zeneszerző nevét, de a Gyermekjátékok feltehetőleg *Bizet* alkotása (uo.).

A második, zeneszerző és műcím nélküli példák „körülírásai” így hangoznak: „munkásdal a gyárról, a gyári munkáról”, „dal a muzsikáról”, „induló a zászlóról, a lobogóról”, „dal a felnőttek dalaiból”, „egy-két altatódal”, „rövid hegedűszóló zongorakísérettel” (uo.).

4.3. Harmadik osztály

Az óraterv a III. osztály esetében heti két órát irányzott elő zenei nevelésből (Vitaanyag, 1961).

Az A, pontban a tantervi tervezet népdalok, tömegdalok, valamint hangszereken előadott népdalok figyelmes meghallgatását írta elő. Ez utóbbi kategóriánál *Bartók* Gyermekeknek című sorozatának használatát ajánlotta, konkrét műcímek megjelölése nélkül (uo.).

A B/1. pont értelmében egyrészt az énekelt és a meghallgatott dalok kifejező jellegét, másrészt a szöveg és a dallam hangulatának egymáshoz igazodását kellett megfigyelniük a tanulóknak (uo.).

A Követelmények között az énekelt és meghallgatott dalok jellegéről alkotott tanulói vélemény elvárása szerepelt (uo.).

Az óraterv a 3. osztályban heti két órát határozott meg ének-zenéből (*Miklósvári*, szerk. 1962).

Nagy újdonsága a tantervnek, hogy a Szemelvényeken belül a tanterv készítői elválasztották az eddig együtt, egybefüggően felsorolt énekes és zenehallgatási szemelvényeket. Ez utóbbiak itt már zenei bemutatások cím alatt szerepelnek.⁸ A zenei bemutatások céljára 4–5 zenemű meghallgatását írja elő a tanterv, amely a zenemű fogalma alá a gyermekdalt, népdalt, úttörődalt sorolja hangszeres előadásban, illetve énekkari feldolgozásban (uo.).

Az Ismeretek és készségfejlesztés kategóriában a szemelvények kifejező jellegének, a szöveg és dallam hangulati megfelelésének, továbbá a tempó és a dinamika szerepének a megfigyelése szerepelt (uo.).

⁸ A zenehallgatás tevékenységét korábban zenei bemutatásnak nevezték (*Kiss*, 2015b). A vizsgált korszakban a tantervi tervezet és a Tanterv és Utasítás az alsó tagozat esetében még ezt a régies kifejezést követi, míg a felső tagozatos osztályok esetében már a zenehallgatás szót használja.

Követelményeket a zenehallgatással kapcsolatban a 3. osztály tanterve nem tartalmazott (uo.).

A harmadik osztályosok énekeskönyvét *Dobray István és Kovács Lajos* (Dobray és Kovács, 1963) írta.

Az alsó tagozatos tankönyvek közül ez az egyetlen, amely zenehallgatásra utal: „*Kodály Zoltán* 'Háry János' című daljátékában így kezdődik a harangjáték. [Kétütemes kottapélda közbeiktatása.] Hallgassuk meg!” (uo. 24. o.).⁹

A harmadik osztályosok ének-zene munkafüzete *Kovács Lajos* (Kovács, 1963) munkája. Zenehallgatással kapcsolatos feladatot a munkafüzet nem tartalmaz.

A harmadik osztályban tanító nevelők számára a kézikönyvet *Kovács Lajos és Péter József* (Kovács és Péter, 1963b) írta.

Zenehallgatásról kilenc tanóra esetében esett szó a kézikönyvben (Kiss, 2016).

A komponisták nevével és a műcímmel a következő zeneművek szerepelnek a kézikönyvben: W. A. Mozart: Bűvös csengettyű a Varázsfuvolából, Csajkovszkij: Csipkerózsika és Diótörő (részletek), Bartók: Szegény legény vagyok én, Kodály: Bécsi Harangjáték a Háry Jánosból, Szokolay (?)¹⁰: Karácsonyi népi gyermekdalok (uo.).

A kézikönyv a harmadik osztály esetében is ír olyan zeneművekről, amelyeket nem határoz meg közelebbről: ezek között találni úttörődalokat, duda- és furulyamuzsikát, Kossuth-dalok feldolgozásait, felnőttek májusi dalaiból válogatott tömegdalokat (uo.).

4.4. Negyedik osztály

A zenei nevelés óraszám a IV. osztályban heti két óra (Vitaanyag, 1961).

A tantervi tervezet A, pontjában „... Előénekelt és hangszeren bemutatott népdalok és tömegdalok figyelmes meghallgatása. ...” került előírásra (uo. 376.o.).

A B/1. pontban felsoroltak értelmében az ismert daloknak és zeneműveknek egyrészt a kifejező jellegét kell megfigyelni, valamint közös beszélgetések során jellemezni, másrészt a tempó és dinamika, a dallamvonal és a zenei mozgás szerepe, továbbá a szöveg és dallam hangulati kapcsolatának a megfigyelése volt előírva (uo.).

A Követelmények között rögzítették az énekelt és bemutatott dalok / zeneművek jellegéről, ezeken belül a dallam, a ritmus, a dinamika és a tempó szerepéről alkotott vélemény elvárását,

⁹ Az alsó tagozatos osztályok számára készült hanglezár II. oldalának 1. blokkjában szerepel ez a részlet (OPI, 1964a. szerk.).

¹⁰ A kézikönyv szerzői pontatlanul adták meg a szerzőt és a műcímet. Kiss (2016) a szerzői műjegyzék alapján feltételezi, hogy erről a Szokolay-műről lehet szó.

továbbá a szövegtartalom és a dallam hangulatának az összekapcsolódásának megértését megfigyelések elvégzése által (uo.).

A 4. osztályban az ének-zene óraszámáa heti két óra volt az óratervben (*Miklósvári*, szerk. 1962).

A Szemelvényeken belül, a 3. osztályos megoldáshoz hasonlóan, itt is elkülönítetten, zenei bemutatás címszó alatt találkozni a 4–5. meghallgatásra szánt zeneművel, de zeneszerzők nevei és műcímek itt sem szerepelnek. A 4. osztályban a zenemű fogalma alatt népdalokat, tömegdalokat és hangszereken előadott népdalokat értettek a tantervírók (uo.).

Az Ismeretek és készségfejlesztés körében a dalok és zeneművek kifejező jellegét kellett megfigyelniük és jellemezniük a tanulóknak, ezen túl feladatuk volt a tempó és dinamika szerepének, valamint a szöveg és dallam hangulati egységének további megfigyelése (uo.)

A Követelmények között szerepelt egyrészt az énekelt és bemutatott dalok és zeneművek kifejező jellegéről a véleményalkotás, ezen belül a ritmus, a dinamika és a tempó szerepe, valamint a szövegtartalom és a dallam hangulati egységének megfigyelése és megértése (uo.).

Az alsó tagozat számára meghatározott tanterv után egy másik egység, az úgynevezett utasítás következett, amely a pedagógusoknak adott a tantárgy tanításához módszertani útmutatást. Az alsó tagozatos zenehallgatásról ennyit ír az utasítás: „... Részletesebben kell szólni azonban a zenehallgatásról, mely az 1–4. osztályban szintén csak esetleges, kiegészítő jellegű foglalkozás, de tanterveinkben első ízben kapott helyet. Bevezetését az a meggondolás indokolja, hogy nagyon lecsökkentjük a zenei élmények körét, ha a tanulókat kizárólag a maguk által megszólaltatható zene területén tartjuk, noha köztudomás szerint rendkívül élvezik a hangszeres játékot, és a tudott dalokat is szívesen hallgatják mások előadásában. Ezért írja elő a tanterv, hogy már az 1–4. osztályban is hallgassanak meg a tanulók néhány népdalt, tömegdalt hangszeres, énekes vagy kórus előadásában. Legjobb, ha a dalt énekelni is tudják. Tulajdonképpen a tanító minden bemutató éneklése zenehallgatás a tanulók számára. Ehhez csatlakozhat az ő, vagy hangszert tanuló gyermekek hangszeres játéka. Elsősorban ilyen közvetlen, élő zenei bemutatásokra törekedjünk. Hanglemezt, magnetofont csak ritkán alkalmazzunk. ...” (*Miklósvári*, szerk. 1962. 205–206. o.)¹¹

A negyedik osztályos énekeskönyv szerzője *Dobray István* és *Kovács Lajos* (*Dobray és Kovács*, 1964) volt. A tankönyv semmilyen formában nem utal zenehallgatásra.

¹¹ Az 1956-os, az alsó tagozat négy osztálya számára készült tantervben az Ének, „I., Általános utasítás” című részében már szó esik a zenehallgatásról: „... Kis zeneműveket is mutasson be időnként, mellyel nagy örömet szerez a tanulóknak. Ezt ne kísérrje felesleges elemezgetéssel, hanem elégedjen meg a zenehallgatás örömével és a játszott zenemű általános hatásának érvényesülésével. ...” (Tanterv, 1956. 317. o.)

Kovács Lajos (Kovács, 1966) negyedik osztályos ének-zenei munkafüzete nem tartalmaz zenehallgatással kapcsolatos feladatot.

A negyedik osztályban ének-zenét tanító nevelők számára *Kovács Lajos és Péter József* (Kovács és Péter, 1964) írt kézikönyvet.

Az énekeskönyv 56 dalából 11-hez kapcsolódott zenehallgatás (Kiss, 2016).

A következő zeneszerzők nevei és műcímei fordultak elő a kézikönyvben: *L. Mozart*: Gyermekszimfónia, *J. Haydn*: katonai szignálok, *Kodály*: Ábécédé a Hány Jánosból, Úttörőinduló, Táncnóta, *Kadosa*: Májusi köszöntő (uo.).

A negyedik osztályos nevelői kézikönyvben is szerepelnek olyan zeneművek, amelyeket nem határoztak meg pontosan a szerzők: „alkalmas forradalmi dal”, „Zengjük a dalt” induló, „alkalmas furulya-és fuvolazene”, „alkalmas lakodalmas népi tánczene”, „katonazenekari induló”, „bölcsődal” (uo.).

4.5. Az 1–4. osztály zenehallgatási lemezének bemutatása

A Zenehallgatás az általános iskola 1–4. osztálya számára című hanglemez a művelődésügyi miniszter rendeletére, az Országos Pedagógiai Intézet szerkesztésében készült. Anyagát *Kovács Lajos* állította össze, *Dr. Szolnoky Jánosné* és szegedi munkaközössége, valamint *Papp Géza* bírálta (OPI, 1964a. szerk.).

A hanglemezsorozat jelentősége, hogy első ízben adott az ország összes általános iskolája számára gépzenei bemutatásra szánt szemelvényeket tartalmazó hanglemezeket. Ezt a korszakot a pedagógiatörténetben az „egy tanterv – egy tankönyv” korszakának szokás nevezni. Mivel a hanglemezsorozatból is csak egy készült, ezért ez a megállapítás a téma szempontjából kiegészíthető azzal, hogy ének-zenéből ez az „egy tanterv – egy tankönyv” – és egy zenehallgatási anyag időszaka volt.

Az alsó tagozat négy osztálya számára mindössze egy bakelit lemez készült. A következőkben e lemez bemutatására kerül sor.

A hanglemez mellé készült ismertetőben az I. és II. lemezoldal tartalma szerepel blokkokba rendezetten: a játékidő, a zeneszerző neve, a mű(vek)/műrészlet(ek) címe(i), az előadó(k) neve(i) lettek itt feltüntetve. Ezt követően egy útmutatást olvashattak a nevelők, melyben a lemezen szereplő zenehallgatási szemelvényekhez az egyes osztályok dalanyagából hozzákötött dalok is szerepeltek. Az 1. táblázat ezeknek a részeknek az alapul vételével készült. (1. táblázat: Az 1–4. osztályos zenehallgatási lemez tartalma. Forrás: Országos Pedagógiai Intézet (1964a, szerk.): *Zenehallgatás az általános iskola 1–4. osztálya számára*. Összeállította Kovács Lajos. Magyar Hanglemezgyártó Vállalat, Budapest).

A hanglemezen az első lemezoldalon hét, a második lemezoldalon négy blokk szerepel. A zenehallgatási szemelvények nincsenek osztályok szerint elkülönítve.

A zenehallgatási szemelvények 11 zeneszerzőtől származnak, ebből hat magyar (*Bartók, Bárdos, Bihari, Járdányi, Kadosa és Kodály*), két osztrák (*Leopold és Wolfgang Amadeus Mozart*), két francia (*Adam és Saint-Saëns*), továbbá egy orosz (*Csajkovszkij*) szerző művei kerültek be az összeállításba. Alkotási időszakok szerint: *Leopold Mozart* (1719–1787), *Wolfgang Amadeus Mozart* (1756–1791), *Bihari János* (1764–1827), *Adolphe Adam* (1803–1856), *Camille Saint-Saëns* (1835–1921), *Pjotr Iljics Csajkovszkij* (1840–1893), *Bartók Béla* (1881–1945), *Kodály Zoltán* (1882–1967), *Bárdos Lajos* (1889–1986), *Kadosa Pál* (1903–1983) és *Járdányi Pál* (1920–1966). A hanglemez elkészültekor, 1964-ben, még éltek, tehát kortárs zeneszerzőknek számítottak a következő komponisták: *Kodály, Bárdos, Kadosa és Járdányi* (*Dahlhaus és Eggebrecht*, szerk. 1983–1985).

Az előbb felsorolt zeneszerzőktől – minden művet és annak minden részletét külön egységnek számolva – összesen 28 zeneszám szerepel a lemezen. Ezek közül 25 valamilyen nagyobb lélegzetű mű (például színpadi mű, zongoraciklus, szimfónia, kóruskötet) része, míg három szám rövidebb, kisebb, de önálló alkotás. Hat-hat esetben kórusmű (gyermekkar, férfikar), és színpadi mű (opera, daljáték, balett), míg öt-öt esetben zongoramű, illetve kamarazenei alkotás került bemutatásra hanglemez alapján az ének-zene órákon, ezen túlmenően három zenekari művel, s egy-egy verbunkossal, dallal, illetve tömegdallal egészült ki ez az összeállítás. A blokkok és a zeneművek elrendezését vizsgálva az állapítható meg, hogy egy blokkba általában egyforma arányban került egy (I/2., I/3., I/5.), kettő (I/7., II/1.), illetve három (I/1., I/6., II/2., II/3.) zeneszám. Négy szám (I/4.) és öt szám csak egyszer-egyszer került egy blokkba (II/4.).

A hanglemezen a tanulók a kor legkiválóbb hangszeres és énekes szólistáinak, valamint együtteseinek a tolmácsolásában hallgathatták meg a műveket. Egy karmester (*Franz Allers*) kivételével mind magyarok voltak az előadók. *Bartók Béláné Pásztory Ditta* és *Gabos Gábor* szóló zongoraműveket játszott. *Pásztory Ditta* férje, *Bartók Béla* műveit adta elő, *Sándor Judit* énekét *Szücs Lóránt* kísérte zongorán. A *Magyar Rádió és Televízió Gyermekkórusa Csányi László* vezényletével több, gyermekkórusra írt kompozíciót is megszólaltatott. Férfikar is megszólalt a lemezen: a *Magyar Néphadsereg Művészegyüttesének Énekkarát Kis István* dirigálta. *Ferencsik János* vezényletével volt hallható egy részlet a *Magyar Állami Operaház Zenekara és Gyermekkara* előadásában. A *Magyar Rádió és Televízió Szimfonikus Zenekarának* előadását is élvezhették a tanulók, itt *László Margit* (ének) és *Lajos Attila* (fuvola) működött közre, *Lehel György* vezényelt. A *Magyar Állami Hangversenyzenekar* is

szerepelt az alsó tagozatos tanulók hanglemezen, előadásukat *Koródy András* dirigálta, közreműködött: *Varsányi László* (I. zongora), *Almásy László* (II. zongora) és *Dénes Vera* (gordonka). Zenekari műveket adott elő: a *Magyar Állami Népiegyüttes Zenekara* (vezényelt: *Albert István*), a *Magyar Rádió és Televízió Szimfonikus Zenekara* (*Lehel György*), valamint több alkalommal a *Magyar Állami Operaház Zenekara* (*Koródy András*, *Franz Allers*, *Lehel György*).

A meghallgatásra szánt szemelvények esetében az időtartamot is érdemes vizsgálni, hiszen 6–10 éves gyerekekkel kellett ezeket a műveket meghallgattatni, akiknek a figyelme rövidebb időre volt zenehallgatással leköthető. Az első lemezoldal játékidéje 25'39", a másodiké 23'35". A két lemezoldal összideje 48'74". Ezt az összidőt a 11 blokkra elosztva az állapítható meg, hogy egy átlagos blokk időtartama 4'43" – ehhez képest a legrövidebb blokk időtartama 2'27" (*Bihari: Lassú magyar, I/3.*), míg a leghosszabb blokk időtartama 8'07" (*Saint-Saëns: Az állatok farsangja. Részletek. II./4.*).

A zenehallgatási szemelvények kiválasztása során az egyik fontos szempont az volt, hogy a meghallgatásra kijelölt zeneművek kapcsolódjanak az egyes osztályok énekes szemelvényeihez.¹² A következőkben az énekes és zenehallgatási szemelvények kapcsolatának vizsgálatára kerül sor az alsó tagozatos osztályokban.

Az első osztályban három alkalommal javasolt zenehallgatást a lemezismertető: egyszer a tanult dal („Kis kece lányom”) hangszeres feldolgozását hallgathatták meg a gyerekek *Bartók: Gyermekeknek című sorozatából*, kétszer ünnepi alkalomhoz, április 4. és május 1. ünnepéhez kötődött a zenehallgatás. Mindkét esetben *Bárdos Kossuth Lajos* táborában és *Kadosa Májusi* köszöntő című műveit kellett meghallgatniuk a tanulóknak.¹³

A második osztályban a lemezismertető 19 órához javasolt zenehallgatást, melyből 14 esetben tanult dalhoz kötődött a zenehallgatás anyaga, míg öt óra ismétlő óra volt zenehallgatással egybekötve. Összesen 18 zeneszám szerepelt az osztály zenehallgatási anyagában, ebből 12 ismétlés során újból meghallgatásra került. Ilyen nagyszámú ismétléssel a többi osztály esetében nem lehet találkozni.

Az énekes és zenehallgatási szemelvények között alapvetően kétfajta kapcsolat mutatható ki az alsó tagozatos zenehallgatás esetében, ami most a második osztály példáján keresztül kerül bemutatásra:

¹² „... A meghallgatás anyaga kezdetben a tanulók által még nem énekelhető, igényesebb dalok, majd jól ismert dalok hangszeres változatai szólóhangszereken, kórusral, zenekarral, valamint ezek együttesével. ...” (*Péter, 1961a. 185. o.*)

¹³ A lemezismertető valamennyi alsó tagozatos osztály esetében utal egy-két, felső tagozatos hanglemezen megtalálható zenemű meghallgatására. Ezeknek a számba vételére az alsó tagozatos lemezek énekes és zenehallgatási szemelvényeinek vizsgálata után kerül sor.

- (a) Az egyik kapcsolat úgynevezett tematikus kapcsolat, amikor a meghallgatásra szánt mű a dal mondanivalójához, hangulatához, vagy a dalban megénekelte ünnephez kötődik. A „Falusi hangverseny” című dalhoz például *Saint-Saëns* Az állatok farsangja című alkotásából kapcsolnak néhány tételt, mivel a dalban és a zenehallgatási műben egyaránt szerepelnek állatok.
- (b) A kapcsolat másik fajtája zenei jellegű: ilyenkor a tanult dalt valamilyen zenei feldolgozásban hallgatják meg a tanulók. Egy példa erre a kapcsolattípusra: a Magyarországon „A zöld fenyőfán” magyar szöveggel ismert szlovák dal a rondótémája *Bartók* Három rondó népi dallamokkal című zongoraciklusa I. darabjának. A tanulók először megtanulják énekelni a dalt, majd megismerkednek *Bartók* feldolgozásával, amelyben ezután már könnyen felismerik a tanult dalt és ezáltal könnyebben tudják követni magát a teljes kompozíciót.
- (c) Egy-két dal esetében nem mutatható ki ilyen tisztán az összefüggés a dalanyag és a zenehallgatási anyag között, mivel előfordul, hogy egy dalhoz több zenehallgatási szemelvényt kapcsolnak, és e több zenehallgatási műből csak egy kötődik az előbb leírt módok egyikén a dalhoz. A többi zenehallgatási szemelvény ilyenkor csak „ráadás”. A „Szellő zúg...” kezdetű dalhoz kötötték a „Kis kece lányom” kezdetű dal feldolgozást *Bartók* Gyermekeknek című sorozatának I. kötetéből. A szöveg ugyan eltérő ebben a két esetben, de a dallam azonos, vagyis ez a zenei kapcsolatra lehet egy példa. De hogyan kerül ugyanehhez a dalhoz meghallgatásra *Kodály* Katalinka című gyermekkora? Ebben az esetben nem igen lehet semmilyen kapcsolatot sem kimutatni, egyszerűen hozzátették még ezt a művet is a szerkesztők a tanult dalhoz.
- (d) Nagyon ritkán maguk a hanglez összeállítói párosították össze némiképp „önkéntesen” a dalokat és a zenehallgatási műveket, *Bihari* Lassú magyar című verbunkosát például rendszeresen szüreti dalokhoz kapcsolták a hanglez szerkesztői. A második osztályban a „Szőlő érik” kezdetű dallal együtt kell meghallgatniuk ezt a verbunkost a gyerekeknek.

A harmadik osztályban 14 tanórához összesen 19 zeneszám meghallgatását javasolta a lemezismertető. Ebben az osztályban csak egy mű került megismétlésre. A dalanyaggal való kapcsolat a második osztályban bemutatott módon alakult a harmadik osztályban is.

A negyedik osztályban 16 tanóra esetében ajánlották a hanglez készítői a zenehallgatás lehetőségét. 14 esetben a tanult dalhoz kötődik a zenehallgatás, míg egyszer a tanévkezdés, a gyakorlás, illetve az ismétlés adott lehetőséget erre a tevékenységre. Összesen 22 zeneszám került be a zenehallgatási anyagba, ebből négy szám ismétlés volt. Az énekes és

zenehallgatási szemelvények kapcsolata az előzőekben ismertetettek szerint alakult a negyedik osztályban is.

Az alsó tagozat esetében összességében nagyon sok lehetőség adódott a zenehallgatásban az ismétlésre: a 28 zeneszámból 19 több osztály anyagában is előfordult, így mind a négy osztály zenehallgatási anyagában szerepelt *Bárdos* Kossuth Lajos táborában és *Kadosa* Májusi köszöntő című műve. (Ez a két mű mindig az ünnepekhez (március 15., április 4. és május 1.) kötődött.)

A második, harmadik és negyedik osztályban egyaránt meghallgathatták a gyerekek a következő műveket: *Bihari*: Lassú magyar (mindig a szüreti dalokkal összekapcsolva), *Saint-Saëns*: Az állatok farsangja (állatokról és/vagy farsangról szóló dalokkal összekötve), *Járdányi*: Őszi ének, Dal a kismadáról (az őszi dalokkal együtt), *Adam*: Változatok (a télapóra való várakozáskor), *Kodály*: Tücsöklakodalom (párosítók, lakodalmasok esetében).

Két osztály zenehallgatási anyagában fordultak elő az alábbi művek: *Bartók*: Kis kece lányom (1–2. osztály), C-dúr rondó (2–3.), Elvesztettem páromat (2–3.), *L. Mozart*: Gyermekszimfónia (2. és 4.), *W. A. Mozart*: Bűvös csengettyű (3–4.), *Kodály*: Bécsi harangjáték a Hány Jánosból (3–4.).

Egy adott osztály anyagában is sor kerülhetett a mű ismételt meghallgatására: első osztályban például két ünnep (április 4., illetve május 1.) alkalmával is meghallgathatták a tanulók *Bárdos* Kossuth Lajos táborában című művét és *Kadosa* Májusi köszöntőjét. A legtöbb lehetőséget a második osztály adta az ismételt meghallgatásra: itt 12 zeneszám ismétlődött meg, ebből két esetben háromszor, míg tíz esetben kétszer került elő ugyanaz a zenemű ismételt meghallgatás során. A harmadik osztályban összesen egy mű hangzott el kétszer, a negyedik osztályban négy zeneszám ismétlődött meg.

Az alsó tagozatos dalokhoz olykor felső tagozatos lemezekon található zeneműveket is javasolt meghallgatásra a lemezborító útmutatója (2. táblázat: Az 1–4. osztály zenehallgatási anyaga felső tagozatos lemezekon. Források: Országos Pedagógiai Intézet (1964a, szerk.): *Zenehallgatás az általános iskola 1–4. osztálya számára*. Összeállította Kovács Lajos. Magyar Hanglemezgyártó Vállalat, Budapest; Országos Pedagógiai Intézet (1964b, szerk.): *Zenehallgatás az általános iskola 5. osztálya számára*. Összeállította Lugossy Magda és Petneki Jenő. Magyar Hanglemezgyártó Vállalat, Budapest; Országos Pedagógiai Intézet (1964c, szerk.): *Zenehallgatás az általános iskola 6. osztálya számára*. Összeállította Lugossy Magda és Petneki Jenő. Magyar Hanglemezgyártó Vállalat, Budapest.) – mind a négy osztályban előfordult ilyen eset. Nyolc dal, illetve alkalom adott erre lehetőséget: legtöbbször ünnepekhez (április 4., május 1., november 7., télapó), míg egyszer-egyszer ismétléshez,

illetve a munkáséletről szóló dalhoz kapcsolták a zenehallgatási anyagot felső tagozatos lemezeiről. Hat zenemű fordult elő – az ismétléseket is ide számítva –, összesen tizenkétszer az alsóbb osztályokban: *Aturov* Amuri partizánok című műve mind a négy osztályban megszólalt a hanglemezeiről, *Szabó Ferenc* Munkásoké a jövő című alkotása az 1–3. osztályokban volt sűrűn hallható. *Knyipper* Poljuskája már a nagyobbakhoz (3–4. osztály) szólhatott. Ezeken a műveken túl egy-egy esetben *Ádám Jenő* A szép fényes katonának, *W. A. Mozart* Szánkózás és *Kodály* Úttörőinduló című műve hangzott el. Az előbb felsorolt hat műből négy a hatodik osztályosok lemezén (OPI, 1964c. szerk.) szerepelt, míg kettő mű (*Kodály* Úttörőindulója és *Aturov* Amuri partizánok dala) az ötödik osztály lemezén (OPI, 1964b. szerk.) volt megtalálható.

4.6. Az alsó tagozatos zenehallgatás összefoglalása

A tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961), valamint a Tanterv és utasítás (*Miklósvári*, 1962. szerk.) valóban nagy vonalakban és általánosságban fogalmaz a zenei bemutatással, vagyis a zenehallgatással kapcsolatban: mindkét dokumentum esetében osztályonként egy-két mondatról van szó. Közös a két dokumentumban az is, hogy három részre tagolják a tananyagot: a tantervi tervezetben még csak A, B, pontokról és Követelményekről lehet olvasni, míg a tanterv már cizelláltabban fogalmaz: Szemelvényekről, Ismeretek és készségfejlesztésről, valamint Követelményekről ír.

A zenei nevelés tantervi tervezete (Vitaanyag, 1961) a zenehallgatást illetően az alsó tagozat esetében a 2–4. osztályra korlátozódott. Szemelvényanyagát nép-és tömegdalok alkották, ismeretanyagában és készségfejlesztésében a meghallgatandó zeneművek olyan alapvető ismerveit, mint például dallam és tempó kellett vizsgálniuk a tanulónak. A követelmények zenehallgatással kapcsolatos hívószavai: a tapasztalatgyűjtés és -szerzés, a véleményalkotás, a felismerés és megfigyelés.

A tanterv céljai közé tartozott a hangszeres zene megkedveltetése a tanulókkal (*Miklósvári*, 1962. szerk.) – erre a 2–4. osztályban a zenehallgatás kínált lehetőséget, ahol a meghallgatásra szánt szemelvényanyag alapvetően gyermekdalokból, népdalokból, úttörődalokból és tömegdalokból, valamint ezek hangszeres előadásából, feldolgozásaiból állt. Az ismeretanyag és a készségfejlesztés a 3–4. osztályban a meghallgatott szemelvények kifejező jellegét, a szöveg és a dallam hangulati egységének, a tempónak és a dinamikának a megfigyelését írta elő. A 4. osztályos követelmények között a vélemény kialakításával, megfigyelésekkel és tapasztalatszerzéssel találkozni – a dokumentum utasítás része

ugyanakkor hangsúlyosan felhívja a figyelmet arra, hogy mindezek ellenére a zenehallgatás az alsó tagozaton alapvetően csak esetleges, kiegészítő jellegű tevékenység.

A tanterv a tantervi tervezethez képest mindhárom kategóriában kevesebb előírást fogalmaz meg.

Az alsó tagozat esetében a tankönyvek (Hegyi és Kovács, 1964; Dobray és Kovács, 1964; Dobray és Kovács, 1963) és munkafüzetek (Hegyi, 1964; Kovács, 1963; Kovács, 1966) – egy kivételtől eltekintve (Dobray és Kovács, 1963. 24. o.) – nem foglalkoztak a zenehallgatás tevékenységével. Feltehetőleg a zenehallgatás bevezető jellege miatt nem jelenik meg hangsúlyosabban ez a tevékenység ezekben a dokumentumokban.

Az alsó tagozatos osztályok esetében a nevelői kézikönyvek (Hegyi és Kovács, 1963; Kovács és Péter, 1963a, Kovács és Péter, 1963b; Kovács és Péter, 1964) kaptak nagyobb szerepet a zenehallgatás tevékenységének tárgyalásában. Meglepő, hogy három tanítási vázlat erejéig az 1. osztályban is megjelent a zenehallgatás, mert sem a tantervi tervezet, sem a tanterv nem foglalkozott ezzel a tevékenységgel ennek az osztálynak az anyagában. Az alsó tagozatos zenehallgatás gerincét ugyanakkor a nevelői kézikönyvekben is a 2–4. osztály adta. Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a nevelői kézikönyvekben felsorolt, meghallgatásra kijelölt zeneművek csak kevés esetben egyeznek meg az alsó tagozat számára készült hanglemez (OPI, 1964a. szerk.) tartalmával. A következő művek fordulnak elő a nevelői kézikönyvekben és a hanglemezen is: *L. Mozart*: Gyermekszimfónia (részlet), *W. A. Mozart*: Varázsfuvola (részlet), *Csajkovszkij*: Diótörő és Csipkerózsika (részletek), *Bartók* több népdalfeldolgozása a *Gyermekeknek* című sorozatból, *Kodály*: Katalinka és Hány János (részletek). A többi mű vagy a nevelői kézikönyvben szerepel és a hanglemezen nem, vagy a hanglemezen szerepel, de a nevelői kézikönyv nem tesz említést róla. A nevelői kézikönyvek esetében arra is utalni kell, hogy meglehetősen sok mozgalmi anyagot hallgattatnak meg a tanulókkal. Ezeknél a tömegdaloknál általában nem olvasható konkrét műcím, hanem csak „körülírják” a meghallgatandó zeneszámot.

Az alsó tagozatos zenehallgatási anyag első számú forrása az erre a célra készített hanglemez (OPI, 1964a. szerk.).

A hazai zeneművészet kiemelten szerepel a meghallgatásra szánt szemelvények között. A hanglemezen 11 komponistától hangzanak el művek, műrészletek: összesen 28 zeneszám. A 11 zeneszerző közül hat magyar zeneszerző: *Bartók* (5 zeneszám), *Kodály* (4), *Bárdos* (3), *Járdányi* (2), *Bihari* (1) és *Kadosa* (1) műveit, műrészleteit ismerhették meg a tanulók az alsóbb évfolyamokon. A magyar, de a külföldi komponisták közül is kiemelkedik *Bartók* és *Kodály* művészete. A két magyar alkotó zeneművei az alsó tagozatos hanglemez 32

%-át teszik ki: *Bartók* a Gyermekeknek című sorozata több darabjával, valamint egy szóló zongoradarabbal (C-dúr rondó) van jelen a hanglemezen, míg *Kodálytól* a Katalinka című gyermekkar, két részlet a Hány János című daljátékból és egy népdalfeldolgozás a Magyar népzene című sorozatból kapott helyet a hangzó anyagban.

Az énekes és zenehallgatási szemelvények között alapvetően kétféle szignifikáns kapcsolat mutatható ki. Tematikus a kapcsolat akkor, amikor a zenehallgatási szemelvény a dal témájához, mondanivalójához, hangulatához, vagy éppen a dalban megénekelt ünnephez kötődik. Ilyen kapcsolatból van a legtöbb (48%) az alsó tagozatban. Talán ennél is fontosabbak a zenei jellegű kapcsolatok, mert ezek a zenei hallást fejlesztik. Ebben az esetben a tanult dal valamilyen zenei (énekes vagy hangszeres) feldolgozását hallgatják meg a tanulók. Az alsó tagozatos zenehallgatásban, feltehetőleg a tevékenység bevezető jellege miatt, ez a fajta kapcsolat még kisebb arányban (30%) szerepel, mint a tematikus kapcsolat. Előfordul, hogy egy dalhoz több zenehallgatási szemelvényt kötnek és ezekben az esetekben nem mindegyik zenehallgatási szemelvény kötődik a dalhoz, egy-két meghallgatandó mű csak „ráadás” (9%). Néha a hanglemez készítői a saját elgondolásuk szerint („önkéntesen”) kapcsolnak össze dalokat és zenehallgatási műveket (13%).

Az alsó tagozatban még nem lehet a hangszínhallás tudatos fejlesztéséről beszélni, bár a gépi zenehallgatás segítségével több hangszer, hangszereggyüttes és énekkar hangjával is megismerkedhetnek a tanulók. A hangszerek közül a zongora, a fuvola és a gordonka, a hangszereggyüttesek közül a népi zenekar és a szimfonikus zenekar, míg az énekkarok közül a gyermekkar és a férfikar hangja köszönhet vissza ismerősként az ötödik osztályban, de az alsó tagozatban figyelhetik meg még azt is, hogyan olvad egybe az énekkar és a zenekar hangja.

A zenehallgatási szemelvények kiválasztásánál a szerkesztőknek figyelembe kellett venniük a tanulók életkori sajátosságait is. Erre lehet egy példa, hogy – akár motivációs jelleggel – olyan zeneműveket játszanak le nekik hanglemezről, amit ők maguk is meg tudnak szólaltatni. *Bartók* Gyermekeknek I. füzetéből az ügyes zongoristák több tételt is meg tudnak szólaltatni, de *Kodály* Katalinkáját az iskolai kórus is elő tudja adni, *Bárdos* Kicsinyek kórusának és *Járdányi* Gergő nótái című sorozatának részletei megszólalhatnak akár az osztály, akár az iskola kórusának előadásában. A célközönség életkori sajátosságának figyelembe vételére egy másik példa, amikor a hanglemezre felkerülő zeneműveket kifejezetten gyermekek számára írta a komponista. Az alsó tagozatos hanglemez anyagából *Bartók* Gyermekeknek című sorozata, *Kodály* Katalinka című gyermekkara, *Bárdos* Kicsinyek kórusának két tétele, *Járdányi* Gergő nótáinak két tétele, *L. Mozart* Gyermekszimfóniájának részlete és *Saint-Saëns* Az állatok farsangja (?) című műve sorolható

ide. Egy másik típusú példa az életkori sajátosságok figyelembe vételére, amikor a gyermekek a gyermeki világot ábrázoló műveket, műrészleteket hallgatnak meg a hanglemez segítségével, így az előbb felsorolt művek kiegészíthetők még *Kodály* Hány János című daljátékának Ábécédé részletével, *Csajkovszkij* Diótörő és Csipkerózsika című balettjeinek részleteivel. Az életkori sajátosságokat a hanglemezre felvett zeneművek hosszának is tükröznie kell, hiszen a 6–10 éves tanulók figyelmét még nehéz lekötni hosszú zenehallgatási szemelvényekkel. Az alsó tagozatos hanglemezen egy átlagos blokk időtartama 4'43". A legrövidebb blokk (I/3.: *Bihari*: Lassú magyar) 2'27", míg a leghosszabb blokk (II/4.: részletek *Saint-Saëns* Az állatok farsangja című művéből) 8'07".

Az 1960-as évek ének-zene tanítása, így a zenehallgatás során is találkozni lehet a kor ideológiájában fogant művekkel. Az alsó tagozatos hanglemezen *Bárdos* Kossuth Lajos táborában és *Kadosa* Május-köszöntő című műveit rendszeresen meg kellett hallgatniuk a tanulóknak április 4. és május 1. ünnepe alkalmából. Az alsó tagozat esetében néhány zeneművet az 5. (OPI, 1964b. szerk.) és 6. osztályos (OPI, 1964c. szerk.) hanglemezekről kellett bemutatni. Ezek között is akadtak mozgalmi dalok (5. osztály: *Kodály*: Úttörőinduló, *Aturov*: Amuri partizánok dala; 6. osztály: *Szabó*: Munkásoké a jövő, *Knyipper*: Poljuska), amelyeket április 4., május 1., november 7. ünnepének alkalmából, valamint a munkásélet alkalmaihoz kapcsolódóan kellett meghallgattatni a gyerekekkel.

5. Zenehallgatás az ötödik osztályos ének-zene órákon az 1960-as években

Az alsó tagozatos osztályokban elkezdett zenehallgatás a felső tagozatos osztályokban is folytatódik, azzal a különbséggel, hogy a zenehallgatás tevékenysége rendszeres lesz, emellett fontossá válik a meghallgatott szemelvényekkel kapcsolatban a tudatosítás. Az alsó tagozatból a felső tagozatba átlépve, az ének-zene órákon folyó zenehallgatást vizsgálva, jelentős mennyiségi és minőségi növekedés állapítható meg. A mennyiségi növekedést az mutatja, hogy jelentősen megnő a hangzó anyag: a felső tagozaton jellemzően már két-két hanglemezt (OPI, szerk. 1964b, 1964c, 1965) tartalmazza az egyes osztályok zenehallgatási szemelvényeit, míg a nyolcadik osztály számára három hanglemez is készült (OPI, szerk. 1966). A minőségi változást egyrészt az jelenti, hogy a tantervi dokumentumok (Vitaanyag, 1961; *Miklósvári*, szerk. 1962), az ének-zene tankönyvek (*Lugossy és Petneki*, 1964a, 1964d; *Péter és Petneki*, 1965a, 1966b) és az ének-zenei munkafüzetek (*Lugossy és Petneki*, 1964c, 1965a; *Péter és Petneki*, 1965b, 1966b) a felső tagozat minden osztályában részletesen foglalkoznak a zenehallgatás tevékenységével, másrészt osztályról osztályra haladva egyre magasabb szinten teszik ezt meg.

Az elemzés a következő fejezetekben a tanórai zenehallgatásnak ezt az új arcát kívánja bemutatni az egyes osztályok valamennyi dokumentumának a zenehallgatás szempontjából történő számba vételével.

5.1.1. A tantervi tervezet zenehallgatásra vonatkozó részei

A zenei nevelés tantervi tervezete (Vitaanyag, 1961) – az alsó tagozatos megoldáshoz hasonlóan – három pontban: A, és B, pont, valamint Követelmények címszó alatt sorolja fel az ötödik osztály tervezett tananyagát.

Az A, pontban (a tantervben: Énekes szemelvények. *Miklósvári*, 1962, szerk.) az éneklésre szánt szemelvények felsorolása után, meghallgatás¹⁴ címszó alatt kerülnek meghatározásra a meghallgatással elsajátítandó szemelvények. Alapvetően kétfajta információ nyerhető ebből a felsorolásból: a zenehallgatásra szánt szemelvények műfaja és az előadó-apparátus határozható meg nagyobb vonalakban.

A műfajokat tekintve népdalfeldolgozások, tömegdalok, közelebbről meg nem határozott dalok, kis táncok és programzenei művek nevezhetők meg. Egy esetben sem nevezett meg a

¹⁴ Az alsó tagozatos tantervi tervezetben az énekes és zenehallgatási szemelvények elkülönítés nélkül, egybeolvadva szerepelnek az A, pontban. A felső tagozatos osztályok esetében a tervezet az A, ponton belül elkülöníti az Énekes szemelvényeket és azon belül a meghallgatást (Vitaanyag, 1961).

tantervi tervezet zeneszerzőt, egy esetben sem adott meg műcímet. Egyedül a kis táncok¹⁵ kategóriánál olvasható egy közelebbi utalás, amikor a menüettet hozza példaként a tervezet.

A műfajokhoz kapcsolt előadó-apparátus is nagy vonalakban lett meghatározva, így a népdalfeldolgozásokat szólóhangon kísérettel, valamint kórusfeldolgozás formájában, a tömegdalokat kóruskísérettel, míg a dalokat különböző hangszereken kellett bemutatni a gyerekeknek. A kis táncok és a programzenei művek esetében semmilyen további információ nem nyerhető a tervezetből.

Az A, ponton belül, a meghallgatás címszó alá került besorolásra a zenei tárgyú olvasmányok kategóriája is.

A B, ponton belül a B/1. alpont érinti a zenehallgatást. Ez a kategória, amely a tantervben „Ismeretek és készségfejlesztés” címen szerepel (*Miklósvári, 1962, szerk.*), szintén általánosságban ír arról, hogy mire kell figyelniük a tanulóknak a zene hallgatása során. (A művek jellegére; a zenei forma, az előadás és a hangulati tartalom egybevetésére; valamint a zenei építkezésre, azon belül is a dallamisméltlódásra, a megismerendő hangszínekre – hangfajták, kórusfajták és szólamok; a legismertebb hangszerekre és hangzásukra; a népi hangszerekre.) A tantervi tervezet szerint alkalmilag idegen szakkifejezésekkel, és – a meghallgatott művek kapcsán – a zeneszerzők munkásságával is meg kell ismerkedniük a tanulóknak. Ennél konkrétabban a tervezet a B/1. alpontban nem fogalmaz. Itt is több kérdés merül fel tehát: milyen zenei formákkal találkozhatnak a tanulók, milyen hangfajták, kórusfajták és szólamok szerepeljenek az osztály tananyagában, melyek a tantervi tervezet készítői szerint a legismertebb hangszerek, amelyeknek a hangját meg kell ismerniük a tanulóknak? A népi hangszerek kategóriáján belül szintén nincs pontosítva a hangszerek megnevezése, miként az elsajátítandó idegen szakkifejezések sincsenek meghatározva, de azoknak a zeneszerzőknek a neve is hiányzik, akiknek a munkásságával röviden meg kell ismerkedniük a tanulóknak.

A Követelmények pont az előzményekhez képest meglehetősen rövid: mindössze a hangszíneket (hang- és kórusfajták, a leggyakoribb hangszerek hangja) kell hangzás után felismerniük a tanulóknak, a meghallgatott művek közül legalább hármat megjegyezniük és a véleményük kifejezését fejleszteniük (a művek kifejezésbeli jellegének, zenei formai és hangulati egybevetése terén). Nem szerepel a követelmények között a szólamok felismerése, kimaradtak a népi hangszerek, az idegen szakkifejezések és a zeneszerzők munkásságának

¹⁵ A zenehallgatás kezdeti szakasza után következhetnek: „... kis jellemdarabok, táncok,... ezek kifejezési szándéka éppen jellegükből következően igen könnyen felfogható. A nagy mesterek gyermekeknek írt zenéje ilyen művekben bővelkedik, a zenei kifejezés felfogásának kezdeti próbálkozásaihoz ezekből kell válogatni. ...” (*Péter, 1961a. 185. o.*) (A jellemdarab mai neve karakterdarab.)

ismerete. Ahogyan az előző két pontban, úgy itt sem lehet ennél konkrétabb megfogalmazásokkal találkozni, pedig fontos lett volna például a hang- és kórusfajták, a leggyakoribb hangszerek és a megjegyzendő zeneművek pontos felsorolása.

5.1.2. A tanterv zenehallgatásra vonatkozó részei

A tanterv (*Miklósvári*, 1962, szerk.) a tantervi tervezet felépítését követi, amikor három pontban rendezi el a tananyagot: Énekes szemelvények, Ismeretek és készségfejlesztés, Követelmények.

Az Énekes szemelvényeken belül zenei bemutatás¹⁶ címszó alatt olvasható a zenehallgatás anyaga. Ennek középpontjában a különböző műfajú dalok állnak: közelebbről meg nem határozott dalok, népdalfeldolgozások, tömegdalok, kis táncok. A műfajok megnevezéséhez hasonlóan az előadó-apparátusról is csak általánosságban lehet tudni: a dalokat különböző énekhangon és hangszeren, a népdalfeldolgozásokat, valamint a tömegdalokat kórusal, míg a kis táncokat hangszeres előadásban hallgathatták meg a gyerekek.

Az Ismeretek és készségfejlesztés kategórián belül megmaradt a meghallgatott szemelvények kifejező jellegének, előadásának és hangulati tartalma egységének a megfigyelése. A hangszínek vonatkozásában az énekes zene esetében nem történt változás: továbbra is a hangfajták, kórusfajták és szólamok felsorolásával lehet találkozni.¹⁷ A hangszeres zenét tekintve viszont nagy a változás, mert a tanterv – ugyan csak ebben az egy esetben –, konkrétan fogalmaz: egy-egy vonós (hegedű), rézfúvós (trombita) és fafúvós (furulya) hangszer hangjával kell megismerkedniük a tanulóknak a tantervi tervezetben csak legismertebbként megadott hangszerek helyett.¹⁸ A zenei tárgyú olvasmányok a tantervi tervezet A, pontjából a tantervben átkerültek az Ismeretek és készségfejlesztés kategóriájába.

A Követelmények között megmaradt a hang- és kórusfajták hangzás utáni felismerése. A hangszerek esetében az ismertetett hangszerek hangját kellett hangzás után felismerni. A meghallgatott művek közül kicsivel többnek, három helyett három-négy műnek a

¹⁶ A tantervi tervezet (*Vitaanyag*, 1961) a felső tagozatos osztályok esetében az A, ponton belül a meghallgatás címszó alatt, míg a tanterv (*Miklósvári*, 1962, szerk.) az 5–8. osztály esetében az Énekes szemelvények zenei bemutatás címe alatt sorolja fel a zenehallgatás anyagát.

¹⁷ A Tanterv és Utasítás (*Miklósvári*, 1962. szerk) következetesen a kórusfajták megnevezést használja. Napjainkban a kórustípus, illetve a kórusformáció kifejezés használatos, ezért a dolgozat hátralevő részében a szakszó mai megfelelőit használom.

¹⁸ Az Énektanítás hasábjain *Péter József* (1961c) ismertette a szakma képviselőivel a zenei nevelés tantervi tervezete országos vitájának tapasztalatait és az ennek következtében a készülő tantervben eszközzendő változtatásokat. Az országos vita résztvevői többek között azt javasolták a tanterv készítőinek, hogy az ismertetendő hangszereket és zenekarfajtákat konkrétabban jelöljék meg. *Péter* tájékoztatása szerint, más javaslatok mellett, ezt a javaslatot is megfogadják a tantervírók és a megismertetendő hangszereket konkrétabban (vonós, fúvós stb.) fogják megadni a tantervben.

megjegyzését írta elő a tanterv. Ezeken túl a meghallgatott művek kifejező jellegéről való tapasztalatgyűjtés követelményével lehet még találkozni.

A tantervben a tantervi tervezethez (Vitaanyag, 1961) képest kevesebb helyet kapott a zenehallgatás: visszalépés figyelhető meg mindhárom kategórián (A, – Énekes szemelvények; B/1. – Ismeretek és készségfejlesztés; Követelmények – Követelmények) belül. Egyedüli nagy és pozitívnak tekinthető változás a tantervi tervezethez képest az Ismeretek és készségfejlesztés kategórián belül a hangszerek megismerésével kapcsolatban a megismerendő hangszerek konkrét megnevezése. Egyébiránt mind a tantervi tervezet¹⁹, mind pedig a tanterv minden más kérdésben általánosságban fogalmaz.

5.2. A tankönyv elemzése

5.2.1. Az ének-zene tankönyvek elemzésének nehézségeiről

Az alsó tagozatos osztályok esetében, a zenehallgatás vonatkozásában, nemigen lehetett tankönyvelemzésről beszélni: egyedül a harmadik osztályos ének-zene tankönyvben történt utalás *Kodály* Hány János című daljátékából a Bécsi harangjáték című részlet meghallgatására (*Dobray és Kovács*, 1963). A felső tagozatos ének-zene tankönyvek azonban már lehetőséget adnak a zenehallgatással kapcsolatos részek elemzésére. A disszerens számára ezeknek az ének-zene tankönyveknek az elemzéséhez a módszertani kiindulópontot *Dárdai Ágnes* (2002) könyve jelentette

Dárdai (2002) összehasonlító tankönyvelemzésében 12, napjainkban íródott német, illetve magyar nyelvű történelemtankönyvet elemzett az európai integráció témájának megjelenítése szempontjából. A kutatás dimenzióit két oldal kereszteződéséből pozicionálta: a tankönyvet egyrészt, mint ismerethordozót, a szaktudomány/tantárgy-pedagógia, másrészt, mint pedagógiai eszközt a pedagógiai/didaktikai elemzés tárgyaként határozta meg. Elemzése során végig a pedagógiai célokat tartotta szem előtt: ilyen alapvetés mellett azok didaktikai elemzését végezte el. Munkatáblázatai segítségével felfedte a tankönyvek makrostruktúráját, didaktikai apparátusát és didaktizáltságának a fokát.

Az ének-zene tankönyvek elemzésekor azonban alapvető különbséget jelent a történelem (és általában más tárgyak) tankönyveihez képest, hogy előbbiek elsősorban nem szöveg, hanem különböző típusú kották (hangjegyes kotta, betűkotta) útján „kommunikálnak” a tanulókkal. Szöveg, a néhány zenei tárgyú olvasmánytól eltekintve, elenyésző mértékben

¹⁹ „... A zenehallgatás anyagát – néhány kivételtől eltekintve – csak jellegében határozza meg a tervezet. A konkrét műveket a tankönyvek és segédkönyvek tartalmazzák majd. A jelentős szerzők nevét is hiányosnak találja az olvasó. ... Ennek megfelelően a közölt nevek inkább csak jelzések; ...” (Vitaanyag, 1961. 371. o.)

található az általam elemzett ének-zene tankönyvekben. Az ének-zene tankönyvek tananyagait a kottapéldák mellett elsősorban a képi illusztrációk segítenek feldolgozni. Nagy különbség az is, hogy míg a történelemtankönyvek (és általában más tárgyak tankönyvei) fejezetekre, alfejezetekre tagolódnak, addig az általam vizsgált ének-zene tankönyvek nem tesznek ilyet: az első oldaltól az utolsóig folyamatosan halad a tananyag a népzenei anyag sajátosságának és a zenetörténeti korszakok saját logikája szerint. Még címekről sem igen beszélhetünk az elemzett ének-zene tankönyvek esetében: általában a dalok a kezdősorukat kapják meg címként. Úgy gondolom, hogy ezek a legfőbb, de az egész elemzést, annak felépítését alapvetően meghatározó különbségek.

Dárdai (2002) az elemzés témájához kötődő, bőséges szakirodalomra támaszkodhatott, ehhez tudott viszonyítani. Sajnos, az ének-zene tantárgy a tudományos igényvel íródott tankönyvelemzések sorában nagyon „le van maradva”. Kiemelkedik az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar Neveléstudományi Doktori Iskolájában készült, napjaink első osztályos ének-zene tankönyveit módszertani szempontból összehasonlító disszertáció (*Orsovics*, 2013). *Csekély* a tudományos igényvel megírt tanulmányok száma (*Pappné*, 1996; *Kismartony* és *Kardos*, 1996; *Bakacsi*, 2007; *Ungár*, 2004; *Kiss*, 2014a és 2014b; *V. Raisz*, 2013; *Kiss*, 2018a; *Lehotka*, 2018) – ezek mellett fontosak az szakirodalomban az ének-zene tankönyv(ek)et bemutató, ismertető írások (*B. Horváth* és *Fazekas*, 1997; *Pászt*, 1998 és 1999; *Ördög*, 2002; *Turmezeyné*, 2002; *Bánki* és *Kismartony*, 2003; *Bródy*, 2003; *Nanszákné*, 2005.) Az évszámokból látszik, hogy az ének-zene tankönyvek iránti érdeklődés az 1989/90-es rendszerváltás után éledt fel, amikor – a tankönyvpiac liberalizációjának köszönhetően – ebből a tantárgyból is több tankönyv vált elérhetővé a tanítás céljára.

A szakirodalom egy sajátos szegmensét képezik a felsőoktatásban a leendő alsó tagozatos énektanítók és a felső tagozatos ének-zene tanárok számára készült módszertani kiadványok, jegyzetek, amelyekben a zenehallgatás egy fejezet erejéig már régóta jelen van. Ezekben a szakmai anyagokban újabban megjelenik a tankönyv témája is (*Pappné*, 2007; *Györgyiné*, 2008; *Bodnár*, *Erdős* és *Kabdebó*, 2015a és b), bár nem a zenehallgatással egybekötve, hanem külön-külön.²⁰ Jelen doktori dolgozat így egyrészt abból a szempontból tekinthető új kezdeményezésként, hogy a magyar iskolai énektanítás múltjából választ az elemzéshez tankönyveket, másrészt, hogy az ének-zenetanítás olyan részterületének tankönyvi

²⁰ Egy kivétel adódik: az ELTE kiadványa a tankönyvelemzésre példaként bemutatja jelen sorok szerzőjének néhány munkatáblázatát, amelyek az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar Neveléstudományi Doktori Iskolájában, A bécsi klasszika megjelenése a Nemzeti Tankönyvkiadónak az általános iskola 6. évfolyama számára készült ének-zene tankönyvében és zenehallgatási anyagában címmel készült féléves dolgozatának részét képezték (*Bodnár*, *Erdős* és *Kabdebó*, 2015. 56–57.o.).

megjelenésére – a zenehallgatásra – irányítja a figyelmet, ami eddig nem volt igazán annak középpontjában.

5.2.2. A tankönyv makrostruktúrája

Az ötödik osztályos ének-zene tankönyv (*Lugossy és Petneki, 1964a*) összterjedelme 95 számozott oldal, függelékek nélkül 93 oldal. Nincs a tankönyvben előszó, nincs benne bevezetés: rögtön a tananyaggal, a *Leng a selyem lobogó*nk című dallal kezdődik a könyv (*Lugossy és Petneki, 1964. 3. o.*). A tananyag a 93. oldalig tart. A 94–95. oldalon Betűrendes mutató kapott helyet, amely a dalokat a kezdetük szerint hozza, abc-sorrendben. Ezt követi a 95. oldalon az Olvasmányok cím szerinti felsorolása. A „96.” oldalon (ez az oldal már nincs számozva) a zenehallgatási szemelvények szerepelnek, a zeneszerzők betű szerinti sorrendjét követve.

A tankönyv és egyben a nevelői kézikönyv szerzői ekként összegezték az általuk írt tankönyv tartalmát a kézikönyvük elején:

„Könyvünk tartalmaz:

- a) dalokat
- b) olvasógyakorlatokat és más hallásfejlesztő gyakorlatokat kottás és betűs lejegyzésben
- c) a zenehallgatás anyagát vagy abból a fontosabb (énekelhető) témákat
- d) zenei tárgyú olvasmányokat
- e) a munkafüzeti feladatok jelölését
- f) a zenei anyaggal kapcsolatos megfigyelési szempontokat, kérdéseket és megállapításokat
- g) fényképfelvételeket és illusztráló rajzokat.” (*Lugossy és Petneki, 1964c, 9. o.*)

A tankönyv tartalmának ez a gyakorlatias felosztása összhangban áll a Tanterv és utasítás (*Miklósvári, 1962, szerk.*) ötödik osztályának elméleti tananyag-meghatározásával.

A tanterv énekes szemelvényekről beszél, míg a kézikönyv, hétköznapiabb szóhasználattal élve, dalokról ír. A tanterv Ismeretek és készségfejlesztés részében található meg a kézikönyvben olvasógyakorlatok és más hallásfejlesztő gyakorlatok kottás és betűkottás lejegyzése címmel megadott részterület. A kézikönyvben zenehallgatásként jelzett tevékenység a tantervben egyrészt az Énekes szemelvényeken belül (zenei bemutatás), másrészt az Ismeretek és készségfejlesztés cím alatt található meg. A kézikönyvben jelzett zenei olvasmányok, ugyanilyen elnevezéssel, a tanterv Ismeretek és készségfejlesztés című részében jelenik meg.

A tanterv nem tesz külön említést a munkafüzetről és annak feladatairól, valamint nem foglalkozik a megfigyelési szempontokkal, kérdésekkel és megállapításokkal, illetve a grafikus elemekkel, a fényképfelvételekkel és az illusztráló rajzokkal sem.

Mindezek mellett/mindezek ellenére a kézikönyvben hét pontban felsorolt feladattípusok megfelelőek a tankönyv makrostruktúrájának megragadására. Az a,–e, pontok jelentik a tankönyv makrostruktúrájának tartalmi elemeit, míg az f, és g, pontok a makrostruktúrán belül a didaktikai apparátushoz tartoznak: az f, pontban írtak a szöveges, míg a g, pontban írtak a grafikus apparátus részei. A makrostruktúrának az elemzése mindhárom esetben kvantitatív tankönyvelemzéssel, közelebbről gyakoriságelemzéssel történik.

Az ötödik osztályos ének-zene tankönyvben a legnagyobb számban olvasógyakorlatok és más hallásfejlesztő gyakorlatok kottás és betűs lejegyzésével találkozni (49%), és csak a második helyen szerepelnek a dalok (22%). Ez mindenképpen különös, hiszen a Tanterv és utasítás (*Miklósvári*, 1962, szerk.) és az osztály nevelői kézikönyve (*Lugossy és Petneki*, 1964c) is azt hangsúlyozza, hogy az ének-zene órák középpontjában a zenei élménynek kell állnia, ezt pedig elsősorban az énekes és a zenehallgatási szemelvényekkel kell elérni. A zenei írás-olvasás ilyen magas arányban ezt az élményt minden bizonnyal az 1960-as években sem volt képes megadni a tanulónak. A harmadik helyre a munkafüzeti feladatok kerültek. Ezekre csak utalás történik a tankönyvben, maguk a feladatok külön kis füzetben jelentek meg (*Lugossy és Petneki*, 1964b). A munkáltatás (19,5%) mindazonáltal fontosnak tűnik a vizsgált korszak ének-zene tankönyvében. A zenehallgatás százalékos arányát tekintve (6%) messze elmarad a többi tevékenységtől, ennél kisebb súllyal (3,5%) csak a zenei tárgyú olvasmányok szerepelnek a tankönyvben.

Az ének-zene tankönyv szöveges didaktikai apparátusának mérése nem oldalakban, hanem csak mondatokban (összesen: 81 mondat) volt mérhető. Legtöbb (48 mondat, 60%) a magyarázó mondat (a kézikönyv szóhasználatával: megállapítás, de itt a továbbiakban a mai szóhasználatkal élve, magyarázat néven, történik rá utalás), ami kiugróan magas arány. Messze elmarad ettől a megfigyelési szempontok kategóriája (19 mondat, 23%), szinte alig kaptak helyet kérdések a tankönyvben (14 mondat, 17%). Ebből a számsorból az rajzolódik ki, hogy a gyerekek cselekedtetése (valamilyen jelenségnek a megfigyeltetése, valamire való rákérdezés) együttesen sem éri el az 50 %-ot. Úgy tűnik, hogy a gyerekek túlnyomórészt passzivitásra voltak ítélve, szinte mindenre előre megkapták a tankönyv szerzőitől a magyarázatot.²¹

²¹ A vizsgált korszak legjelentősebb didaktika tankönyve *Nagy Sándor* (1969) munkája. A szerző ekként vallott könyvének céljáról: „... egyik legfőbb törekvése volt, hogy olyan didaktikai koncepciót körvonalazzon, melyben

Ezt a vizsgálatot ezen a helyen érdemes kiegészíteni egy olyan összegzéssel, amely – a zenei tárgyú olvasmányok kivételével – a tankönyvben felellhető összes mondatot bevonja az elemzésbe. Így teljesebb és árnyaltabb lesz a tankönyv szöveges didaktikai apparátusáról alkotott kép. Az ötödik osztályos ének-zene tankönyv vizsgálata során az eddigi három kategória két új kategóriával (feladatot adó felszólító mondatok és ismétlés) bővül, ezáltal a tankönyvben található valamennyi mondatról (összesen 159) képet lehet alkotni. Ennek megfelelően megállapítható, hogy a legtöbb a valamilyen feladatot adó felszólító mondat (76 mondat, 48%) – mivel úgynevezett előíró tantervhez (*Györgyiné*, 2007) íródott a tankönyv, így ilyen tantervnek a szellemiségét követi/képezi le. A felszólító, feladatot adó mondatokat követik, a magyarázatok (48 mondat, 30%), a megfigyelési szempontot adó mondatok a harmadik helyre „szorulnak” (19 mondat, 12%), és a kérdő mondatok ennél is „rosszabb pozícióba kerülnek” (14 mondat, 9%). A tankönyvelemzés során feltűnt, hogy szinte mérhetetlen mértékben, de találkozni lehet ismétlésre utaló mondatokkal is (két mondat, 1%).

A két fenti szemponttal kiegészített vizsgálat annyiban rendezte át az előzőekben nyert eredményeket, hogy az „élre” a feladatot adó mondatok kerültek, míg a „sereghajtók” az ismétlést tartalmazó mondatok lettek. Középen (magyarázatok, megfigyelési szempont, kérdés) a sorrend változatlan maradt.

Az ötödik osztályos ének-zene tankönyvben összesen kétféle grafikus didaktikai elemmel lehet találkozni: a fényképfelvétellel és az illusztrációs rajzzal. Fényképfelvételből szerepel több (23 darab, 68%), míg ceruzarajzból kevesebb (11 darab, 32%).

5.2.3. A tankönyv zenehallgatásra vonatkozó részei

A tankönyv makrostruktúrájának áttekintése után a tankönyv zenehallgatásra vonatkozó részeinek az áttekintésére kerül sor. A zenehallgatás a zenehallgatási lemezek elemzésével ragadható meg a legjobban, de az ének-zene tankönyv a maga eszközeivel segítséget tud nyújtani a hangzó élmények előkészítésében, befogadásában és feldolgozásában.

A szakmódszertan alapján (kotta-szöveg-kép hármasa), az alábbi szempontok szerint sikerült megragadni az ének-zene tankönyv zenehallgatással kapcsolatos pedagógiai dimenzióit.

végre valóban a nevelő és a gyermek közös tevékenységként lép elénk az oktatói folyamat,...” (uo. 7. o.) Nagy összehasonlította a korábbi korok tanulóit, főként az úgynevezett „jó tanulókat” és az 1960-as években elvárt tanulói tulajdonságokat. Megállapította, hogy míg korábban a lecke felmondása, a fegyelmezettség, a folyékony felelet, a csendes viselkedés, a vita és a kérdések kerülése jellemezte a jó tanulót, addig az új eszményt már a minden iránt érdeklődő, aktív és önálló tanuló testesíti meg. Nagy idézett gondolatai és az ötödik osztályos ének-zene tankönyvben tapasztaltak egybevetése azt mutatják, hogy az 1960-as években az elmélet a gyakorlat előtt járt.

Bevezetesként egy összesítő táblázatból (3. táblázat: Az ötödik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó szakdidaktikai apparátusának áttekintése. Forrás: Lugossy Magda és Petneki Jenő (1964a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák ötödik osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.) lesz kiolvasható, hogy az egyes zeneművekhez milyen didaktikai elemek kötődnek. A tankönyv egyik legfontosabb didaktikai eszköze a zenehallgatás segítésére a zeneművekhez tartozó kották, kottapéldák közlése, ezért legelőször ezt kell vizsgálni. A tankönyv másik nagyon fontos, a zenehallgatást segítő eszköze a szó: a feladat, megfigyelési szempont adása, a kérdezés, a magyarázás és az ismétlés. Ezen a ponton lehetőség adódik a tankönyv makrostruktúrájának elemzése során nyert és az itt mért adatok összevetésére. A zenehallgatással kapcsolatban a tankönyv ugyan csak minimális mértékben él a képi illusztrálás lehetőségével, de a vizsgálat erre is kitér. Végül, a zenei tárgyú olvasmányok bemutatására kerül sor.

A tankönyv 93 számozott oldalból áll, a zenehallgatásra 16 esetben utal a tankönyv: az első utalás a 4., míg az utolsó a 78. oldalon történik (ami azt mutatja, hogy a zenehallgatás tevékenysége az egész tanévet átfogja). A 16 zenehallgatási szemelvény összesen 19,5 tankönyvi oldalt érint. A terjedelemelemzés alapjául az oldalt véve a tankönyv 20 %-ában van jelen ez a tevékenység. A zenehallgatásra utaló oldalszámok vizsgálata azt mutatja, hogy általában négy oldalanként szerepel zenehallgatás a tankönyvi oldalakon. Négy esetben (28%) egymást követő oldalakon találkozni zenehallgatással, három esetben (20%) két oldalanként jön újabb zenehallgatási szemelvény. A többi esetben egyszer-egyszer (0,65%, nyolc alkalommal) három, négy, öt, hat, nyolc, kilenc, tíz, illetve 17 oldal szünet után hoz a tankönyv újabb példát zenehallgatásra.

Az egyes, szakmódszertani szempontból vizsgált kategóriákban a következőképpen alakultak az arányok.

Minden meghallgatandó szemelvényhez (100%) tartozott olyan kottapélda, amely a zenehallgatást segítette.

Feladatokat, megfigyelési szempontokat, kérdéseket és magyarázatokat, valamint ismétlési lehetőséget 15 mű (94%) esetében adott a tankönyv a tanulóknak. Egy mű (6%) tisztán zenehallgatási célokat szolgált.

A tankönyvben a zenehallgatási művekhez köthető képi illusztrációk aránya már alacsonyabb értéket mutat: mindössze öt esetben (31%) található valamilyen képi illusztráció. Tizenegy zenehallgatási szemelvénynél (69%) nincs képi kiegészítés.

Kevés a zenehallgatáshoz köthető olvasmányok száma is. A 16 meghallgatásra szánt mű közül összesen kettőhöz (12,5%) tartozik olvasmány, a többi 14 mű (87,5%) önmagában áll ebből a nézőpontból nézve.

A munkafüzet feladatait külön alfejezet elemzi.

Az előző számokat figyelembe véve a következő sorrend állapítható meg: minden esetben (100%) kötődik kottapéllda a zeneműhöz; a legtöbb esetben (94%) adtak a tankönyvírók feladatot, megfigyelési szempontot, magyarázatot, kérdést a tanulóknak, illetve utaltak az ismételtsre is; szép számban (69%) fordulnak elő munkafüzeti feladatok is. A képi illusztrációk (31%), és különösen az olvasmányok aránya (12,5%) alacsonynak mondható.

5.2.3.1.A kottapéldák

A 4. táblázat (4. táblázat: Az ötödik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó részeinek kottapéldái. Forrás: Lugossy Magda és Petneki Jenő (1964a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák ötödik osztálya számára.* Tankönyvkiadó, Budapest.) alapján a következők mondhatók el a tankönyv zenehallgatással kapcsolatos kottapéldáiról.

A 16 meghallgatásra szánt zenemű mindegyikéhez (100%) kötődik valamilyen kottapéllda, amely segíti, megkönnyíti a zenemű befogadását.

A kottapéldákat az alábbi két, kisebb csoportba lehet besorolni.

- (a) Az énekes zene szemelvényeinek feldolgozásaiból lesznek a zenehallgatási szemelvények. *Kodály*: Üttörőinduló és Hej, Dunáról fúj a szél, *Aturov*: Amuri partizánok dala, *Altató* (francia népdal *Rossa Ernő* magyar szövegével), *Haydn–Weöres*: Harsan a trombita, „Összegyültek” kezdetű magyar népdal, „Én elmentem a vásárba” kezdetű magyar népdal, Régi táncdal és *Degeyter*: Internacionálé: e kilenc szemelvényben az a közös vonás, hogy ezek elsősorban énekes szemelvények, ahol a dal, a bicinium kottáját közli a tankönyv. A tanulók először énekelni tanulják meg ezeket a dalokat, biciniumokat (a közölt kottapéllda ellenére a legtöbbször hallás után), majd következhet a dalok feldolgozásának a meghallgatása. Különös eset *Haydn* trombitajele (Menetjel), amely eredetileg hangszeres mű, és amely Weöres Sándor magyar versével válik énekelhetővé (bár így is kissé nehezen). A francia népdal, az *Altató* esete is különlegesnek számít. Itt is először a dalt tanulják meg énekelni a gyerekek, majd a zenehallgatás keretében először *Csajkovszkij* feldolgozásában, zongorán hangzik el a Régi francia dal, ezt

követően az Altató szól először szoprán, majd alt szólista előadásában a hanglemezzel, végül (tanári) zongorakísérettel éneklék el a dalt a tanulók.

- (b) A második csoportba a hangszeres művek és azok kottapéldái tartoznak: *Bach*: Menüett (részlet), *Bartók*: Délszlávok (részlet), *Bartók*: Este a székelyeknél (a két téma), *Bartók*: Katonánóta (részlet), *Schumann*: Katonainduló, *Haydn*: Takarodó (trombitajel) és *Prokofjev*: Péter és a farkas (témák). A hangszeres művek kottái inkább csak részletek erejéig vannak közölve a tankönyvben, de az is előfordul, hogy kizárólag a mű témáit látják a gyerekek. Ezek a kottapéldák nem éneklésre, hanem a hanglemezzel felhangzó szemelvény követésére szolgálnak. Külön kiemelés érdemel *Bach* Menüettje és *Bartók* Délszlávok című zongoraműve: mindkét mű részlete betűkottával lett lejegyezve, s mindkét mű először hangszereken (zongora, hegedű, fuvola) szólal meg a hanglemezen, majd, hangszerrel párosulva a gyerekeknek a betűkottáról kell leénekelniük a dallamot (szólamcserével is).

5.2.3.2. Feladatok, megfigyelési szempontok, kérdések, magyarázatok és ismétlés

Az 5. táblázat (5. táblázat: Feladatok, megfigyelési szempontok, kérdések, magyarázatok és ismétlés az ötödik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó részeiben. Forrás: Lugossy Magda és Petneki Jenő (1964a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák ötödik osztálya számára.* Tankönyvkiadó, Budapest.) összesíti a tankönyvben a zenehallgatással kapcsolatban megjelenő különböző mondattípusokat.

A legtöbbször (25 mondat, 34%) feladatot adó mondattal lehet találkozni a zenehallgatásra szánt művek feldolgozása során, ezt a típust követik a megfigyelési szempontot adó mondatok (18 mondat, 25%), kevéssal ezek mögött kaptak helyet a magyarázó mondatok (17 mondat, 23%). Kérdésből már jóval kevesebb került a tankönyvbe (11 mondat, 15%), az ismétlésre szánt információt tartalmazó mondatok alig mutathatók ki (két mondat, 3%).

(a) Feladatok

A 16 meghallgatásra szánt műhöz összesen 25 feladat tartozik, így átlagosan minden szemelvényhez másfél feladatot rendeltek a tankönyvírók. A valóságban nulla és három között mozog az egyes művekhez tartozó feladatok száma. A legtöbbször (nyolc mű esetében, 50%) kettő, míg többször (hat mű, 38%) egy, kevésszer (egy-egy esetben, 6%–6%) egy vagy nulla feladatot adtak a tanulóknak a tankönyvszerzők.

A feladatokat a következő típusokba lehet sorolni:

1. A „Hallgassuk meg...!” típusú feladatokat megfogalmazó mondatok (17 mondat, 68%) tipikusan három részből tevődnek össze. Megmondják, hogy mit csináljanak a tanulók

(„Hallgassuk meg...!”), milyen előadásban és melyik művet hallgassák meg. Például: „Hallgassuk meg énekkari előadásban *Kodály Zoltán* és *Raics István* Úttörőindulóját!” (Lugossy és Petneki, 1964a. 4. o.)

2. Az „Énekeljük el mi is....!” típusú feladatokat megfogalmazó mondatok (öt mondat, 20%) a zenehallgatási szemelvények és az énekes szemelvények szoros kapcsolatát is mutatják. A meghallgatás után el is kell énekelniük a gyerekeknek *Kodály–Raics* Úttörőindulóját és *Kodály* Hej, Dunáról fúj a szél című biciniumát, valamint *Bach* Menüettjét és *Bartók* Délszlávost – utóbbi kettő betűkottával van lejegyezve. Egy-egy szólamot (szólamcsere is!) betűkottáról kell énekelni, míg a másik szólamot hangszerrel kell megszólaltatni. Az Altató (francia népdal, *Rossa* versével) zongorakíséretes eléneklése is e feladattípusok között szerepel (a zongorakíséret kottája a nevelők számára készült kézikönyvben található meg). (Lugossy és Petneki, 1964c. 102. o.)
3. „Kövessük a kottát...!”: *Bartók* Katonanótájának és *Schumann* Katonaindulójának kottájában a dallamot kell követniük a tanulóknak (két mondat, 8%).
4. „Soroljuk fel a szólamokat...!”: A szólamokat egy mű, *Bárdos* Régi táncdal című kórusműve esetében kell hallás után felsorolniuk a tanulóknak (egy mondat, 4%).

(b) Megfigyelési szempontok

A 16 zenehallgatási szemelvényhez összesen 18 megfigyelési szempont kapcsolódik, vagyis minden zenehallgatási szemelvényhez valamivel több mint egy (pontosan: 1,12) megfigyelési szempont kötődik – valójában a megfigyelési szempontok száma nulla és három között mozog. A legtöbbször egy (11 mű, 69%), ritkábban nulla vagy kettő (két-két mű, 12,5%–12,5%), míg legritkábban három (egy mű, 6%) megfigyelési szemponttal lehet találkozni.

A megfigyelési szempontok így tipizálhatók:

1. A „Figyeljük meg...!” típusú megfigyelési szempontoknál legtöbbször (hat eset, 43%) a hangszíneket, a hangzást kellett megfigyelniük a tanulóknak. Többször adta megfigyelési szempontként a tankönyv a meghallgatott zeneművel kapcsolatban a zenei kifejezőeszközök megfigyelését (négy eset, 29%). Néha a dallamnak a szólamok közötti vándorlását kellett követniük a tanulóknak (két eset, 14%). Nagyon ritkán a szólamok hangterjedelmének, illetve a hangszer hangszínének és a kíséret komorságának a megfigyelési volt a feladat (egy-egy eset, 7%–7%).
2. „Hasonlítsuk össze...!”: három esetben két-két, valamilyen szempontból rokonítható mű összehasonlítása volt a tanulók feladata. Így került sor *Bartók* Katonanótájának és

Schumann Katonaindulójának, valamint *Haydn* trombitajeleinek összehasonlítására. *Kodály* két biciniumában (Úttörőinduló és Hej, Dunáról fúj a szél) a szólamok szerepének összehasonlítása volt a megfigyelési szempont.

3. „Különböztessük meg...!”: *Bartók* Délszlávok című zongoraműve megszólal a fuvola és a hegedű hangján is. Ennél az egy műnél a három hangszer hangját kellett megkülönböztetniük a gyerekeknek.

(c) Kérdések

A 16 zenehallgatási szemelvényhez 14 kérdést tettek fel a tankönyvírók, tehát nem kapcsolódik minden műhöz kérdés (0,68% a kérdések százalékos aránya). Ennek megfelelően előfordult tehát, hogy nem kaptak kérdést a gyerekek a zenehallgatáshoz, de az is, hogy három kérdés is jutott egy-egy műre. A legtöbbször kérdés nélkül hallgatták a tanulók a műveket (10 eset, 67%), de előfordult három kérdés (három eset, 20%) és egy kérdés (két eset, 13%) is. Egy mű esetében sem volt két kérdésre példa.

Két mű, *Schumann* Katonaindulója és *Haydn* Takarodója kapcsán ugyanazt a három kérdést tették fel a tankönyvírók a gyerekeknek: „Melyik hangszert halljuk? Milyen a hangzása? Milyen a hangszer formája?” (18,33%, háromszor) (*Lugossy és Petneki*, 1964a. 34–35. o.) Egyszer-egyszer kérdeztek rá a tankönyvszerzők adott műben a szólamok közti hangterjedelem különbségére, a szólamok hallás utáni megkülönböztetésére, ugyanattól a zeneszerzőtől hallott másik ismert műre, ugyanazon zeneszerző két ismert művének összehasonlítására, illetve egy mű komor hangulatának zenei kifejező eszközeire (9%, ötször).

(d) Magyarázat

A 16 meghallgatásra szánt szemelvényhez 17 magyarázó mondat tartozik. Minden műre valamivel több mint egy magyarázó mondat (1,06) jut – valójában nulla és négy között mozog a magyarázó mondatok száma. Tíz mű esetében (63%) egy, négy mű esetében nulla (25%), egy-egy mű esetében három, illetve négy magyarázó mondatot fűztek a tankönyvírók (6%–6%).

A magyarázatok döntő többsége (70%) az emberi énekhangokra: a szólamokra, hangfajokra, azok hangszíneire és elnevezésükre vonatkozik. Egy-egy magyarázatra került sor a zenehallgatási mű meghallgatását követő, osztály szintű énekléskor a „megfigyelői pozícióról”, a menüett legalapvetőbb ismertető jegyeiről, az újonnan megismert hangszer formájáról és hangzásáról, a *fermata* (a zenei folyamat megállására utaló jel, a magyar zenei szaknyelvben: „korona”) jelentéséről, valamint a műismeretről (6%, ötször).

(e) Ismétlés

A 16 zenehallgatási szemelvény kapcsán két, ismétlésre utaló mondattal lehet összesen találkozni: ez összességében 12,5%-os arányt jelent.

Haydn trombitajele (Menetjel) kapcsán jegyzik meg a tankönyvírók, hogy a trombitajel első sorával már a negyedik osztályban megismerkedtek a tanulók. *Bárdos* Magos a rutafa című női karának zárótételénél („Összegyültek”) a már ismert hangokra (szoprán, alt) utal – zárójelben – a tankönyv.

Ennek az alpontnak a lezárásaként kívánczok a makrostruktúrájánál és a zenehallgatási anyagnál mért adatok összehasonlítása. Mindkét esetben feladatot adó mondatból volt a legtöbb, de míg a makrostruktúra esetén 48% volt ezeknek a feladatoknak az aránya, addig a zenehallgatás esetében csak 34%. A második helyen csere történt: a makrostruktúrájánál 30%-kal a magyarázó mondatok szerepeltek itt, míg a zenehallgatási szemelvények vizsgálatánál a második helyre 25%-kal a megfigyelési szempontok kerültek. A harmadik helyen ismét eltérés látható: ezen a ponton a makrostruktúra szintjén a megfigyelési szempontokat (12%), míg a zenehallgatás témájánál a magyarázatokat (23%) lehet látni. A negyedik helyen mindkét esetben a kérdések foglalnak helyet, de eltérő százalékos arányban: a makrostruktúra vizsgálata 4%-ot, a zenehallgatás vizsgálata 15%-ot mutatott ennél a szempontnál. A vizsgált elemek közül az utolsó, ötödik helyre az ismétlés került (makrostruktúra: 1%, zenehallgatás: 3%).

Érdemes arra is kitérni, hogy az egyes szempontoknál a makrostruktúra elemzésekor mért számoknak hány százalékát teszik ki a zenehallgatásnál mért számok (százalékok).

A legmagasabb százalékos arányt az ismétlést tartalmazó mondatok érték el: a tankönyvben található két ilyen mondat mindkét esetben a zenehallgatás részterületéhez kapcsolódik (100%). Nagyon magas a megfigyelési szempontok aránya is: a makrostruktúrában mért ilyen jellegű mondatok 95%-a a zenehallgatás témájához kötődik. Szintén magasnak mondható a kérdések aránya is, mivel a makrostruktúra elemzése során összeszámolt kérdések 78,5%-a a zenehallgatásra szánt művekhez kötődik. A magyarázatok (35%) és a feladatok (33%) aránya átlagosnak mondható. Ha az összes mondat számát vizsgáljuk a makrostruktúra (159 mondat) és a zenehallgatás (73 mondat) vonatkozásában, akkor megállapítható, hogy az összes mondat 46%-a a zenehallgatás tevékenységéhez kötődik.

5.2.3.3.Képi illusztrációk

A 6. táblázat (6. táblázat: Az ötödik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó képi illusztrációi. Forrás: Lugossy Magda és Petneki Jenő (1964a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák ötödik osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.) a tankönyvben a zenehallgatással kapcsolatban megjelenő képi illusztrációkat veszi számba.

A 16 zenehallgatási szemelvény közül összesen öthöz (31%) köthető valamilyen képi illusztráció. A többi tizenegy szemelvény (69%) esetében nincs illusztráció.

A képek közül csak egynél szerepel képaláírás: *Bartók* Este a székelyeknél című műve alatt a zeneszerző fényképe látható a következő aláírással: „*Bartók Béla* fonográffal” (Lugossy és Petneki, 1964a, 24. o.).

A képek típusát tekintve fényképekkel és ceruzarajzzal lehet találkozni. Egy fuvolázó nő és egy hegedülő férfi fényképe szerepel *Bach* Menüettjének kottája alatt, *Bartók* Este a székelyeknél című műve alatt található az előbb említett, *Bartókot* fonográffal ábrázoló fénykép, két trombitáló úttörő fényképe került egy oldalra *Haydn* trombitajelével (Menetjel), míg a *Degeyter* és *Pottier* Internacionáléjáról tanultakat *Uitz Béla* Vörös katonák előre! című képzőművészeti alkotásáról készült fénykép zárja. *Prokofjev* Péter és a farkas című zenés meséjének zárójelenetét egy ceruzarajz jeleníti meg a gyerekeknek.

A kép forrásai, egy kivételtől eltekintve, nincsenek megadva. *Uitz* alkotása (Vörös katonák előre!) is csak a tankönyv tartalomjegyzékében szerepel a szerző és a cím adataival (Lugossy és Petneki, 1964a. o. n.)

A fényképek és a ceruzarajz ugyan kapcsolatban állnak a zenehallgatási művel, de nem didaktikai, hanem csak illusztrációs funkciót töltenek be. *Bach* esetében az eredetileg billentyűs hangszerre szánt menüettet hegedű-zongora, illetve fuvola-zongora átiratban is meghallgathatják a tanulók. Az *Este a székelyeknél* *Bartók*-mű alatt a zeneszerző-népdalgyűjtő látható fonográf mellett. *Haydn* esetében a trombitáló úttörők fényképe éppen a Menetjel (*Weöres* magyar szövegével: Harsan a trombita) kottája alá került. *Degeyter* és *Pottier* Internacionáléját is a zenemű gondolati világához kapcsolódva zárja le *Uitz* alkotása (Vörös katonák előre!). *Prokofjev* zenés meséjének, a Péter és a farkasnak a zárójelenete – ceruzarajz – is kapcsolódik a tananyaghoz.

A képi illusztrációk közül öt fényképfelvétel (83%) és egy ceruzarajz (17%) kapcsolódik a zenehallgatási szemelvényekhez.

A képi illusztrációk esetében is érdemes a kétfajta illusztráció százalékos arányát összehasonlítani a makrostruktúrán és a zenehallgatás részterületén belül: míg a

fényképfelvételek aránya a makrostruktúrán belül 68%, addig a zenehallgatás esetében 83% volt. A ceruzarajzok a makrostruktúrán belül 32%-ot értek el, a zenehallgatási szemelvények kapcsán csak 17%-ot.

A zenehallgatási anyag vizsgálata során bemutatott fényképfelvételek aránya a makrostruktúrán belül 22%-ot, a ceruzarajzoknál 9%-ot eredményezett. Összességében a zenehallgatási szemelvényekhez kötődő képi illusztrációk aránya 18% a makrostruktúrán belül.

5.2.3.4. Zenei tárgyú olvasmányok

A 7. táblázat (7. táblázat: Az ötödik osztályos ének-zene tankönyv zenei tárgyú olvasmányai. Forrás: Lugossy Magda és Petneki Jenő (1964a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák ötödik osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.) a tankönyvben fellelhető zenei tárgyú olvasmányokat veszi számba.

Kilenc olvasmány kapott helyet az ötödik osztályosok ének-zene tankönyvében, ebből két olvasmány (*Prokofjev*: Péter és a farkas; *Harsányi*: Az Internacionálé történetéből) kötődik zenehallgatási szemelvényhez (22%), a többi hét olvasmány a zenei műveltséget bővíti (78%).

Az első olvasmány a hatodik oldalon szerepel, míg az utolsó a 85. oldalon ér véget, tehát az olvasmányok az egész tanévet átfogják.

A kilenc olvasmány 16 tankönyvi oldalon való jelenléte körülbelül 17%-át teszi ki a tankönyvnek.

Az olvasmányok átlagolva kilenc oldalanként követik egymást. Két esetben hat oldal a távolság az olvasmányok között, míg egyszer-egyszer nulla, három, kilenc, 12, 13 és 23 oldal szünet után lehet olvasni a tankönyv zenei olvasmányait.

A címek alapján körvonalazódnak az olvasmányok témái. Az egészség, az egészséges énekhang megőrzéséről szóló olvasmány áll az első helyen, de fontos téma a népdal, illetve a népdalgyűjtés is. Az első hangszer, egy zongora csodálatos ajándék lehet egy gyermek számára, ez derül ki *Romain Rolland* történetéből. *Prokofjev* zenés meséje, amely szintén a gyermeki élethez kötődik, kiemelt helyen szerepel az osztály tananyagában. *Kodály Zoltán*ról (egy diákkori hangverseny) és *Bartók Béláról* (a zeneszerző gyermekkoráról) is szól egy-egy olvasmány. A korszakot meghatározó ideológia az ének-zene tankönyvben is tetten érhető: az Internacionáléról is találni egy olvasmányt. Végül egy énekhangról, énekkarokról szóló összegző olvasmány zárja a sort.

Az olvasmányok szerzőiről három esetben nem találunk adatot a tankönyvben (Őrizzük meg egészségünket!; A népdalról; Énekhangról, énekkarról), egy esetben ismeretlen újságíró cikkéről van szó (Egy újságíró élményei).²² A megnevezett szerzők között van *Vikár Béla*, akinek a neve összefonódott a népdalgyűjtéssel. *Rolland Jean-Christophe* című regényéből, annak is az első részéből készített gyermekeknek szóló fordítást *Réti Laura* (Rolland, 1957) – ebből a magyar változatból olvashatnak egy fejezetet a tanulók. *Prokofjev* nem csak a zenéjét, hanem a szövegét is maga írta a Péter és a farkas című zenés meséjének (McAllister, 1980). *Voit Paula*, *Bartók* édesanyja írt egy levelében a komponista gyermekkoráról. *Harsányi Zoltán* a szerzője az Internacionálé keletkezéséről és történetéről szóló tankönyvi olvasmánynak.

Meg kell említeni a fordítók nevét is: *Rolland* regényét *Réti Laura* fordította és írta át a magyar gyerekek számára, *Prokofjev* meséjét *Horváth Miklós* magyar fordításában ismerhették meg a diákok, az ismeretlen újságíró *Kodály* fiatalkori műveivel kapcsolatos élményeit *Legány Dezső* fordította magyarra.

Az olvasmányok terjedelmét és bonyolultságát a mondatok számával és fajtájával lehet érzékeltetni. Összesen 257 mondat szerepel a kilenc olvasmányban. A legkevesebb, tíz mondat az Egy újságíró élményei című olvasmányban, míg a legtöbb mondat, 66, *Prokofjev* Péter és a farkas című meséjében olvasható, de ehhez a számhoz nagyon közel van *Rolland* könyvfejezete is (65 mondat). Átlagosan 28,5 mondatból áll egy olvasmány.

Az egyszerű mondatok száma összesen 91 a kilenc olvasmányban, ez az összes mondat 35%-a. Átlagosan egy olvasmányban tíz egyszerű mondat szerepel: *Voit Paula* levelében egy egyszerű mondat sem szerepel, így ebben az esetben fordul elő a legkevesebb (nulla) egyszerű mondat. A legtöbb egyszerű mondat ugyanakkor *Prokofjev* művében olvasható, szám szerint 27 – ebben az esetben is közel van *Rolland* regényének fejezete, amiben 26 egyszerű mondat szerepel.

Az összetett mondatok száma a kilenc olvasmányban 166, ez az összes mondat 65%-a: ebből a mondatfajtából egy olvasmányban átlagosan 18 szerepel. A legkevesebb összetett mondat, tíz, az Énekhangról, énekkarokról című olvasmányban található, míg a legtöbb 39, *Prokofjev* meséjében és *Rolland* történetében fordul elő.

Az olvasmányokat fényképek, kották, ceruzarajz, megfigyelési szempont, munkafüzeti feladat is kiegészíti adott esetben. Mindössze két olyan olvasmány van

²² Az Egy újságíró élményei a gyermekkori Nyitányról című újságcikk a Westungarischer Grenzenbote 1898. február 25-ei számában jelent meg. A cikk jelentőségét az adja, hogy ez az első, *Kodály* diákkorából származó újsághír (*Legány*, 1962).

(*Rolland*: Csodálatos ajándék; Énekhangról, énekkarokról), amelyhez nem kapcsolódik kiegészítő anyag.

Fényképet négyszer látni: *Kadosa Pál* (*Lugossy és Petneki*, 1964c. 18. o.) zongorázik (Őrizzük meg egészségünket!), *Kodály Zoltán* magnetofonról jegyez le népdalt (A népdalgyűjtésről), egy vegyeskar énekel (Egy újságíró élményei). A sort *Uitz Béla*: Vörös katonák előre! című reprodukciója zárja (Az Internacionálé).

Kottalejegyzések és kottapéldák is kaptak helyet az olvasmányok mellett. *Bartók* egy négyütemes kottalejegyzése A népdalról, míg Tánc című dallama a gyermekkoráról szóló olvasmányt kíséri. Kottapéldák (a mű témái) szerepelnek a Péter és a farkas sorai között, míg az Internacionáléről szóló olvasmány előtt a dalt is meg kellett tanulniuk a gyerekeknek.

Egy ceruzarajz, a Péter és a farkas zárójelenete látható *Prokofjev* művének befejezésekor.

Az Internacionáléval kapcsolatban megfigyelési szempontot is kaptak a meghallgatáshoz a tanulók: a mű forradalmi hangvételét kellett megfigyelniük a dallam megtanulása, az olvasmány elolvasása után, vagyis a zenehallgatáskor.

Prokofjev művéhez munkafüzeti feladat is kapcsolódott: az olvasmány elolvasása és a zene meghallgatása után a művel kapcsolatos főbb tudnivalókat kellett a gyerekeknek a munkafüzetükben rögzíteniük.

Ki kell emelni *Prokofjev* Péter és a farkas című művét,²³ amihez kották, ceruzarajz és munkafüzeti feladat is kapcsolódott, valamint az Internacionálét, amelynek esetében *Harsányi* olvasmánya mellett szerepelt a mozgalmi ének kottája, *Uitz* alkotásának reprodukciója, továbbá egy megfigyelési szempont a mű meghallgatásához. A többi esetben csak egy-egy kiegészítést lehetett regisztrálni az olvasmányok mellett.

5.3. A munkafüzet zenehallgatásra vonatkozó részei

Az ötödik osztály számára ének-zenéből a munkafüzetet az osztály ének-zene tankönyvét jegyző szerzőpáros, *Lugossy Magda* és *Petneki Jenő* írta (*Lugossy és Petneki*, 1964c). A vékony kis füzet 31 oldalból áll és 52 számozott feladatot tartalmaz, a 23. oldallal bezárólag. A 24–31. oldalakon további feladatok szerepelnek, de sorszámozás

²³ Nem véletlenül emelkedik ki *Prokofjev* Péter és a farkas című szimfonikus meséje a zenehallgatási szemelvények közül. A nevelői kézikönyv szerzői (*Lugossy és Petneki*, 1964c) így indokolták ezt: „Ez a mű az ötödik osztály zenehallgatásának egyik legjelentősebb anyaga. A kitűnő ábrázolás a zene eszközeivel, az állatok hangjának utánzása a különféle hangszereken, megannyi maradandó zenei élményt ad. ... A 11 éves gyermekhez a mese izgalmas témája közel áll, s a zene hangulatfestő ereje is jól fejleszti a zenei ízlést.” (uo. 50. o.)

nélkül. Az ének-zene tankönyv (*Lugossy és Petneki, 1964a*) az adott oldalakon kis keretben, Mf. és a sorszám megadásával jelzi a munkafüzeti feladatot.

Az ötödik osztályosok munkafüzete (*Lugossy és Petneki, 1964c*) az osztály zenehallgatási anyagában (*Lugossy és Petneki, 1964a; OPI, szerk. 1964b*) szereplő művekkel három féle megközelítésben foglalkozik: az első csoportba a „tisztán” zenehallgatási feladatok sorolhatók, a második csoportban a hangszínhallás fejlesztése áll a középpontban, míg a harmadik csoportban a meghallgatott művek egy kisebb részével kapcsolatban zenei írás-olvasási feladatot kapnak a tanulók.

A „tisztán” zenehallgatási feladatok két helyen jelennek meg a munkafüzetben (*Lugossy és Petneki, 1964c*): egyrészt a sorszámozott feladatok között (uo. Mf. 12.; Mf. 34.), másrészt a sorszámozatlan oldalakon (uo. 27–28. oldal) „Zenehallgatás” címszó alatt. Az osztály anyagából összesen hat művet szántak a munkafüzet írói a zenehallgatás feladatának ilyen, írásos formában történő gyakorlására – ezek közül kettőt meg is neveztek (uo. Mf. 12: *Bartók*: Este a székelyeknél, illetve a Magyar képek I. tétele; Mf. 34. *Prokofjev*: Péter és a farkas), míg a sorszámozatlan oldalakon az osztály zenehallgatási lemezéről további négy, közelebbről meg nem nevezett művel foglalkozhatnak a tanulók. Közös vonás mind a hat zenemű/műrészlet esetében, hogy egy-egy „adatlap”-on kell a diákoknak a zenehallgatási szemelvénnel kapcsolatos legfontosabb információkat rögzíteniük. A legrészletesebb „adatlap” *Bartók* művéhez kapcsolódik:

„A szerző:...

A mű címe:...

Az előadó művész:...

Az előadó zenekar:...

A zenekart vezényli:...

Az 1. dallam (téma) hangulata:...

A 2. dallam (téma) hangulata:...

Hány hangszer ismerünk fel a hangzásáról?...

Hányszor halljuk a műben az 1. témát?.... A 2. témát?...

Hányféle tempót hallunk? 1.... 2....

Hányféle hangerősséget hallunk?....

Mit fejez ki a mű?...

Rajzoljuk le!...” (*Lugossy és Petneki, 1964c. 8.*)

Prokofjev zenés meséjénél a műre és az előadókra vonatkozó alapvető adatok rögzítésén túl fő feladat a szereplőkhöz „rendelni” az őket „ábrázoló” hangszer(ek)e)t.

A sorszámozatlan oldalakon szereplő négy zenehallgatási adatlapon ugyanazokra a kérdésekre kell a tanulóknak válaszolniuk:

„A szerző:...

A mű címe:...

Előadja:...

Az előadás módja:...

Mit fejez ki a mű?...

Téma:..., (Kottasor hozzá.)” (Lugossy és Petneki, 1964c. 27–28.)

A zenehallgatási szemelvényekkel kapcsolatos munkafüzeti feladatok (Lugossy és Petneki, 1964c) második csoportjába a hangszínhallást fejlesztő feladatokat lehet sorolni. Az ötödik osztályban megismert hangszínekkel (gyermekhang, női hang, férfihang), hangfajokkal (szoprán, alt, tenor, basszus) kórusformációkkal (gyermekkar, női kar, férfikar, vegyeskar) és hangszerekkel (hegedű, fuvola, trombita, zongora) sokat foglalkozik a munkafüzet. Ebben a csoportban is találni sorszámmal ellátott feladatokat (uo. Mf. 13., 19., 20., 27., 41.) és sorszám nélküli feladatokat a 24–26. oldalakon (uo.). Valójában ezeknek a feladatoknak közös az alapja: a hangszínhallást a műismerettel kapcsolják össze a munkafüzet szerzői, vagyis a tanulóknak minden esetben meg kell tudniuk nevezni azt a művet, amelyben a kérdéses hangszínt, hangfajta, kórustípust, illetve hangszer hangját hallották.

A zenei írás-olvasás feladatainak körében a zenehallgatási szemelvények között is hallott/megismert művekhez kapcsolódó feladatokat is meg kell oldaniuk a tanulóknak (Lugossy és Petneki, 1964c. Mf. 4., 8., 9. 10., 16. és 21.), ilyen feladat például Bach Menüett-jéből a dallam lekottázása C-dóban (uo. Mf. 16.).

5.4. A zenehallgatási lemez bemutatása

A Zenehallgatás az általános iskola 5. osztálya számára című lemez a művelődésügyi miniszter rendeletére, az Országos Pedagógiai Intézet szerkesztésében készült el (OPI, 1964b, szerk.), anyagát Lugossy Magda és Petneki Jenő állította össze. A 8. számú táblázat (8. táblázat: Az ötödik osztály zenehallgatási lemezei. Források: OPI (1964b, szerk.): *Zenehallgatás az általános iskola 5. osztálya számára*. Összeállította Lugossy Magda és Petneki Jenő. Magyar Hanglezgyártó Vállalat, Budapest; Lugossy Magda és Petneki Jenő (1964a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák ötödik osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.) első oszlopainak sorai (a lemezoldal sorszáma, a blokk sorszáma, a szerző(k) neve(i), a műcím(ek), az előadó(k) neve(ei), a játékidő) a hanglezhez készült kísérfüzet (OPI, 1964b, szerk.) adatai alapján lettek kitöltve, míg a

dalanyag és a zenehallgatási anyag kapcsolatát bemutató oszlop sorának adatai az ötödik osztályos ének-zene tankönyvből (*Lugossy és Petneki, 1964a*) lettek kigyűjtve. A megjegyzés című oszlopban a művekről lehet alapvető információkat olvasni, illetve a hanglemez kísérfüzetének fontos, de más helyre nem illő tájékoztatásai kerültek ide.

Az ötödik osztály számára két „fekete lemez” készült, vagyis összesen négy lemezoldalon szerepelnek az osztály zenehallgatási szemelvényei.

Ezeket a szemelvényeket ún. blokkokba rendezték, amelyek számozása a négy lemezoldalon 1-től 17-ig folyamatos – így számozásukat nem töri meg a lemezoldalak váltása. Az első lemezoldalon három (I/1–3.), a második lemezoldalon öt (II/4–8.), a harmadikon nyolc (III/9–16.), míg a negyediken egy blokk szerepel (IV/17.) – vagyis átlagosan 4,25 blokk szerepel egy lemezoldalon. A legkevesebb, egyetlen blokk, a negyedik lemezoldalon kapott helyet: ezen *Prokofjev Péter* és a farkas című zenés meséjét hallgathatják meg a gyerekek, teljes egészében. A legtöbb, nyolc blokk, a harmadik lemezoldalon hallható.

Ebben az osztályban a zeneszerzők és műveik elemzésénél érdemes a lemezek szemelvényeit két csoportba osztani. Az első csoportban (I/1. –III/10., III/16–IV/17. blokkok) a zenehallgatás céljára szánt szemelvények kaptak helyet, olyan zeneművek és műrészletek, amelyeken keresztül a tanulók elsődlegesen az egyes hangszíneket tanulják meg. A második csoportba (III/11.–III/15. blokk) tartozó szemelvények célja az előzőekben tanultak (a hangszínek, illetve maguknak a műveknek a felismerése) az ismétlése és begyakorlása, részben az első csoport szemelvényei alapján, részben az osztály tankönyvének dalanyagára, illetve teljesen idegen zenei anyagra támaszkodva.

Az első csoportban tíz zeneszerző alkotásával és egy francia népdallal lehet találkozni. Zenetörténeti korszakok szerint a legtöbb komponista a XX. századhoz (*Kodály, Bartók, Bárdos, Aturov*) és a XIX. századhoz, a romantikához (*Egressy, Erkel, Csajkovszkij, Degeyter*) kötődik (négy-négy szerző, 36,5%–36,5%), míg egy-egy zeneszerző (9%–9%) képviseli a bécsi klasszikát (*J. Haydn*) és a barokkot (*J. S. Bach*), ezen felül egy francia népdal (*Altató, Rossa Ernő* magyar versével) (9%) szerepel ebben a csoportban. A hanglemez elkészültekor *Kodály* és *Bárdos* még élt, tehát kortárs alkotónak számított.

Az alkotók nemzetiség szerinti megoszlása egyenletes: öt magyar (45,5%) és öt külföldi (45,5%) komponistával, valamint egy francia népdallal (9%) lehet találkozni.

A legtöbbször *Kodály* és *Bartók* (négy-négy mű, 19,31%–19,31%) műveit lehet hallani, *Bárdos* és *Haydn* két-két művel (9,54%–9,54%), míg *Aturov, Bach, Egressy, Csajkovszkij, Erkel, Degeyter, Prokofjev* egy-egy (4,7%, hétszer) művel szerepel az összeállításnak

ebben a részében. Ezen túlmenően elhangzik még egy francia és egy magyar népdal is (4,7%–4,7%).

Az ötödik osztályosok hanglemezen, ebben az első csoportban, összesen 21 mű/műrészlet szerepel: legtöbb a szóló zongoramű (öt mű, 24%), biciniumból, mozgalmi dalból, kórusműből és trombitajelből kettő-kettő (9,6%, négyszer) hallható a lemezen, míg zenekari tételre, indulóra, francia népdalra, magyar népdalra, népdalfeldolgozásra, daljáték részletére, himnuszra és zenés mesére egy-egy példát hoz a hangzó anyag (4,7%, nyolcszor). A 21 zeneszám közül 11 önálló mű (52%), tíz pedig részlet olyan nagyobb lélegzetű alkotásokból, gyűjteményes művekből, mint például *Bartók* Gyermekeknek, vagy *Kodály* Bicinia Hungarica című pedagógiai célzattal írt sorozata.

A második, ismétlésre és gyakorlásra szánt csoportban 61%-kal kiemelkednek a XX. századi zeneszerzők (*Bárdos*, *Bartók*, *Kodály*, *Szőnyi*, *Járdányi*, *Szabó*, *Prokofjev*, *Aturov*), a romantika két zeneszerzővel (*Schumann*, *Csajkovszkij*) 15%-ot, a bécsi klasszika egy komponistával (*J. Haydn*) 8%-ot ér el. Az ismeretlen 17. századi magyar zeneszerző, valamint a magyar népdal jelenléte szintén 8%–8%-ot képvisel a repertoár összetételét vizsgálva.

A zenetörténeti korszakok áttekintése után a zeneszerzők nemzetiség szerinti elemzésére kerül sor: „főlényes” a magyar dominancia (61%), külföldi komponistákkal itt kevesebb alkalommal találkozni (39%).

A második csoportba tartozó művek műfajok szerinti osztályozásánál legtöbb a magyar népdal (hat népdal, 30%), de kórusművek is szép számban fordulnak elő (öt mű, 25%), zongoraműből már kevesebb van (három mű, 15%), a biciniumokból még kevesebb kapott itt helyet (kettő, 10%), magyar táncból, zenés meséből (téma bemutatása), mozgalmi dalból és trombitajelből már csak egy-egy példa hallható a lemezen (5%, négyszer).

A második, ismétlésre és gyakorlására szánt csoportban néhány példa erejéig felbukkannak az első csoportba tartozó művek/műrészletek is: így itt is találkozni *Haydn* Takarodójával, *Bartók* Este a székelyeknél című zongoraművével, *Prokofjev* Péter és a farkas című zenés meséjével, *Csajkovszkij* Régi francia dalával, *Kodály* Hej, Dunáról fúj a szél című biciniumával, *Bárdos* Magos a rutafa című kórusának zárótételével („Összegyültek”) és Régi táncdalával, valamint *Aturov* Amuri partizánok dala című mozgalmi dalával. Teljesen újonnan jelennek meg ebben a csoportban a következő művek: *Schumann* Katonainduló, 17. századi magyar zeneszerző Magyar tánca, *Szőnyi* Mit mos... című biciniuma, *Járdányi* Erdő, erdő, de magas... című biciniuma, *Szabó* Hősök emlékezete című férfikara és *Bárdos* Napfényes utakon című kórusa, valamint hat magyar

népdal. A második csoportban összesen 20 mű/műrészlet kapott helyet, ebből nyolc (40%) az első csoportból már ismerős lehet a gyerekeknek, tehát ezek egyértelműen ismétlések, míg 12 mű (60%) teljesen új ebben a csoportban, vagyis ezek a tanultak új helyzetben, új környezetben való begyakorlását teszik lehetővé. Ha az első csoportot önmagában nézzük, akkor az ott szereplő 21 mű/műrészlet közül nyolc (38%) kerül ismétlésre a második csoporton belül.

A második csoportba sorolt blokkok önálló címet kaptak, amelyből már rögtön kiderül, hogy mi az ismétlés, a gyakorlás célja: „Melyik hangszert halljuk?” (III/11.), „Melyik művet halljuk?” (III/12.), „Milyen hangszínt hallunk?” (III/13.), „Melyik művet énekelte gyermekkar, női kar, férfikar, vegyeskar?” (III/14.), „Milyen énekkar énekel?” (III/15.), vagyis a hangszínhallás és a műismeret fejlesztése áll ezeknek az ismétléseknek, gyakorlásoknak a középpontjában. A hangszerek közül négy hangszer (trombita, zongora, hegedű, fuvola) hangjával ismerkednek meg a tanulók ebben az osztályban. A gyakorlás során ezeknek, az osztály tananyagában megismert hangszereknek a hangján kell az osztály énekes szemelvényei közé tartozó dalokat felismerni. A hangszer hangja már ismerős, maga a dal is ismerős, de most szöveg nélkül és egy hangszer hangján kell felismerni. Ez már valódi zenehallgatási feladat az ötödik osztályban (III/11. blokk). Az ismerős (hangszeres) zenehallgatási szemelvények újbóli felismerése ehhez képest nem tűnik olyan nehéz feladatnak (III/12. blokk). A hangszerek hangjára fókuszáló két blokk után a további három blokk az emberi énekhangra, illetve a kórusfajtákra koncentrál. A hangszínek (szoprán, alt, tenor és basszus) esetében az osztály dalanyagából vett népdalokat kell felismerniük a tanulóknak felnőtt szólóénekes előadásában (III/13. blokk). Hasonló ez a feladat az III/11. blokkhoz, csak itt nem a hangszer hangja, hanem a(z emberi) hangszín az ismerős, ugyanakkor az elhangzó, de a tananyagból már ismerős dalokat még nem hallották a gyerekek ezeken a hangszíneken. A kórustípusok (gyermekkar, nőikar, férfikar, vegyeskar) biztos felismerését két blokk gyakoroltatja a gyerekekkel: először az osztály zenehallgatási szemelvényeit kell újból felismerniük a kórustípusok szerint (III/14.), majd az ismert kórusformációk előadásában teljesen ismeretlen kórusműveket hallanak, és így, hangzás után kell megnevezniük a kórus összetételét (III/15.) Az alsó tagozatos zenehallgatási anyagot (OPI, 1964a, szerk.) visszaidézve, a zongora hangját az 1–4. osztály számára összeállított hanglemezen is sokszor hallhatták a gyerekek, így ez a hangszer nem jelentett nagy újdonságot az ötödik osztályban. A trombita, a hegedű és a fuvola hangja új szint képvisel, ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az ötödik osztály zenehallgatási lemezein, az első csoportban, alig-alig

jelennek meg ezek a hangszerek. A trombitát *Haydn* két trombitajelében hallják a tanulók, míg a hegedűt és a fuvolát *Bach* Menüettjének és *Bartók* Délszlávosának eredeti, zongorán történő előadása mellett, erre a két hangszerre készült „átiratban” kellett/lehetett megismerniük a tanulóknak. Ennél több művet nem ismerhettek meg a gyerekek e három hangszer hangján. Az énekhangok és kórusformációk esetében sem sokkal jobb a helyzet: az alsó tagozatban sokszor hallották a tanulók gyermekkar (*Kodály*-, *Bárdos*- és *Járdányi*-művek), valamint *Bárdos* Kossuth Lajos táborában című népdalfeldolgozása kapcsán férfikar előadását (igaz, azt elég sűrűn, hiszen az alsó tagozaton minden ünnep esetében ez a mű jelentette az „ünnepi zenét”), de más hangszínt és kórusfajtát nemigen ismerhettek meg alaposabban. Az ötödik osztályos hanglemezek első csoportja is kevés, csak egy-egy példát hoz ezekre a hangszínekre (szoprán és alt: Altató, tenor és basszus: Fiumei kikötőben) és kórustípusokra (gyermekkar: *Kodály*: Úttörőinduló; Hej, Dunáról fúj a szél, nőikar: *Bárdos*: Magos a rutafa című kórusából az Összegyültek zárótétel, férfikar: *Aturov*: Amuri partizánok dala, vegyeskar: *Bárdos*: Régi táncdal). A művek/műrészletek többszöri meghallgatása tehette lehetővé a III. lemezoldal feladatainak a megoldását. Külön kell megemlíteni *Prokofjev* Péter és a farkas című zenés meséjét, amelynek először a témáit (III/16.) ismerik meg a gyerekek, majd a teljes művet hallgatják meg (IV/17. blokk). Ez a mű kiválóan alkalmas többek között a hangszínhallás fejlesztésére, ugyanakkor az ötödik osztályban még csak a madárka (fuvola) hangja lehet ismerős a gyerekeknek.

A hanglemezeken a kor legkiválóbb magyar énekes és hangszeres szólistái, valamint együttese iszólaltatták meg az összeállításban szereplő zeneműveket. Az énekesek között találni *Barlay Zsuzsát* és *László Margitot*: ők szólóban énekeltek, míg *Basilides Máriát* *Bartók Béla* kísérté zongorán (kettejük archív felvétele a hanglemezek egyik legjelentősebb interpretációja). *Uher Zita* az Állami Operaház Zenekarával együtt adta elő *Kodály* Székelyfonójának részletét, a Kitrákotty-mesét. A harmadik lemezoldal 13. számú blokkjában három magyar és egy francia népdal példáján keresztül kellett a tanulóknak felismerniük a szoprán, az alt, a tenor és a basszus hangszínt – ennél a blokknál nem lettek megadva az énekesek nevei.

Az énekhangnál maradva, de már együttesekben, vagyis kórusokban gondolkodva a következő énekkarok kaptak szereplési lehetőséget a lemezeken: az MRT gyermekkara *Csányi László* vezényletével, a Leövey Klára gimnázium *Kodály Zoltán* Kórusa *Andor Ilona* irányításával, a Magyar Néphadsereg Művészegyüttesének Énekkara *Kis Istvánnal* az élen, az Egressy Béni Férfi Kamarakórus (a karvezetőjük neve nem lett feltüntetve), az MRT énekkara *Vajda Cecília* vezényletével. A harmadik lemezoldalon, a 14. blokkban

különböző kórusművek részletében kell felismerniük a tanulóknak a gyermekkart, a nőikart, a férfikart és a vegyeskart (a kórusok itt nem lettek megnevezve).

A hangszerek közül a zongora, a hegedű, a fuvola és a trombita hangjával ismertette meg a válogatás a gyerekeket. Kiemelkedik *Bartók Béláné Pásztory Ditta* két felvétele, amelyen férje zongoraműveit játssza, *Hernádi Lajos* szólóban zongorázott, míg *Miklós György* zongorán kísért, *Bartók Béla Basilides Mária* énekét kísérte, *Komlós Péter* hegedűn játszott, *Szebenyi János* fuvolázott, a trombitát *Polster József* szólaltatta meg. A harmadik lemezoldalon a 11. és 12. blokkban e négy hangszer hangját hallják a gyerekek. A 11. blokkban arra a kérdésre kell válaszolniuk a tanulóknak, hogy melyik hangszert hallják, míg a 12. blokkban a „melyik művet halljuk?” a kérdés.

A hangszeres zene világából nem maradhatott ki a zenekari muzsika sem. A Magyar Állami Hangversenyzenekart *Erdélyi Miklós*, a Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarát *Ferencsik János*, az Állami Operaház Zenekarát szintén ő dirigálta, míg a Budapesti Koncert Fúvószenekart *Borst Rudolf* vezette.

Az MRT Ének- és Zenekarát egyszer *Ferencsik János*, egyszer *Vásárhelyi Zoltán* vezényelte.

A hanglemezek vizsgálata során a szemelvények időtartamának vizsgálata is fontos szempont – hiszen ezek a hanglemezek gyermekek számára készültek, akiknek a figyelmét még nehéz hosszabb művekkel lekötni. Az első lemezoldalon 16'34", a második lemezoldalon 15'15", a harmadikon 24'21", míg a negyediken 23'53" a „tisza zene” ideje. (Az egyes lemezoldalak hosszabbak ennél, mert összekötő szövegek is elhangzanak, *Sulyok Mária* tolmácsolásában.) Megállapítható, hogy egy lemezoldalon a „tisza zene” átlagosan 19'80" – a legrövidebb a második (15'15"), a leghosszabb a harmadik lemezoldal (24'21").

A blokkok időtartamát vizsgálva az derül ki, hogy a leghosszabb a IV/17. blokk (23'53") – ezen belül hangzik el teljes egészében *Prokofjev* Péter és a farkas című zenés meséje – míg a legrövidebb a II/5. (*Bárdos*: Régi táncdal) és a III/10. (*Degeyter–Pottier*: Internacionálé), 1'40" idővel. Egy blokk átlagos időtartama 4'66".

A művek, műrészletek időtartamát is érdemes szemügyre venni. A legrövidebb mű a II/6. blokkban *J. Haydn* Menet című trombitajele (0'18"), a leghosszabb mű a IV/17. blokkban *Prokofjev* Péter és a farkas című alkotása (23'53"). Átlagolva egy mű időtartama 1'88".

Az ötödik osztályos zenehallgatási szemelvények szorosan kötődnek az osztály énekes szemelvényeihez. Az első, a zeneművek megismerésére szolgáló csoportban a 21

műből/műrészletből 13 (62%) kapcsolódik énekes szemelvényekhez: a gyerekek megtanulják énekelni a biciniumokat, a mozgalmi dalt, az indulót, a francia népdalt, a himnuszt, majd hanglemezeiről is meghallgatják ezek feldolgozásait. Ebben a körben speciális helyet foglal el *Bach* Menüettje és *Bartók* Délszlávosa: mindkét zongoramű²⁴ részlete betűkottával van lejegyezve és mindkét művet először az eredeti alakjában, zongorán hallgatják meg először a gyerekek, majd ezt követi a művek hegedűre és fuvolára készült „átiratának” a meghallgatása. Ezután foglalkoznak csak a betűkottás lejegyzéssel: az egyik szólamot az osztály énekli, míg a másik szólamot hangszerezen szólaltatja meg a nevelő, majd ugyanez következik szólamcserével, tehát ebben a két esetben is van kapcsolat az énekes és zenehallgatási anyag között (*Lugossy és Petneki, 1964c*).

Nincs ilyen szoros kapcsolat éneklés és zenehallgatás között az első csoportban a következő hat mű (28%) esetében: *Bartók* Este a székelyeknél, Magyar képek (I. tétel) és Katonanóta című műveinél a tankönyvben közölt kottapélda csak a zenehallgatási szemelvény követését szolgálja. (A Katonanóta esetében közölt Fiumei kikötőben kezdetű magyar népdal első strófája is csak ennek a műnek a hallgatását segíti elő.) *Haydn* trombitajeleinek és *Prokofjev* Péter és a farkas című zenés meséjének a témái is csak tájékozódásul szerepelnek a tankönyvben, ezeket elénekelni nem lehet. *Csajkovszkij* Régi francia dal című zongoraművét sem éneklik a gyerekek, de a meghallgatása előtt megtanulják énekelni az alapjául szolgáló Altató című francia dalt, így könnyebb lesz követniük az orosz zeneszerző zongoradarabját.

A második, kifejezetten a zenehallgatási szemelvények ismételtesére és gyakorlására szánt csoportban a 20 mű/műrészlet közül 12 szerepel újonnan a hanglemezekben, így ezekre, mint a tanultak begyakorlásának/ellenőrzésének legfontosabb eszközeire külön érdemes figyelni. A 12 műből/műrészletből tíz (83%) kapcsolódik az énekes anyaghoz: a magyar népdalok vagy az ötödik osztály tananyagában szerepelnek, vagy már korábban megtanulták a gyerekek ezeket a dalokat. *Szönyi és Járdányi* biciniumai, valamint *Bárdos* Napfényes utakon kórusa szintén az énekes (többszólamú énekes) anyaghoz tartoznak. Az ismeretlen szerző magyar táncát is elénekelik a gyerekek. Két művet (16%) csak meghallgatnak, de nem énekelnek a tanulók: *Schumann* Katonaindulójának a kottáját zenehallgatás közben követniük kell, míg *Szabó* Hősök emlékezete című férfikarát csak

²⁴ *Bach* korában még nem létezett a zongora, mint hangszer. A zongora megjelenése előtti korokban billentyűs hangszer néven említik az ebbe a családba tartozó hangszereket, elsősorban a csembalót és a klavikordot, majd később a fortepianót. A hangfelvételen *Bach* műve modern zongorán szólal meg, az úgynevezett régi zene mozgalom eszméje és hatása az 1960-as években iskolai ének-zene tanítása céljára készült hanglemezekben még nem jelenhetett meg. (Ma már minden bizonnyal az eredeti hangszereken játszanák fel ezt a művet.)

hallgatják. Ebben a csoportban, amely tehát elsősorban a zenehallgatás körében tanultak ismétlésére és begyakorlására szolgál, több új művel/műrészlettel is találkozni, de alapvetően ezek többsége is az énekes szemelvényekhez kötődik.

Az énekes szemelvények és a zenehallgatási szemelvények között összességében szoros kapcsolat mutatható ki: a kiindulás általában az éneklés, majd ezután következhet a zenehallgatás (az ismerős, majd az idegen dalok felismerése a már ismert hangszerek és énekhangok, kórusfajták hangján). Vagyis a legtöbb esetben az énekes szemelvények vezetnek el a zenehallgatási szemelvényekhez.

Az ötödik osztályos hanglemezen a felcsendülő zeneművek mellett narrátor (Sulyok Mária) összekötő szövegei segítik a gyerekek számára a hangzó zene befogadását (OPI, 1964b. szerk.).

Az új művek esetében a narrátor csak a zeneszerző nevét és a mű címét mondja be a zenehallgatás előtt.

A hangszínhallást fejlesztő feladatok esetében fontosabb szerepe van a narrátornak. A hangszerek: a zongora, a hegedű és a furulya (I./2. blokk), valamint a trombita (II./6. blokk) esetében az adott hangszer legalapvetőbb sajátosságait is bemutatja a hanglemez a gyerekeknek, ilyenkor a narrátor összekötő szövege alapján ismerhetik meg a hangszert. A zongora esetében például a narrátor először elmondja, hogy a hangszer az emberi hangmagasságnak megfelelően is tud játszani (zene: Zúg az erdő... kezdetű magyar népdal), majd ugyanennek a népdalnak a példáján keresztül – a narrátor és a zongorista segítségével – megtudhatják a gyerekek, hogy a hangszer egyszerre tud magasan és mélyen is játszani, sőt, egyidejűleg több hangot is képes megszólaltatni (akkordok). A hangszer-bemutatás mindig az emberi hanghoz viszonyítva, abból kiindulva próbálja meg bemutatni a hangszer hangját és utána tér rá a hangszer sajátosságaira. A vokális zene világában, az énekhangok, hangfajok és kórusformációk esetében is sokat segít a narrátor – tőle tudják meg a gyerekek, hogy a szoprán (II./4. blokk) és a tenor (II./6. blokk) világos színű, magas hangok, míg az alt (II./4. blokk) és a basszus (II./6. blokk) sötét színű, mély hangok. A női kar szólamait *Bárdos* Magos a rutafa című kórusának részletén (II./5. blokk), míg a vegyeskar szólamait egy másik *Bárdos*-kóruson (Régi táncdal) ismerik meg a gyerekek.

Kodály Kitrákkoty-mese (II./7. blokk) című kompozíciójából a narrátor segítségével a műben szereplő állatok hangja (tyúk, csirke, pulyka, bárány, disznó) kerül előzetesen bemutatásra – itt a különböző karakterekre hívja fel a figyelmet a narrátor.

A III./11.–III./15. blokkokban az ismétlés és a gyakorlás a főszerep; a narrátor irányított kérdéseket tesz fel a gyerekeknek a zene lejátszása előtt. Egy példa erre: „Melyik művet halljuk trombitán?/Hegedűn?/Zongorán?/Fuvolán?” (OPI, 1964b, szerk. III./11. blokk).

A III./16. blokkban *Prokofjev* Péter és a farkas című zenés meséjéből előbb a szereplők bemutatására kerül sor, majd, a IV. lemezoldalon a teljes művet meghallgatják a tanulók a mesemondó Sulyok Mária közreműködésével.

5.5. Összefoglalás

A tantervi tervezet, a tanterv, a tankönyv és a munkafüzet zenehallgatásra vonatkozó részeinek, valamint a zenehallgatási lemezeknek az áttekintése után a dolgozat bevezetésében meghatározott előfeltevések mentén kerül sor a tapasztalatok összegzésére.

A tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961) és a tanterv (*Miklósvári*, 1962, szerk.) valóban nagy vonalakban és általánosságokban fogalmazott a tananyaggal kapcsolatban. Közös mindkét dokumentumban, hogy három részre (tervezet: A és B pont, valamint Követelmények; tanterv: Énekes szemelvények, Ismeretek és készségfejlesztés, Követelmények) osztva taglalja a tanítandókat.

Az első csoportban (tervezet: A pont; tanterv: Énekes szemelvények) a tervezet a meghallgatás, míg a tanterv a zenei bemutatás címszó alatt közli a zenehallgatás anyagát: az általános jellegű megfogalmazások miatt azonban nem lehet pontosan megismerni azt. A műfajok és előadói apparátus szerinti meghatározás népdalfeldolgozások, tömegdalok, dalok és kis táncok meghallgatását ígéri (a tervezetben szerepeltek még a programzenei alkotások is, de ezek a tantervbe már nem kerültek be), kóruson, énekhangon és különböző hangszeren, valamint hangszeres előadásban. Nem lehet tehát tudni, hogy mely zeneszerzők mely műveire és milyen előadásban gondoltak a tantervíró szakemberek.

A második csoportban (tervezet: B, pont; tanterv: Ismeretek és készségfejlesztés) közös a meghallgatott zeneművek jellegének, előadásának és hangulati tartalma egységének megfigyelése. Kiemelten foglalkozik mindkét dokumentum a hangszínhallással (hangfajták, kórusfajták és szólamok, valamint hangszerek hangja), de itt a tanterv – az országos vita hatására – tovább megy, mint a tantervi tervezet: a tervezetben még csak a legismertebb hangszerek és hangzásuk megismerésével találkozni, míg a tanterv, ebben az egy esetben, konkrétan fogalmaz és megnevezi ezeket a hangszereket (trombita, hegedű, furulya). A tantervi tervezet több eleme is elhagyásra került: a tanterv már nem ír a népi hangszerekről, az idegen szakkifejezések alkalomszerű megismeréséről, valamint a meghallgatott zeneművek szerzői esetében a zeneszerzők életútjának ismertetéséről.

A Követelmények mindkét esetben egyértelműen a hangszínhallásra (hangfajok, kórusfajták és szólamok, hangszerek hangja) és a műismeretre (három, illetve három-négy mű hallás utáni megjegyzése) koncentrálnak. Ezen túlmenően a tervezet a gyerekek véleményének kifejezését, míg a tanterv a tapasztalatgyűjtést hangoztatja a zenehallgatás során megismert művekkel kapcsolatban.

A zenei nevelés tantervi tervezetének bevezetőjében (Vitaanyag, 1961) kiemelésre került, hogy a tervezetben megfogalmazottakat majd a segédkönyvek és a tankönyvek fogják konkrét tartalommal megtölteni. A már véglegesített tanterv, kimondatlanul bár, de ugyanezt az elvet követte, tehát a legalapvetőbb információkon túl, az általánosságban történő fogalmazás miatt semmilyen konkrétumot nem lehet ezekből a dokumentumokból a zenehallgatásra vonatkozóan megtudni.

A tankönyv (Lugossy és Petneki, 1964a) a felső tagozat esetében már foglalkozott a zenehallgatási szemelvényekkel és a saját eszközeivel (kottapéldák, szó, kép) segítette a hangzó zene befogadását.

A tankönyv 16 zenehallgatásra szánt szemelvényt jelöl meg, ezek mindegyikéhez (100%) mellékel kottapéldát. Az esetek döntő többségében a népdalok, tömegdalok, dalok kottapéldáit először megtanulják énekelni a gyerekek, majd ezután következik az ismert dal feldolgozásának a meghallgatása. Néhány esetben a kottapélda csak a zenehallgatási mű követését szolgálja, mivel a gyerekek által nem énekelhető kottákról van szó (például *Prokofjev Péter és a farkas* című zenés meséjének a témái).

A tankönyv viszonylag kevés szöveget tartalmaz, ezeknek a szöveges részeknek a terjedelmét is csak mondatokban lehetett mérni. A tankönyvben szereplő összes mondat (159 mondat) 46 %-a (73 mondat) a zenehallgatáshoz kapcsolódik, ami a hangzó szemelvények feldolgozásában ezt a fajta szöveges feldolgozási módot kiemelt fontosságúnak mutatja. A zenehallgatással kapcsolatos mondatot közül a legtöbb a feladatot adó mondat (25 mondat, 34 %), majd a megfigyelési szempontok következnek (18 mondat, 25%), a magyarázó mondatok ehhez hasonló arányban vannak jelen a tankönyvben (17 mondat, 23%), kevés a kérdés (11 mondat, 15%) és szinte hiányoznak az ismétlések (2 mondat, 3%).

A tankönyv a 16, zenehallgatásra szánt szemelvény közül csak öthöz (31%) mellékelte képet, ez az alacsony arány azt mutatja, hogy az 1960-as években a tankönyvekben, a zenehallgatással kapcsolatban még nem igazán éltek a képi ábrázolás lehetőségeivel. A fellelhető képek egyébként alapvetően illusztratív funkciót töltenek be.

Az ötödik osztályos munkafüzet (Lugossy és Petneki, 1964b), az ötödik osztályos tankönyvhöz hasonlóan, szintén foglalkozik a zenehallgatással. Az éneklésre és

zenehallgatásra szánt szemelvényeket a legkülönbözőbb módon dolgozzák fel a tanulók (például kottairás során), de a hangszínhallás fejlesztésére és a műismeretre irányuló feladatok itt is kiemelkednek. Kiemelkedik továbbá a két, zenehallgatás címkével ellátott feladat is, amelynek keretében *Bartók* Este a székelyeknél és *Prokofjev* Péter és a farkas című zenés meséjének a legfontosabb tudnivalóit (a zeneszerző neve, a mű címe, az előadó(k), témák stb.) rögzítik a gyerekek a munkafüzetükbe.

A zenehallgatás megvalósulásának csúcspontját jelentő hangzó anyag több lett, mint az alsó tagozatban volt: az ötödik osztályban már két lemezzel (OPI, 1964b, szerk.) szoltak a felvételek.

A magyar zeneszerzők ennek az osztálynak a hangzó anyagában is kiemelkednek: az első csoportban (I/1.–III/10., III/16–IV/17. blokkok) ugyan egyenlő arányban (45,5%–45,5%) szerepelnek magyar (*Kodály, Bartók, Bárdos, Egressy és Erkel*) és külföldi zeneszerzők, de a második csoportban (III/11.–III/15. blokk) már egyértelmű a magyar dominancia (61%): *Bartók, Kodály* és *Bárdos* mellett *Szönyi, Járdányi* és *Szabó* neve is feltűnik. Az első csoportban *Bartók* és *Kodály* négy-négy művel (19, 31%–19,31%) messze kiemelkedik a „mezőnyből”, a második csoportban új műveket e két zeneszerzőtől már nem hoz a lemez, az előbb említettek közül kerül egy-egy ismétlésre.

A zeneszerzők által fémjelzett korszakokat áttekintve megállapítható, hogy nagyon szűk az az időintervallum, amelyből a hanglez összeállítói a bemutatandó zeneműveket válogatták. A XX. század (36,5%) és a romantika (36,5%) zenéje dominál, miközben a bécsi klasszika (9%) és a barokk korszaka (9%) alig-alig jelenik meg a hanglezeken, a korábbi zenetörténeti korok pedig teljesen hiányoznak. Nagyon pozitívan kell értékelni, hogy a XX. század zenéje, a 1960-as évek gyerekeinek „kortárs komoly zenéje” ilyen magas arányban van jelen a lemezeken, ugyanakkor meg kell állapítani, hogy a régebbi korok zenéi méltánytalanul mellőzve vannak.

Az énekes és a zenehallgatási szemelvények szoros kapcsolatban állnak az ötödik osztályos tananyagban. Az első csoport zenehallgatási szemelvényeinek 62%-a kapcsolódik az osztály énekes anyagához: a gyerekek először megtanulják énekelni a népdalt, a biciniumot, a tömegdalt, a dalt, majd meghallgatják ezek feldolgozásait. A zenehallgatási szemelvények fennmaradó 28 %-ában a kísérő kottapéldák nem éneklésre, hanem a meghallgatott mű követésére szolgálnak. A második csoportban 12 új művel/műrészlettel találkozni; ebben a körben is magas az énekes és zenehallgatási szemelvények közti kapcsolat aránya (83%).

A hangszínhallás fejlesztése az ötödik osztályban már kiemelt feladat. A tanterv (Miklósvári, 1962, szerk.) három hangszert nevesít, amelynek a hangjával meg kell ismerkedniük a gyerekeknek: egy vonóst (hegedű), egy rézfúvóst (trombita) és egy fafúvóst (furulya). A zenehallgatási szemelvények megismerése után megállapítható, hogy a furulya helyett a fuvola hangját ismerhették meg a gyerekek a hanglemezek segítségével, ezen túl még egy kiegészítést kell tenni, hiszen e három hangszer mellett jelentős szerepet kapott a zongora is a hangzó anyagban. Az ötödik osztályban a következő hangszerek hangját ismerhették meg a tanulók: a zongoráét (*Bartók: Délszlávok, Este a székelyeknél, Katonanóta, Bach: Menüett, Csajkovszkij: Régi francia dal*), a hegedűét (*Bach: Menüett, Bartók: Délszlávok*), a fuvoláét (*Bach: Menüett, Bartók: Délszlávok*) és a trombitáét (*Haydn trombitajelei: Menet és Takarodó*).

A tantervben a hangfajták és a kórustípusok nem lettek pontosabban meghatározva. A kidolgozott hangzó anyag alapján a vokális zene világából a következő ismereteket „szívhatták magukba” a tanulók. Hangfajták: szoprán (Altató), alt (Altató), tenor (Fiumei kikötőben), basszus (Fiumei kikötőben), kórusfajták: gyermekkar (*Kodály biciniumai: Úttörőinduló és Hej, Dunáról fúj a szél*), nőikar (*Bárdos: Magos a rutafa zárótétele: Összegyűltek*), férfikar (*Aturov: Amuri partizánok dala*), vegyeskar (*Bárdos: Régi táncdal*).

Az előzőekben felsorolt zenehallgatási szemelvények az általam első csoportnak nevezett körbe tartoznak. Számuk az egyes kategóriákon belül csekélynek, akár minimálisnak is mondható; csak többszöri meghallgatásuk után lehettek képesek a tanulók az úgynevezett második csoportba tartozó zenehallgatási szemelvények meghallgatása útján az elvárt követelményeket (hangszínhallás, műismeret) teljesíteni.

A gyerekek életkori sajátosságainak figyelembe vétele az ötödik osztályosok számára összeállított hanglemezekben is tetten érhető. A következő műveket a gyermekek csoportosan, vagy egyénileg, de maguk is meg tudták szólaltatni:

- (a) *Kodály: Úttörőinduló*
- (b) *Kodály: Hej, Dunáról fúj a szél*
- (c) *Bach: Menüett a Kottáskönyvből*
- (d) *Bartók: Délszlávok*
- (e) *Bartók: Este a székelyeknél* (ez már inkább haladóbb szinten álló zongoristák számára való darab)
- (f) *Bartók: Katonanóta*
- (g) *Csajkovszkij: Régi francia dal*
- (h) *Schumann: Katonainduló*

- (i) *Szőnyi*: Mit mos...
- (j) *Járdányi*: Erdő, erdő, de magos...

Zeneszerzők által gyermekeknek komponált művek is kerültek az összeállításba:

- (a) *Kodály*: Úttörőinduló
- (b) *Kodály*: Hej, Dunáról fúj a szél
- (c) *Bartók*: Délszlávok
- (d) *Bartók*: Katonánóta
- (e) *Csajkovszkij*: Régi francia dal
- (f) *Schumann*: Katonainduló
- (g) *Szőnyi*: Mit mos...
- (h) *Járdányi*: Erdő, erdő, de magos...

Az ötödik osztályos zenehallgatási anyagban két mű képviseli a gyermeki világot:

- (a) *Kodály*: Úttörőinduló
- (b) *Prokofjev*: Péter és a farkas

Ezek a hanglemezek gyermekek számára lettek összeállítva, ezért a művek/műrészletek kiválasztásakor meghatározó tényező lehetett a (játék)idő is. Az ötödik osztály két hanglemmezén a tiszta játékidő 79'23". A legrövidebb mű *Haydn* Menet című trombitajele (0'18"), míg a leghosszabb mű *Prokofjev* alkotása, a Péter és a farkas (23'53"): megállapítható tehát, hogy egy mű átlagosan 1'88" hosszúságú, bár e szám értékelésénél nem szabad elfeledkezni arról a tényről, hogy *Prokofjev* kompozíciója nagyon hosszú, önmagában kitölt egy teljes lemezoldalt. A legrövidebb blokk a II/5. (*Bárdos*: Régi táncdal) és a III/10. (*Degeyter*: Internacionálé), mindkét esetben 1'40" a játékidő. A leghosszabb blokk a IV/17. (*Prokofjev*: Péter és a farkas), 23'53" időtartammal. Egy blokk átlagosan 4'66" ideig tart.

A kor ideológiájához igazodóan több művel is találkozni az ötödik osztály zenehallgatási szemelvényei között: *Kodály* Úttörőindulója, *Aturov* Amuri partizánok dala, *Degeyter* Internacionáléja tartozik ebbe a körbe, de ide tartozik *Prokofjev* alkotása is, mivel a történet főszereplője, Péter, úttörő.

Összességében az ötödik osztályban folyó zenehallgatásról megállapítható, hogy az alsó tagozatos osztályok zenehallgatásához képest mind mennyiségben, mind minőségben előrelépést hoz.

6. Zenehallgatás a hatodik osztályos ének-zene órákon az 1960-as években

6.1. 1. A tantervi tervezet zenehallgatásra vonatkozó részei

A tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961) a zenei nevelés esetében a VI. osztályban heti két, évi 60 órával számol.

Az A, pontban a meghallgatás anyagai közé tartoznak a kóruson és szólóhangszeren megszólaló népdalfeldolgozások, a verbunkosok és toborzók, a műdalok, a kis táncok, a programzenei művek, valamint a zenei tárgyú olvasmányok.

A B/1. alpontban a zenehallgatási szemelvényekkel kapcsolatban a szemelvények jellegének meghatározása, továbbá a forma és a tartalom egybevetése a tanulók feladata. Ezen túlmenően meg kell figyelniük az előadói apparátust és a formai építkezést, a hangszerek hangzását, az együttesek közül a vonós-, fúvós- és a népi zenekart. A zenei nevelés tervezetének célja a zenehallgatási szemelvények zeneszerzőinek az életét és munkásságát röviden ismertetni. Alkalmilag idegen szakkifejezéseket is meg kell ismertetni a tanulókkal.

A Követelmények mindössze a bemutatott zeneművek közül legalább négy megjegyzését, ezeknek a műveknek az előadásbeli, felépítésbeli és kifejezésbeli jellegéről határozott kép alkotását, valamint a zeneszerzők életéből és munkásságából a legfontosabb momentumok tudását várja el.

6.1.2. A tanterv zenehallgatásra vonatkozó részei

A tanterv (Miklósvári, 1962, szerk.) ének-zenéből a hatodik osztályban heti két, évi 66 órával számol.

Az Énekes szemelvényeken belül a zenei bemutatáshoz a népdalfeldolgozások, tömegdalok (mindkettő kórus és szóló előadásban), magyar táncok, valamint különböző hangszereken és zenekarral előadott kis jellemdarabok tartoznak.

Az Ismeretek és készségfejlesztés kategórián belül a megismerendő előadó apparátus a vonós-, fúvós- és népi zenekar hangzása. A szemelvények kifejező jellegének meghatározása is feladata a tanulóknak. A nemzetközi szakkifejezések közül a szemelvényekkel kapcsolatban leggyakrabban előfordulókat kell a tanulóknak megjegyezniük. A zenei tárgyú olvasmányok – a végleges tantervben – ebben a csoportban kaptak helyet.

A Követelmények között a bemutatott zenehallgatási szemelvények közül négy-öt megjegyzése, valamint ezeknek az előadási, felépítési és kifejezésbeli jellegéről való számadás szerepel.

6.2. A tankönyv elemzése

6.2.1. A tankönyv makrostruktúrája

A hatodik osztályosok ének-zene tankönyvét (*Lugossy és Petneki, 1964d*) az ötödik osztályosok ének-zene tankönyvét (*Lugossy és Petneki, 1964a*) is jegyző szerzőpáros, *Lugossy Magda és Petneki Jenő* írta.

A tankönyv makrostruktúrájának vizsgálata az ötödik osztály mintájára történik.

A tankönyv összterjedelme 95 oldal, függelék nélkül 92 oldal. Előszó, bevezetés nem kapott helyet a tankönyvben. A 93–94. oldalon Betűrendes mutató (dalkezdet szerint), a 94. oldalon Olvasmányok (cím szerint), a 95. oldalon Zenehallgatás (szerzők szerint), valamint Képzőművészeti alkotásokról készült fényképek című függelékek olvashatók.

A tankönyv makrostruktúrájának tartalmi elemei: dalokból 65 (31%), olvasógyakorlatokból és más hallásfejlesztő gyakorlatok kottás és betűs lejegyzéséből 72 (34%), a zenehallgatási szemelvényekből 25 (12%), zenei tárgyú olvasmányokból nyolc (4%), míg munkafüzeti feladatból 40 (19%) szerepel a tankönyvben. (A munkafüzeti feladatokra a hatodik osztályos tankönyvben is csak Mf. és a sorszám jelöléssel való utalás történik, maguk a feladatok egy külön kis füzetben jelennek meg. A munkafüzeti feladatokról külön alfejezet szól a dolgozatban.) A tankönyv makrostruktúrája tartalmi elemeinek a sorrendje tehát a következőképpen alakul: legtöbb az olvasó-és más hallásfejlesztő gyakorlat (34%), utánuk következnek a dalok (31%), majd a munkafüzeti feladatok (19%), a zenehallgatás (12%) és a zenei tárgyú olvasmányok (4%) zárják a sort.

A tankönyv makrostruktúrája: a szöveges didaktikai apparátusának a vizsgálata a következő számadatokat eredményezte: megfigyelési szempontból 23,5 mondat (10%), kérdésből 31,5 mondat (13%), magyarázatból 101 mondat (43%), feladatból 79 mondat (34%), míg ismétlésből egy mondat sem kapott helyet a tankönyvben. A mondatfajták sorrendje a következő: legtöbb a magyarázó mondat (43%), szintén sok a feladatot adó mondat (34 %), jóval kevesebb a kérdő mondat (13 %), elenyésző a megfigyelési szempontot megfogalmazó mondatok aránya is (10 %), ismétlésre pedig egy mondat sem utal (0%).

A mondatfajták összeszámolásához néhány magyarázat kívánczik. A feladattípusok, mivel nem mondatok, nem kerültek beszámításra, például *Kodály Zoltán* Énekeljünk tisztán! című pedagógiai művéből több gyakorlattal is találkozni a hatodik osztályos tankönyvben, de ezek és a hasonló, feladattípusokat jelölő címek („Ismerős dallam:...”, stb.) nem kerültek a tankönyvben szereplő mondatok közé beszámításra. A tankönyvben, a tantárgyi koncentráció megvalósítása céljából, szerepel néhány irodalmi idézet is, így egy rövidebb részlet *Gárdonyi Géza* Egri csillagok című regényéből, *Petőfi Sándor* Fürdik a holdvilág című verse, *Raics*

Istvánnak az Isaszegi indulóhoz költött strófái, részletek Ady Endre Fölszállott a páva című verséből, valamint Szabó Lőrinc Hangverseny után című költeménye. Ezek az irodalmi művek, illetve műrészletek szintén nem kerültek bele a tankönyv szöveges didaktikai apparátusát mérő számításba. *Kodály Zoltán Mátrai képek* című nagyszabású kóruskompozíciójához nagyon sok magyarázó mondatot fűznek a tankönyvírók, melyek a kórusmű alapjait képező népdalokat fűzik egybe: ezek az „összekötő szövegek” nagyon megemelték a magyarázó mondatok számát és arányát. A hatodik osztályos tananyag sokat foglalkozott a különböző dó-helyekkel és a módosított hangokkal, ezek az anyagrészek szintén sok magyarázatot igényeltek. Néha a magyarázó mondat „kottában végződött”. Szintén ritkán, de előfordult, hogy az összetett mondat első fele feladatot adott a tanulónak, míg a másik fele megfigyelési szempontot fogalmazott meg, az ilyen esetek fél-fél mondatokként kerültek beszámításra.

A hatodik osztályos ének-zene tankönyv makrostruktúrájának grafikus didaktikai apparátusa is kétfajta grafikus elemet tartalmazott: fényképfelvételből 13 (45%), míg ceruzarajzból 16 (55%) látható a tankönyvben. A fényképfelvételek közül öt képzőművészeti alkotásról készült fénykép, amelyeknek a forrását a tankönyv (*Lugossy és Petneki, 1964d*) 95. oldalának függelék része sorolja fel, így Ismeretlen mester: A mohácsi csata – *Thury Gyula* másolata (uo. 34. o.), Ismeretlen mester: Verbuválás (uo. 42. o.), *Kerényi Jenő*: Osztypenkó- emlékmű (uo. 67. o.), *Repin*: Hajóvontatók (uo. 17. o.) és *Székely Bertalan*: Az egri nők (uo. 29. o.) című képzőművészeti alkotásokról készült fényképek is láthatók a hatodik osztályosok tankönyvében. A hatodik osztályos tankönyvben tehát ceruzarajzból szerepel több (55%), míg fényképfelvételből, képzőművészeti alkotásról készült fényképből (45%) kevesebb.

6.2.2. A tankönyv zenehallgatásra vonatkozó részei

A 9. táblázat (9. táblázat: A hatodik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó szakdidaktikai apparátusának áttekintése. Forrás: *Lugossy Magda és Petneki Jenő (1964d): Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák hatodik osztálya számára.* Tankönyvkiadó, Budapest.) foglalja össze a hatodik osztályos ének-zene tankönyvben (*Lugossy és Petneki, 1964d*) található szakdidaktikai elemeket.

A tankönyvben, a „főszövegben”, 25 zenehallgatási szemelvény szerepel. A tankönyv tartalomjegyzéke ugyanakkor nem egyezik meg a főszöveggel: a tartalomjegyzékben (*Lugossy és Petneki, 1964d*) szerepel *Kodály Mátrai képek* című kórusa, míg a tankönyvi főszövegben a legkisebb utalás sem történik ennek a műnek a meghallgatására. A tankönyvben, a főszövegben ugyanakkor jelzik a tankönyvírók a zenehallgatást *Bartók Este a*

székelyeknél (uo. 15. o.) és *Csajkovszkij* Vonósszerenád (uo. 87. o.) című műveinél, de ezek a zenehallgatási szemelvények tartalomjegyzékében nem kaptak helyet. A tankönyv zenehallgatásra vonatkozó elemzése során azt a 25 zenehallgatási szemelvényt vettem figyelembe, amelyeket a tankönyv a főszövegében zenehallgatásként jelzett.

A 92 oldalas tankönyvben az első zenehallgatási szemelvény a hatodik, míg az utolsó a 87. oldalon kapott helyet, vagyis a zenehallgatás tevékenysége az egész tanévet átfogja. Az oldalakban számított terjedelemelemzés szerint 16,5 oldalon van jelen a zenehallgatás, ami – a zenehallgatáshoz tartozó kottapéldákkal együtt – a tankönyv 18 %-át teszi ki.

Hat esetben két (25%), öt esetben egy (21%), négyszer öt (17%) oldal után jönnek a zenehallgatási szemelvények, kétszer ugyanazon az oldalon (8,5%) szerepelnek a zenehallgatásra szánt művek, szintén kétszer hat oldal (8,5 %) a távolság a meghallgatásra szánt művek között, míg egyszer három, négy, hét, nyolc, illetve tíz oldalnyi szünet után szólalhat meg újra a lemezjátszó (ötször 4 %). Átlagosan 3,5 oldalanként következik újabb zenehallgatási szemelvény a hatodik osztályosok tankönyvében.

A meghallgatásra szánt 25 mű esetében a legtöbbször (24 mű, 96%) kapcsolódik a zenehallgatási szemelvényhez valamilyen kottapélda, amely a mű befogadását segíti. Egy műnél (4%), a *Lajtha László* gyűjtéséből származó Széki táncok esetében nem található kottapélda a tankönyvben.

A zenehallgatási szemelvényekhez köthető szöveges didaktikai apparátus minden esetben (100%) jelen van, amikor zenehallgatásról van szó.

A zenehallgatás tevékenységéhez kötődően minimális a képi illusztráció: összesen négy szemelvény (16%) esetében lehet valamilyen képet látni, míg a többi meghallgatandó mű (21 mű, 84%) képi illusztráció nélkül áll.

Zenei tárgyú olvasmányból összesen nyolc szerepel a tankönyvben. A zenehallgatási szemelvények közül háromhoz (12%) kapcsolódik olvasmány, a többi 22 zenehallgatási szemelvény (88%) olvasmány nélkül van jelen a tankönyvben.²⁵

A munkafüzet sorszámmal ellátott feladatai közül a 25 zenehallgatási szemelvényből háromhoz kapcsolódik (12%) munkafüzeti feladat, 22-höz nem (88%). Ez a három munkafüzeti feladat jellemzően a zenehallgatási szemelvény alapjául szolgáló énekes

²⁵ A tanulók, a tantárgyi koncentráció jegyében, a zenei tárgyú olvasmányokon kívül más irodalmi művekkel is találkozhatnak a tankönyvben (*Lugossy és Petneki*, 1964d), így *Kodály* Katalinka című kórusműve után *Gárdonyi Géza* Egri csillagok című regényéből olvasható egy rövid részlet (közös pont a zenei és az irodalmi műben a török kor), a *Fürdik a holdvilág* című népies műdalnál *Petőfi Sándor* *Fürdik a holdvilág az ég tengerében* című verse olvasható, míg *Kodály* Fölszállott a páva című férfikara kapcsán *Ady Endre* azonos című verséből idéztek a tankönyvírók.

szemelvény kapcsán ad feladatot a tanulóknak, az „igazi” zenehallgatási feladatok a munkafüzet „sorszámozatlan” részében találhatók, és bármelyik zenehallgatási szemelvénnel elvégezhetők.

6.2.2.1. A kottapéldák

A 10. táblázat (10. táblázat: A hatodik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó részeinek kottapéldái. Forrás: Lugossy Magda és Petneki Jenő (1964d): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák hatodik osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.) a hatodik osztályos tankönyv (Lugossy és Petneki, 1964d) oldalain szereplő és az osztály zenehallgatási lemezén (Országos Pedagógiai Intézet (1964c, szerk.)) hallható 25 zenehallgatási szemelvény között különböző műfajú, egy- vagy többszólamú dallamok (főként népdalok, műdalok, mozgalmi énekek és biciniumok) különböző énekes és hangszeres feldolgozásai találhatók. A 25 zenehallgatási szemelvény közül 24-hez tartozik énekes szemelvény, így kotta is, míg a *Lajtha* által gyűjtött Széki táncok esetében semmilyen kottát nem közöl a tankönyv. A kottapéldákat a következő csoportosítás alapján lehet áttekinteni:

a, Énekes egyszólamúság:

- (1) műdalok: *Schubert* A pizstráng és *Beethoven* Százszorszép című dalainak csak a dallamát és a szövegek magyar fordítását közli a tankönyv. (A dalok zongorakíséretes kottái az osztály nevelői kézikönyvének függelékében találhatóak meg. (Lugossy és Petneki, 1965b, 122. o., illetve 123–125. o.)). A zenehallgatás során a tanulók az osztály lemezéről (OPI, 1964c, szerk.) a teljes alakjában, ének-zongora előadásában ismerik meg ezeket a műdalokat. *Schubert* esetében A pizstráng című dal egyben az úgynevezett Pizstrángötös negyedik, variációs tételének a témája. A hanglemez (uo.) segítségével a zongoraötösnek ebbe a tételébe is belehallgathatnak a gyerekek.
- (2) regös dallamok: a tankönyv egy szólamban, szöveg nélkül, olvasógyakorlatként közli azokat a regös dallamokat, amelyeket *Bartók* (© 1946) dolgozott fel zongorára *Gyermekeknek* című sorozatában.
- (3) történeti ének: *Tinódi* Egri históriának summája című énekét egy szólamban, szöveggel hozza a tankönyv. A hanglemezen (OPI, 1964c, szerk.) részletek hangzanak majd el *Farkas Ferenc* baritonszólóra, vegyeskarra és zenekarra írt feldolgozásából (Gombos, 2004).
- (4) magyar népdal: az A jó lovas katonának kezdetű magyar népdal egy szólamban, szöveggel szerepel a tankönyvben. A népdalt *Kodály* (©1929) dolgozta fel a Hány

János című daljátékában, ezt a baritonszólóra és nagy zenekarra írt Toborzót ismerhetik meg a gyerekek a hanglemez (OPI, 1964c, szerk.) segítségével.

- (5) népies műdal: a Fürdik a holdvilág című népies műdalt (lejegyzés: egyszólamú, szöveggel ellátott kotta) az éneklés után népi zenekar előadásában hallgathatja meg az osztály.
- (6) himnusz: a Szovjetunió himnuszát egy szólamban, magyar szöveggel tanulják meg először a gyerekek, majd ének-és zenekar előadásában is megismerik az osztály hanglemezéről (OPI, 1964c, szerk.).
- (7) orosz népdal: az egy szólamban, szöveg nélkül közölt orosz népdalt *Csajkovszkij* Vonósszerenádjának IV. tételében (*Tschaikowsky*, ©1984) ismerhetik fel a tanulók a hanglemezről (OPI, 1964c, szerk.).

b, Énekes többszólamúság:

- (1) biciniumok: *Kodály* négy biciniumához öt zenehallgatási szemelvény is kötődik. A Kis kece lányom kezdetű magyar népdalt *Bartók* (©1946) is feldolgozta zongorára, Gyermeknek című sorozatában. A Hej, tulipán kezdetű magyar népdal szintén szerepel *Bartók* előbb említett ciklusában, a hatodik osztályos lemezen (OPI, 1964c, szerk.) ugyanakkor *Szigeti József* hegedűre és zongorára készített átíratában ismerhető meg (*Dahlhaus és Eggebrecht*, 1985, szerk.; *Tallián*, 2016). Ez a magyar népdal *Kodályt* nemcsak bicinium, hanem duett (*Kodály*, ©1954) komponálására is ihlette, ami szintén szerepel a hanglemezen (OPI, 1964c, szerk.). A Röpülj páva, röpülj kezdetű magyar népdal *Kodálynak* a Fölszállott a páva című *Ady*-versre írott férfikarában is megjelenik. A Fehér lilomszál kezdetű magyar népdalt *Bartók* szintén a Gyermeknek (*Bartók*, ©1946) című sorozatában dolgozta fel, de a hatodik osztály lemezén (OPI, 1964c, szerk.) *Horváth Mihály* vonósszenekari átíratában hallható az eredetileg zongorára készült népdalfeldolgozás.
- (2) mozgalmi dalok: *Knyipper* Poljuska és *Szabó* Munkásoké a jövő című mozgalmi dalai két szólamban, magyar szöveggel énekelhetőek a hatodik osztály ének-zene tankönyvéből, a hatodik osztályos hanglemezen (OPI, 1964c, szerk.) ugyanakkor teljes énekkar szólaltatja meg ezeket a tömegdalokat.
- (3) kórusmű: *Kodály* Katalinka című gyermekkarát már az alsó tagozatos zenehallgatási lemezről (OPI, 1964a, szerk.) ismerhetik a tanulók. A hatodik osztály tankönyve a kétszer négyütemes, betűkottával lejegyzett kottapéldája a kánonszerkesztésre hívja fel a figyelmet.

c, Hangszeres szólóművek:

- (1) *Bartók* (©1940) Tánc kánonformában című zongoraművének teljes kottáját közli a tankönyv.
- (2) *Bartók* másik, Fa fölött, fa alatt című zongoradarabjából csak a dallam és a kíséret szerepel a tankönyvben ritmuskottával lejegyezve.
- (3) *Bartók* Este a székelyeknél című zongoraművéből a két téma kapott helyet a tankönyvben. (A nevelői kézikönyv a zenekari változat, vagyis a Magyar képek I. tetelének ismételt meghallgatását is javasolja. (Lugossy és Petneki, 1965b)).
- (4) *Schumann* A vidám földműves című zongoradarabjából a dallam betűkottával, míg a kíséret ritmuskottával lett lejegyezve. (A mű teljes kottája a nevelői kézikönyv 125. oldalán szerepel. (Lugossy és Petneki, 1965b)).
- (5) *Beethoven* Kis tánc című zongoradarabjából szintén csak kottarészletek szerepelnek a tankönyvben: a „víg” kezdete, illetve a „szomorú” részlete betűkottával. (A mű teljes kottája a nevelői kézikönyv 120–121. oldalán szerepel. (Lugossy és Petneki, 1965b)).

d, Hangszeres együttesek:

- (1) *Mozart* Német tánc című kompozíciójából az Utazás szánon című középrész kottája szerepel a tankönyvben (a dallam és a csengettyű szólama). A teljes mű az osztály hangplemezén (OPI, 1964c, szerk.) elhangzik az eredeti zenekari változatban és zongoraátiratban is.
- (2) *Szuk* Isaszegi indulója fűvőszekari előadásban hangzik fel a hatodik osztályos hangplemezről (OPI, 1964c, szerk.), míg az osztály tankönyvében a dallam egyszólamú, szöveg nélküli kottája látható. (A *Raics István* által 1945 után írt vers („Dózsa népe...”), csak a kotta teljes közlése után kapott helyet a tankönyvben.)

A kották tipizálása és a zenehallgatási szemelvényekkel való kapcsolata azt mutatja, hogy a hatodik osztályban is szoros a kapocs az éneklés és a zenehallgatás tevékenysége között.

6.2.2.2. Feladatok, megfigyelési szempontok, kérdések, magyarázatok és ismétlés

A 11. táblázat (11. táblázat: Feladatok, megfigyelési szempontok, kérdések, magyarázatok és ismétlés a hatodik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó részeiben.

Forrás: Lugossy Magda és Petneki Jenő (1964d): *Ének-zene tankönyv az általános iskolák hatodik osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.) összesíti a hatodik osztályos tankönyvben a zenehallgatással összefüggő különböző mondattípusokat.

Összesen 86, a zenehallgatási szemelvények befogadását segítő mondat szerepel a tankönyvben: legtöbb a feladatot adó mondat (37 mondat, 43%), majd ezt követik a magyarázó mondatok (21 mondat, 24,5%), kérdésből már kevesebb akad (16 mondat, 18,5%), megfigyelésből még kevesebb (12 mondat, 14 %), míg ismétlésre utaló mondat egyáltalán nem szerepel a mondatok között (nulla mondat, 0%). (Az ismétlések, amint az a zenehallgatás vonatkozásában az e, pont alatt is olvasható lesz, nem szöveg, hanem inkább kották formájában, „burkoltan” vannak jelen a tankönyvben.)

a, Feladatok

A 25, meghallgatásra szánt szemelvényhez összesen 37 feladat kapcsolódik, így átlagosan egy zenehallgatási műre másfél feladat jut. A valóságban egy és öt között mozog az egy zenehallgatási szemelvényre jutó feladatok száma. *Bartók* Tánc kánonformában című zongoraműve kiemelkedik a hozzá kapcsolódó öt feladattal. A legtöbbször (18 mű, 72%) egy, aztán kettő (négy mű, 16%), utána három (két mű, 8%), végül – *Bartók* előbb említett művében – öt (egy mű, 4%) feladat kapcsolódik a meghallgatáshoz. (Négy feladattal nem lehetett találkozni.)

A feladatokat az alábbi csoportokba lehet besorolni:

(1) „Hallgassuk meg...!”: A 27, ide tartozó esetben (73%) jellemzően megmondják a tankönyvírók, hogy melyik zeneszerző melyik művét (melyik művének melyik részletét) és milyen előadó apparátus előadásában hallgassák meg a tanulók. Egy tipikus példa: „Hallgassuk meg Kodály Zoltán Toborzóját nagyzenekari előadásban, baritonszólóval!” (*Lugossy és Petneki*, 1964d, 41. o.) Néha azonban csak a zeneszerző neve és a műcím van megadva: „Hallgassuk meg Beethoven Kis táncát (víg-szomorú!)” (uo. 80. o.) Az előbb felvázolt mintákból egy-két esetben hiányzik egy-egy fontos elem, jellemzően a zeneszerző neve, vagy a zeneszerző neve és a mű címe. A hiányzó adatok leginkább a szöveggörnyezetből, vagy az (énekes) előzményekből derülnek ki. Két különösen zavaró „hiányos példát” meg kell említeni, ahol sem a szöveggörnyezetből, sem az előzményekből nem derülnek ki fontos adatok: *Tinódi* Egri históriának summája című dalának kottája után csak annyit ír a tankönyv, hogy „Hallgassuk meg a dal egy részletét zenekari kísérettel!” (uo. 30. o.) Ebből a mondatból egyáltalán nem derül ki, hogy *Tinódi* énekét *Farkas Ferenc* dolgozta fel baritonszólóra, vegyeskarra és zenekarra (*Gombos*, 2004) és a gyerekek a hatodik osztályos hanglemezeiről (OPI, 1964c, szerk.) ezt fogják hallani. A másik, negatív értelemben kirívó példa a hatodik osztályos tankönyv (uo.) 75. oldalán található. A lap tetején *Kodály* Fehér liliomszál című biciniuma szerepel többszólamú énekes szemelvényként, melyet a

következő mondat követ: „Hallgassuk meg a dalt vonószenekeari feldolgozásban!” Ebből a mondatból először is nem derül ki, hogy ki készítette a vonószenekeari átiratot, másodsor a gyanútlan olvasó azt gondolhatja, hogy minden bizonynyal *Kodály* biciniumából készült a vonószenekeari átirat. Az osztály hanglemezeének (OPI, 1964c, szerk.) kísérfüzetéből derül ki, hogy *Bartók*, szintén a Fehér liliumszál kezdetű magyar népdalt a Gyermeknek című sorozatban feldolgozó művének *Horváth Mihály* által készített átdolgozása lesz meghallgatható a lemezről. A hanglemez és a kísérfüzete a tanár taneszköze, ezért úgy gondolom, hogy ha a tanterv (*Miklósvári*, 1962, szerk.) elvárja a meghallgatással elsajátítandó művekkel kapcsolatban a tanulóktól a hallottakkal kapcsolatban a kifejezésre, a felépítésre és az előadásra vonatkozó „számadást”, akkor az első és legfontosabb lépés az lenne, hogy a tanulók tisztában legyenek azzal, hogy melyik zeneszerző melyik művét, vagy melyik művének melyik részletét hallják, ugyanis csak ezután tudhatják pontosan megfogalmazott mondatokba foglalni a véleményüket.

(2), „Énekeljük el...!”: ez a hat eset (16%) az éneklés és az éneklésre „épülő” zenehallgatás szoros kapcsolatát mutatja, mely kapcsolat többféleképpen is létrejöhet: a kíséret ritmusának a dallamhoz való hozzátapsolásával, a dal zongorakísérettel történő eléneklésével (*Bartók*: Fa alatt, fa fölött), a dallam elszolmizálásával, illetve a kíséret hozzátapsolásával (*Bartók*: Tánc kánonformában) egy hangszeres szólam dallamának hozzáéneklésével (*Mozart*: Utazás szánon), a dallam betűkottáról való eléneklésével (*Schumann*: A vidám földműves).

(3) „Jellemezzük...!”: A három eset (8%) tulajdonképpen kettő, mert *Bartók* Este a székekyeknél című zongoradarabjánál a két téma jellemzésének feladata után, zárójelben, a jellemzés „tárgyát” is megadja a tankönyv: („Hangulati különbség!”) (*Lugossy és Petneki*, 1964d, 15. o.) A másik esetben, *Bartók Szigeti József* által hegedűre és zongorára átirrt Hej, tulipán című népdalfeldolgozásában a mű hangulatát kell a tanulóknak jellemeznük.

(4) „Hasonlítsuk össze...!”: egy esetben (3%), *Bartók* Tánc kánonformában című, eredetileg zongorára írt művének esetében a mű az osztály lemezén (OPI, 1964c, szerk.) elhangzik hegedű és brácsa duóján is. A tankönyv e két hangszer hangszínének összehasonlítását kéri a gyerekektől.

b, Megfigyelési szempontok

A 25 zenehallgatási szemelvényhez 12 megfigyelési szempont köthető, tehát minden zenehallgatási szemelvényhez átlagosan fél megfigyelési szempont kapcsolódik. Ténylegesen nulla és kettő között mozog a megfigyelési szempontok száma. A legtöbbször nincs megfigyelési szempont (15 eset, 60%), ritkán egy megfigyelési szempontot ad a tankönyv a

gyerekeknek (nyolc eset, 32%), a két megfigyelési szempont egészen rendkívülinek minősül (két eset, 8%).

Ezek a megfigyelési szempontot adó mondatok tipikusan így kezdődnek: „Figyeljük meg...!”. (Egy kivételes esetben, *Kodály Katalinka* című gyermekkarának megfigyelése esetében ugyan nem ezzel a szófordulattal kezdődik a mondat, de a mondat folyamán később szerepel ez a kifejezés.)

Mit kell megfigyelniük a felhangzó zenékben a gyerekeknek? A következő csoportokba lehet sorolni a megfigyelendő jelenségeket:

(1) zenei jelenségek: az osztinató megfigyelése *Bartók* Regösdal című zongoradarabjában, a dallam és a kíséret közötti ritmuskülönbség megfigyelése *Bartók* egy másik, Fa fölött, fa alatt című zongoraművében

(2) zenei kifejezőmód: meg lehet figyelni a katonák közeledésének és távolodásának az ábrázolását *Knyipper* Poljuska című mozgalmi dalában, a (katica) repülésének zenei ábrázolását *Kodály Katalinka* című gyermekkarában, illetve azt is, hogyan „öleli át” a forradalmi hangulatú költeményt a népdal *Kodály–Ady* Fölszállott a páva című férfikarában

(3) hangszín: a gordonka hangszínének megfigyelésére ad lehetőséget *Kodály* Hej, tulipán című népdalfeldolgozása, a cimbalom hangszínét és szerepét a *Fürdik a holdvilág* című népies műdalban lehet tanulmányozni, míg a hangszerek szerepének és együttes előadásmódjának megfigyelésére a *Lajtha* gyűjtéséből származó Széki táncok adnak lehetőséget, *Schumann* A vidám földműves című zongoradarabjában pedig azt kell kideríteniük a gyerekeknek, hogy melyik énekhang színének megfelelően szólaltja meg a zeneszerző a földműves énekét

(4) hangulat: *Mozart* Utazás szánon című kompozíciójában a középrész hangulatát, míg *Schumann* A vidám földműves című zongoradarabjában a kíséret vidám hangulatát kell megfigyelni

c, Kérdések

A 25 zenehallgatási szemelvényhez 16 kérdést tettek fel a tankönyvírók, a kérdések száma nullától háromig terjed egy-egy zenemű esetében. Legtöbbször nem kapcsolódik kérdés a zenéhez (17 eset, 68%), három-három esetben egy, illetve három kérdés (12%–12%) érinti a zeneművet, a legkevesebbszer két kérdést (két eset, 8%) kapnak a zenehallgatáshoz a gyerekek.

A kérdések a következő zenei tulajdonságokra irányulnak:

(1) a hangszerek hangjának felismerése (*Bartók*: Kis kece lányom, *Bartók*: Este a székelyeknél, *Csajkovszkij*: Vonósszerenád)

(2) a kórossal, énekegyüttessel kapcsolatos kérdések kisebb csoportot alkotnak: a kórus/énekegyüttes összetételére kérdeznek rá a tankönyvírók *Knyipper* Poljuska című mozgalmi dalában és *Kodály* Hej, tulipán című duettjében, míg *Kodály* Katalinka című gyermekkara több kérdés feltevésére is lehetőséget ad, így a szólamszámok megállapítása, a szólamok megnevezése, valamint a szólamok zenei anyagának a meghatározása

(3) „Hányszor halljuk...?” Hányszor halljuk a dallamot *Bartók–Szigeti* Hej, tulipán című művében, illetve a vígát és szomorút *Beethoven* Kis tánc című zongoradarabjában?

(4) A tankönyvben előfordulnak ismétlésre is lehetőséget adó kérdések is: „Mit tudunk a hangszerről?” *Bartók* Este a székelyeknél (zongora) és *Kodály* Hej, tulipán (hegedű) című műveiben kerülnek elő ezek a kérdések. (Ezek a kérdések itt, és nem pedig az ismétlés kategóriában kerültek beszámításra.)

(5) Vegyes kérdések: A hangnemek (dúr és moll) jelentésére kérdez rá a tankönyv *Beethoven* Kis tánc című zongoradarabjának példáján keresztül, míg egyrészt a dallamok közti hangterheltség okait, másrészt a kíséret fajtáját firtatja *Bartók–Szigeti*: Hej, tulipán című hegedű–zongora átirata kapcsán

d, Magyarázat

A 25 zenehallgatásra szánt szemelvényre 21 magyarázó mondat jut, vagyis átlagolva majdnem minden zeneműhöz fűződik magyarázat. Ténylegesen azonban nulla és négy közötti magyarázó mondattal találkozni az egyes zeneművek kapcsán. Legtöbbször azonban nincs is magyarázat (14 eset, 56%), egy (hat eset, 24%), kettő (két eset, 8%), négy (két eset, 8%) és három (egy eset, 4%) magyarázó mondat segíti a zenehallgatási művek minél alaposabb megismerését.

A magyarázó mondatok három fő csoportba sorolhatók:

(1) a zenehallgatási szemelvény történelmi háttérének a megvilágítása, a történelmi ismeretek bővítése: *Bartók* Regös dal című zongoradarabja kapcsán a regösökről, *Knyipper* Poljuska című mozgalmi dalához kötődően a Nagy Honvédő Háborúról esik szó, míg *Kodály* Katalinka című gyermekkara a török rabság emlékét idézi meg, *Szuk* Isaszegi indulója az 1849-es isaszegi csata miatt és a dallamnak a felszabadulás utáni években zajló „utóélete” révén lesz érdekes a tanulók számára, *Kodály–Ady*: Fölszállott a páva című férfikari alkotása révén az tudhatják meg a gyerekek, hogy a nagy költő versben megfogalmazott álma a Tanácsköztársaságban és a felszabadulás utáni népi államban valósult meg.

(2) műismeret, „műelemzés”: a *Tinódi* Egri históriának summája című énekét feldolgozó műben a hangszeres kíséret lantszerűen hangzik, *Kodály* Katalinka című kórusművében

elmagyarázza a tankönyv az I. és II. szoprán fogalmát, valamint bemutatja a szólamok közti kánon kezdeteit, az A jó lovas katonának kezdetű magyar népdalról megtudhatják a tanulók, hogy *Kodály* Toborzó címmel a Hány János című művében dolgozta fel, míg a Röpülj, páva kezdetű magyar népdal előbb férfikar (*Kodály–Ady*: Fölszállott a páva), majd nagyzenekari mű komponálására ihlette a zeneszerzőt, *Beethoven* Kis tánc című zongoradarabjából pedig a „víg” és a „szomorú” témáját mutatja be a tankönyv.

(3) zenei jelenségek: *Bartók* Fa fölött, fa alatt című zongoraművében a dallam és a kíséret ritmusának összefüggését, *Knyipper* mozgalmi dalában (Poljuska) az orosz szöveg hajlítását, *Schubert* Pisztrángötös című kamarazenei alkotásában a zongoraötösben szereplő hangszerek nevét magyarázza el a tankönyv, míg a *Lajtha* gyűjtéséből származó Széki táncok esetében a több évszázados régi népi muzsikálás hagyományára hívják fel a figyelmet a tankönyvírók.

e, Ismétlés

Bár a 11. táblázat alapján úgy tűnhet, hogy a hatodik osztályos ének-zene tankönyvben a zenehallgatással kapcsolatban nincs szó ismétlésről, a tankönyv alapos áttekintése alapján kiderül, hogy meglehetősen sok, 12 esettel is lehet találkozni. Ezek az ismétlések nem kifejezetten mondatokban megfogalmazva, hanem sokszor inkább kottákba rejtetten jelennek meg.

(1) Előző osztályokban megismert zenehallgatási szemelvény alapjául szolgáló dallam felismerése a hatodik osztályos ének-zene tankönyvben:

Egressy Béni Klapka-indulója szerepelt az ötödik osztályos tankönyvben (*Lugossy és Petneki*, 1964a) és a zenehallgatási lemezen is (OPI, 1964b, szerk., I./2. blokk). A hatodik osztályos tankönyv 12. oldalán (*Lugossy és Petneki*, 1964d) a Föl, föl vitézek kezdetű dallam első négy üteme van hangjegyes kottával lejegyezve. A tanulóknak ezt az ismerős dallamot kell felismerniük.

A tanulók az ötödik osztályos ének-zene tankönyvben (*Lugossy és Petneki*, 1964a) ismerték meg az Összegyültek kezdetű magyar népdalt, amelyet *Bárdos Lajos* dolgozott fel a Magos a rutafa című női karának záró tételében. A népdalkórus helyet kapott az ötödik osztályos hanglemez II./5. blokkjában (OPI, 1964b, szerk.). A hatodik osztályos ének-zene tankönyvben (*Lugossy és Petneki*, 1964d) a népdalt, mint ismerős dallamot kell hangjegyes kottáról felismerniük a tanulóknak.

Az ötödik osztályos tankönyv 18. oldalán (*Lugossy és Petneki*, 1964a) szerepelt betűkottával *Bach* Menüettje a Kottáskönyvből. Az ötödik osztály hanglemezén (OPI, 1964b, szerk.) az I./2. blokkban hallgathatták meg a művet a tanulók, akiknek a hatodik osztályos

tankönyv 27. oldalán (*Lugossy és Petneki, 1964d*) már hangjegyes kottáról kell felismerniük ezt a *Bach*-kompozíciót.

(2) A hatodik osztályt megelőző osztályokban megismert zenehallgatási szemelvények alapjául szolgáló dalokat ebben az osztályban dalcsoportba is lehet foglalni:

Az ötödik osztályos tankönyv 4. oldalán (*Lugossy és Petneki, 1964a*) ismerték meg a gyerekek *Kodály–Raics* Úttörőindulóját, majd meg is hallgatták az osztály hanglemezeről (OPI, 1964b, szerk. I./1. blokk). A hatodik osztályos tankönyv a 3. oldalon (*Lugossy és Petneki, 1964d*) kötetli dalcsoportba az *Ej, haj, száll* az ének kezdetű dalt más úttörődalokkal együtt.

Az ötödik osztályos tankönyv 20. oldalán (*Lugossy és Petneki, 1964a*) szerepel *Aturov és Alimov* műve, az *Amuri partizánok*, amely felkerült az osztály zenehallgatási lemezére is (OPI, 1964b, szerk. I./1. blokk). A hatodik osztályos tankönyv a 16. oldalon (*Lugossy és Petneki, 1964d*) a Völgyvidéken és hegygerincen át magyar szövegű mozgalmi dalból és más régi forradalmi dalokból kötet dalcsoportot az osztállyal.

A hatodik osztályos nevelői kézikönyv (*Lugossy és Petneki, 1965b*) e két dalcsoport eléneklése után javasolja az Úttörőindulónak, illetve az *Amuri partizánok* dalának újból meghallgatását az ötödik osztályos lemezről (OPI, 1964b, szerk.).

(3) A hatodik osztályt megelőzően megismert zenehallgatási szemelvény a hatodik osztályban ismét előkerül:

Bartók Kis kece lányom című népdalfeldolgozása szerepelt az alsó tagozatos osztályok számára készült hanglemezen (OPI, 1964a, szerk. I./1. blokk). A hatodik osztályos tankönyv (*Lugossy és Petneki 1964d*) a 6. oldalon minden kiegészítő információ nélkül újból meghallgattatja ezt a zongoradarabot a hatodik osztályosokkal. (A mű a hatodik osztály hanglemezen ismét szerepelni fog (OPI, 1964c, szerk.).)

Kodály Katalinka című gyermekkora szintén hallható volt az 1–4. osztályok számára készült hanglemez I./1. blokkjában (OPI, 1964a, szerk.). A hatodik osztályos tankönyv a 35. oldalán (*Lugossy és Petneki, 1964d*) újból foglalkozik a művel, ezúttal azonban feladatokat, megfigyelési szempontokat és kérdéseket ad a kórusmű meghallgatásához. A hatodik osztályos hanglemezen újból szerepel ez az énekkari mű (OPI, 1964c, szerk.).

Az ötödik osztályos tankönyv (*Lugossy és Petneki, 1964a*) a 24. oldalon foglalkozott *Bartók* Este a székelyeknél című művével. Az osztály hanglemezen (OPI, 1964b, szerk.) a I./3. blokkban két alakban is (az eredeti, zongorára készült változatban és a későbbi zenekari átdolgozásban) hallható a mű. A hatodikos tankönyv a 15. oldalon (*Lugossy és Petneki, 1964d*) veszi elő újra ezt a művet. Itt egy ismétlődő kérdés is bekerült a tankönyvi szövegbe:

„Mit tudunk róla?” (mármint a művet megszólaltató hangszerről) (uo. 15. o.), de ez a kérdés a tankönyv vizsgálata során nem az ismételések, hanem a kérdések közé lett beszámítva. A hatodik osztályos lemezen (OPI, 1964c, szerk.) ugyanakkor már nem szerepel ez a *Bartók*-kompozíció.

(4) A hatodik osztályos zenehallgatási szemelvény alapját képező dalt/dallamot már korábban megismerték a tanulók:

Az ötödik osztályos tankönyv (*Lugossy és Petneki, 1964a*) 64. oldalán betűkottával lejegyezve szerepelt *Bartók* Tánc (helyesen: Tánc kánonformában) című zongoraművének a felső szólama. A hatodik osztályos tankönyv (*Lugossy és Petneki, 1964d*) a 7. oldalon foglalkozik *Bartók* Tánc kánonformában című művével, amelyet az osztály a hanglemezeről meg is fog tudni hallgatni (OPI, 1964c, szerk.).

A tanulók az ötödik osztályos ének-zene tankönyvük 56. oldalán (*Lugossy és Petneki, 1964a*) ismerkedtek meg betűkottás lejegyzésben egy orosz népdallal, ami a hatodik osztályos tankönyvben (*Lugossy és Petneki, 1964d*) a 87. oldalon ismerős dallamként köszön vissza (ezúttal hangjegyes lejegyzésben), és ami témaként jelenik meg *Csajkovszkij* Vonósszerenádjában. (*Csajkovszkij* művének tétele szerepel a hatodik osztályos lemezen. (OPI, 1964c, szerk.).)

(5) A hatodik osztályt megelőzően tanult dal ebben az osztályban, feldolgozott formában, zenehallgatási szemelvényként kerül elő:

A tanulók az ötödik osztályos tankönyvük 89. oldalán (*Lugossy és Petneki, 1964a*) megismerték a Fa fölött, fa alatt című szlovák népdalt, amit a hatodik osztályban *Bartók* feldolgozásában ismerhetnek meg mélyebben. A *Bartók*-mű a hatodikos tankönyvben (*Lugossy és Petneki, 1964d*) és a hatodik osztályos hanglemezen (OPI, 1964c, szerk.) is olvasható/hallható.

(6) A hatodik osztály előtt megismert hangszerről tanultak felelevenítése a hatodik osztályban:

A tanterv (*Miklósvári, 1962, szerk.*) szerint az ötödik osztályban kellett megismerkedniük a tanulóknak a hegedű hangjával. Az ötödik osztályos tankönyv (*Lugossy és Petneki, 1964a*), valamint az ötödik osztályos hanglemez (OPI, 1964b, szerk.) erre a célra *Bach* Menüett a Kottáskönyvből és *Bartók* Délszlávok című műveit „használta fel”. A hatodik osztályban a tanulók a hanglemezeről (OPI, 1964c, szerk.) meghallgatják *Kodály* Hej, tulipán című művét hegedű és gordonka előadásában és ezzel kapcsolatban kérdezik meg a tankönyvírók a 25. oldalon (*Lugossy és Petneki, 1964d*) a hatodik osztályos gyerekektől: „Mit tudunk a

hegedűről?” (Ez a mondat, bár ismétlő mozzanat is van benne, a tankönyv vizsgálata során szintén a kérdések közé lett beszámítva.)

6.2.2.3. Képi illusztrációk

A 12. táblázat (12. táblázat: A hatodik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó képi illusztrációi). Forrás: Lugossy Magda és Petneki Jenő (1964d): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák hatodik osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.) foglalja össze a hatodik osztályos ének-zene tankönyv (Lugossy és Petneki, 1964d) zenehallgatáshoz kötődő képi illusztrációit. A 25 zenehallgatási szemelvény közül összesen négyhez (16%) tartozik képi illusztráció, a többi 21, meghallgatással elsajátítandó műhöz nem (84%).

A négy képi illusztráció egyikének esetében sem lehet a tankönyvben képaláírással találkozni.

Típusa szerint mind a négy képi illusztráció fénykép. Szuk Isaszegi indulójánál egy térzenét adó fúvószenekar, a *Lajtha* gyűjtéséből származó Széki táncok esetében egy népi zenekar, *Bartók* Fehér liliomszál című zongoraművének vonósszenekari átiratánál egy vonósszenekar, míg *Schubert* Pisztrángötös című művénel egy zongoraötös képe látható, vagyis minden esetben az adott művet megszólaltató előadó apparátust ábrázoló fényképeket helyeztek el a tankönyvben a tankönyvírók. Közelebbről nincsenek meghatározva az együttesek, egyedül a vonósszenekar esetében jegyzi meg az osztály nevelői számára íródott kézikönyv, hogy *Tátray* (sic!) *Vilmos* és zenekara látható a fényképen (Lugossy és Petneki, 1965b).

A négy kép egyike esetében sincs adat a kép forrásáról.

Két fényképhez rövid megjegyzést kell fűzni: *Bartók* Fehér liliomszál című zongoradarabjának vonósszenekara esetében és *Schubert* Pisztrángötösének esetében az előadó apparátust bemutató fénykép nem azon a tankönyvi oldalon szerepel, mint maga a zenehallgatási szemelvény: a vonósszenekar fényképét a 75. oldal helyett a 79., míg a zongoraötös fényképét a 77. oldal helyett a 78. oldalon nézhetik meg a gyerekek. Az osztály nevelői részére készült kézikönyv ilyen tanácsot ad a nevelőknek e két fénykép kapcsán: „Amikor a zongoraötöst és a vonósszenekart bemutatjuk, beszéljük meg, hogy a képeken milyen hangszerek láthatók.” (Lugossy és Petneki, 1965b, 69. o.)

6.2.2.4. Zenei tárgyú olvasmányok

A 13. táblázat (13. táblázat: A hatodik osztályos ének-zene tankönyv zenei tárgyú olvasmányai). Forrás: Lugossy Magda és Petneki Jenő (1964d): *Ének-zene. Tankönyv az*

általános iskolák hatodik osztálya számára. Tankönyvkiadó, Budapest.) foglalja össze a hatodik osztályos tankönyv zenei olvasmányaira vonatkozó tudnivalókat.

Az osztály tankönyvében nyolc olvasmány szerepel, ebből kettő (*Harsányi: Az énekmondók hivatásáról*, Két költő a verbunkosról (*Czuczor, Jókai* után) határozott kapcsolatot mutat *Tinódi: Egri históriának summája/Farkas: Tinódi históriája Eger vár viadaláról* (*Gombos, 2004*), valamint *Kodály* Toborzó a Hány Jánosból című zenehallgatási szemelvényekkel, ugyanakkor úgy gondolom, hogy *Takáts Sándor* Török-magyar énekesek és muzsikások című olvasmánya is kapcsolatba hozható egy zenehallgatási szemelvénnel: *Kodály* Katalinka című gyermekkora kapcsán maga a tankönyv jegyzi meg, hogy a kórusmű alapjául szolgáló gyermekdal a török rabság emlékét idézi. Ilyen módon a nyolc olvasmányból témájánál fogva három (37,5%) szorosan kapcsolódik a zenehallgatási szemelvények egyikéhez, míg a további öt olvasmány (62,5%) általában véve bővíti a tanulók zenei, irodalmi és történelmi műveltségét.²⁶

Az első zenei tárgyú olvasmány a tankönyv tizedik, míg az utolsó a 87. oldalán jelenik meg, tehát az egész tanévet átfogják ezek az olvasmányok. A nyolc olvasmány összterjedelmét tekintve elenyésző részt, mindössze hat oldalt tesz ki a tankönyvben, az oldalakban mért terjedelemelemzés szerint ez a tankönyv 6,5 %-át jelenti.

Az olvasmányok között jellemzően 10,5 oldal a távolság, ez ténylegesen két esetben nyolc-nyolc, míg egy-egy esetben négy, öt, kilenc, 13 és 27 oldal különbséget jelent.

Az olvasmányok témái két fő csoportba sorolhatók be: hat olvasmány, 75%, (*Munkadal, Galeotto: Mátyás király asztalánál, Harsányi: Az énekmondók hivatásáról, Takáts: Török-magyar énekesek és muzsikások, Két költő a verbunkosról (Czuczor és Jókai után), A népdalgyűjtés kezdeteiről*) a magyar zenetörténet egy-egy fontos pillanatára irányítják fiatal olvasóik figyelmét, míg két olvasmány, 25%, (*Rolland: Az első hangverseny, Szabó: Hangverseny után*) a hangversenyeken szerzett élményekre hívják fel a figyelmet.

A zenei tárgyú olvasmányok közül a *Munkadal* az ún. nagyobbik Szent Gellért-legenda (*Legány, 1962*), melynek szerzője tehát ismeretlen. Ismerjük ugyanakkor a *Mátyás király asztalánál* című olvasmány szerzőjét, *Galeottót, Harsányi Zoltán* már az ötödik osztályos ének-zene tankönyvben is szerepelt egy olvasmánnyal (*Lugossy és Petneki, 1964a*), itt a török

²⁶ A hatodik osztályos nevelői kézikönyv (*Lugossy és Petneki, 1965b*) az olvasmányok kapcsán kiemeli, hogy akkor kell a tanárnak felhívnia a tanulók figyelmét ezekre az olvasmányokra, amikor azok a leginkább kapcsolódnak az éppen tanultakhoz. Ezeknek az olvasmányoknak az elolvasására nem az ének-zene órán, hanem otthon kell, hogy sor kerüljön, de a tanárnak alkalmanként az órákon is hivatkoznia kell az otthon olvasottakra. A tankönyvi olvasmányoknak az elsődleges célja, hogy felkeltsék a tanulók érdeklődését a zenei témájú olvasmányok iránt, ugyanakkor nem elhanyagolható tényező, hogy mind a történelem, mind pedig az irodalom tanításával egyidejűleg jó koncentrációs lehetőséget jelentenek a három tantárgy között.

hódoltság koráról szóló, Az énekmondók hivatásáról szóló olvasmányt jegyzi, szintén e kort idézi *Takáts Sándor* (Török-magyar énekesek és muzsikusok), a verbuválásról két költőtől, *Czuczor Gergely*től és *Jókai Mór*tól idéznek a tankönyvírók, *Szenthelyi István* jegyezte le *Kodály*nak egy nyilatkozatát (*Kodály*, ©2007), melyből a népdalgyűjtés kezdeteiről szóló részt közli a tankönyv, *Romain Rolland* Jean-Christophe gyermekévei című regényéből az ötödik osztály után (*Lugossy és Petneki*, 1964a) a hatodik osztályban is olvasható egy fejezet, az olvasmányok sorát *Szabó Lőrinc* Hangverseny után című verse zárja.

Az olvasmányok hosszúságának mérése a mondatok számával történik. Összesen 179 mondat szerepel az olvasmányokban, legkevesebb a hat mondat (*Szabó Lőrinc*: Hangverseny után), de ehhez a számhoz nagyon közel állnak a hét-hét mondatból álló olvasmányok is (Munkadal, Mátyás király asztalánál). A legtöbb mondat, 49, *Rolland* regényének Az első hangverseny című fejezetében olvasható. A mondatok száma hat és 49 között mozog, ez 22 mondatot jelent egy átlagos olvasmány esetében.

Az összes mondatból az egyszerű mondatokat kiemelve 64 mondatról lehet beszélni, ez az összes mondat 36 %-a. Nem szerepel egyszerű mondat *Galeotto* Mátyás király asztalánál című olvasmányában és *Szabó Lőrinc* Hangverseny után című versében, a legtöbb egyszerű mondat, 19, *Rolland* regényfejezetében lelhető fel, míg *Harsányinak* Az énekmondók hivatásáról című olvasmányában is viszonylag ehhez hasonlóan sok, 17, az egyszerű mondatok száma. Átlagosan nyolc egyszerű mondat szerepel egy olvasmányban.

Az összetett mondatok száma összesen 114, ez az összes mondat 64%-a. Legkevesebb, hat összetett mondattal találkozni a Munkadal című olvasmányban, illetve *Szabó Lőrinc* versében, a legtöbb összetett mondat, 30, *Rolland* Az első hangverseny című regényfejezetében olvasható. Átlagosan 14 összetett mondat kap helyet egy-egy olvasmányban.

Az olvasmányok közül öthöz (62,5%) kiegészítő anyagok is tartoznak, amelyek ebben az osztályban kivétel nélkül képi illusztrációk. Három olvasmányhoz két képi illusztráció is tartozik, így összesen nyolc kiegészítő anyagról lehet beszélni ebben az osztályban. Három fénykép: a fiatal Bartókot népdalgyűjtés közben ábrázoló fénykép A népdalgyűjtés kezdeteiről című olvasmánynál (*Lugossy és Petneki*, 1965b), egy zongoraötös és egy vonószenekear fényképe *Rolland* olvasmányánál (a vonószenekear *Tátray* (sic!) Vilmos együttese (uo.)); három képzőművészeti alkotásról készült fénykép (*Harsányi*: Az énekmondók hivatásáról–*Székely Bertalan*: Az egri nők, *Takáts*: Török-magyar énekesek és muzsikusok–ismeretlen mester: A mohácsi csata (*Thury Gyula* másolata), Két költő a verbuválásról–ismeretlen mester: Verbuválás) (*Lugossy és Petneki*, 1964d); továbbá két rajz

(*Harsányi*: Az énekmondók hivatásáról–*Tinódi* címere, *Takáts*: Török-magyar énekesek és muzsikások–hangszeres zenészek) szerepel az olvasottak képi kiegészítéseként.

6.3. A munkafüzet zenehallgatásra vonatkozó részei

A hatodik osztályos ének-zene tankönyvet is kiegészíti egy vékony kis munkafüzet (*Lugossy és Petneki*, 1965a), amely 31 számozott oldalból áll, de a „32.”, már számozatlan oldalon ér véget.

A tankönyv (*Lugossy és Petneki*, 1965d) a Mf. és a sorszám megadásával, rövidítésével utal a munkafüzetben megoldandó feladatokra: összesen 40, sorszámmal ellátott feladat szerepel a tankönyvben és ennek megfelelően a munkafüzetben, ugyanakkor a munkafüzet a 19. oldalon szereplő, 40. sorszámmal ellátott feladat után is tovább dolgoztatja a tanulókat, egészen a „32.” oldalig.

A sorszámmal ellátott feladatok között a zenehallgatással összefüggésben találni az előző, ötödik osztály zenehallgatási szemelvényével kapcsolatos feladatot is, de a zenehallgatással összefüggésben természetesen a legtöbb a hatodik osztályos zenehallgatási szemelvényhez fűződő feladat.

Az eddigiekből már kiderülhetett, hogy a zenehallgatási szemelvényekhez kötődő énekes szemelvényekre is mindig érdemes odafigyelni, így van ez a munkafüzeti feladatok esetében is, ezért először az zenehallgatás alapjául szolgáló dallamok feladatai kerül említésre.

Ismétlésnek és zenehallgatási mű „énekes alapjának” számít a 4. oldalon (*Lugossy és Petneki*, 1965a) az 5. feladat, amelyben ritmuskíséretet kell alkotni a Föl, föl, vitézek kezdetű dalhoz, mivel *Egressy Béni* Klapka indulójával és az annak alapjául szolgáló dallal még az ötödik osztályban ismerkedtek meg a gyerekek (*Lugossy és Petneki*, 1964a; OPI, 1964b, szerk.), A munkafüzet 15. oldalán a 28. feladat szintén ezzel a dallal foglalkozik, ekkor az utolsó ütem lekottázását kéri a tanulóktól (a szí hang gyakorlása a cél).

A hatodik osztályos zenehallgatási szemelvények közül elsőként *Tinódi* Egri históriának summája című dala kapcsán ad munkafüzeti feladatot a tankönyv a tanulóknak: a dal kezdősorának dallama alá kell írniuk C-dó szerint a hangok ábécés nevét (12. oldal, 20. feladat, *Lugossy és Petneki*, 1965a).

Az A jó lovas katonának kezdetű magyar népdal a Hány János című daljátékban (*Kodály*) felcsendülő Toborzónak az „alapanyaga”. A 21. munkafüzeti feladat a 12. oldalon (uo.) a népdal második versszakának ritmusát íratja le a gyerekekkel (az alkalmazkodó ritmusra hívva fel ezáltal a figyelmüket).

Mozart Német táncából az *Utazás szánon* című középhérsz dallamát C-dóban kell lekottázniuk a diákoknak a munkafüzet 13. oldalának 23. feladata (uo.) értelmében.

Érdemes felfigyelni arra, hogy a gyerekek először megismerik ezeket a dalokat, dallamokat és csak néhány órával később kapnak a tanultakhoz kapcsolódó munkafüzeti feladatot. (Ezt mutatják például a tankönyvi oldalszámok is: *Tinódi* énekét a hatodikos tankönyv (*Lugossy és Petneki*, 1964d) a 30. oldalon közli, míg a dalhoz kapcsolódó Mf. 20. jelzés csak a tankönyv 40. oldalán szerepel. *Mozart* Német táncánál is hasonló esettel találkozni: a középhérsz kottarészlete a tankönyv (uo.) 44. oldalán olvasható, míg a Mf. 23. sorszám, amely ehhez a részlethez ad feladatot, a tankönyv 53. oldalán szerepel. Egy esetben, az A jó lovas katonának kezdetű magyar népdal esetében van csak egyezés: a népdal a tankönyv (uo.) 41. oldalán kapott helyet és ezen az oldalon szerepel a munkafüzeti feladatára történő utalás is (Mf. 23.)).

A 40 sorszámmal ellátott feladat után olyan feladatok következnek, amelyek a nevelői kézikönyv (*Lugossy és Petneki*, 1965b) szerint már nem tartoznak a tankönyv egyes egységeihez, ezeknek a megoldása inkább a tanév végi összefoglaló és rendszerező munkára ad lehetőséget.

Ezek között a feladatok között kaptak helyet a kifejezetten a zenehallgatással összefüggő feladatok is. A 21. oldalon ugyan még egy dallamdiktálás érinti *Beethoven* Kis tánc című zongoraművét, de a 22. oldaltól már valóban a zenehallgatásról szólnak a munkafüzet feladatai.

A 22. oldalon a „Melyik műben hallottuk?” kérdésre kell válaszolni. Meg kell nevezni a zeneszerzőt és a művét, amelyben hegedűt, brácsát, gordonkát, nagybögőt, illetve vonószeneakart hallottak. A feladat megoldásához először magukat a hangszereket kell a diákoknak ceruzarajzról felismerniük.

A 23. oldal az előző kérdést („Melyik műben hallottuk?”) teszi fel újra, de mások a hangszerek és az együttesek: furulya, klarinét, trombita, fúvószeneakar, továbbá népi zenekar. Itt is először fel kell ismerni rajzról az adott hangszert, együttest, majd le kell írni a zeneszerző nevét és a mű címét. A nevelői kézikönyv (*Lugossy és Petneki*, 1965b) a 22. és 23. oldal összefoglaló zenehallgatási feladatait, mint a tevékenységhez újabb szempontokat adó feladatokat értelmezi, amelyek emellett összhangban állnak a zenehallgatási lemez összefoglaló kérdéseivel, továbbá a tanulók zeneirodalmi és hangszerismereti tudását rendszerezik.

A 24–25. oldalon, „Zenehallgatás” cím alatt négy, meghallgatással elsajátítandó zeneműről kitöltendő „adatlap” kapott helyet. A négy zenehallgatási szemelvényről a következőket kell feljegyezniük a tanulóknak: a szerző, a mű címe, előadója, az előadás módja, a zenemű

mondanivalója, témája (kottával). Ismét egy lehetőség a munkafüzet és a zenehallgatási lemez (OPI, 1964c, szerk.) összekapcsolt használatára, amikor a tanterv (*Miklósvári, 1962, szerk.*) követelményének eleget téve az osztály zenehallgatási anyagából négy szemelvényt kiválasztva oldja meg a tanár irányításával az osztály ezt a feladatot.

A 25. oldalon „Zenei olvasmánynapló”-t lehet kitölteni az egyik zenei tárgyú olvasmányról a következő adatok rögzítésével: író, cím, téma, szereplők, rövid tartalom és saját illusztráció készítése.

A 26. oldalon szereplő táblázatban a tanév során megismert előadási jeleket és kifejezéseket lehet összeírni, míg a 30–„32”. oldal táblázatában az egyes tanórákon tanultakat (dalok, zenehallgatás, munkafüzet) lehet feljegyezniük a tanulóknak.

6.4. A zenehallgatási lemezek bemutatása

A Zenehallgatás az általános iskola 6. osztályában című hanglemez a művelődésügyi miniszter rendeletére az Országos Pedagógiai Intézet szerkesztésében (OPI, 1964c, szerk.) készült el, anyagát *Lugossy Magda* és *Petneki Jenő* állította össze. A 14. táblázat (14. táblázat: A hatodik osztály zenehallgatási lemezei. Források: OPI (1964c, szerk.): *Zenehallgatás az általános iskola 6. osztálya számára.* Összeállította *Lugossy Magda* és *Petneki Jenő*. Magyar Hanglemezgyártó Vállalat, Budapest; *Lugossy Magda* és *Petneki Jenő* (1964d): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák hatodik osztálya számára.* Tankönyvkiadó, Budapest.) mutatja be a hatodik osztály számára összeállított zenehallgatási lemezeket, a lemezek segítségével felhangzó zenehallgatási szemelvényeket.

A táblázat legtöbb oszlopa (a lemezoldal sorszáma, a blokk sorszáma, a szerző(k) neve(i), a műcím(ek), az előadó(k) neve(i), valamint az időtartam) a hanglemezhez (OPI, 1964c, szerk.) készült kísérőfüzet alapján lett kitöltve, a kapcsolat a tankönyv dalanyával című oszlop kitöltése az osztály tankönyvének (*Lugossy és Petneki, 1964d*) felhasználásával történt, míg a megjegyzések rovatba a felhangzó művekről szóló alapvető információk, illetve a hanglemez kísérőfüzetének olyan fontos információi kerültek, amelyek máshova nem illettek be.

A hatodik osztály számára két hanglemez készült, melyeken úgynevezett blokkokba rendezetten szerepelnek a zenehallgatási szemelvények. A blokkok számozása a négy lemezoldalon folyamatos, az első lemezoldalon négy (I./1–4.), a másodikon három (II./5–7.), a harmadikon hét (III./8–14.), míg a negyediken öt (IV./15–19.) blokk található. A legkevesebb, három blokk a II., míg a legtöbb, hét blokk a III. lemezoldalon kapott helyet. Átlagosan 4,75 blokk tesz ki egy lemezoldalt.

A hanglemezek tartalmát a vizsgálat során két részre érdemes osztani: az első részben (I./1.–IV./15.) az osztály számára összeválogatott és zenei szempontból valamilyen újdonságot jelentő zenehallgatási szemelvények szerepelnek, a második részben (IV./16–19.) viszont az addigiak ismétlésére, illetve gyakorlására kerül sor részben a korábban már megismert szemelvények, részben teljesen új zenei anyag segítségével.

Az első csoportban 14 zeneszerző és egy, szerzőjét tekintve ismeretlen népies műdal (Füldik a holdvilág) található.²⁷

A 14 zeneszerző a XVIII. század második felétől, a XIX. századon át a XX. századig bezárólag élt és alkotott. Legtöbb a XX. századi komponista (nyolc fő, 53%): *Bartók, Kodály, Farkas, Ádám, Gulyás, Alexandrov, Knyipper* és *Szabó*; négyen (27%) képviselik a romantikát (*Szuk, Schumann, Csajkovszkij* és *Schubert*), míg a bécsi klasszika korából már csak két szerző (13%), *Mozart* és *Beethoven* művei hallhatók a lemezeken. A népies műdal (Füldik a holdvilág) szerzője ismeretlen (7%) (*Dahlhaus és Eggebrecht*, 1983–1985, szerk.; *Szabolcsi és Tóth*, 1965, szerk.).

A zeneszerzők nemzetiség szerinti csoportosításában legtöbb a hazai szerző (nyolc, 53%): *Szuk, Bartók, Kodály, Farkas, Ádám, Gulyás, Szabó*, ismeretlen; három komponista (20%) Oroszországot, illetve Szovjet–Oroszországot/a Szovjetuniót képviseli (*Csajkovszkij, Alexandrov, Knyipper*); négy alkotó van jelen a német nyelvterületről, közülük ketten (13,5%) osztrákok (*Mozart, Schubert*), ketten (13,5%) németek (*Beethoven, Schumann*).

A második csoportban (IV/16–19. blokk) kilenc zeneszerző van jelen, közülük többen (*Bartók, Ádám, Schubert, Suk, Csajkovszkij, Gulyás*) már az első csoportban is szerepelnek. Újabb zeneszerző *Erkel* és *Ránki*, valamint részben *Mozart*, aki bár szerepel az első csoportban, de itt másik művével van jelen. Korszakok szerint egyenlő arányban (négy–négy szerző, 44,5%–44,5%) találhatók XX. századi és XIX. századi zeneszerzők a névsorban, a bécsi klasszikát itt egyedül *Mozart* képviseli (egy szerző, 11%). Ebben a csoportban is magyar zeneszerzőből fordul elő a legtöbb (hat szerző, 67%), két osztrák (22%) és egy orosz (11%) komponista került még be ebbe a csoportba. A névvel felsorolható zeneszerzők mellett hét magyar népdal, egy népies dal és egy orosz népdal hangzik fel a negyedik hanglezoldalról.

²⁷ *Bartók* Gyermekeknek (© 1946) című sorozatában található két népdalfeldolgozása átiratban szerepel a hatodik osztályos lemezeken: a Hej, tulipán kezdetű népdalt *Szigeti József* dolgozta át hegedűre és zongorára (*Tallián*, 2016; *Dahlhaus és Eggebrecht*, 1985, szerk.), míg a Fehér liliomszál kezdetű népdalt *Horváth Mihály* (OPI, 1964c, szerk., a lemezismertető információja) írta át vonószekarra. Mindkét esetben egyedül *Bartók* vettem számba szerzőként, mivel a hanglemezeken szereplő szemelvények meghallgatása alapján úgy vélem, hogy ezek a feldolgozások/átiratok nem tekinthetők önálló szerzői műveknek. Önálló műnek tekinthető ugyanakkor *Farkas Ferenc* Tinódi históriája Eger vár viadaláról című kantátája, amelyet *Tinódinak* a címben idézett énekére szerzett (*Gombos*, 2004), ezért a mű *Farkas*, és nem *Tinódi* neve alatt került a zeneszerzők és a művek között besorolásra.

A második csoport tehát 21 szemelvényt foglal magába, az összesítés élén a magyar népdalok állnak (hét népdal, 34%), *Bartók* műveiből négy (19%) hallható ebben a részben, míg *Ádám*, *Schubert*, *Szuk*, *Csajkovszkij*, *Gulyás*, *Mozart*, *Erkel* és *Ránki* egy-egy művel van jelen, továbbá egy népies dal és egy orosz népdal színesíti az összeállítást (tízszer 4,7%).

Az első csoport (I./1.–IV./15. blokk) műveire rátérve megállapítható, hogy a 31 mű/műrészlet közül legtöbb a szóló hangszerre (jelen esetben zongorára) és a kamaraegyüttesre írt/vagy átírt kompozíció (hét–hét szemelvény, 22,5%–22,5%). Zenekari műből kevesebb akad (öt mű, 16%), azonos számban (három–három; 10%, háromszor) lehet találkozni vokális-zenekari művel, kórusművel és mozgalmi dallal, míg műdalból kettő (6%), daljátékból (részlet erejéig) egy (3%) szerepel a lemezeken. Az első csoportba tartozó zenehallgatási szemelvények egyharmada önálló mű, kétharmada részlet egy nagyobb szabású alkotásból. Egy-egy népdalfeldolgozás erejéig ebben az osztályban is sokszor előkerül *Bartók* *Gyermekeknek* című, pedagógiai célzattal készült sorozata.

A művek előfordulásának gyakoriságát vizsgálva meg kell jegyezni, hogy *Bartók* három, eredetileg szóló zongorára írott műve (Kis kece lányom, Tánc kánon-formában, Fa fölött, fa alatt) megszólal más hangszereken is, *Kodály* eredetileg szopránra és tenorra (zongorakísérettel) komponált duettje (Hej, tulipán) hangszereken is előadásra kerül, *Mozart* eredetileg zenekarra írott Német tánca, melynek középrésze Utazás szánon címmel ismert, felhangzik zongoraátíratban is. Ezeket az átíratokat is beszámítva a 31 szemelvény a következőképpen oszlik meg a szerzők között: az élén *Bartók* (kilenc mű, 29%) és *Kodály* (hat mű, 19,5%) áll, két-két művel követi őket *Mozart*, *Beethoven* és *Schubert* (6,5%, háromszor), a többi szerző csak egy művel szerepel a hangzó összeállításban (*Farkas*, *Ádám*, *Gulyás*, *Alexandrov*, *Knyipper*, *Szabó*, *Szuk*, *Schumann*, *Csajkovszkij* és egy ismeretlen szerző, tízszer 3,2%).

A második, ismétlésre és gyakorlásra szánt részben több mű is ismerősként jelenik meg újra. A IV./16. blokkban („Melyik művet játssza?”) azokon a műveken keresztül kell felismerni a hangszert, amelyik műben azt az első csoportban megismerték, így ebben a blokkban ismert műnek számít *Bartók* Regös-dala és Kis kece lányom című feldolgozása, *Ádám* Arany János toborzójának részlete, *Bartók–Szigeti* Hej, tulipán című műve, *Bartók* Fa alatt, fa fölött című népdalfeldolgozása és *Schubert* Pisztrángötöséből a variációs tétel témája.

A IV./18. blokk szintén a már tanultak ismétlésére helyezi a hangsúlyt („Melyik művet játssza?”). Az egyes zenekari formációkban (fúvós zenekar, vonós zenekar, népi zenekar)

megismert műveket kell megnevezniük a tanulóknak, vagyis itt is a műismeret és a hangszínhallás feladata van összekapcsolva.

A IV./16. és IV./18. blokk tehát a műismeret és a hangszínhallás (egyes hangszerek, illetve hangszer-együttesek) ismétlését szolgálja a második csoportban összesen előforduló 21 szemelvény közül kilenc szemelvénnel, ami azt mutatja, hogy az ismétlés ennek a második csoportnak a 43%-át teszi ki. A következőkben tárgyalandó, gyakorlásra szánt 12 szemelvény (IV./17. és IV./19. blokk) a hanglemezek második csoportjának 57 %-át jelenti.

A IV./17. blokk kérdése: „Melyik hangszert halljuk?”, azaz itt is a hangszínhallás áll a középpontban, az egyes hangszerek hangján keresztül, de, amíg a IV./16. blokkban a korábban már ismert, meghallgatott művekben kellett megnevezni a hangszert, addig itt a legtöbb esetben az osztály énekes szemelvényei között szereplő dalokon hallják az egyes hangszereket a gyerekek. A dalt tehát ismerik, mert megtanulták énekelni, a hangszer hangját ismerik, mert megtanulták megismerni, mégis, új helyzetben, új zenei anyagon keresztül kell a megszerzett tudást bizonyítani. Ebben a blokkban szerepel egy érdekes eset: a blokk legutolsó szemelvénye a Kossuth Lajos táborában kezdetű magyar népdal, a lemezkísérő füzet tanulsága szerint *Bárdos Lajos* feldolgozásában, zongorán. Meglepő módon, ez a híres magyar népdal sem szerepel egyik osztály énekes szemelvényei között sem (*Hegyi és Kovács*, 1964; *Dobray és Kovács*, 1963 és 1964; *Lugossy és Petneki*, 1964a és 1964d; *Péter és Petneki*, 1965a és 1966a), az alsó tagozatos hanglemezeiről (OPI, 1964a, szerk.) ismerhetik a gyerekek a dalt *Bárdos* férfikari feldolgozásában. Valójában ebben az esetben nem okoz olyan nagy gondot ez az helyzet, mivel itt akár teljesen idegen zenei anyagon is képeseknek kell lenniük a gyerekeknek az adott hangszer hangját felismerni.

A IV./19. blokk ismét a már tanultak új környezetben való alkalmazásáról szól, amikor teljesen ismeretlen művekben (*Mozart*: Menüett a Kis éji zenéből, *Erkel*: Hunyadi-induló, *Ránki*: Széki rapszódia részlete) kell a gyerekeknek felismerniük a vonós zenekart, a fúvós zenekart és a népi zenekart hangzását. Ez a pusztán ismétlésnél már egy magasabb szintű feladat.

A második csoport négy blokkjában tehát a hangszereké és a hangszer-együtteseké a főszerep. A tanterv (*Miklósvári*, 1962, szerk.) csak a hangszer-együttesekről ír, amikor felsorolja a népi zenekart, a fúvós zenekart és a vonós zenekart, mint a hangszínhallás fejlesztésének következő állomását. A tantervben a hangszerekről külön egyáltalán nem esik szó, ennek ellenére a hatodik osztályban a tanulók megismerkednek a furulya²⁸, a klarinét, a

²⁸ Érdekes eset a furulya esete: a zenei nevelés tervezete (Vitaanyag, 1961) az ötödik osztály vonatkozásában a leggyakoribb hangszerek hangjának a felismeréséről ír a Követelmények között. A tantervi tervezet vitája során

mélyhegedű, a gordonka, a cimbalom és gordon hangjával. Hat új hangszer egy osztályban: nem kevés. A korábban, az ötödik osztályban megismert hangszerek közül újra előkerült a zongora, a hegedű és a fuvola. A hangszeres zene ilyen mértékű dominanciája láttán feltűnhet, hogy a vokális zene a zenehallgatási lemez második részében egyáltalán nem kerül elő, pedig az első csoportban több, különböző kórusformációra készült énekkari alkotás is szerepel. Ennek a helyzetnek két oka is lehet: egyrészt a gyerekek az ötödik osztályban alaposan begyakorolhatták az egyes énekhangok, szólamok és kórusformációk hangzását, másrészt az első csoportba tartozó énekkari műveknél a tanár alkalmat teremthet a tanultak ismételtesére.

Az elhangzó művek után érdemes arra is odafigyelni, hogy kik adják elő a hanglemezeken az előzőekben említett szerzők műveit.

Az első csoportba tartozó zenehallgatási szemelvényeket, egy kivételtől eltekintve, magyar előadóművészek szólaltatják meg.

Bartók szóló zongoraműveit itt is a társ, *Pásztory Ditta* tolmácsolásában hallhatják a tanulók. A többi szóló zongoradarabot és átíratot *Hernádi Lajos* szólaltatja meg.

A kamarazene területéről az énekesek világát *László Margit*, *Sándor Judit* és *Réti József* képviseli. Mindhárom énekest *Szűcs Loránd* kíséri zongorán. A kamarazenélésben a hangszeresek közül *Béres József* (furulya), *Szász József* és *Komlós Péter* (hegedű), *Székács János* (mélyhegedű), *Dénes Vera* és *Szász Árpád* (gordonka), *Döme Lajos* (nagybőgő) vesz részt, zongorán kísér *Miklós György*, *Schubert* Pisztrángötösének előadásában a zongora szólamát *Szabó Zsuzsa* játssza.

A nagy együtteseket foglalkoztató művekben az ország legnagyobb intézményei képviseltetik magukat különböző összeállítású formációkban. A Magyar Állami Hangversenyzenekart *Erdélyi Miklós* és *Ferencsik János* vezényli. Az MRT együttese is hallható a hanglemezeken: a Vonószzenekart *Lehel György*, az Ének- és Zenekart, valamint az Énekkart *Vásárhelyi Zoltán* dirigálja. Az Állami Operaház Ének- és Zenekara előadásában közreműködik *Palló Imre* (ének), vezényel *Ferencsik János*. A Magyar Állami Népiegyüttes Zenekara kétszer is hallható a felvételeken *Albert István* irányításával, egy alkalommal *Reményi Sándor* (ének) működik közre. A Magyar Néphadsereg Művészegyüttesét *Kis István*, Művészegyüttesének Énekkarát *Vásárhelyi Zoltán* dirigálja. A Budapesti Koncert

Péter József (1961b), a tantervi bizottság tagja ismertette a zenei nevelés tervezetét az énekpedagógusokkal az Énektanítás című szakfolyóirat hasábjain. Az énekpedagógusoktól visszaérkező válaszok tükrében *Péter* ígéretet tett arra, hogy a megismerendő hangszereket (és hangszer-együtteseket) pontosítani fogják. A zenei nevelés tervezetének vitájának zárásaként *Péter* az Énektanításban vissza tért vissza erre a kérdésre (*Péter*, 1961c). A tanterv (*Miklósvári*, 1962, szerk.) az ötödik osztályban, immár pontosítva, a fafűvös hangszerek közül a furulya hangjának a megismerését írta elő. Meglepő módon az ötödik osztályos tankönyv (*Lugossy és Petneki*, 1964a) és az ötödik osztályos hanglemez (OPI, 1964b, szerk.) a fuvolát mutatta be a gyerekeknek, a furulya a hatodik osztály tananyagába került át.

Fúvószenekar *Borst Rudolf*al az élen a hatodik osztályosok lemezén is hallható. Egy külföldi együttes, az *Alexandrov* által vezetett Alexandrov-együttes adja elő oroszul *Knyipper* Poljuskáját, ezáltal ez az előadás az osztály két hanglemezen fellelhető egyetlen előadás, amely külföldi komponista idegen nyelvű művét az eredeti nyelven szólaltatja meg. *Farkas* művében *Melis György* (ének) működik közre, *Hidas Frigyes* vezényel, de hogy melyik zenekart, arról nem ad közelebbi felvilágosítást a lemez kísérfüzete. *Kodály* Katalinka című gyermekkara esetében sem nevez meg előadókat a kísérfüzet.

A második csoportba tartozó négy blokk közül három esetében (IV./16–18.) nincsenek megadva az előadók. Feltételezhető, hogy az ismétlés és gyakorlás céljára ugyanazoknak az előadóknak a felvételeit használták fel a hangzó anyag összeállítói, akik az első csoportban is megszólaltatták a műveket. Kérdéses lehet a IV/17. blokk, ahol új zenei anyag (elsősorban az osztály dalai) jelennek meg a különböző hangszereken. A legutolsó, IV./19. blokkban újra megnevezték az előadókat (a Magyar Kamarazenekar *Tátrai Vilmossal*, a *Borst Rudolf* vezette Budapesti Koncert Fúvószenekar, illetve a Magyar Állami Népiegyüttes Zenekara *Albert István* vezényletével).

Az első és második csoportba tartozó szemelvények esetében, a lemez kísérfüzetében az egyes blokkoknál megadott idők alapul vételével, egységesen lett kiszámolva az időtartam. Az első lemezoldal játékidéje 14'18", a másodiké 20'52", a harmadiké 24'80", a negyediké pedig 21'87", tehát összesen 81'37" hosszúságú a négy lemezoldalon a „tiszta zene”. A legrövidebb az első (14'18"), a leghosszabb a harmadik (24'80") lemezoldal, így átlagosan egy lemezoldal 20'35" időtartamú.

A blokkok közül a legrövidebb (0'96") az I./2. blokk, amelyben *Bartók–Szigeti* Hej, tulipán, illetve *Kodály* Hej, tulipán című műve hangzik el két különböző összeállításban. A leghosszabb blokk a második lemezoldalon található (II./6.): *Kodály* Mátrai képek című kóruskompozíciójának előadása 11'30" másodpercig tart. Egy blokk időtartama átlagosan 4'28".

Az egyes művek szintjére érve a legrövidebb mű és előadás *Bartók* Tánc kánon-formában című kompozíciójának hegedűn és brácsán történő megszólaltatása (I./1./d, 0'25"), míg a leghosszabb mű *Kodály* Mátrai képek című vegyeskara (II./6., 11'30"). Egy mű átlagos időtartama 1'56".

A fejezet következő részében a tankönyv (*Lugossy és Petneki*, 1964d) énekes és zenehallgatási szemelvényeinek kapcsolatáról esik szó. Az első csoportban, az eredeti műveket és az átiratokat is beszámítva összesen 31 zenehallgatási szemelvény hallható, melyek közül harmincnak (97%) van, egynek (3%) – *Gulyás Széki* muzsikájának – nincs

kapcsolata az osztály dalanyagával. A 30 zenehallgatási szemelvény 23 énekes szemelvényre épül, jellemzően egy énekes szemelvényhez egy zenehallgatási szemelvény (17 eset, 74%) kapcsolódik, ritkábban egy énekes szemelvényhez kettő zenehallgatási szemelvény (5 eset, 22%) kötődik, míg egészen kivételesnek számít, amikor egy énekes szemelvényre három zenehallgatási szemelvény is (egy eset, 4%) épül.

A hatodik osztály esetében is elmondható, hogy az énekes szemelvény általában elsőbbséget élvez a tanulás során a zenehallgatási szemelvénnel szemben, vagyis előbb kerül sor az adott szemelvény éneklésére, mint meghallgatására.

Az énekes szemelvények többsége (17 szemelvény, 74%) énekes alapú (bicinium, népdal, mozgalmi ének, műdal, regös dal, történeti ének, dal, kórusmű, népies dal, himnusz) és csak kisebb arányban (6 szemelvény, 26%) fordulnak elő hangszeres művek (zongoradarab, induló, német tánc).

Az „énekes alapú” énekes szemelvények jellemzően egy-, illetve kétszólamban vannak lejegyezve, megszólaltatásuk a szokásos módon történik. Három eset különlegesebbnek számít: a tankönyv 10. oldalán (*Lugossy és Petneki*, 1964d) olvasógyakorlatként szerepel két regös dallam, amelyek majd *Bartók* feldolgozásában (Regös dal) válnak zenehallgatási szemelvénné. Olvasógyakorlatként való lejegyzésük hangjegyes kottával történt. *Kodály* Katalinka című gyermekkarából (uo., 35. o.) kétszer négy ütem került lejegyzésre betűkottával, ez a két rövid részlet a kórusműben hallható kánonok indításait igyekszik szólam párokban bemutatni. A *Csajkovszkij* Vonósszerenádjának IV. tételében hallható orosz népdal szöveg nélkül, csak a dallamával (hangjegyes lejegyzés) került be a tankönyvbe (uo., 87. o.).

Nehezebb a helyzet, amikor hangszeres művek kerülnek énekes szemelvényként a tankönyvbe, de ilyen esetekben is van mód arra, hogy egy-egy részlet, téma, szólam kiemelésével énekelhessék is a gyerekek a zenehallgatás során előkerülő művet. *Bartók* Tánc kánon-formában című zongoradarabjának a teljes kottáját közli a tankönyv, de csak a felső szólamot tudják olvasni a tanulók, mert a basszuskulcs ismerete ekkor még nem követelmény. Szintén *Bartók* zongoradarabja a Fa fölött, fa alatt című népdalfeldolgozás, amelynél a dallam és a kíséret ritmuskottával van lejegyezve. *Beethoven* Kis tánc című, zongorára írt művéből a víg és a szomorú egy-egy részlete lelhető fel a tankönyvben, betűkottával leírva. *Schumann* zongoradarabjából, A vidám földművesből először a dallam, majd a ritmus olvasható (az előbbi betűkottával, az utóbbi ritmuskottával lejegyezve). *Szuk* (*Dahlhaus és Eggebrecht*, 1985, szerk.) Isaszegi indulójának dallama, mely a XIX. században keletkezett, hangjegyes kottával került be a tankönyvbe. A dallam kottája után következik *Raics István* verse („Dózsa

népe”), amivel a tankönyv (*Lugossy és Petneki, 1964d*) tájékoztatása szerint 1945 után volt szokás énekelni a dallamot. *Mozart* Német táncából csak a Szánkózás címmel ismert középrész (Trio) szerepel a tankönyvben: a dallam hangjegyes kottával történő lejegyzéséhez csatlakozik még a csengettyű szólama.

Az énekes szemelvények (mind az „énekes”, mind a „hangszeres” alapúak) jellemző módon a dallamukkal kapcsolódnak a zenehallgatási szemelvényekhez, vagyis a zeneszerzők az egyes dallamokat dolgozták fel különböző módon: zongoraművek, kamarazenei alkotások, kórusművek, zenekari művek, vokális-zenekari művek „születtek” így a tankönyv énekes szemelvényeiből.

Fontos kiemelni, hogy a zenehallgatási szemelvények között több átirattal is lehet találkozni. Ezekkel az átiratokkal valószínűleg az lehetett a hangzó anyag összeállítóinak a célja, hogy az eredeti változat mellett minél több hangszer hangját be tudják így mutatni a tanulóknak.

A második, ismétlésre és gyakorlásra szánt csoportban (IV./16–19. blokk) a 16. és 18. blokk a műismeret és a hangszínhallás összekapcsolásáról szól, vagyis a korábban (az első csoportban) már megismert zenehallgatási szemelvényekben kell a tanulóknak felismerniük az osztályban megismert hangszer, illetve hangszer-együttes hangját, ezért ebben a két csoportban nem releváns az énekes és zenehallgatási szemelvények kapcsolatának újbóli vizsgálata.

A IV./19. blokk a hangszínhallás fejlesztéséről szól: idegen zenei anyagokon kell felismerni a különböző zenekari formációk hangzását. Ezeknek az idegen zenei anyagoknak semmilyen kapcsolatuk nincs a hatodik osztály dalanyagával.

A IV./17. blokkban újból érdemes az énekes és zenehallgatási szemelvények kapcsolatát szemügyre venni. A blokkban nyolc dal (jellemzően magyar népdal) kapott helyet, amelyek, egy kivételtől – Kossuth Lajos táborában – eltekintve szerepelnek az osztály dalanyagában. Ebben a blokkban is a hangszínhallás fejlesztése a cél: az osztályban tanult dalokat az osztályban megismert hangszerek hangján (tehát szöveg nélküli előadásban, vagyis nehezített a feladat!) kell a diákoknak felismerniük.

A hatodik osztályosok hanglemezein a kísérőfüzet információja szerint Sulyok Mária mondja el az összekötő szövegeket, amelyek többféle formában jelennek meg, de mindig a hangzó zene befogadását segítik, ezért röviden érdemes ezekkel az összekötő szövegekkel is foglalkozni.

Az összekötő szövegek a zenehallgatási szemelvények első csoportjában négyféleképpen osztályozhatók:

- (a) Legtöbbször (18 eset, 58%) a meghallgatandó mű szerzőjét és címét mondja be a narrátor, például: „Kodály Zoltán: Toborzó a Háy János című dalműből!” (II./7.).
- (b) Fontos szerepe van a narrátornak az egyes, újonnan megismerendő hangszerek és hangszínük bemutatásában (hat eset, 19%). A hatodik osztályban a furulya (I./1./b), a mélyhegedű (I./1./d), a gordonka (I./2./c), a klarinét (I./3./b), a gordon (II./5.), a cimbalom (II./5./b) hangjával kell megismerkedniük a diákoknak. (A népi zenekar megismertetése a II. lemezoldal 5. blokkjában a gordon bemutatásával egyidejűleg történik.) A hangszerek hangját az adott blokkokban külön-külön ismerik meg a tanulók. Fontos kiemelni, hogy nem csak megismerik az egyes hangszerek hangját, hanem viszonyítják is az újonnan megismert hangszer hangját egy korábban már megismert, „rokon”, vagyis ugyanahhoz a hangszercsaládhoz tartozó hangszer hangjával (például: a furulya hangját a fuvoláéval, a mélyhegedűt a hegedűével, a gordonkáét a hegedűvel és a mélyhegedűvel, a klarinétét a fuvoláéval).
- (c) „zeneműismertetés”/”zeneműelemzés” (négy eset, 13%): *Bartók* Regös-dalában először egyszólamban megszólal a dallam, majd az osztinató, végül a dobütések; *Kodály* Katalinkájában külön figyelmet fordítanak az egyes szólampárok kánonjának, illetve a repülés zenei kifejezésének részletekben történő bemutatására; *Kodály* Fölszállott a páva című férfikarából először a kórusmű alapjául szolgáló népdal hangzik el, majd a kanonikus rész kerül kiemelésre, aztán a láng fellobbanása a harci riadóval együtt, végül a mű végén a tenor szólam dallama, mint a szabadság jelképe kerül kiemelésre; *Schubert* Pisztrángötösének IV., variációs tételéből azt mutatja be a hanglemmez, ahogyan a téma megszólal az egyes hangszereken. Közös tehát mindegyik „zeneműismertetésben”/”zeneműelemzésben”, hogy először valamilyen zeneileg fontos momentumra irányítják a tanulók figyelmét, azt a részt a műből külön kiemelve meg is mutatják, majd az egyes elemeket „összetéve” az elejétől a végéig játsszák el a teljes művet/tételt a gyerekeknek. A zenehallgatási lemez e négy mű esetében ezekkel az elemzésekkel mindenképpen pluszt tud a tankönyvhöz képest nyújtani, még akkor is, ha, mint például *Kodály* gyermekkora esetében ugyanazokat az elemeket (kánon, repülés zenei festése) emeli ki, mint a tankönyv, mégis, így, ezekkel a hangzó bemutatásokkal többlet segítséget kapnak a tanulók a hangzó élmények befogadásához.
- (d) „kiegészítő információk”: három esetben (13%) olyan információk hangzanak el, amelyek nagyon rövidek, az elemzés mélységét nem érik el, de a tanulók figyelmét hasznos felhívni ezekre az „apróságokra” is. *Bartók* eredetileg szóló zongorára

komponált Fa fölött, fa alatt című zongoraműve elhangzik mélyhegedűn, zongorakísérettel is (I./1./f), a narrátor erre a tényre hívja fel a figyelmet. *Bartók* egy másik, szintén eredetileg zongorára írt népdalfeldolgozása, a Fehér liliumszál esetében arra utal a narrátor, hogy az ötödik osztályban énekhangokon ismerték meg a gyerekek a dallamot, ami most hangszerek együttesén szólal meg (III./11.). *Mozart* Német táncá először a szóló zongorára készült átiratban hangzik el, ezután arra hívja fel a narrátor a diákok figyelmét, hogy most ugyanaz a *Mozart*-mű következik, csak zenekari feldolgozásban (III./12.)

A zenehallgatási lemez második csoportjába tartozó szemelvényeknél, amelyek tehát az ismétlést és a gyakorlást szolgálják, minden esetben a kérdést teszi fel a felismerendő zene/hangszer előtt a narrátor, például: „Melyik művet játssza a zongora?” stb. (IV./16.).

6.5. Összefoglalás

A hatodik osztályos zenehallgatási anyag összefoglalása – az előzőekhez hasonlóan – a bevezetésben megfogalmazott előfeltevések mentén történik.

A tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961), valamint a Tanterv és Utasítás (Miklósvári, szerk. 1962) az A, ponton illetve az Énekes szemelvények zenei bemutatás pontján belül a műfajokat és az előadói apparátust határozza meg a hatodik osztályban. A műfajokat tekintve közös pont a két dokumentumban a népdalfeldolgozások kategóriája; emellett a tantervi tervezet verbunkosokat, toborzókat, műdalokat, kis táncokat és programzenei műveket említ, míg a tantervben tömegdalok, magyar táncok és kis jellemdarabok szerepelnek. A tantervben ily módon kevesebb műfaj került meghatározásra, mint a tantervi tervezetben. Az előadói apparátust csak egy-két esetben jelölik meg a tantervi dokumentumok: a népdalfeldolgozások előadására mindkét helyen kórus, illetve szólóhangszer ajánlott, ezen túl a tanterv a tömegdalok előadására ugyanezt az előadói apparátust javasolja, valamint arról ír, hogy a kis jellemdarabok előadása különböző hangszereken és zenekaron történjen meg.

A tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961) B/1., pontjában, valamint a Tanterv és Utasítás (Miklósvári, szerk. 1962) Ismeretek és készségfejlesztés pontjában három egyező gondolattal találkozni:

- (a) a tantervi dokumentumok a zenehallgatási szemelvények kifejező jellegének meghatározását írják elő
- (b) egyezik a két dokumentumban a megismerendő előadói apparátus: vonós zenekar, fúvós zenekar, népi zenekar

(c) az idegen/nemzetközi szakkifejezéseket a művekhez kapcsolódóan meg kell jegyezni

Érdemes felfigyelni arra, hogy a tantervi tervezet már a hatodik osztályban ír a zeneszerzők életének és munkásságának rövid ismertetéséről – ez a tantervből, egyelőre, kimaradt.

A két tantervi dokumentum Követelményei szinte teljesen megegyeznek: a tervezet (Vitaanyag, 1961) legalább négy, míg a tanterv (*Miklósvári*, szerk. 1962) 4–5 bemutatott zenemű megjegyzéséről ír. Egyezik a két dokumentum abban is, hogy a tanulóknak határozott képet kell alkotniuk a zene előadásbeli, kifejezésbeli és felépítésbeli jellegéről. A tantervi tervezet következetes abban, hogy a B/1. pontban megfogalmazott kívánalmat tovább viszi és a követelmények között kéri számon a zeneszerzők életének és munkásságának ismeretét. (A tanterv, mivel korábban nem írt ilyen kérdésről, a követelmények között sem sorolja ezt fel.)

A hatodik osztályos tankönyv (*Lugossy és Petneki*, 1964d) a 25 zenehallgatási szemelvény közül 24-hez (96%) ad kottapéldát. A kottapéldák ebben az osztályban is a hangzó zene minél könnyebb befogadását segítik/készítik elő: az egyszólamú (műdal, történeti ének, népdal, népies műdal, himnusz) és többszólamú (bicinium, mozgalmi dal, kórusmű), énekes alapú zenehallgatási szemelvényeknél mindenképpen első helyre kívánczik az énekes anyag megismerése, majd feldolgozásának megismerése, ugyanakkor hangszeres művek (szólóművek, zenekari alkotások) zenehallgatási szemelvényként való megjelenése esetén is előfordulnak a tankönyvben olyan kottapéldák, amelyek legalább a felhangzó zenemű követését segítik.

A hatodik osztályos tankönyvben (*Lugossy és Petneki*, 1964d) összesen 86 mondat kapcsolódik a zenehallgatás tevékenységéhez: 37 mondat (43%) feladatot ad, 21 mondat (24,5%) magyarázatot fűz a hallottakhoz, 16 mondat (18, 5%) kérdést intéz a gyerekekhez, míg 12 mondat (14%) megfigyelési szempontot ad a zenehallgatáshoz. Feltűnően kevés a kérdések és a megfigyelési szempontok száma és aránya, pedig a gyerekek figyelmét éppen ezekkel lehetne minél alaposabban a felhangzó zeneművekre, az azokban előforduló jelenségekre irányítani. Ismétlésről szóló mondattal nem találkozni a tankönyv szöveges didaktikai apparátusában, viszont több kottapélda tartalmazza valamilyen formában az előző osztályokban megismert zenehallgatási szemelvények ismétlését. (Leginkább az ötödik osztályos zenehallgatási anyagig nyúl vissza *Lugossy és Petneki*.)

A hatodik osztályos tanulók ének-zene tankönyvében (*Lugossy és Petneki*, 1964d) a 25 zenehallgatási szemelvény közül mindössze négyhez (16%) kapcsolódik valamilyen képi illusztráció, míg 21 szemelvény (84%) képi kiegészítés nélkül áll. A csekély számú képi

illusztráció mind fénykép, mely egy-egy, az adott művet megszólaltató előadói apparátusról készült.

A hatodik osztály számára készült ének-zenei munkafüzetben (Lugossy és Petneki, 1965a) az osztály tankönyvéhez (Lugossy és Petneki, 1964d) hasonlóan szintén lehet találkozni néhány, az ötödik osztályban megismert zenehallgatási szemelvényhez kötődő feladattal, így ritmuskíséret alkotásával, kottába szedéssel, az ábécés hangok gyakorlásával, ritmusírással, dó-helyek gyakorlásával. A munkafüzet legvégén, sorszám nélkül álló feladatok kapcsolódnak kifejezetten az osztályban újonnan megismert zenehallgatási szemelvényekhez; ezek a feladatok egyben a tanév végi összefoglalást és rendszerezést is segítik. A 22. oldallal kezdődően négy, zenehallgatás útján megismert szemelvényről kell „adatlapot” kitölteniük a tanulóknak (műismeret, hangszínhallás).

A hatodik osztály számára, hasonlóan az ötödik osztályhoz (OPI, szerk. 1964b) két hanglemez (OPI, szerk. 1964c) tartalmazza a zenehallgatási anyagot. A lemezről felcsendülő szemelvényeket két csoportba lehet osztani: az első, új zenehallgatási műveket/műrészleteket tartalmazó csoportban (I./1.–IV./15.) 14 zeneszerző alkotásai hallhatók, közülük hét (50%) magyar alkotó (*Bartók, Kodály, Farkas, Ádám, Gulyás, Szabó, Szuk*), a másik hét (50%) komponista külföldi (*Alexandrov, Kynipper, Schumann, Csajkovszkij, Schubert, Mozart, Beethoven*). A második csoportba az ismétlésre és gyakorlásra szánt zenehallgatási szemelvények sorolhatók (IV./16.–19.), itt lehet az osztály anyagában megismert, illetve teljesen új zenékkal is találkozni. A második csoport kilenc zeneszerzője közül hat (67%) magyar (*Bartók, Ádám, Szuk, Gulyás* műveinek ismétlése mellett új szerzőként jelenik meg *Erkel* és *Ránki*), míg a második csoportba három (33%) külföldi alkotó tartozik (*Schubert* és *Csajkovszkij* műve ismétlése az első csoportból, *Mozart* új művel van jelen).

A hangfelvételeket számba véve az első csoportból kiemelkedik *Bartók* (tíz mű, 33%) és *Kodály* (hat mű, 20%) – ketten 53 százalékkal „uralják” az új zeneműveket bemutató csoportot. A második csoportban *Bartók* négy műve kerül megismétlésre, míg *Kodály*-mű itt már nem hangzik fel.

A zenetörténeti korszakokat vizsgálva megállapítható, hogy az ötödik osztályos hanglemezekhez (OPI, szerk. 1964b) hasonlóan nagyon szűk az időbeli sáv, sőt, mivel a hatodik osztályos hanglemezekről (OPI, szerk. 1964c) teljességgel hiányoznak *Bach* kompozíciói, így a hatodik osztályos zenehallgatás a barokk helyett a bécsi klasszikától induló és a XX. századig terjedő repertoárt mutat be a gyerekeknek. Legtöbb a XX. századi zene (56,5%), közepes arányban van jelen a romantika kora (31%), míg a bécsi klasszika zenéje (12,5%) alig hallható a hatodik osztályos hanglemezekben.

Az énekes és zenehallgatási szemelvények kapcsolata szorosnak mondható ebben az osztályban; az első csoport zenehallgatási szemelvényei közül egyedül *Gulyás Széki* muzsikájához (egy mű, 4%) nem ad kottapéldát a tankönyv, így itt csak a hallásukra tudnak hagyatkozni a gyerekek, míg a többi 25 szemelvényhez (96%) kapcsolódik olyan kottapélda, amelyet először énekelve tanulnak meg a gyerekek és az ismerős dallam által könnyebbé válik a zenehallgatás követésén is. Ezek a kottapéldák jellemzően hangjegyes kottával vannak lejegyezve, de előfordul néhány betűkottás példa is. Egy-két esetben ritmuskíséréssel, ritmuskottáról kell megszólaltatni a művekből idézett részleteket.

Az ötödik osztályban elkezdett munka, a hangszínhallás fejlesztése a hatodik osztályos tananyagban is folytatódik és ebben az osztályban is kiemelt fontosságú területnek számít. A tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961), valamint a Tanterv és Utasítás (*Miklósvári*, szerk. 1962) ezúttal nem hangszereket, hanem hangszeres együtteseket nevez meg az újonnan megismerendő előadó apparátusról szóló előírásai között: a vonós, fúvós és népi zenekar hangjával kell megismerkedniük a hatodik osztályos tanulóknak. A tantervi dokumentumok bár nem nevesítették ezt a hat hangszert, de a tantervi előírásokat a gyakorlatba átültető zenei szakemberek számára nyilvánvalónak kellett lennie, hogy ezt a három zenekarfajtát csak további, új hangszerek bemutatásával tudják megismertetni az osztállyal, így a hatodik osztályos zenehallgatás során kerül bemutatásra a furulya, a mélyhegedű, a gordonka, a klarinét, a gordon és a cimbalom hangszíne. A hanglemezek szerkesztői az első bemutatás során lehetőség szerint igyekeztek a már megismert hangszerek hangjához kötni az új hangszerek hangját, így például az I./1./d blokkban (OPI, szerk. 1964c) először zongorán, eredeti változatban hangzik el *Bartók* Fa fölött, fa alatt című kompozíciója, amit ezután mélyhegedű és zongora mutat be a diákoknak. Az ilyen kapcsolat megkönnyíti az új hangszerek hangjának megismerését, mivel az egyik hangszer (ebben az esetben a zongora) már ismerős (ez egyúttal az előző osztályok anyagának ismétlését is jelenti!), ezáltal könnyebb az új hangszer hangját (itt: a mélyhegedűét) ahhoz kötni, ahhoz viszonyítani. Annak köszönhetően, hogy a hatodik osztályban a tantervi cél megvalósítása érdekében hat hangszer és három zenekarfajta hangjával is megismerkednek a tanulók, az egész osztály zenehallgatási anyaga eltolódik a hangszeres zene irányába: a 31 új zenehallgatási szemelvény közül 18 hangszeres mű (58%), kilenc mű (29%) vokális-instrumentális, míg összesen négy (13%) tisztán vokális új művel ismerkednek meg a gyerekek. Ilyen sok hangszer és zenekari formáció esetében, mivel a hanglemezek száma és a játékidő nem nőtt, csak kevés példát lehetett bemutatni az egyes hangszerek és zenekari típusok hangjára, ami azt feltételezi, hogy

egy-egy új hangszínt az adott művek/műrészek többszöri meghallgatásával kell/lehet rögzíteni a tanulóknál.

A hanglemezek (OPI, szerk. 1964c) második csoportjába (IV./16.–19. blokk) az ismétlő és gyakorló zenehallgatási feladatok tartoznak. Két blokk a tanultak ismételtesére (IV./16., IV./18.), míg két blokk (IV./17., IV./19.) a tanultak elmélyítésére, gyakorlására szolgál. Az ismétlés és a gyakorlás közötti különbséget az jelenti, hogy az ismétléskor olyan műveken/műrészekben kell a gyerekeknek felismerniük a hangszerek és zenekarok hangszínét, amelyeket az osztály lemezeinek első csoportjában már hallottak, a gyakorlónak nevezett blokkokban viszont új zenei anyagon kell felismerniük ugyanezeknek a hangszereknek és hangszer-együtteseknek a hangját – ez már magasabb szint, komolyabb feladat elé állítja a tanulókat. Közös a négy blokkban, hogy mindegyik a hangszínhallásra koncentrál, csak az egyik pár (IV./16. IV./17.) a hangszerekre, míg a másik pár (IV./18, IV./19.) a zenekari formációkra hangzást állítja előtérbe.

A gyerekek életkori sajátosságainak figyelembe vétele megfigyelhető a hatodik osztályos hanglemezekben (OPI, szerk. 1964c) szereplő zenehallgatási szemelvények esetében is.

Az alábbi műveket a gyermekek is meg tudják szólaltatni:

- (a) *Bartók*: Kis kece lányom (zongorán, illetve hegedűn/furulyán zongorakísérettel)
- (b) *Bartók*: Tánc kánonformában (zongorán)
- (c) *Bartók*: Fa fölött, fa alatt (zongorán)
- (d) *Bartók*: Regös-dal
- (e) *Kodály*: Katalinka
- (f) *W. A. Mozart*: Szánkózás (zongorán)
- (g) *Beethoven*: Százszorszép
- (h) *Beethoven*: Víg–szomorú
- (i) *Schumann*: A vidám földműves

A zeneszerzők által gyermekeknek komponált művek a hatodik osztály zenehallgatási anyagából:

- (a) *Bartók*: Kis kece lányom
- (b) *Bartók*: Tánc kánonformában
- (c) *Bartók*: Fa fölött, fa alatt
- (d) *Bartók*: Regös-dal
- (e) *Bartók–Szigeti*: Hej, tulipán
- (f) *Kodály*: Katalinka

(g) *Bartók*: Fehér liliomszál (*Horváth Mihály* vonószzenekari átíratában)

(h) *Schumann*: A vidám földműves

A gyermeki világot ábrázoló művek az osztály zenehallgatási szemelvényei közül:

(a) *Bartók*: Kis kece lányom

(b) *Bartók*: Tánc kánonformában

(c) *Bartók*: Fa fölött, fa alatt

(d) *Bartók*: Regös-dal

(e) *Bartók–Szigeti*: Hej, tulipán

(f) *Kodály*: Katalinka

(g) *Bartók*: Fehér liliomszál (*Horváth Mihály* vonószzenekari átíratában)

(h) *W. A. Mozart*: Szánkózás

(i) *Schumann*: A vidám földműves

Hogyan változik a gyermekek koncentrációja, figyelmének terhelhetősége a zenehallgatás során a hatodik osztályban? A gyermekek figyelmének vizsgálata a zenehallgatási szemelvények időtartamával történik. Az osztály két hanglemezen (OPI, szerk. 1964c) a tiszta játékidő 81'37". A legrövidebb mű *Bartók* Tánc kánonformában című alkotása – 0'25" (I./1./d), a leghosszabb mű *Kodály* Mátrai képek című vegyeskara – 11'30" (II./6.), így egy mű átlagos időtartama 1'56". A legrövidebb blokk (0'96") az I. lemezoldal 2. blokkja, amelyben először *Bartók–Szigeti* Hej, tulipán című hegedű–zongora duója hangzik el, majd az ugyanezt a népdalt feldolgozó két *Kodály*-kompozíció (szoprán-tenor duettje zongorakísérettel, illetve az ebből hegedűre és gordonkára készült átírat szintén zongorakísérettel). A leghosszabb blokkban (II./6.) *Kodály* Mátrai képek című kóruskompozíciója (11'30") csendül fel. Egy blokk átlagos időtartama 4'28".

A hatodik osztályos zenehallgatás összefoglalásának zárásaként felsorolásra kerülnek az osztály anyagából azok a zenehallgatási szemelvények, amelyeket a kor ideológiai nevelésének megfelelően kellett meghallgatniuk a gyerekeknek:

(a) *Alexandrov*: A Szovjetunió himnusza

(b) *Knyipper*: Poluska

(c) *Szabó*: Munkásoké a jövő

(d) *Szuk*: Isaszegi induló

7. Zenehallgatás a hetedik osztályos ének-zene órákon az 1960-as években

7.1.1.A tantervi tervezet zenehallgatásra vonatkozó részei

A Zenei nevelés tervezete (Vitaanyag, 1961) értelmében a VII. és VIII. osztály újabb egységet, újabb szakaszt képez, amely „... a nagyobb művek meghallgatásának és megjegyzésének ideje. Összefoglalások: szerzők munkássága, népzene, magyar zene főbb szakaszai, esztétikai elvek megvilágítása.” (uo., 372. o.).

Ezekre és a további célokra a VII. osztályban heti 1, évi 30 tanóra jut a Zenei nevelés tervezetében (Vitaanyag, 1961).

A tervezet (Vitaanyag, 1961) A, pontjában a meghallgatás címszó alatt került felsorolásra *Kodály* Hány János című daljátéka, amit úgynevezett keresztmetszetszerű módon kell a gyerekeknek bemutatni, emellett áriák, nyitányok és rövid szimfonikus tételek szerepelnek a meghallgatandó szemelvények között. Ugyancsak ebben a pontban kaptak helyet a zenei tárgyú olvasmányok, valamint a zenéről szóló korabeli hazai irodalom.

A B/1. alpont a zenehallgatással kapcsolatban a szemelvények jellegének meghatározásáról, a forma és a tartalom egybevetéséről ír. Folytatni kell az előadói apparátus és a formai építkezés megfigyelését, emellett a népzene a nemzeti zenekultúrában betöltött szerepét is vizsgálni kell. Az alkotók, vagyis a zeneszerzők vonatkozásában egyrészt az alkotók és a nép kapcsolata az egyik megfigyelendő jelenség, másrészt a szemelvények kapcsán vázlatosan, de ismertetni kell a tanulókkal az alkotók életét és munkásságát is. Az ismertetendő alkotókat zárójelben fel is sorolja a tervezet: „/Kodály, Liszt, Chopin, Glinka, Csajkovszkij, Bach, Haydn, Schubert./” (Vitaanyag, 1961, 381. o.). Alkalmilag elsajátítandók továbbá az idegen szakkifejezések.

A Követelmények között a zenehallgatással kapcsolatban az alábbiak olvashatók: „... A bemutatott művekből legalább négy megjegyzése. Világos fogalmak a művek előadásbeli, építkezése, kifejezésbeli jellegéről s a szerzők munkásságáról. Ismerjék a daljátékot, az áriát, a nyitányt, mint műfajt. ... A zenéről való művelt beszélgetés elemi készsége.” (Vitaanyag, 1961, 380. o.)

A zenei nevelés tantervi tervezetét indokoló tanulmányból az énekes és a zenehallgatási szemelvények megoszlását illetően fontos kiemelni, hogy „... (az oktatás) végefelé a meghallgatás a rendelkezésre álló időnek fokozatosan mintegy a felét veheti igénybe.” (Péter, 1961a, 184.o.).

7.1.2. A tanterv zenehallgatásra vonatkozó részei

A tanterv (*Miklósvári*, szerk. 1962) az ének-zene tantárgy esetében a hetedik osztályban heti két, évi 66 órával számol.

Az Énekes szemelvényeken belül, a zenei bemutatások között *Kodály* Hány János című daljátéka szerepel legelőször, amiből részleteket kell a gyerekekkel megismertetni.²⁹ *Kodály* műve mellett *Szabó Ferenc* Lúdas Matyi szvitje lett még pontosan megnevezve, ezen a két alkotáson kívül áriák, rövid szimfonikus tételek szerepelnek a tanterv zenei bemutatásra szánt tananyagában.

Az Ismeretek és készségfejlesztés kategórián belül a zenei nevelés tantervi tervezetéhez (*Vitaanyag*, 1961) képest nincsenek nagyobb változások: a szemelvények kifejező jellegét, az előadói apparátust és a zenei szerkezetet kell megfigyelniük a tanulóknak. A népzene a nemzeti zenekultúrában betöltött szerepének megfigyelése itt is megjelenik, ahogyan megjelenik az alkotó és a nép kapcsolatának a megvilágítása is. Ez utóbbi célra a tanterv *Kodály*, *Bartók*, *Liszt*, *Chopin*, *Csajkovszkij*, *Bach*, *Haydn* és *Schubert* művészetét ajánlotta. (A zeneszerzők névsorában kisebb eltérés mutatkozik a zenei nevelés tantervi tervezetének (*Vitaanyag*, 1961) B/1. alpontjához képest: míg ott *Glinka* neve szerepelt, addig a tantervben (*Miklósvári*, szerk. 1962) helyette *Bartók* neve olvasható.) A tanterv is előírja azoknak a fontosabb nemzetközi szakkifejezéseknek az ismertetését, amelyek a bemutatott művekkel kapcsolatban fordulnak elő.

A Követelmények a zenehallgatással kapcsolatban röviden fogalmaz: „... A bemutatott zeneművekből 4–5-öt jegyezzenek meg. Világos fogalmak a megismert művek szerkezetéről, előadói apparátusáról és kifejező jellegéről, a szerzők munkásságáról. ...” (*Miklósvári*, szerk. 1962, 601. o.).

7.2. A tankönyv elemzése

7.2.1. A tankönyv makrostuktúrája

A hetedik osztályos tankönyvet új szerzőpáros, *Péter József* és *Petneki Jenő* (*Péter* és *Petneki*, 1965a) jegyzi.³⁰

²⁹ A zenei nevelés tantervi tervezete (*Vitaanyag*, 1961) még *Kodály* Hány János című daljátékának keresztmetszetszerű bemutatásáról írt. A tantervi tervezetnek az énektanárok körében lefolytatott országos vitájának (*Péter*, 1961b és 1961c) eredményeképpen a tanterv (*Miklósvári*, szerk. 1962) már csak a daljáték részleteiben történő bemutatásáról ír.

³⁰ *Petneki* társszerzőként végig jelen van a felső tagozaton: az ötödik és hatodik osztályos ének-zene tankönyvet *Lugossy Magdával* (*Lugossy* és *Petneki*, 1964a; 1964d), míg a hetedik és nyolcadik osztályos ének-zene tankönyvet *Péter Józseffel* közösen (*Péter* és *Petneki*, 1965a; 1966a) jegyzi.

A tankönyv 103 számozott oldalból áll, függelék nélkül 100 oldal a terjedelme. Nem szerepel a tankönyvben előszó, vagy bevezetés: a harmadik oldalon *Maros Rudolf* Úttörő-hívogatójával kezdődik a tankönyv és a tanév (*Péter és Petneki, 1965a*). A tananyag a 100. oldalig tart.

A 101–102. oldalon a dalkezdett szerinti Betűrendes mutató, a 102. oldalon a Képzőművészeti alkotásokról készült fényképek felsorolása, míg a 103. oldalon az Olvasmányok cím szerinti és a Zenehallgatás szerzők szerinti felsorolása kapott helyet.

A hetedik osztályos tankönyv (*Péter és Petneki, 1965a*) makrostruktúrájának megragadása az ötödik és hatodik osztályos tankönyvnél bemutatott megoldás szerint történik a hetedik osztályos tankönyv esetében is, vagyis az ötödik osztályos nevelői kézikönyv (*Lugossy és Petneki, 1964c*) felsorolása képezi a makrostruktúra megragadásának az alapját.

A makrostruktúra tartalmi elemeit a dalok, az olvasógyakorlatok és más hallásfejlesztő gyakorlatok kottás és betűs lejegyzése, a zenehallgatás anyaga vagy abból a fontosabb (énekelhető) témák, és a munkafüzet feladatok jelölése jelenti (*Lugossy és Petneki, 1964c*). A hetedik osztályos tankönyvben (*Péter és Petneki, 1965a*) a legtöbb (75 darab, 40%) az olvasógyakorlat és más, hangjegyes kottával, illetve betűkottával lejegyzett gyakorlat, ezután a dalok következnek (65 darab, 35%), ezektől a számoktól jócskán elmarad a zenehallgatás (21 darab, 11%), a hetedik osztályos tankönyvben a munkafüzet feladatokból is a korábban megszokottnál kevesebb szerepel (18 darab, 9%), a legalacsonyabb ebben az osztályban is az olvasmányok száma (9 darab, 5%).

A makrostruktúra tartalmi elemeinek számaihoz néhány kiegészítés kívánkozik. A zenehallgatási szemelvények száma a tankönyvben és a tartalomjegyzékben is 21, de a tankönyvben nincs utalás *Egressy Béni–Vörösmarty Mihály* Szózatának meghallgatására, míg a tartalomjegyzék a Zenehallgatás címszó alatt felsorolja ezt a művet is, ugyanakkor a tankönyv főszövegéből egyértelműen kiderül, hogy a tanulóknak meg kell hallgatniuk a Bécsi harangjátékot *Kodály Háy János* című daljátékából, de a tartalomjegyzék a Zenehallgatás cím alatt nem sorolja fel ezt a tételt.³¹

A tankönyv tartalomjegyzékében (*Péter és Petneki, 1965a*) tíz olvasmány lett felsorolva. A tankönyv az eddigi felső tagozatos osztályokban, így az ötödik (*Lugossy és Petneki, 1964a*) és a hatodik (*Lugossy és Petneki, 1964d*) osztályos tankönyvben is egyértelműen kiírta a főszövegben az olvasmányok elé az „Olvasmány” szót. *Kodály Háyja* esetében nem szerepel ilyen felirat a mű ismertetése előtt. Való igaz, hogy sok az összekötő szöveg, amelyek a mű

³¹ *Kodály Háy János* című daljátékának Bécsi harangjáték című tétele az alsó tagozatos osztályok számára készült hanglez II./1.a blokkjában szerepel (OPI, szerk. 1964a).

cselekményét írják le a tanulóknak az egyes népdalok és zenehallgatási szemelvények között, de éppen ezért, mivel nem tisztán olvasmányról, hanem egy komplex műismertetésről van szó, a tartalomjegyzék adata ellenére nem vettem be az olvasmányok közé a Hány Jánost, így lett a „valódi” olvasmányok száma kilenc az én összesítésemben. (Egyébként *Kodály* daljátékának ilyen módon való feldolgozása leginkább a hatodik osztályos tankönyv (*Lugossy és Petneki*, 1964d) megoldásához hasonlít, amelyben *Kodály* Mátrai képek című vegyeskarát mutatták be ehhez hasonló módon a gyerekeknek.)

A makrostruktúra didaktikai elemei *Lugossynál* és *Petnekinél* (*Lugossy és Petneki*, 1964c) szöveges (megfigyelési szempontok, kérdések és megállapítások)³² és grafikus (fényképfelvételek és illusztráló rajzok) apparátusra bonthatók.

A szöveges didaktikai apparátus a hetedik osztályos ének-zene tankönyvben is csak mondatokban volt mérhető: összesen 313 mondat szerepel a tankönyvben. Legtöbb a magyarázó mondat (243 mondat, 78%), ezeket követik a feladatot adó mondatok (54,5 mondat, 17,5%), rendkívül kevés a megfigyelési szempontot adó mondat (11,5 mondat, 4%), alig mérhető a kérdések száma (2 mondat, 0,5%), ismétlésre utaló mondat egyáltalán nem szerepel a hetedik osztályos tankönyvben (0 mondat, 0%).³³

A szöveges didaktikai apparátus kapcsán a magyarázó mondatok ilyen mértékű fölénye némi magyarázatot igényel. Újdonságnak számítanak a hetedik osztályos ének-zene tankönyvben a zeneszerzők életrajzai (*Kodály*, *Schubert*, *Liszt*, *Bartók*, *Csajkovszkij*, *Chopin*) – bár ezek az életrajzok viszonylag rövidre szabottak, de összességükben mégis jelentősen megnövelik a magyarázó mondatok számát. *Kodály* Hány János című daljátékának összekötő szövegei szintén a magyarázó mondatok számát növelik. A hetedik osztályban több zeneelméleti ismeretre is szert tesznek a tanulók (kis éles ritmus, kis nyújtott ritmus, előjegyzések és *dó*-helyek, népzenei ismeretek, hangnemek), amelyekhez minden esetben részletes magyarázatot fűznek a tankönyvírók.

A grafikus didaktikai apparátus a hetedik osztályban eltér az ötödik és hatodik osztályban megszokott arányoktól: 35 fénykép (97%) mellett már csak egy ceruzarajz (3%) szerepel a tankönyvben.

A fényképek közül négy csoport kiemelését érdemel:

³² Az előző fejezetekhez hasonlóan ez a felosztás kiegészítésre került a feladatok és az ismétlések kategóriájával, valamint a megállapítások elnevezés a mai szóhasználatnál élve a továbbiakban is magyarázatok név alatt szerepel.

³³ Az előző fejezetben látottakhoz hasonlóan ebben az osztályban is kottapéldákba rejtetten lehet majd ismétléssel találkozni.

1. A tankönyv tartalomjegyzéke a 102. oldalon hozza a képzőművészeti alkotásokról készült fényképek listáját: a hetedik osztályos tankönyvben hét ilyen fényképpel is lehet találkozni.

2. *Kodály* Hány János című daljátékának bemutatása során öt, a mű előadása során készíthetett színpadképet ábrázoló fénykép gazdagítja a mű ismertetését.

3. 1961-ben, a *Liszt*-évforduló alkalmából kibocsátott pénzérmékről készült fényképek (*Péter és Petneki*, 1966c) a zeneszerző műveit tárgyaló részben láthatók. (Feltehetőleg a bélyegek is erre az alkalomra készültek.)

4. A hetedik osztályos ének-zene tankönyvben a zeneszerzők életének és életművének tárgyalásakor, ahhoz szervesen kötődve igyekeztek a tankönyvírók a zeneszerzők arcképét is korabeli festményekről és rajzokról készült másolatok, illetve eredetileg is fényképnek készült ábrázolások segítségével bemutatni. (Ezekről a zeneszerzői bemutatásokról a fejezet későbbi részében részletesebben is szó lesz.)

7.2.2. A tankönyv zenehallgatásra vonatkozó részei

A 15. táblázat (15. táblázat: A hetedik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó szakdidaktikai apparátusának áttekintése. Forrás: Péter József és Petneki Jenő (1965a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 7. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.) a hetedik osztályos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki*, 1965a) zenehallgatási szemelvényeihez kapcsolódó szakdidaktikai apparátust mutatja be.

A tankönyv főszövegében 22 zenehallgatási szemelvénnel lehet találkozni, míg a tankönyv tartalomjegyzéke a Zenehallgatás címszó alatt 21 szemelvényt közöl. Az eltérés okai: a tartalomjegyzék a zenehallgatási szemelvények között felsorolja *Egressy Béni* Szózatát is, a tankönyv a főszövegben semmilyen formában nem utal ennek a zeneműnek a meghallgatására. A tankönyv a főszövegében előírja viszont a Bécsi harangjáték meghallgatását *Kodály* Hány János című daljátékából, míg a tartalomjegyzék ezt a tételt nem sorolja fel a Zenehallgatás címszó alatt. A tartalomjegyzék egynek veszi *Szabó Ferenc* Lúdas Matyi szvitjének két meghallgatandó tételét, melyek a táblázatokban két különböző sorszám alá kerültek besorolásra. Az osztály zenehallgatási szemelvényeinek számba vételekor a főszövegben zenehallgatás céljára jelzett művek kerültek összeszámolásra, ilyen kiegészítések mellett lett a meghallgatással elsajátítandó szemelvények száma 22 a hetedik osztályban. Újdonság egyébként ennek az osztálynak a tankönyvében, hogy a zenehallgatási szemelvényeket már a főszövegben is „Zenehallgatás” felirattal látták el, igaz, nem következetesen, mert néhány mű esetében csak a szöveggörnyezetből derül ki, hogy

meghallgatásról van szó. (A felső tagozat eddigi ének-zene tankönyveiben, tehát az ötödik (*Lugossy és Petneki*, 1964a) és hatodik (*Lugossy és Petneki*, 1964d) osztály esetében, az olvasmányok vonatkozásában már eddig is következetes jelöléssel lehetett találkozni: minden olvasmány elé kiírták a tankönyvben az „Olvasmány” feliratot.)

A 100 oldalas hetedik osztályos ének-zene tankönyvben az első zenehallgatási szemelvény a 15., míg az utolsó a 95. oldalon kapott helyet, vagyis ebben az osztályban is az egész tanévet átfogja ez a tevékenység. Az oldalakban számított terjedelemelemzés (ebben benne vannak a kapcsolódó kottapéldák, valamint a szöveges és képi didaktikai apparátus is) a tankönyv 14 oldalát, vagyis 14 %-át teszi ki.

A legtöbbször, nyolc esetben (38%) már a következő oldalon lehet újabb zenehallgatási szemelvénnel találkozni, három esetben (14%) négy oldal, két-két esetben (kétszer 9%) nyolc, illetve nulla oldal a távolság két zenehallgatási szemelvény között (ez utóbbi esetben tehát egy oldalon két meghallgató mű is szerepel), egy-egy esetben (hatszor 5%) kettő, három, hét, kilenc, tíz, 13 oldal szünet után kerül sor újra a zenehallgatás tevékenységére.

Zenehallgatást segítő kottapéldákkal mind a 22 zenehallgatási szemelvény esetében lehet találkozni (100%).

A szöveges didaktikai apparátus szintén mind a 22 zenehallgatási szemelvény esetében jelen van (100%).

Képi illusztrációk az előző osztályokhoz hasonlóan már alacsonyabb számban fordulnak elő a hetedik osztályos tankönyvben is: nyolc zenehallgatási szemelvényhez (36%) kapcsolódott, 14 zenehallgatási szemelvényhez (64%) nem kapcsolódott képi kiegészítő anyag.

A zenei tárgyú olvasmányok kategóriájánál a táblázatban három „+” jel volt olvasható, mindhárom *Kodály* Hány János című daljátékának részleteinél. A tankönyv tartalomjegyzéke az „Olvasmányok” címszó alá sorolta be *Kodály* e művét, én azonban úgy gondolom, hogy sokkal komplexebb megoldásról van itt szó, mint egy egyszerű olvasmány esetében. A tantervi tervezet (*Vitaanyag*, 1961) a daljáték keresztmetszetszerű bemutatásáról ír, míg a tanterv (*Miklósvári*, szerk., 1962) már csak részletek bemutatását kívánja meg. A tankönyvírók komplex megoldással álltak elő: a mű rövid keletkezéstörténete után összekötő szövegekkel írják le a történetet a gyerekeknek, megtűzdelve ezt az elbeszélést a főbb, a daljátékban szereplő népdalok kottájával, színpadképekről készült fényképekkel és a mű egyes részeinek meghallgatásával. Ilyen módon, bár véleményem szerint továbbra sem olvasmányról van csak szó, de e három *Kodály*-részlet kapcsán „+” jelet tettem a zenei tárgyú olvasmány kategóriájához (14%). A további 19 zenehallgatási szemelvényhez (86%)

közvetlenül nem kapcsolódik zenei tárgyú olvasmány, bár itt azt kell megjegyezni, hogy a hetedik osztályos ének-zene tankönyvben sok a meghallgatandó zeneművek szerzőiről (*Haydn, Bach, Liszt, Schubert, Chopin*) szóló olvasmány, de ezek nem a zenehallgatási szemelvényekről szólnak, ezért ezek tárgyalására a későbbiekben, a zeneszerzőket részletesen tárgyaló alponthan kerül sor.

Munkafüzeti feladattal a 22 zenehallgatási szemelvény közül kifejezetten csak *Csajkovszkij* IV., f-moll szimfóniájának IV. tétele kapcsán lehet találkozni (4,5%) – a többi 21 mű esetében nem volt ilyen konkrét utalás (95,5%) –, de a hetedik osztály nevelői kézikönyvéből (*Péter és Petneki, 1966c*) kiderül, hogy a tanárnak a hetedik osztályos zenehallgatási szemelvények közül *Csajkovszkij* szimfóniatétele mellett további négy zenehallgatási szemelvényt is ki kell választania, amelyekről szintén kitölt az osztály egy-egy rövid adatlapot a munkafüzetben: „... Az ismétlések során a zenehallgatás 2–5. vázlatát is tervezzük be munkánkba.” (uo. 95. o.).

A szakdidaktikai apparátust röviden áttekintve az látható, hogy kottapéldákkal és szöveges didaktikai apparátussal minden zenehallgatási szemelvény esetében lehet találkozni (kétszer 100%), jóval kevesebb a képi illusztráció (36%), a zenehallgatáshoz kötődő olvasmányok (14%) és munkafüzeti feladatok (4,5%) aránya igen alacsonynak mondható.

7.2.2.1. A kottapéldák

A 16. táblázat (16. táblázat: A hetedik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó részeinek kottapéldái. Forrás: Péter József és Petneki Jenő (1965a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 7. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.) a hetedik osztályos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki, 1965a*) zenehallgatási szemelvényeivel kapcsolatos kottapéldákat mutatja be. A 22 zenehallgatási szemelvényhez összesen 30 kottapélda kötődik: jellemzően egy műhöz egy kottapélda kapcsolódik (18 eset, 81%), de előfordul, hogy egy zenehallgatási szemelvényhez több kottapéldát is közölnek a tankönyvírók, így bizonyos műveknél találkozni lehet kettő (egy eset, 5%: *Kodály* Napóleon csatája a Hány János című daljátékából), három (két eset, 9%: *Liszt*: A munka himnusza, *Bartók*: Divertimento III. tétel), sőt négy kottapéldával is (egy eset, 5%: *Bartók*: Négy szlovák népdal vegyeskarra, zongorakísérettel).

A 30 kottapélda közül két esetben (7%) a teljes művet (*Bach* esetében annak a dallamát) hozza a tankönyv (*Bach*: g-moll polonéz, *Egressy*: Magasan repül a daru), míg 28 esetben (93%) csak egy-egy részlet kerül bemutatásra. A részletek jellemzően a művek elejéről származnak (18 kottapélda, 64%), kevesebb a művek középső részéből idézett példa

(öt kottapélda, 18%), míg legritkábban a zeneművek záró részei kapnak helyet a tankönyvben (négy kottapélda, 14%). Egy zenehallgatási szemelvény (4%, *Haydn*: Szerenád) kottáját nem sikerült megtalálni, a zenei anyag alapján csak sejteni lehet, hogy valamilyen kezdőtémáról van szó.

A zenei idézetek hossza a két ütemtől a 32 ütemig terjed (a tankönyvben a hosszabb kottapéldák ismétlődőjelek segítségével vannak lekottázva): a legrövidebb kottapélda a *Kodály* Bécsi harangjátékából származó idézet (két ütem), míg a két leghosszabb, 32 ütemes kottapélda *Haydn* témája a G-dúr („Üstdob”) szimfónia no. 94 II., variációs tételéből, valamint *Bach* g-moll polonéze. (Ez utóbbi egyben a teljes művet jelenti.) Legtöbb a nyolcütemes kottapélda (hét eset, 23%), ezeket követik a hétütemes részletek (négy eset, 13%), háromszor (10%) lehet találkozni négyütemes kottapéldával, két-két esetben (kétszer 6%) 16, illetve 32 ütem a zenei idézet hossza, míg egyszer-egyszer fordul elő kettő, három, hat, kilenc, 12, 13, 14, 15, 17, 22, 24 és 31 ütem hosszúságú kottapélda (12-szer 3,5%).

A kottapéldák mindegyike (100%) a zenehallgatásra kijelölt szemelvények dallamát, dallamának részletét közli, egyáltalán nem lehet találkozni például kísérőszólammal.

A kottapéldák funkció szerinti csoportosításának alapját a hetedik osztályos nevelői kézikönyv (*Péter és Petneki*, 1966c) útmutatásai alapján lehet meghatározni és csoportosítani:

1. A meghallgatásra szánt szemelvényhez közölt kottapéldát először énekelni kell megtanulni, ezután következhet a zenehallgatás, amelynek során a kotta már a hangzó anyag követésére szolgál (10 eset, 45%). A következő zenehallgatási szemelvények kottapéldái tartoznak ebbe a körbe: *Haydn*: Szüreti kórus az Évszakok című oratóriumból, *Kodály*: Bécsi harangjáték a Hány János című daljátékából, *Schubert*: f-moll Moment musical, *Schubert*: Magyar induló, *Bach*: g-moll polonéz, *Egressy*: Magasan repül a daru, *Liszt*: A munka himnusza, *Bartók*: Divertimento III. tétel, *Szabó*: Lúdas Matyi szvitjéből a II. és VI. tétel témái.

2. A tankönyvben szereplő kottapélda a zenehallgatás során a felhangzó zenemű követésére szolgál. Öt mű (22%) tartozik ide: *Kodály* Hány János című daljátékából az Intermezzo és a Napóleon csatája című tételek, *Bach*: Polonéz a h-moll zenekari szvitből, *Liszt*: 15. magyar rapszódia, *Chopin*: A-dúr polonéz.

3. A nevelői kézikönyv négy mű (18%) esetében nem ad közelebbi útmutatást, így nem tudni, hogyan képzeltek el a tankönyvírók a zenehallgatási szemelvényhez kötődő kottapélda felhasználását/megtanulását *Haydn* Szerenádja, *Haydn* G-dúr („Üstdob”) szimfóniájának II. tétele, *Bach* D-dúr zenekari szvitjének Air című tétele és *Chopin* a-moll keringőjének esetében.

4. Három különleges eset is akad a kottapéldák között (háromszor 5%): *Bartók* Négy szlovák népdal vegyeskarra, zongorakísérettel című népdalfeldolgozása esetében először a tanárnak be kell mutatnia a szlovák népdalokat, ezután tetszőlegesen, saját elgondolása alapján esetleg meg is taníthat egy vagy két népdalt a műből, majd ezután kerülhet sor a teljes mű meghallgatására. Szintén különleges eset *Csajkovszkij* IV., f-moll szimfóniájának IV., zárótétele, amely az Áll egy ifjú nyírfa a réten... kezdetű orosz népdalra épül. Először ezt a népdalt kell feleleveníteniük a tanulóknak egy szólamban, illetve kánonban énekelve (a népdalt a harmadik osztályos tankönyvből (*Dobray és Kovács*, 1963) már megtanulták a gyerekek), ezt követően a tankönyvi kottapéldát kell elolvasniuk (ez a dallam már a szimfóniában feldolgozott alakjában mutatja meg a népdalt), végül, az alapos előkészítés után következhet a tétel meghallgatása. Különlegesnek számít *Chopin* g-moll mazurkájának az esete is, mivel itt a zongoramű kottája a dallam követésére szolgál, ugyanakkor ugyanazon a tankönyvi oldalon szerepel az Aranyosom... kezdetű lengyel népdal, amely *Chopin* mazurkájával való egybevetésre kínál lehetőséget.

A kottapéldák tárgyalásának a végére a kottapéldák tankönyvi lejegyzésével kapcsolatban kívánczik még egy-két megjegyzés.

1. A tankönyvben szereplő kottapéldák nem minden esetben az eredeti hangmagasságban kerülnek közlésre (*Kodály* Bécsi harangjátéka az eredeti Esz-dúr (*Kodály*, 1955) helyett F-dúrban, *Schubert* (1984) f-moll Moment musical című zongoraműve e-mollban került be a tankönyvbe (*Péter és Petneki*, 1965a).

2. A tanulók számára oktávval magasabban/mélyebben lett a kotta a tankönyvben megjelenítve (*Kodály* (1955) Napóleon csatája a Hány János című daljátékából, *Bach* (1967): Polonéz a h-moll zenekari szvitből, *Bartók* (©1924) Négy szlovák népdal vegyeskarra, zongorakísérettel/harmadik népdal, *Chopin*: A-dúr polonéz (*Chopin*, ©1951)).

3. A zenehallgatási szemelvény kottapéldája betűkottás lejegyzésben szerepel a tankönyvben (*Schubert*: Magyar induló (*Schubert*, 1978), *Bartók*: Négy szlovák népdal vegyeskarra, zongorakísérettel/első és második népdal (*Bartók*, ©1924), *Szabó*: Lúdas Matyi szvit VI. Verbunkos tételének témája (*Szabó*, 1960), *Chopin* (é.n.): a-moll keringő).

Általánosságban elmondható, hogy mindegyik típus esetében a kotta könnyebb olvashatósága miatt került sor a transzponálásra, az átírára.

7.2.2.2. Feladatok, megfigyelési szempontok, kérdések, magyarázatok és ismétlés

A 17. táblázat (17. táblázat: Feladatok, megfigyelési szempontok, kérdések, magyarázatok és ismétlés a hetedik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó részeiben.

Forrás: Péter József és Petneki Jenő (1965a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 7. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.) a hetedik osztályos tankönyv (Péter és Petneki, 1965a) zenehallgatási szemelvényeihez kapcsolódó szöveges didaktikai apparátust tekinti át.

Összesen 66 mondat vonatkozik a zenehallgatás tevékenységére, ezek sorrendje: legtöbb a magyarázó mondat (39 mondat, 59%), jóval kevesebb a feladatot adó mondat (16 mondat, 24%), elenyésző a megfigyelési szempontot megfogalmazó mondatok száma (tíz mondat, 15%), összesen egy kérdést tettek fel a tankönyvírók a tanulóknak a zenehallgatáshoz (egy mondat, 2%), míg ismétlést tartalmazó mondat egyáltalán nem szerepel a zenehallgatási szemelvények között (nulla mondat, 0%). (Az ismétlések – ahogyan az a hatodik osztályos tankönyvben (Lugossy és Petneki, 1964d) már látható volt – itt is kottapéldák formájában fordulnak elő.)

a, Feladatok

A 22 zenehallgatási szemelvényhez 16 feladatot adó mondat társul, vagyis egy zenehallgatási szemelvényre kevesebb, mint egy feladatot adó mondat jutott (0,7%). A valóságban nulla és kettő között mozog ez a szám, 11 esetben (50%) egy, hét esetben (32%) nulla, két-két esetben (9%–9%) fél, illetve két feladat kapcsolódott a meghallgatásra szánt műhöz/műrészlethez.

A tankönyvi feladatokat az alábbiak szerint lehetett csoportosítani:

1. „Hallgassuk meg...!”: 11 esetben (69%) kezdődik ezzel a szófordulattal a mondat. A legtöbbször (öt eset, 46%) megmondja a tankönyv, hogy mit (mely művet vagy műrészletet), kitől (melyik zeneszerzőtől) és milyen előadásban (hangszer vagy zenekar) hallgassanak meg a tanulók. Például: „Hallgassuk meg Schubert Moment musical c. művét zongora előadásában.” (Péter és Petneki, 1965a. 40.o.) Kevesebbszer (két-két eset, kétszer 18%) csak az derül ki a feladatból, hogy milyen részletet és kinek a művéből hallgassanak meg a diákok („Hallgassuk meg a Szüreti kórust Haydn Évszakok című művéből!” (uo. 15.o.)). Olyan eset is előfordul, amikor csak azt adja meg a tankönyv, hogy mit hallgassunk meg: „Hallgassuk meg az „Üstdob”

szimfóniát!” (uo. 45.o.)³⁴ Egy-egy esetben (kétszer 9%) a hangszert nevezi meg a feladatot adó mondat („Hallgassuk meg a művet csembaló előadásában!” (uo. 58.o.)³⁵, de arra is akad példa, hogy csak annyi az utasítás, hogy „Hallgassuk meg!” (uo. 53.o.) (*Bach* h-moll zenekari szvitjéből kell meghallgatni a Polonézt.)

2. „Ismerjük fel...!”: két ilyen esettel (13%) találkozni a tankönyvben, mindkettő eset rokonságot mutat, amennyiben *Schubert* Magyar indulójában a zenekart kellett a diákoknak felismerniük a hangzásáról, a *Bartók*-Divertimento III. tételében pedig a zenekar összetételének felismerése volt a feladat.
3. „Hallgassuk meg és állapítsuk meg hangzásáról a szólóhangszert és a zenekart!” (uo. 57.o.) Ezt az egy mondatot (6%) *Bach* D-dúr zenekari szvitjének Air tételéhez fűzték a tankönyvírók. Tulajdonképpen az előző két csoport egybefűzésére példa ez az egy mondat.
4. „A szvitből ismerjük meg a II. és a VI. tételt!” (uo. 82.o.) Ez az egy mondat (6%) hasonlít a második pontban jelzett csoportra, de amíg ott felismerni kellett hangzásáról a zenekart, itt egy műnek, *Szabó* Lúdas Matyi szvitjének a megismeréséről volt szó.
5. Egy esetben (6%) egészen magas szintű feladatot kaptak a gyerekek: *Haydn* Évszakok című oratóriumából a Szüreti kórus hangnemét kellett hallás után megállapítaniuk.³⁶

b, Megfigyelési szempontok

A 22 zenehallgatási szemelvényhez tíz megfigyelési szempont tartozott, tehát majdnem minden második műre jutott egy megfigyelési szempont. Ténylegesen nulla és kettő között változott ez a szám: a legtöbbször (13 eset, 59%) nem volt megfigyelési szempont, kevesebbszer (nyolc eset, 36%) egy, egészen kivételesen (egy eset, 5%) két megfigyelési szempontot adtak a tankönyvírók a hallottak feldolgozáshoz.

Jellemző módon a „Figyeljük meg...!” szófordulattal kezdődnek a megfigyelési szempontot tartalmazó mondatok.

Mit kellett megfigyelniük a gyerekeknek a konkrét művekben?

³⁴ Amellett, hogy a zeneszerző neve nincs feltüntetve, erős túlzás, hogy a teljes szimfónia meghallgatásáról lenne szó, még akkor is, ha ez már az általános iskola hetedik osztálya és itt már hosszabb zenéket is meg lehetett hallgattatni a tanulókkal. Valójában a szimfónia II. tételének meghallgatásáról van szó (OPI, szerk., 1965.)

³⁵ *J. S. Bach* g-moll polonézének a meghallgatásáról van szó. Meglepő, hogy az 1960-as évek magyar általános iskolai zenehallgatási lemezén (OPI, szerk., 1965) csembalón szólalhatott meg ez a mű, mivel a mai előadói gyakorlat akkor még „gyerekcipőben” járt és nem feltétlenül az iskolai zenehallgatás során forrott ki: az ötödik osztályosok hanglemezén (OPI, szerk. 1964b) *Bach* Menüettjét például még modern zongorán ismerhették meg a tanulók.

³⁶ A dúr és moll hangnem fogalmával a tanterv (*Miklósvári*, szerk. 1962) előírása értelmében a hatodik osztályban kellett megismerkedniük a tanulóknak.

1. A legtöbbször (négy eset, 40%) egy-egy hangszer hangzását, például: „Figyeljük meg a zenekarban a harangjáték hangzását!” (uo. 25.) *Kodály* Hány János című daljátékának Bécsi harangjátékában kellett ezt megtenniük a tanulóknak.
2. Egy mű hangulatát, illetve hangulatváltozásait is meg lehetett figyelteni a gyerekekkel (három eset, 30%), így: „Figyeljük meg a középrész eltérő hangulatát!” (uo.69.o.). Ez a megfigyelési szempont *Liszt* 15. magyar rapszódijához kapcsolódott.
3. Egy-egy példát (háromszor 10%) találni a ritmikai és dallami sajátosságok megfigyelésére *Kodály* daljátékának Közzenéjében, a moll változat meghallására *Haydn* G-dúr („Üstdobütés”) szimfóniájának II., variációs tételében, az első dallam visszatéréseinek megszámlálására *Bartók* Divertimentójának III. tételében.

c, Kérdések

A 22 zenehallgatási szemelvényhez összesen egy (!) kérdés tartozik (4,5%). 22 zenehallgatási szemelvény közül 21-hez (95,5%) nem adtak kérdést a tankönyvírók!

Az egyetlen, a hetedik osztályos ének-zene tankönyvben zenehallgatásra vonatkozó kérdés így szólt: „Melyik hangszer emlékeztet a népi zenekarra?” (uo. 24. o.). *Kodály* Hány János című daljátékának Intermezzója kapcsán fogalmazódott meg ez a kérdés.³⁷

d, Magyarázat

A 22 zenehallgatási szemelvényhez 39 magyarázó mondat (59%) kapcsolódott, melyek közül négy lábjegyzet. (Eddig nem lehetett lábjegyzetbe szúrt magyarázattal találkozni a zenehallgatás kapcsán.) Matematikailag minden zenehallgatási szemelvényhez valamivel több, mint másfél magyarázó mondat jut, ténylegesen azonban nulla és hat között van ezeknek a mondatoknak a száma: a legtöbbször egy mondat (tíz eset, 45%), majd kettő mondat (négy eset, 18%), kevesebbszer nulla, illetve négy mondat (három-három eset, 14%–14%), legkevesebbszer (egy eset, 4,5%) hat magyarázó mondat jutott egy zenehallgatási szemelvényre.

1. A legtöbbször a részlet műben elfoglalt/betöltött helyére és szerepére vonatkoztak a magyarázatok, valamint műismertetésre került sor általuk (tíz eset, 26%), például: „A témát különböző változatban halljuk.” (uo. 45.o.) *Haydn* G-dúr („Üstdobütés”) szimfóniájának II., variációs tételéhez fűzte ezt a magyarázatot a tankönyv.

³⁷ A kérdésben kissé bűjtatottan szerepel egy ismétlődő mozzanat is, ugyanis a népi zenekarral és annak hangzásával a hatodik osztályban (*Miklósvári*, szerk. 1962); *Lugossy és Petneki*, 1964d; *OPI*, szerk. 1964c) ismerkedtek meg a tanulók.

2. Magyarázatot kapott sokszor (kilenc eset, 23%) az előadó apparátus is: „Vonószenekear és fuvola adja elő!” (uo. 53.o.), mármint *Bach* Polonézét a h-moll zenekari szvitből.
3. Olykor (hét eset, 18%) a történelmi háttérrel próbálták a tankönyvírók megvilágítani ilyen magyarázatokkal, mint: „Ez az induló egy évszázadon át lelkesített és nagyban hozzájárult a nemzeti érzések tüzeinek felszításához.” (uo. 69.o.). *Liszt Ferenc*nek a 15. magyar rapszódiaiban felhangzó Rákóczi indulója lelkesítette és tüzelte a nemzeti érzéseket.
4. A hetedik osztályban új műfajokkal (ária, kantáta, szimfóniatétel, rapszódia, szvit) is megismerkedtek a tanulók (öt eset, 13%), amelyekhez szintén rövid magyarázatokot fűztek a tankönyvszerzők.
5. *Csajkovszkij* IV., f-moll szimfóniájának keletkezésének megértéséhez magát a zeneszerzőt idézték (négy mondat, 10%).
6. Négy lábjegyzet (négy eset, 40%) is fűződik a zenehallgatási szemelvények közül háromhoz: *Schubert* f-moll Moment musical című zongoraműve esetében a cím magyar kiejtése került lábjegyzetbe, *Bartók* műve kapcsán megtudhatták a tanulók a *divertimento* és a *tutti* szakkifejezések jelentését, míg *Chopin* A-dúr polonéz kottájának lejegyzése kapcsán az *ottava* jelölés magyarázata került elő.

e, Ismétlés

A hetedik osztályos ének-zene tankönyvben a zenehallgatási szemelvényekhez kapcsolódó konkrét, ismétlést megfogalmazó mondattal nem lehetett találkozni (nulla mondat, 0%), ugyanakkor, a korábbi osztályok zenehallgatási szemelvényeit és azok énekes alapját is beszámítva, kottákba „rejtetten” ennek az osztálynak a tankönyvében is lehet ismétléssel találkozni.

1. Korábbi zenehallgatási szemelvény alapját képező énekes szemelvény ismétlése:
 - a, a hetedik osztályos tankönyv (*Péter és Petneki*, 1965a) 4. oldalán, a népdalokból fűzött kánoncsokorban találkozni az A jó lovas katonának... kezdetű népdallal, amely a hatodik osztályos tankönyvben (*Lugossy és Petneki*, 1964d) és hanglemezen (OPI, szerk., 1964c) szerepelt *Kodály* feldolgozásában.
 - b, Ugyanez a népdal előkerült a hetedik osztályos tankönyv (*Péter és Petneki*, 1965a) 27. oldalán is, amikor *Kodály* Hány János című daljátékával ismerkedtek meg a gyerekek.
2. Korábbi zenehallgatási szemelvények dallamának a felismerése betűkottáról vagy hangjegyes kottáról:

- a, A hetedik osztályos tankönyv (*Péter és Petneki, 1965a*) 7. oldalán, betűkottáról, először *Szuk Máttyás* Isaszegi indulójának kezdősorát kellett felismerniük a tanulóknak, amelyet a hatodik osztályos lemeztől (OPI, szerk. 1964c) meg is hallgattak fűvőszenekeari előadásban, és amelyet *Rossa Ernő* Dózsa népe... kezdetű szövegével is megismerhettek a hatodik osztályos tankönyvben (*Lugossy és Petneki, 1964d*). A 7. oldalon a harmadik felismerendő dallam a Föl, föl, vitézek... volt, amit még az ötödik osztályban ismertek meg a tanulók: énekelték a tankönyvből (*Lugossy és Petneki, 1964a*), illetve meghallgatták lemeztől *Egressy Béni* feldolgozásában a Klapka-indulót (OPI, szerk. 1964b).
- b, A hetedik osztályos tankönyv (*Péter és Petneki, 1965a*) 10. oldalán betűkottáról kellett felismerniük a tanulóknak a Fa fölött, fa alatt... kezdetű szlovák népdalt, amelyet először az ötödik osztályos ének-zene tankönyvből (*Lugossy és Petneki, 1964a*) tanulhattak meg énekelni, majd a hatodik osztályos hanglemeztől (OPI, szerk. 1964c) *Bartók* feldolgozásában is megismerhették a dallamot.
- c, A hetedik osztályos tankönyv (*Péter és Petneki, 1965a*) 19. oldalán *Csajkovszkij* két dallamát kellett felismerniük a gyerekeknek: az első *Rossa Ernő* Szép csillagos az éj... kezdetű versével ismerték meg az ötödik osztályos tankönyvben (*Lugossy és Petneki, 1964a*) énekes szemelvényként, majd az ötödik osztály hanglemeztől (OPI, szerk. 1964b) *Csajkovszkij* feldolgozásában, illetve az orosz zeneszerző Vonósszerenádjából egy dallam felismerése, amelyet korábban a hatodik osztályos ének-zene tankönyvből (*Lugossy és Petneki, 1964d*) és a hatodik osztályos zenehallgatási lemeztől (OPI, szerk. 1964c) is megismerhettek.
- d, A hetedik osztályos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki, 1965a*) 82. oldalán *Szabó Ferenc* két művének dallamát kell hangjegyes kottáról felismerniük a tanulóknak. A második dallam az ötödik osztályos énekes és zenehallgatási tananyagban (*Lugossy és Petneki, 1964a*; OPI, szerk. 1964b) szereplő A hősök emlékezete című mozgalmi dal utolsó sora.
- e, A hetedik osztályos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki, 1965a*) 85. oldalán az Édes rózsám... kezdetű *ungaresca* dallama volt elrejtve, amely énekes szemelvényként az ötödik osztályos tankönyvben (*Lugossy és Petneki, 1964a*), zenehallgatási szemelvényként az ötödik osztályos hanglemezen (OPI, szerk. 1964b) *Bárdos Lajos* feldolgozásában volt megismerhető.
- f, A hetedik osztályos tankönyv (*Péter és Petneki, 1965a*) kivételesen a hetedik osztályos dalanyagból ismét: *Csajkovszkij* Altatódal viharban című dalát a 19.

oldalon tanulták meg énekelni a diákok, a tankönyv 87. oldalán pedig már hangjegyes kottáról (szöveg nélkül) kell felismerniük.

3. Korábbi zenehallgatási szemelvény most újabb alakban fordul elő: A hetedik osztályos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki*, 1965a) a 84–85. oldalon közli *Bárdos–Vargha* Napfényes utakon című kórusát, amely az ötödik osztályos hanglemezen szerepelt korábban (OPI, szerk. 1964b).
4. Korábbi zenehallgatási szemelvény újra meghallgatásra kerül: *Kodály* Hány János című daljátékának megismerése során az alsó tagozatos zenehallgatási anyagból már ismerősként kerül elő újra az *Ábécédé...* kezdetű részlet. (OPI, szerk. 1964a).

A hetedik osztályos tankönyvben (*Péter és Petneki*, 1965a) fellelhető ismétlések mellett meg kell említeni, hogy a hetedik osztályos nevelői kézikönyv (*Péter és Petneki*, 1966c) is felsorol több, úgynevezett ismétlő zenehallgatást. Ezek a következő csoportba oszthatók:

1. az előző osztályok zenehallgatási szemelvényei alapjául szolgáló, tehát ismerős dallamok felismerése hangjegyről, illetve betűkottáról, majd a korábbi zenehallgatási szemelvény ismételt meghallgatása:

- (a) az ötödik osztály lemezéről (OPI, szerk. 1964b): *Bárdos*: Régi táncdal
- (b) a hatodik osztály lemezéről (OPI, szerk. 1964c): *Szuk*: Isaszegi induló, *Bartók*:

Fa fölött, fa alatt, *Csajkovszkij*: Vonósszerenád

2. az előző osztályok zenehallgatási szemelvényei alapjául szolgáló dalok ismétlése, egyúttal a korábbi zenehallgatási szemelvény felelevenítése:

- (a) az ötödik osztály hanglemezéről (OPI, szerk. 1964b): *Szabó*: Hősök emlékezete, *Bárdos*: Napfényes utakon

- (b) a hatodik osztályos hanglemezről (OPI, szerk. 1964c): Fürdik a holdvilág (népies dal)

3. az előző osztályok zenehallgatási szemelvényeinek újbóli meghallgatása:

- (a) az alsó tagozatos hanglemezről (OPI, szerk. 1964a): *Kodály*: Hány János című daljátékából a Bécsi harangjáték és az *Ábécédé* című részlet, *Csajkovszkij*: Induló a Diótörő, illetve *Keringő* a *Csipkerózsika* című balettekből

- (b) a hatodik osztályos hanglemezről (OPI, szerk. 1964c): *Kodály*: Toborzó a Hány János című daljátékából, *Ádám Jenő* feldolgozásában Arany János toborzója, *Csajkovszkij*: Vonósszerenád

4. az előző osztályokban megismert hangszerek, hangszeregyüttesek hangjának ismétlése zenehallgatással:

(a) az ötödik osztály hanglemezeről (OPI, szerk. 1964b): a zongora hangja: *Bartók*: Este a székeklyeknél és *Katonanóta*, a fúvószenekar hangja: *Egressy*: Klapka-induló

(b) zongoraművek a hatodik osztály hanglemezeről (OPI, szerk. 1964c): *Bartók*: Regös-dal, *Mozart*: Utazás szánon, *Beethoven*: Vig és szomorú, *Schumann*: A vidám földműves

5. ismétlő zenehallgatás a hetedik osztályban a hetedik osztály hanglemezeről (OPI, szerk. 1965): *Kodály* Háy János című daljátékából a Napóleon csatája című tétel ismétlése a szimfonikus zenekarhoz kapcsolódóan az ütőhangszerekről tanultaknál, *Chopin*ről tanula az osztály zenehallgatási szemelvényei közül a többi lengyel vonatkozású mű felelevenítése (*Bach*: g-moll polonéz, *Bach*: Polonéz a h-moll zenekari szvitből)

7. 2.2.3. Képi illusztrációk

A 18. táblázat (18. táblázat: A hetedik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó képi illusztrációi. Forrás: Péter József és Petneki Jenő (1965a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 7. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.) a hetedik osztályos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki*, 1965a) képi illusztrációit veszi számba.

A 22 zenehallgatási szemelvény közül nyolchoz (36%) tartozik, 14-hez (64%) nem tartozik képi illusztráció.

A nyolc képi illusztráció közül hat illusztráció (75%) aláírás nélkül szerepel a tankönyvben, míg két esetben (25%) a fénykép aláírásából megtudhatják a gyerekek, hogy mit is látnak a képen: a 68. oldalon a „Liszt Ferenc” Zeneművészeti Főiskola épülete, míg a 86. oldalon a harsona és a tuba fényképével és nevének aláírásával találkozunk (*Péter és Petneki*, 1965a).

A képek típusa öt esetben fénykép (62,5%): kettő fényképfelvétel *Kodály* Háy János című daljátékának előadásán készült színpadkép, látható ezen túlmenően a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola (ma Egyetem) épületének a fényképe, egy *Liszt*-pénzértémből és bélyegekből készült fotómontázs, valamint (hangszerjátékosaikkal együtt) a harsona és a tuba fényképe is. A további három kép (37,5%) zeneszerzői portré: *Haydn* és *Bach* arcképe egykorú festmény (*Péter és Petneki*, 1966c), míg *Chopin* portréja a 20 éves zeneszerzőről készült rajz (uo.). Ezek a zeneszerzői portrék fénykép formájában láthatók a tankönyvben.

A képek forrása egy esetben sincs megadva (100%).

A táblázat megjegyzés rovatából három megjegyzés kiemelése zárja ezt az alpontot.

1. *Kodály* Háy János című daljátékának bemutatása során színpadképek fényképfelvételeivel is segíti a tankönyv (*Péter és Petneki*, 1965a) a gyerekeket a mű

megismerésében és befogadásában. A zenehallgatási szemelvényekhez is kötődik két ilyen színpadkép.

2. A tankönyv 69. oldalára (*Péter és Petneki, 1965a*) *Liszt Ferencet* ábrázoló bélyegek és pénzérmék fotómontázsra került. A nevelői kézikönyv (*Péter és Petneki, 1966c*) adatai szerint a pénzérmék az 1961-es *Liszt-évfordulóra* készültek. (Feltehetőleg nem csak a pénzérmék, hanem a bélyegek is.)

3. A tankönyv a 86. oldalon (*Péter és Petneki, 1965a*) foglalkozik *Csajkovszkij IV.*, f-moll szimfóniájának IV. tételével. A tételt előadó szimfonikus zenekarban helyet kapott a tuba és a harsona is, amelyek új hangszereknek számítanak a hetedik osztályban. A hangszerekről készült fényképek a hanglemezek (OPI, szerk. 1965) által nyújtott hangzó élmények mellett a hangszerek vizuális felismerését segítik elő. (A hangszereket egy-egy hangszerjátékos kezében lehet látni, sajnos, az ő nevük sehol sem lett feltüntetve.)

7.2.2.4. Zenei tárgyú olvasmányok

A 19. táblázat (19. táblázat: A hetedik osztályos ének-zene tankönyv zenei tárgyú olvasmányai. Forrás: Péter József és Petneki Jenő (1965a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 7. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.) a hetedik osztályos ének-zene tankönyvben (*Péter és Petneki, 1965a*) szereplő zenei tárgyú olvasmányokat gyűjti össze.³⁸

Az első olvasmány a 38. oldalon kezdődik, míg az utolsó olvasmány a 99. oldalon ér véget, tehát a zenei tárgyú olvasmányok az egész tanévet átfogják.

A zenei tárgyú olvasmányok összesen 7,5 oldalt tesznek ki, ami, az oldalakban mért terjedelemelemzés során a tankönyv 7,5%-át jelenti.

Az olvasmányok jellemzően tíz oldalanként követik egymást, ez ténylegesen három esetben (37,5%) három, két esetben (25%) két, míg egy-egy esetben (háromszor 12,5%) hat, 17 és 20 oldal távolságot jelent.

Az olvasmányok közül nyolc (89%) nagy zeneszerzők életéből vett epizódot mesél el a gyerekeknek: így *Schubert*-ről, *Haydn*-ről (két olvasmány is szól a „vonósnégyes atyjáról”), *Bach*-ról (a német zeneóriás alakja szintén két olvasmányban tűnik fel), *Liszt Ferenc*-ről, *Liszt* és *Chopin* barátságáról és magáról *Chopin*-ről tudhatnak meg fontosabb, személyesebb életrajzi adatokat. Ezekkel a zeneszerzőkkel az énekes és a zenehallgatási szemelvények

³⁸ A nevelői kézikönyv (*Péter és Petneki, 1966c*) nem minden olvasmány esetében ad választ arra a kérdésre, hogy hol kerüljön sor az olvasmány elolvasására (a tanórán vagy otthon?), a Dalok költője például otthoni olvasmány, míg a Haydn emlékezete című olvasmányt közösen, a tanórán dolgozzák fel. Ami általánosságban elmondható, hogy a zeneszerzők életéről, annak egy-egy epizódjáról szóló olvasmányokra az adott zeneszerző zeneműveinek meghallgatásakor kell sort keríteni.

sorában is részletesebben is foglalkozik a hetedik osztályos ének-zene tankönyv. (A dolgozat folyamán a későbbiekben külön is szó lesz arról, miként ismerteti meg ezeknek a zeneszerzőknek az életével és művészetével a tankönyv a gyerekeket.) Az utolsó, kilencedik olvasmány (*Harsányi: A szabadság himnusza*) *Rouget de Lisle* Marseillaise-éhez, vagyis egy énekes szemelvényhez kötődik (egy olvasmány, 11%).³⁹

Az olvasmányok szerzői: a zeneszerzőkről: *H. Goldschmidt* (*Schubert*), *Alfred Einstein* (*Haydn*), *Kodály Zoltán* (*Haydn*), *Bartha Dénes* (*J. S. Bach*), *Péterffy Ida* (*J. S. Bach*), *Liszt Ferenc* (saját levél), *A. Sochacki* (*Liszt és Chopin*), *I. Iwackiewicz* (*Chopin*).

A zenei tárgyú olvasmányok összmondatszáma 176 mondat, ez azt jelenti, hogy átlagosan 20 mondatból áll egy olvasmány. Valójában a legrövidebb olvasmány *Iwackiewicz* *Chopin szereti a népzene*t ... és *Bach* zenéjét (kettő plusz négy mondat), a leghosszabb olvasmány *Harsányi A szabadság himnusza* című írása (57 mondat).

Egyszerű mondatokból 57 található az olvasmányokban, jellemzően hat egyszerű mondat szerepel egy-egy olvasmányban. *Iwackiewicz* *Chopin szereti a népzene*t ... és *Bach* muzsikáját című részletében egyáltalán nem szerepel egyszerű mondat, míg a legtöbb egyszerű mondat (15) *Harsányinál* olvasható. Az egyszerű mondatok aránya az összmondatszámmon belül 33%.

Összetett mondatból 117 lelhető fel az olvasmányokban, vagyis átlagosan 13 összetett mondat szerepel egy-egy írásban. A legkevesebb összetett mondat *Sochacki* *Liszt – Chopin hűséges barátja* című fejezetében kapott helyet (három mondat), míg a legtöbb összetett mondattal (42 mondat) ismét *Harsányinál* lehet találkozni. Az összetett mondatok aránya az összmondatszámmon belül 67%.

Az olvasmányokhoz kiegészítő anyagok is járulnak: a legtöbbször (négy eset, 44,5%) egy, kevesebbszer kettő (három eset, 33,5%) kiegészítő anyaggal találkozni. Két olvasmány (22%) kiegészítő anyagok nélkül áll.

A kiegészítő anyagok típusai:

1. Újdonság, hogy a tankönyvírók a zenei tárgyú olvasmányokhoz lábjegyzetet fűznek magyarázatképpen. Hat ilyen példával is találkozni (60%): idegen nevek kiejtését (*Péterffy* olvasmányában *Marchand* csembaloművész nevének a kiejtését, *Sochacki* olvasmányában *Chopin* nevének a kiejtését), idegen szakkifejezések kiejtését és magyar megfelelőjét (*Kodály Haydn*ról szóló olvasmányában az „all' ongarese” kifejezést), fogalmak magyarázatát

³⁹ *Harsányi Zoltán* olvasmányai végigkísérik a felső tagozaton a tanulókat: ötödik osztályos tankönyvben (*Lugossy és Petneki, 1964a*) Az internacionálé történetéből, a hatodik osztályos tankönyvben (*Lugossy és Petneki, 1964d*) Az énekmondók hivatásáról, míg a hetedik osztályos tankönyvben (*Péter és Petneki, 1965a*) A szabadság himnusza című olvasmányát olvashatják a tanulók.

(Barthánál az elitegyüttes jelentését, Lisztnél a pesti szerencsétlenség jelentését), földrajzi ismereteket (Barthánál Eisenach elhelyezkedését) tanulhatják meg a gyerekek ezekből a magyarázatokból.

2. Képek is járulnak három esetben az olvasmányokhoz (30%): Schubert arcképe – Dalok költője), a Tátrai vonósnégyes fényképe (Péter és Petneki, 1966c) – Haydn emlékezete, Doré: La Marseillaise (Péter és Petneki, 1965a) – A szabadság himnusza.

3. Zenei tárgyú olvasmányhoz fűződő zeneszerzői életrajzzal csak egy esetben lehet találkozni (10%): Schubert rövid életrajza a tankönyv 39. oldalán szerepel (Péter és Petneki, 1965a).

Érdemes megjegyezni, hogy a tankönyv tartalomjegyzéke, az eddigi gyakorlattól eltérően, több esetben is feltüntette az olvasmányok forrását.

7.2.2.5. A hetedik osztályban részletesen megismert zeneszerzők

A 20. táblázat (20. táblázat: A hetedik osztályban részletesen megismert zeneszerzők. Forrás: Péter József és Petneki Jenő (1965a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 7. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.) azokat a zeneszerzőket veszi számba, akiknek az életével és munkásságával a hetedik osztályban részletesen is megismerkednek a tanulók. Ilyenre eddig nem volt példa: ez az első olyan osztály, ahol egy-egy zeneszerzővel, természetesen a tanulók életkorát figyelembe véve, de mégis részletesen foglalkoznak az ének-zene órákon.

A táblázat hét oszlopot tartalmaz: elsőként a tanult zeneszerző neve szerepel a táblázatban⁴⁰, majd annak a vizsgálata következik, hogy közöl-e a tankönyv képet, életrajzot a zeneszerzőről, illetve milyen énekes és zenehallgatási szemelvények, olvasmányok segítségével mutatják be a komponistát a tankönyvírók a gyerekeknek. Ezeken túlmenően az egyéb elnevezésű oszlopban néhány kiegészítő információ kapott helyet.

A hetedik osztály tananyagában összesen nyolc zeneszerzővel foglalkoznak kiemelten a tanulók. A zeneszerzők életét és alkotói periódusát tekintve a barokktól a XX. századi zenéig bezárólag szereznek bővebb ismereteket a nyolc zeneszerző példáján keresztül a komolyzene/klasszikus zene világáról a diákok. A legtöbb zeneszerző (négy komponista, 50%) a romantikát (Schubert, Chopin, Liszt, Csajkovszkij) képviseli, Bartók és Kodály révén (két komponista, 25%) van jelen a XX. század zenéje, míg egy-egy alkotó (kétszer 12,5%)

⁴⁰ A táblázatban kronológiai sorrendben szerepelnek a zeneszerzők, ez nem minden esetben egyezik meg a tankönyvben (Péter és Petneki, 1965a) való előfordulásuk sorrendjével.

révén jut „bemutakozási lehetőséghez” a barokk zene (*J. S. Bach*) és a bécsi klasszika (*J. Haydn*) korszaka.

A zeneszerzők nemzetiségét vizsgálva legtöbb a magyar alkotó: *Liszt*, *Bartók* és *Kodály* a három hazai zeneszerző (37,5%). *Haydn* és *Schubert* (két komponista, 25%) az osztrák, *Bach* a német (12,5%), *Chopin* a lengyel (12,5%), míg *Csajkovszkij* (12,5%) az orosz zeneművészetet képviseli.

A zeneszerzők sorrendje a tankönyvben nem a kronológiát követi, ami a mai olvasóban, aki a kronológiai sorrendiséget követi, zavart okozhat. A nyolc zeneszerzőről tanultak ugyanakkor „tömbösítve” kerültek elosztásra a tankönyvben. A tankönyvben a nyolc zeneszerző a következő sorrendben szerepel és a következő oldalszámokon jelenik meg:

a, *Haydn* 15–16. oldal, 42–46. oldal

b, *Csajkovszkij* 19. oldal, 86–87. oldal

c, *Kodály* 22–29. oldal, 31. oldal

d, *Schubert* 37–40. oldal

e, *Bach* 51–58. oldal

f, *Liszt* 68–72. oldal

g, *Bartók* 76–79. oldal

h, *Chopin* 92–95. oldal

A zeneszerzőkről (arckép, életrajz, énekes szemelvény, zenehallgatási szemelvény, olvasmány, egyéb) szóló tankönyvi oldalak száma összesen 38, ez az oldalakban mért terjelemelemzés során a hetedik osztályos ének-zene tankönyv 38 %-át jelenti.

A zeneszerzők mindegyikéről (100%) szerepel valamilyen arckép a gyerekek tankönyvében. *Bach*-ról és *Haydn*-ról egykorú festmény (*Péter és Petneki*, 1966c), *Chopin*-ről rajz (uo.), *Liszt*-ről a *Barabás Miklós* által festett festmény reprodukciója szerepel a hetedik osztályos ének-zene tankönyvben, *Bartók* fényképe 1936-ban készült (uo.). Semmilyen adat nem szerepel a nevelői kézikönyvben (uo.) *Schubert*, *Csajkovszkij* és *Kodály* portréjáról. Sajnos, maga a tankönyv (*Péter és Petneki*, 1965a) sem ad semmilyen információt a zeneszerzők arcképeivel kapcsolatban.

A nyolc zeneszerző közül hatnak (75%) az életéről olvashatnak rövid életrajzot a tanulók, míg *Bach* és *Haydn* életéről nem szerepel külön életrajzi összefoglaló (25%).⁴¹ Ezek a tankönyvi életrajzok – szerzőik nincsenek feltüntetve – rövidek, 7–14 mondat hosszúságúak, összesen 68 mondatot tesznek ki a tankönyv szöveges didaktikai

⁴¹ *Alfred Einstein* *Haydn*-ról szóló írása ugyan életrajzi jellegű, de, mivel zenei tárgyú olvasmányként szerepel a tankönyvben, ezért az olvasmányok között kerül sor a tárgyalására.

apparátusából. A legrövidebb (hét mondat) *Csajkovszkij*, míg a leghosszabb *Bartók* (14 mondat) életrajza: egy zeneszerzői életrajz átlagosan 11 mondatból áll.

A következő bekezdésekben különböző szempontok szerint haladva a hat zeneszerzői életrajz rövid elemzésére kerül sor.

a, Születési idő és hely: A zeneszerzők születési idejét évszámra pontosan mindegyik életrajz megadja, ugyanakkor a zeneszerzők születési helye minden esetben ismeretlen marad.

42

b, Nemzetiség: A zeneszerzők nemzetisége a magyar zeneszerzők (*Liszt*, *Bartók*, *Kodály*) esetében nem került feltüntetésre – vélhetőleg tudottnak vették a nagy magyar zeneszerzők nevének ismeretét a tankönyvszerzők; *Chopin*-ről „elárulta” a tankönyv, hogy lengyel, míg *Csajkovszkij*-ről, hogy orosz. *Schubert* nemzetiségéről csak az életrajzi utalás alapján lehet tudni, hogy osztrák volt.

c, Család: A zeneszerzők családi hátteréről nem mindegyik életrajz tesz említést. *Chopin*-ről megtudhatják a gyerekek, hogy édesapja egy Lengyelországba kivándorolt francia nyelvtanár, míg édesanyja lengyel nő volt. *Liszt*-nél az apa alakja kerül előtérbe, aki a gyermek *Liszt*-et további fejlődése érdekében Bécsbe és Párizsba vitte. *Kodály* az otthoni zenei légkörben tanult meg zongorán, hegedűn és gordonkán játszani. *Csajkovszkij* és *Bartók* esetében nem esik szó a családról.

d, Gyermekkor: Általános iskolai tanulók számára különösen érdekes lehet, hogy milyen volt egy-egy zeneszerző gyermekora. A zeneszerzői életrajzokból kiderül, hogy *Chopin* csodagyermek volt és már fiatalon Európa-szerte koncerteket adott, *Liszt* zenei tehetsége szintén korán megmutatkozott, kilencévesen már zongoraművészként lépett fel. *Csajkovszkij*, *Bartók* és *Kodály* gyermekkoráról nem írnak az életrajzokban.

e, Tanulmányok: Szintén érdekesebb életrajzi adat lehet e korosztály számára, hogy hol és mit tanultak ezek a fiatal zenei tehetségek/csodagyerekek azért, hogy felnőtt korukban olyan alkotásokat hozzanak létre, amelyeket a mai napig hallgatunk. *Liszt* Bécsben, majd Párizsban tanult zongorázni és zenét szerezni, *Csajkovszkij* előbb jogot tanult és csak felnőtt korában kezdett zeneszerzést tanulni, *Kodály* Budapesten, a Zeneakadémián tanult. *Chopin* és *Bartók* esetében nem esik szó a tanulmányokról.

f, Foglalkozás: Ma a foglalkozás szó használatos arra a tevékenységre, amit valaki előbb megtanult, majd azzal tölti a mindennapjait. Különösen a régebben élt zeneszerzők

⁴² *Schubert* életrajzát a tankönyvben (*Péter és Petneki*, 1965a) megelőzi *Goldschmidt* életrajzi jellegű olvasmánya, amiben sok, a most tárgyalandó zeneszerzői életrajzokból kiemelt elem szerepel, így: a születés helye, családi háttér, gyermekkor, tanulmányok, tevékenységének a „földrajzi háttere”.

esetében még nem volt használatos ez fogalom, mégis, érdekes, hogy mit árulnak el erről a kérdésről az életrajzok. *Schubert* esetében az életrajz nem mondja ki, csak utal arra, hogy zeneszerző és zongorista volt, *Chopin*, *Liszt* és *Bartók* zeneszerző és zongoraművész, *Csajkovszkij* zeneszerző, *Kodály* zeneszerző és zenepedagógus volt.

g, Munkahely: Szintén újabb, modernebb fogalom – különösen zeneszerzők, muzsikuskok esetében – a munkahely, az 1960-as évek tanulóiiban ugyanakkor már felmerülhetett, hogy hol és mit dolgoztak a nagy komponisták. *Schubert* esetében semmilyen egzisztenciális háttérrel nem ír a tankönyv, *Chopin* koncertezett, kiadta a műveit, valamint tanított, *Liszt* megalapította a később róla elnevezett Zeneművészeti Főiskolát, *Csajkovszkij* a moszkvai konzervatórium tanáraként dolgozott, *Bartók* a Zeneakadémia zongoratanára, majd a Tanácsköztársaság idején az igazgatói tanácsának tagja volt, *Kodály* szintén a Zeneakadémián tanított, de zeneszerzést, míg a Tanácsköztársaság idején aligazgató volt az intézményben.

h, Munkásság: Az életrajzok röviden megemlítik a zeneszerzők munkásságát is: *Schubert* esetében kiemelik a Schubertiádákat, a halála évében megtartott egyetlen önálló szerzői estjét, *Chopin* koncerteket adott és tanított, *Liszt*nél szintén fontos a zongoraművész pályája, a zeneszerzés majd idősebb korában kerül előtérbe, valamint fontosnak tartotta megemlíteni a tankönyv, hogy jelentős zenei intézményeket alapított. *Csajkovszkij* munkásságáról több részletet nem lehet megtudni. *Bartók* és *Kodály* esetében a népdalkutatás/népdalgyűjtés és a zeneszerzés, valamint *Bartóknál* a zongoratanárság került megemlítésre.

i, Főbb művek: Az életrajzok műfajok és/vagy cím szerint megnevezik a zeneszerzők főbb műveit is, így *Schubert* körülbelül 600 dalt komponált, ezen kívül jelentős a kamara- és szimfonikus zenéje, *Chopin* főleg mazurkákat, keringőket és polonézeket írt, *Liszt* esetében nem történik utalás a zeneszerzői oeuvre-re (!), *Csajkovszkij* szimfóniák (köztük a leghíresebb a IV., V., VI. szimfónia) és a közkedvelt Vonósszerenád komponistája, *Bartók* színpadi műveket, zenekari és zongoradarabokat szerzett, míg *Kodály* a Psalmus Hungaricus, a Székelyfonó, a Hány János és kórusművek (gyermek-, női-, férfi- és vegyeskarra) alkotója. A művek között *Csajkovszkij* Diótörője és *Bartók* Gyermekeknek, Mikrokozmosz című sorozatai, valamint énekkari alkotásai kerültek kiemelésre, mint olyan kompozíciók, amelyek már a gyerekek figyelmét is felkelthetik.

j, Földrajz: A zeneszerzők életrajzában kevés adat olvasható azzal kapcsolatban, hogy hol éltek és alkottak ezek a zeneszerzők. *Chopin* a tankönyvi életrajz szerint Párizsban telepedett le, *Liszt* gyermekkorában Bécsben és Párizsban tanult, a pesti árvíz hírére

Magyarországra jött, élete végén pedig Pest, Róma és Weimar között osztotta meg az idejét. *Csajkovszkij*ről csak annyi derül ki, hogy Moszkvában volt a konzervatórium tanára, *Bartók* népdalkutatása során román, szláv, arab és török nyelvterületen is gyűjtött, élete végén – a fasizmus térhódítása miatt – az USA-ban telepedett le. *Kodály* előbb tanult, majd később tanított a budapesti Zeneakadémián.

k, Kortársak: A zeneszerzőknek is mindig vannak/voltak olyan kortársai, akik fontos szerepet játszanak/játszottak az életükben, ilyen volt például a tankönyvi életrajzban megemlített *Beethoven*-kapcsolat *Schubert* életében. *Chopin* zenéjéből *Liszt* merített ihletet, ő volt az, aki *Chopin*ről az első életrajzot írta annak halála után. *Liszt*ről így ír a tankönyv: „... Szinte az egész akkori Európa az ő zenei hatása vagy irányítása alatt állt. ...” (*Péter és Petneki*, 1965a, 71. o.). *Csajkovszkij* kortársairól nem esik szó. *Bartók* és *Kodály* kapcsolata a magyar népdal felfedezésével, illetve gyűjtésének elkezdésével mindkét komponista életrajzában említésre kerül.

l, Történelmi háttér: A közelebbi megismerésre kiválasztott zeneszerzők egy adott történelmi korszakban éltek, amellyel kapcsolatban szintén szerepelhetnek utalások egy tankönyvi életrajzban. Nagyon kevés a történelmi háttér: mindössze *Liszt* esetében utal a tankönyv a pesti árvízre, *Bartóknál* a Tanácsköztársaságra és a fasizmusra, *Kodálynál* a Tanácsköztársaságra és a fehérterrorra.

m, Jelentőség: A tankönyvírók a zeneszerzők munkásságának jelentőségét is igyekeztek ifjú olvasóik számára érthetővé tenni: *Schubert* dalai az osztrák népdal sajátosságait hordozzák magukon, *Schubertet* a dalok költőjének is szokták nevezni, kamarazenéje és szimfonikus alkotásai melódiagazdagok és népies hangvételűek. *Chopin* az egyik legeredetibb alkotó egyéniség volt, aki sokat merített a lengyel népzeneből, és, mivel szinte kizárólag zongoraműveket komponált, a zongora poétájaként is szokták emlegetni. *Liszt* zeneművei a magyar és az európai zeneirodalom jeles alkotásai. *Csajkovszkij* zenéjében a nyugat-európai zenei stílus és az orosz népi dallamosság egyesül. *Bartók* fiatalkori művei merészek és újszerűek, míg színpadi művei, zenekari művei és zongoraművei az új magyar és egyetemes zeneirodalom örökérvényű alkotásai. *Bartók* „... A világ egyik legnagyobb zeneszerzője.” (*Péter és Petneki*, 1965a. 77. o.). *Kodály* munkássága *Bartókéval* együtt egy új korszakot jelez a népdalgyűjtésben, a magyar népdalkincs mindkettejük számára az új magyar műzene forrása lett. *Kodály*: „... A magyar nemzeti zene nagy alkotója és tudósa...” (*Péter és Petneki*, 1965a. 31. o.).

n, Betegség, halál ideje és helye: Az életrajzok nem írnak a zeneszerzők betegségéről és haláluk okáról. Egyedül *Chopin*nél jegyzik meg, hogy 39 évesen halt meg és a szívét

Varsóban őrzik. A halál időpontját is csak évszámra pontosan adják meg az életrajzok (*Chopin, Liszt, Csajkovszkij, Bartók*), *Schubert*nél nincs megadva ez az adat, míg *Kodály Zoltán* még élt a tankönyv megjelenésekor. A halál helye nincs megadva, egyedül *Bartók* életrajzából lehet kikövetkeztetni, hogy az USA-ban halhatott meg.

o, Elismerés, kitüntetések: A zeneszerzők közül munkásságuk elismeréseként *Bartók*ot a Béke Világtanács „Béke”-díjával tüntették ki, halála után itthon Kossuth-díjat kapott, *Kodály* kiváló művész címben részesült és három alkalommal vehetett át Kossuth-díjat.

A zeneszerzők életrajza után a táblázat következő oszlopa a komponistáktól származó és a tankönyvben (*Péter és Petneki*, 1965a) szereplő énekes szemelvényeket veszi számba.⁴³ A nyolc alkotótól összesen 16 énekes szemelvény található a hetedik osztályos ének-zene tankönyvben. A Hány János című daljáték hat népdalával (37,5%) *Kodály* áll a sor elején, *Bartóktól* három kórusműből (19%) idéztek éneklésre (is) szánt részleteket a tankönyvről, két-két énekes szemelvénnel (háromszor 12,5%) van jelen *Bach* (kantátarészlet, ária), *Haydn* (két műdal) és *Schubert* (két műdal), míg *Csajkovszkijtől* már csak egy dalt (6%) énekelhetnek a gyerekek. *Chopin*- és *Liszt*-művek nem szerepelnek az énekes szemelvények között (0%).

Az énekes szemelvényeket műfajuk szerint áttekintve legtöbb a magyar népdal (hat darab, 37,5%), ezeket a műdalok (öt darab, 31,5%), majd kórusművek részletei (három, 19%) követik. A sort az ária (egy darab, 6%) és a kantátarészlet (egy darab, 6%) zárja.

A zeneszerzőktől nem csak énekelni, hanem meghallgatni való szemelvények is az osztály anyagát képezik. A tankönyv minden esetben utal ezekre a zenehallgatási szemelvényekre, ugyanakkor a hangzó anyag az általános iskolai ének-zene tanítás céljára készült hanglez-sorozat hetedik osztály számára összeállított lemezekben hallgathatók meg (OPI, szerk. 1965). (A hetedik osztály zenehallgatási szemelvényeiről, mind a tankönyv, mind pedig a zenehallgatási lemez vonatkozásában külön alfejezet szól, ezért itt csak egy rövid összefoglalásra kerül sor a hetedik osztályban részletesebben bemutatott zeneszerzők vonatkozásában.)

⁴³ A hetedik osztályban részletesen megismert zeneszerzők közül *Liszt* és *Chopin* kivételével a többi zeneszerzővel kisebb-nagyobb mértékben, de eddigre már találkoztak a tanulók. Az alsó tagozatos énekeskönyvek (*Hegyi és Kovács*, 1964; *Dobray és Kovács*, 1963, 1964) nagyon sok *Kodály*-dallamot közölnek. Az ötödik osztályos ének-zene tankönyv (*Lugossy és Petneki*, 1964a) *Bachtól* (Menüett) és *Haydntól* (Harsan a trombita) egy-egy, míg *Bartóktól* három (Délslávos, Tánc, Anyák napjára) énekelni való példát közöl. Ebben az osztályban a legtöbb énekelni valót (biciniumok, olvasógyakorlatok, kétszólamú gyakorlatok) *Kodály* pedagógiai művei adják a gyerekeknek. A hatodik osztályos ének-zene tankönyvben (*Lugossy és Petneki*, 1964d) a tankönyvről *Bachtól* egy kánont (Ősz), *Schuberttől* egy műdalt (A pisztráng) idéznek, *Bartók* itt is valamivel több művel (Tánc kánonformában, Fa fölött, fa alatt, Tisza partján) van jelen, míg a legtöbb énekes szemelvénnel (biciniumok, olvasógyakorlatok, Énekeljünk tisztán!) ismét *Kodály* szerepel az osztály tananyagában.

A nyolc, a hetedik osztály tananyagában részletesebben is bemutatott zeneszerzőtől összesen 20 zenehallgatási szemelvény hallható az osztály hanglemezein (OPI, szerk. 1965).⁴⁴ Három-három zenehallgatási szemelvény kapott helyet a lemezeken *Bachtól*, *Haydntól*, *Chopintól*, *Lisztől* és *Kodálytól* (ötször 15%). Két-két művel van jelen a hangzó összeállításban *Schubert* és *Bartók* (kétszer 10%), míg *Csajkovszkijtől* összesen egy zenemű kerülhet bemutatásra (5%).

Előadói apparátus és műfajok szerint osztályozva a zenehallgatási szemelvényeket nagyarányú a hangszeres zene dominanciája (17 szemelvény, 85%): szvittételek, zongoraművek, szimfóniatételek, daljáték részletei, zenekari mű és szerenád tartoznak ebbe a csoportba. Vokális-instrumentális zene alig-alig (3 szemelvény, 15%) kapott helyet ebben az összeállításban: oratórium kórustétele, kórusmű, népdalfeldolgozás található ebben a körben.

A hetedik osztályos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki*, 1965a) zenei tárgyú olvasmányainak legnagyobb része az osztály tananyagában kiemelten kezelt és tárgyalt zeneszerzőkről szól.⁴⁵ (A hetedik osztályos ének-zene tankönyv zenei tárgyú olvasmányairól szintén külön alfejezet szól, ezért itt csak a nyolc kiemelt zeneszerzővel kapcsolatos olvasmány kerül röviden összefoglalásra.)

A részletesen tárgyalt zeneszerzőkről összesen nyolc olvasmány szól, de ez nem jelent egyenletes megoszlást: *Bach*-ról, *Haydn*-ról és *Chopin*-ről két-két olvasmány is szól (háromszor 25%), *Schubertről* és *Lisztről* egy-egy (kétszer 12,5%), míg *Csajkovszkij*-ről, *Bartókról* és *Kodályról* egyáltalán nem olvashatnak olvasmányt a hetedik osztályban a tanulók (0%).

A zeneszerzőkről szóló olvasmányok témáikat tekintve az alábbi megoszlást mutatják:

⁴⁴ Az 1–6. osztályok zenehallgatási anyagáról szintén elmondható, hogy *Liszt* és *Chopin* kivételével mind a hat másik zeneszerző megjelenik legalább egy művel. Az alsó tagozatos hanglemezen (OPI, szerk. 1964a) *Bartóktól* négy népdalfeldolgozás is előfordul a *Gyermekeknek* című sorozatból, valamint a C-dúr rondó, *Kodály* Hány János című daljátékából két részlet, továbbá a *Katalinka* című gyermekkar és a *Tücsöklakodalom* szerepel a hanglemezen, míg *Csajkovszkijtől* a *Diótörő* és a *Csipkerózsika* című balettekből idéztek a szerkesztők. Az ötödik osztályos hanglemezen (OPI, szerk. 1964b) *Bach* egy billentyűs műve (*Menüett*), valamint *Haydn* két trombitajele (*Menetjel* és *Takarodó*) mellett *Csajkovszkij* Régi francia dal című zongoraműve kapott helyet. *Bartók* szintén zongoraművekkel van jelen (*Délszlávok*, *Este a székelyeknél*, *Katonanóta*), míg *Kodálytól* két biciniuma (*Úttörőinduló*, *Hej, Dunáról fúj a szél*) mellett a *Kitrákotty-mesével* ismerkedhettek meg a tanulók. A hatodik osztályos hanglemezen (OPI, szerk. 1964c) új zeneszerzőként jelenik meg *Schubert* (*A pisztráng*), a „régii” zeneszerzők közül *Bartók* zongoraművekkel (*Kis kece lányom*, *Tánc kánonformában*, *Fa fölött, fa alatt*, *Regős dallam*, *Este a székelyeknél*, *Hej, tulipán*, *Fehér liliumszál*) van jelen, *Kodálytól* kórusművekkel (*Katalinka*, *Mátrai képek*, *Felszállott a páva*), kamarazenével (*Hej, tulipán*) és daljáték részletével (*Toborzó a Hány Jánosból*) találkozhattak a gyerekek.

⁴⁵ Az alsó tagozatos énekeskönyvekben (*Hegyi és Kovács*, 1964; *Dobray és Kovács*, 1963, 1964) még nem szerepelnek zenei tárgyú olvasmányok. Az ötödik osztályos ének-zene tankönyv (*Lugossy és Petneki*, 1964a) zenei tárgyú olvasmányai közül kettő *Bartókról* és *Kodályról* szól (A népdalról, illetve A népdalgyűjtésről). Egy-egy olvasmány szól *Kodályról* (Egy újságíró élményei), illetve *Bartókról* (*Bartók Béla gyermekkoráról*). A hatodik osztályos ének-zene tankönyvben (*Lugossy és Petneki*, 1964d) A népdalgyűjtés kezdeteiről című olvasmány részlet *Szenthgyi István* *Kodállyal* folytatott beszélgetéséből. *Bartók* és *Kodály* kivételével a többi zeneszerző a hetedik osztályos olvasmányokban kerül először említésre.

a, epizód a zeneszerző életéből (két olvasmány, 25%): *Bartha*: Bach tanulóévei Lüneburgban; *Péterffy*: Csembalóverseny... hang nélkül

b, életrajzi olvasmányok (két olvasmány, 25%): *Goldschmidt* Schubert című könyvének részlete, *Einstein*: Haydn című könyvének részlete

c, zeneszerzői gyökerek (két olvasmány, 25%): *Iwackiewicz*: Chopin szereti a népzene ... és Bach muzsikáját

d, zeneszerző méltatása (egy olvasmány, 12,5%): *Kodály*: Haydn emlékezete

e, zeneszerző saját levele (egy olvasmány, 12,5%): *Liszt*: Hazám

A táblázat egyéb oszlopából az alábbiak kerülnek itt kiemelésre:⁴⁶

a, *Chopin* g-moll mazurkájának megismerését megelőzi az *Aranyosom...* kezdetű lengyel népdal (kvázi előtanulmányként)

b, *Lisztről* tanulva kiegészítő képi anyaggal is találkozhatnak a gyerekek: egyrészt az általa alapított és később róla elnevezett Zeneművészeti Főiskola (ma: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem) fényképével, másrészt az 1961-es *Liszt-évforduló*ra készített pénzérmék fényképével (*Péter* és *Petneki*, 1966c) (Feltehetőleg a *Liszt-bélyegek* is erre az alkalomra készültek.)

c, *Csajkovszkijtől* három tanult mű részletét is fel kell ismerniük hangjegyes kottáról a tanulóknak.

d, Két magyar és egy finn népdal kapcsán (*A csitári hegyek alatt...*, *Görög Ilona*, *Vejnemöjnen muzsikál*) *Kodály* feldolgozásaira is (az első két népdal feldolgozása a *Székelyfonó* című daljátékban jelenik meg, illetve kórusmű a *Vejnemöjnen muzsikál*) utal a tankönyv, ezzel is bővítve a tanulók ismereteit, illetve azzal a céllal, hogy egy-egy ilyen figyelemfelhívó utalás akár további zenehallgatást is eredményezhet (*Péter* és *Petneki*, 1966c).

7.3. A munkafüzet zenehallgatásra vonatkozó részei

A hetedik osztály számára is készült munkafüzet ének-zenéből (*Péter* és *Petneki*, 1965b), amelynek szerzői, az ötödik (*Lugossy* és *Petneki*, 1964a, 1964b) és hatodik osztályos példákhoz (*Lugossy* és *Petneki*, 1964d, 1965a) hasonlóan azonosak az osztály tankönyvének (*Péter* és *Petneki*, 1965a) íróival.

⁴⁶ Az ötödik osztályos tankönyvben (*Lugossy* és *Petneki*, 1964a) egy-egy fénykép ábrázolja *Bartókot* („*Bartók Béla* fonográf-fal” – uo. 24. o.) és *Kodályt* („*Kodály Zoltán* magnetofonnal népdalt jegyez le” – uo. 25. o.). A hatodik osztályos tankönyv (*Lugossy* és *Petneki*, 1964d) 51. oldalának *A népdalgyűjtés kezdeteiről* című olvasmánya alatt látható egy fénykép, amely a fiatal *Bartókot* ábrázolja népdalgyűjtés közben (*Lugossy* és *Petneki*, 1965b).

A hetedik osztály ének-zene tankönyvében (*Péter és Petneki, 1965a*) „Mf. és a sorszám” jelölése utal a munkafüzet használatára (*Péter és Petneki, 1965b*).

A hetedik osztályos ének-zenei munkafüzet (*Péter és Petneki, 1965b*) terjedelmét tekintve jóval rövidebb és ennek megfelelően kevesebb feladatot is tartalmaz, mint a felső tagozatos elődei (*Lugossy és Petneki, 1965a, 1964b*). Ezt a nevelői kézikönyv (*Péter és Petneki, 1966c*) az alábbiakkal magyarázza: „A munkafüzeti feladatokat kísérletképpen csökkentettük. ... További 5 feladat a zenehallgatással megjegyzett művek néhány adata feljegyzését kívánja. ...” (*Péter és Petneki, 1966c. 22. o.*)

A hetedik osztályos ének-zenei munkafüzet (*Péter és Petneki, 1965b*) 15 számozott oldalból áll, a harmadik oldaltól a tizedik oldalig bezárólag 18 munkafüzeti feladatot tartalmaz, majd a 11. oldalon a tanév folyamán összegyűjthető előadási jelek és kifejezések számára közöl egy táblázatot. A 12–15. oldalon üres kottasorok várnak a tanulói feladatmegoldásokra.

A hetedik osztályos munkafüzetben is található néhány olyan feladat, amely a megelőző osztályok zenehallgatási szemelvényeihez, az azok alapját képező énekes szemelvényekhez kapcsolódnak, kvázi ismétlésként.

A munkafüzet második feladata, más dalok mellett a már az ötödik osztályban a tankönyvben énekes (*Lugossy és Petneki, 1964a*), a zenehallgatási lemezen zenehallgatási szemelvényként (*Egressy Klapka-indulója*) (OPI, szerk. 1964a) megismert Föl, föl, vitézek... kezdetű dal zárósorának lekottázását kéri C-dóban. (A hetedik osztályos tankönyvben (*Péter és Petneki, 1965a*) betűkottával szerepel a lekottázandó részlet.)

Az ötödik munkafüzeti feladatban (*Péter és Petneki, 1965b*) a Fa fölött, fa alatt... kezdetű szlovák népdalt kell a tanulónak a tankönyv (*Péter és Petneki, 1965a*) betűs kottájáról F-dó szerint hangjegyekbe szedniük. Ezt a szlovák népdalt egy szólamban már az ötödik osztályos tankönyvben (*Lugossy és Petneki, 1964a*) megtanulták énekelni a gyerekek, majd a hatodik osztályos ének-zene tankönyvükben megismerkedtek a dal *Molnár Antal* által komponált kétszólamú változatával (*Lugossy és Petneki, 1964d*), illetve a zenehallgatás során (OPI, szerk. 1964c) *Bartók* zongorára írt népdalfeldolgozásával a Gyermeknek III. füzetéből.

Arany János Toborzója a hatodik osztály énekes (*Lugossy és Petneki, 1964d*) – és *Ádám Jenő* feldolgozásában – zenehallgatási szemelvényeként (OPI, szerk. 1964c) szerepelt a tananyagban. A hetedik osztályos ének-zenei munkafüzetben (*Péter és Petneki, 1965b*) a dal első két sorát kell ritmusba szedniük a gyerekeknek.

Bartók Elvesztettem páromat... kezdetű népdalfeldolgozása a Gyermeknek I. füzetéből már az alsó tagozat számára összeállított hanglemezeről (OPI, szerk. 1964a) meghallgathatták a tanulók. A hetedik osztályos munkafüzet (*Péter és Petneki*, 1965b) azt kéri a tanulóktól, hogy írják az ismert dal hangjegyei alá az egyes hangok ábécés nevét.

A zenehallgatás szempontjából igazán érdekes és érdemi feladatok a hetedik osztályos munkafüzet (*Péter és Petneki*, 1965b) utolsó, 18. sorszáma alatt kaptak helyet. A munkafüzet a kilencedik és tizedik oldalon öt zenehallgatási szemelvény adatainak a feljegyzését kéri a tanulóktól. Az ötös csoport élén *Csajkovszkij* IV., f-moll szimfóniájának befejező tétele áll, amely a hetedik osztály egyik fontos zenehallgatási szemelvénye (OPI, szerk. 1965). A hetedik osztályos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki*, 1965a) is utal a 86. oldalán ennek a zeneműnek az esetében a „Mf. 18. feladat”-ára. A zenehallgatási szemelvények adatlapja ebben az egy esetben konkrétan erre a műre lett „szabva”. A zeneszerző nevének, a mű címének, az előadók és a karmester nevének rögzítése után megkérdezi a munkafüzet: „Milyen hangszereket ismerünk fel hangzásuk után?” (*Péter és Petneki*, 1965b. 9. o.). A felismert hangszereket csoportosítaniuk is kell a tanulóknak: vonósok, fúvósok, újonnan megismert hangszerek.

A 18. sorszám alatt található további (2–5.) munkafüzeti zenehallgatási szemelvények adatlapjánál sem a tankönyv (*Péter és Petneki*, 1965a), sem a munkafüzet (*Péter és Petneki*, 1965b), sem a nevelői kézikönyv (*Péter és Petneki*, 1966c) nem mondja meg konkrétan, hogy melyik zenehallgatási szemelvényekhez kapcsolódva kell kitöltenie az osztálynak az adatlapokat. A négy adatlap egyébként ugyanazt a sémát követi: a szerző nevét, a mű címét, előadóját, az előadás módját kell feljegyezniük a tanulóknak. Ezen túlmenően, írásban, röviden, válaszolniuk kell a „Mit fejez ki a mű?” kérdésre (*Péter és Petneki*, 1965b. 9–10. o.), végül a mű témáját kell lekottázniuk.

Az ötödik (*Lugossy és Petneki*, 1964b), valamint a hatodik (*Lugossy és Petneki*, 1965a) osztályos munkafüzetben a zenehallgatási szemelvények adatlapjai után szerepelt még egy-egy zenei olvasmánynapló is: ilyen a hetedik osztályos munkafüzetben (*Péter és Petneki*, 1965b) nem kapott helyet.

7.4. A zenehallgatási lemezek bemutatása

A Zenehallgatás az általános iskola 7. osztálya számára című hanglemezt a művelődésügyi miniszter rendeletére az Országos Pedagógiai Intézet szerkesztette, anyagát *Péter József* és *Petneki Jenő* állította össze (OPI, szerk. 1965).

A 21. táblázat (21. táblázat: A hetedik osztály zenehallgatási lemezei. Források: OPI (szerk. 1965): *Zenehallgatás az általános iskola 7. osztálya számára*. Összeállította: Péter József és Petneki Jenő. Magyar Hanglemezyártó Vállalat, Budapest.; Péter József és Petneki Jenő (1965a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 7. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.) a hetedik osztály számára összeválogatott zenehallgatási szemelvényeket mutatja be, amelyeket az osztály hanglemezein lehet meghallgatni.

A táblázat oszlopai – egy kivételtől eltekintve – a hanglemezek (OPI, szerk. 1965) kísérőfüzete alapján lettek kitöltve, így: a lemezoldal sorszáma, a blokk sorszáma, a szerző(k) neve(i), a műcím(ek), az előadó(k) neve(i) és az időtartam. A kapcsolat a tankönyv dalanyagával feliratú oszlop a hetedik osztály ének-zene tankönyvének (Péter és Petneki, 1965a) a felhasználásával készült. A megjegyzések rovatba a felhangzó művekhez kapcsolódó alapvető információk, valamint a hanglemezek (OPI, szerk. 1965) kísérőfüzetének olyan fontos információi kerültek, amelyek máshová nem illettek be.

A hetedik osztály számára két hanglemez tartalmazza a meghallgatandó szemelvényeket, amelyek itt is úgynevezett blokkokba lettek elrendezve. A blokkok számozása folyamatos, így azt nem töri meg a lemezek közötti oldalváltás. Az I. lemezoldalon öt (I./1–5.), a II. lemezoldalon négy (II./6–9.), a III. lemezoldalon nyolc (III./10–17.), míg a IV. lemezoldalon hat (IV./18–23.) blokk szerepel. A legkevesebb, négy blokkal a második, míg a legtöbbel, nyolc blokkal a harmadik lemezoldalon lehet találkozni, így átlagosan 5,75 blokk ad ki egy lemezoldalt.

A lemezek tartalmának vizsgálata az eddigiekhez képest újfajta megközelítést, felosztást kíván meg: a hanglemezek tartalma három csoport kialakítására ad lehetőséget. Az első csoportba a hetedik osztályban újonnan megismerendő zenehallgatási szemelvények tartoznak (I./1–4., II./6–9., III./10–17., IV./18–20., 22.). A hetedik osztályban is megismerkednek a tanulók új hangszerek hangjával, újdonság ugyanakkor, hogy az a két blokk (I./5., IV./21.), amelyik az új hangszereket mutatja be a gyerekeknek, teljesen elkülönül, önálló egységeket képez. (Az ötödik és a hatodik osztály hanglemezeinek (OPI, szerk. 1964b, 1964c) esetében nem lehetett ilyen elkülönülésére példát látni.) Ezért ez a két, hangszerismertető blokk képezi a második csoportot. A harmadik csoportba az ismétléseket tartalmazó blokk (IV./23.) sorolható. Számszerűsítve legtöbb az újonnan meghallgatandó zenehallgatási szemelvényeket tartalmazó első csoport (20 blokk, 87%), ezt követik az új hangszereket bemutató blokkok (két blokk, 9%), végül az ismétléseket tartalmazó blokk zárja a sort (egy blokk, 4%).

Az első csoportban tíz zeneszerző szerepel egy-egy művel/műrészlettel. Kronológiában gondolkodva a barokktól a XX. századig terjed a repertoár: legtöbb a romantikus komponista (*Egressy, Liszt, Schubert, Chopin, Csajkovszkij*, öt zeneszerző, 50%), a XX. századot három alkotó képviseli (*Bartók, Kodály, Szabó Ferenc*, három zeneszerző, 30%), míg egy-egy képviselője (kétszer 10%) akad a barokk (*J. S. Bach*) és a bécsi klasszika (*J. Haydn*) korának.

A zeneszerzők nemzetiségét vizsgálva legtöbb a magyar zeneszerző: *Egressy, Liszt, Kodály, Bartók* és *Szabó* (öt alkotó, 50%) képviseli hazánkat. Német nyelvterületről két osztrák, *Haydn* és *Schubert* (20%), valamint egy német komponista, *Bach* (10%) származik, míg a szláv nyelvterületet egy lengyel (*Chopin*, 10%) és egy orosz (*Csajkovszkij*, 10%) zeneszerző képviseli.

A hanglemezeken az első csoportban a tíz zeneszerzőtől összesen 22 zenemű/műrészlet szerepel, ebből hat (27%) teljes mű, míg 16 (73%) műrészlet (jellemzően egy-egy tétel valamilyen nagyobb lélegzetű, ciklikus műből).

A legtöbb művel/műrészlettel *Liszt, Bach, Haydn* és *Chopin* van jelen (három-három szemelvény, négyszer 13,5%), két-két mű/műrészlet fűződik *Kodály, Bartók, Szabó* és *Schubert* nevéhez (négyszer 9%), egy-egy alkotás erejéig van jelen a hetedik osztályos, újonnan megismerendő zenehallgatási anyagban *Egressy* és *Csajkovszkij* (kétszer 5%).

A zenehallgatási szemelvényeket előadói apparátus szerint csoportosítva legtöbb (10 szemelvény, 45%) a zenekari mű, vagy zenekari átirat (vonós-, fúvós- és szimfonikus zenekar). A billentyűs zene (benne hat zongora-és egy csembalóművel) szintén magas arányt képvisel (hét szemelvény, 32%). Vokális-instrumentális műből már kevesebb akad (három szemelvény, 14%), míg a legkevesebb (egy-egy szemelvény, kétszer 4,5%) az zongorakíséretes énekkari népdalfeldolgozás, valamint a különlegességnek számító zenélőórán megszólaló *Haydn*-szerenád.

Az első csoportba tartozó zenehallgatási szemelvényeket egy kivételtől (*Luigi Toffolo* karmester) eltekintve magyar zeneművészek, előadó együttesek szólaltatják meg a hanglemezeken. Szólóban *Szegedi Ernő, Zempléni Kornél* egyszer-egyszer, míg *Hernádi Lajos* és *Antal István* kétszer játszott zongorán. *Margittay Sándor* csembalón szólaltatta meg *Bach* g-moll polonézét. A *Haydn*-szerenádot megszólaltató zenélőóra különlegességnek számít a hangfelvételek sorában.

Énekkari mű csak egy akad a hetedik osztályos új zenehallgatási szemelvények között, *Bartók* művét a „Vox Humana” Énekkar szólaltatta meg, *Finta Éva* kísért zongorán, vezényelt *Maklári Zoltán*.

A zenekarok közül a Budapesti Koncertfúvószenekar *Borst Rudolf* vezényletével már jó ismerőse a gyerekeknek: az ötödik (OPI, szerk. 1964b) és hatodik (OPI, szerk. 1964c) osztályos hanglemezek után a hetedik osztályban (OPI, szerk. 1965.) is hallható a játéuk. A Magyar Kamarazenekar koncertmesterének, *Tátrai Vilmos*nak az irányításával hallható a hangfelvételen. A Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarát korábban szintén hallhatták a gyerekek (OPI, szerk. 1964b), ezúttal egyszer *Ferencsik János*, egy másik alkalommal *Erdélyi Miklós* vezényelte az együttest, fuvolán közreműködött *Juhos József*. Az általános iskolai zenehallgatási hanglemez-sorozata előző hanglemezein (OPI, szerk. 1964b, 1964c) hallható volt a Magyar Állami Hangversenyzenekar is, akiket ezúttal *Luigi Toffolo*, *Sándor Frigyes*, illetve kétszer *Németh Gyula* dirigált.

Énekkar és zenekar hangja ötvöződik a Budapesti Kórus és a Magyar Állami Hangversenyzenekar előadásában, vezényelt: *Forrai Miklós*, valamint a Magyar Rádió és Televízió Ének-és Zenekarának produkcióiban, melyek közül az egyiket *Németh Gyula*, míg a másikat *Csenki Imre* vezényelte.

Az első csoportba tartozó új zenehallgatási szemelvények időtartama a hanglemez (OPI, szerk. 1965) kísérőfüzetének az egyes blokkokban megadott időtartam alapján került figyelembe vételre.

Az első csoport esetében az első lemezoldal (I./1–4.) 19'89", a második (II./6–9.) 23'79", a harmadik (III./10–17.) 22'11", a negyedik (IV./18–20., 21.) pedig 21'87" hosszúságú: tehát a második lemezoldal a leghosszabb, az első lemezoldal a legrövidebb. Az összidő 87'66", egy lemezoldalon átlagosan 21'91" hosszúságú az újonnan megismerendő zenehallgatási szemelvények ideje.

Az első csoporton belül a blokkok szintjén vizsgálva az időtartamot az állapítható meg, hogy a legrövidebb blokk a III./13., amelyikben 0'40" idő alatt hangzik el zenélőórán *Haydn Szerenádja*, a leghosszabb blokk a IV./22., amelyikben 9'13" szól *Csajkovszkij IV.*, f-moll szimfóniájának IV. tétele. Egy blokk átlagos időtartama 4'38".

Az első csoportban 22 zenehallgatási szemelvény összesen 20 blokkban kapott helyet, ami jól mutatja, hogy a hetedik osztályban egy zenehallgatási szemelvény jellemzően egy blokkba kerül, nem fordulnak elő olyan „kényszerházasságok”, mint amilyenekre korábban lehetett példákat látni.

Érdekes az egyes művek időtartamát is vizsgálni, bár, az előző megjegyzés fényében nem meglepetés, hogy a legrövidebb és a leghosszabb mű ennél a vizsgálati szempontnál ugyanaz, mint a blokkok szintjén nyert eredmény: vagyis a legrövidebb mű *Haydn Szerenádja*

(III./13.), a leghosszabb mű Csajkovszkij IV., f-moll szimfóniájának IV. tétele (IV./22.). Egy mű átlagos időtartama 3'98”.

Az első csoportban szereplő zenehallgatási szemelvényeknek a hetedik osztályos tankönyv (*Péter és Petneki, 1965a*) énekes szemelvényeivel, vagyis dalanyagával való kapcsolatát alapvetően meghatározza az a tény, hogy a legtöbb zenehallgatási szemelvény (18 mű/műrészlet, 82%) hangszeres mű, illetve abból származó részlet, míg a fennmaradó esetekben (négy mű/műrészlet, 18%) énekes-hangszeres műről, illetve annak részletéről van szó. Tisztán vokális alkotással nem is lehet találkozni (0%) a hetedik osztályos hanglemezek új zenéket bemutató első csoportjában. Ebben a helyzetben három zenehallgatási szemelvény sorolható fel, amelyekhez alapként valóban igazi énekes szemelvény kapcsolódik: *Egressy Szózata* szerepel a tanulók énekes szemelvényei között és zenehallgatási lemezén is, szintén *Egressytől* a *Magasan repül a daru...* kezdetű népies dal az „alapanyaga” *Liszt 14. magyar rapszódia*jának, míg *Bartók* *Négy szlovák népdal* vegyeskarra, zongorakísérettel című zenehallgatási szemelvénye kapcsán a tankönyv közli mind a négy szlovák népdal kottáját. A többi esetben is találkozni a hetedik osztályos ének-zene tankönyvben kottapéldákkal – ezek jellemzően részletek: témák és főbb motívumok dallamai a hanglemezek felhangzó művekből/műrészletekből. Ez az összkép nagy változást mutat a felső tagozat korábban vizsgált osztályainak eredményeihez képest: az ötödik és hatodik osztályos zenehallgatási szemelvények jellemzően énekes szemelvényekhez kapcsolódtak, míg itt, a hetedik osztályos zenehallgatási szemelvények már komolyabb zeneműveket sorakoztatnak fel és ezekből a főként jellemzően hangszeres kompozíciókból már csak témák, motívumok közlésére kerül sor a tankönyvben. A kottapéldák pontos funkciójáról korábban már részletesen lehetett olvasni, itt csak rövid utalás történik arra a tényre, hogy ezeknél a komolyabb zenehallgatási szemelvényeknél is elsődleges cél, hogy lehetőleg énekelve kezdjék a zenehallgatás előtt a zeneművekkel való ismerkedést a tanulók.

A megjegyzés rovatból két adatra mindenképpen fel kell hívni a figyelmet: a hetedik osztályos ének-zene tankönyvben (*Péter és Petneki, 1965a*) Magyar indulóként említett *Schubert*-kompozíció – pontos címe *Divertissement à l' hongroise* (*Schubert, 1978*) – eredetileg zongorára, négy kézre íródott, de a tanulók hanglemezeről (OPI, szerk. 1965) fúvószenekari átiratban hangzik fel. *Bach* g-moll polonéze csembalón szólal meg, ez mindenképpen előremutató vonása az 1960-as években pedagógiai céllal készült hanglemezeknek. A többi mű a zeneszerzők által elképzelt hangszereken szólal meg.

A hanglemezen (OPI, szerk. 1965) az első csoportba tartozó zenehallgatási szemelvényekhez a narrátor, *Körmendy János* által semmilyen információ nem hangzik el, még a zeneszerző neve és a mű címe sem.

A második csoportba a hangszereket ismertető blokkok tartoznak: az I./5. blokk 5'45", a IV./21. blokk 7'93" hosszúságú, ez összesen 13'38" másodpercnyi idő.

Az I./5. blokkban a narrátor három alcsoportra osztva mutatja be a hangszereket a gyerekeknek. Először a kürt, a harsona és a szaxofon kerül bemutatásra. Mindhárom hangszer esetében elhangzik a hangszer jellemzése, például a kürtnek a trombitánál öblösebb, puhább és melegebb hangja van, majd a hangszerek játéklehetőségeiről esik szó: a harsona például a zenekarban általában a basszus szólamot játssza, de néha a középszólamban hallható. A hangszerek hangterjedelme is szóba kerül: ezt a hangszerek hangjával is alátámasztják. A három hangszer zenei idézeteket is megszólaltat: a kürt az *Intermezzót Kodály Hány Jánosából*, a harsona és a szaxofon ugyanebből a daljátékból a *Napóleon csatája* című tételből mutat be egy-egy részletet.

A második csoportba sorolták azokat az ütőhangszereket, amelyek meghatározott hangmagasságon szólnak meg: az üstdob, a xilofon és a harang hangját egy-egy rövid részlet illusztrálja. (Hosszabb szöveges bemutatásról itt nincs szó.)

Szintén csak a hangszerek hangját lehet hallani a harmadik alcsoportban, amelybe olyan ütőhangszerek kerültek, amelyeknek nincs meghatározva a hangmagasságuk, vagyis a nagydob, a kisdob, a réztányér és a fémháromszög.

A második, egyben utolsó, „Hangszerismertetés” című blokkban (IV./21.) az oboa, a fagott és a tuba bemutatására kerül sor. Az összekötő szöveg először jellemzi a hangszereket, például „az oboa kettős nyelvű fafúvós hangszer” (OPI, szerk. 1965), majd itt is a hangszereknek a zenekarban betöltött funkciójáról esik szó, a hangszerek meghatározó tulajdonsága a hangterjedelem, ami szintén bemutatásra kerül. Végül, az oboa és a fagott, külön-külön, először magasan, majd mélyen játssza el az *Áll egy ifjú nyírfa...* kezdetű orosz népdal első sorát. A hangszerismertetést a tuba zárja ugyanezzel az orosz népdallal, de ez a hangszer már a teljes dallamot végigjátssza: ez egyben felvezetés a következő, IV./22. blokkhoz, amelyben *Csajkovszkij IV.*, f-moll szimfóniájának zárótételét hallgatják meg a tanulók, benne az előbb megismert hangszerekkel és az általuk felelevenített orosz népdallal.

A hetedik osztályos hanglemez (OPI, szerk. 1965) két, hangszereket ismertető blokkjában összesen 13 új hangszer hangjával ismerkednek meg a gyerekek: ebből három rézfúvós (kürt, trombita, tuba), három fafúvós (szaxofon, oboa, fagott) és hét ütőhangszer (üstdob, xilofon, harang, nagydob, kisdob, réztányér, fémháromszög); ilyen módon a hetedik

osztály végére szépen kiépülnek a tanulók tananyagában – a felső tagozatos tankönyvekben (*Lugossy és Petneki*, 1964a, 1964d, *Péter és Petneki*, 1965a) és a hanglemezekben (OPI, szerk. 1964a, 1964b, 1964c) – a különböző hangszercsaládok.

A harmadik csoportba a már megismert zeneműveket, előadó apparátusokat felismerő blokk tartozik, vagyis az ismétlés, a gyakorlás. Ez a hetedik osztályos lemezekben összesen egy blokkot (IV./23.) és 3'35" időtartamot jelent.

„Ismerjük fel a műveket és az előadói apparátust!” – így hangzik a hanglemez (OPI, szerk. 1965) kísérőfüzetének feladata és ezt mondja a narrátor is: öt művet (idézeteket) és azok előadó apparátusát kell felismerniük a tanulóknak: *Kodály*: Intermezzo a Hány János című daljátékából, *Bartók*: Négy szlovák népdal vegyeskarra, zongorakísérettel, *Bach*: Polonéz a h-moll szvitből, *Liszt*: Rákóczi-induló és *Haydn*: G-dúr („Üstdob”) szimfónia no. 94. II., Andante tétele a felhangzó műrészletek.

A hanglemez (OPI, szerk. 1965) narrátora a kérdésen túl több információt nem is ad a gyerekeknek.

Az ötödik (OPI, szerk. 1964b) és a hatodik (OPI, szerk. 1964c) osztályos hanglemezen sokkal-sokkal több ismétlés és gyakorlás kapott helyet, a hetedik osztályban szinte semmi lehetőség nem adódik erre.

7.5.Összefoglalás

A hetedik osztályban folyó zenehallgatás összefoglalására a bevezetésben megfogalmazott előfeltevések mentén kerül sor.

A tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961), továbbá a Tanterv és Utasítás (*Miklósvári*, szerk. 1962) az A, pontban, illetve az Énekes szemelvényeken belül a zenei bemutatások címszó alatt nem az ötödik és hatodik osztályban megszokott módon a műfajokat és az előadói apparátust jelöli meg, hanem műcímet/műcímekeket és műfajokat határoz meg. A két tantervi dokumentumban közös, hogy konkrétan előírják *Kodály* Hány János című daljátékának a megismerését, de, míg a tervezet keresztmetszetszerű megoldást javasol a daljáték tanórai feldolgozására, addig a tanterv csak a színpadi mű részleteinek megismerését írja elő. A tanterv *Kodály* műve mellett *Szabó Ferenc* Lúdas Matyi című szvitjét is a megismerendő művek közé sorolja. A műfajok tekintetében is vannak egyező pontok a két tantervi dokumentumban: az áriák és a rövid szimfonikus tételek mindkét helyen jelen vannak, a nyitányok azonban csak a tervezetben szerepelnek.

A tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961) B/1. alpontja és a Tanterv és Utasítás (*Miklósvári*, szerk. 1962) Ismeretek és készségfejlesztés pontjai is sok közös vonást mutat: a

tanulóknak meg kell tudniuk határozni a szemelvények jellegét, az előadói apparátust, meg kell figyelniük a formát/szerkezetet és a tartalmat, valamint az elhangzó művekkel kapcsolatos idegen/nemzetközi szakkifejezéseket is meg kell tanulniuk. Akadnak azonban eltérések is a két dokumentum között: a tervezet szerint *Kodály, Liszt, Chopin, Csajkovszkij, Bach, Haydn, Schubert* és *Glinka* művészetét kell megismerni a hetedik osztályban folyó zenei nevelés során, e névsor a végleges tantervben egy ponton változott – *Glinka* helyett *Bartók* került be a névsorba. Különbség az is, hogy a tantervi tervezet jobban hangsúlyozza a népzenenek a nemzeti kultúrában betöltött szerepének, továbbá az alkotók és a nép kapcsolatának megfigyeltetését – a tanterv erre a két témára egyáltalán nem tér ki.

A Követelmények között is akadnak közös pontok: a tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961) legalább négy, míg a tanterv (*Miklósvári*, szerk. 1962) négy-öt bemutatott zenemű megjegyzését várja el. Emellett világos fogalmakkal kell rendelkezniük a tanulóknak a művek előadói apparátusáról, építkezéséről, kifejező jellegéről, továbbá a szerzők munkásságáról. A tantervi tervezet eredetileg elvárta volna az osztály zenehallgatási anyagából a műfajok ismeretét is (daljáték, ária, nyitány), valamint a zenéről való beszélgetés elemi készség, ezekről azonban a tanterv nem tesz említést a követelmények között.

A hetedik osztályos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki*, 1965a) az előző osztályokhoz (*Lugossy és Petneki*, 1964a, 1964d) hasonlóan kottapéldákkal, szöveges didaktikai apparátussal és képekkel igyekszik segíteni a hangzó zene befogadását.

A hetedik osztályos tankönyv (*Péter és Petneki*, 1965a) 22 zenehallgatási szemelvényének mindegyikéhez (100%) tartozik kottapélda – több szemelvényhez nem is egy, mivel összesen 30 kottapélda kapcsolódik a tankönyv zenehallgatási szemelvényeihez. Jellemző, hogy először énekelni tanulják meg a diákok a szemelvényt, majd ezután következik a zenehallgatás. Ritkábban, alapvetően hangszeres művek olyan részleteinél, amelyeket nehéz lenne elénekelni, a kotta csak a zenemű követésére szolgál.

A tankönyv (*Péter és Petneki*, 1965a) zenehallgatáshoz kötődő szöveges didaktikai apparátusa a következő számadatokat és arányokat mutatja: az összesen 66 mondat közül legtöbb a magyarázó mondat (39 mondat, 59%), ezután következnek, de már jóval kisebb számban és arányban a feladatot adó mondatok (16 mondat, 24%), megfigyelési szempontot adó mondatból még ennél is kevesebbel lehet találkozni a tankönyv lapjain (tíz mondat, 15%), kérdésből pedig mindössze egy akad (egy mondat, 2%). Az ismétlések ismét speciális módon, nem szöveges, hanem kottás formában vannak jelen a tankönyvben. Érdekes ezen a ponton felhívni a figyelmet arra, a feladatot, megfigyelési szempontot adó és kérdő mondatok száma és aránya együtt nem éri el a magyarázó mondatok számát és arányát, pedig ezek azok a

mondatfajták, amelyekkel a tanulók aktivitását a legjobban lehetne a zenehallgatás tevékenységére fókuszálni.

A hetedik osztályos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki, 1965a*) zenehallgatáshoz köthető képi világa ismét csekély mértékű. A 22 zenehallgatási szemelvény közül nyolchoz (36%) tartozik, 14-hez (64%) nem tartozik képi illusztráció. A nyolc képi illusztráció közül öt fénykép (62,5%), míg három (37,5%) zeneszerzői portré.

A hetedik osztály számára készült munkafüzet (*Péter és Petneki, 1965b*) jóval vékonyabb az előző, felső tagozatos osztályok (*Lugossy és Petneki, 1964b; 1965a*) munkafüzeteinél, és ily módon kevesebb feladatot is tartalmaz. Ez a munkafüzet is foglalkozik a megelőző osztályok zenehallgatási anyagának alapjául szolgáló énekes szemelvények ismételtesével, például kottairás, ritmusba szedés, ábécés hangok gyakorlása formájában. A kifejezetten zenehallgatási feladatok a munkafüzet utolsó, 18. sorszáma alatt találhatók: az osztály zenehallgatási anyagából öt szemelvény „adatlapját” kell kitölteniük a gyerekeknek. Az első adatlap konkrétan *Csajkovszkij IV., f-moll szimfóniájának* befejező tételéhez készült, a többi, szokásos szempontot tartalmazó „adatlaphoz” szabadon lehet művet választani az osztály zenehallgatási szemelvényei közül.

A hetedik osztályos munkafüzet (*Péter és Petneki, 1965b*) – a felső tagozat eddigi munkafüzeteivel (*Lugossy és Petneki, 1964b; 1965a*) ellentétben – nem tartalmaz zenei olvasmánynaplót.

A hetedik osztály számára, hasonlóan az ötödik (OPI, szerk. 1964b) és hatodik (OPI, szerk. 1964c) osztályhoz, két hanglemez készült (OPI, szerk. 1965). A hetedik osztályos hanglemezen szereplő zenehallgatási szemelvényeket az eddigi kettő helyett három csoportba lehet sorolni:

- (1) új zenehallgatási szemelvények (I./1–4., II./6–9., III./10–17., IV./18–20., IV./22.)
- (2) új hangszerek hangját bemutató blokkok (I./5., IV./21.)
- (3) ismétlő blokk (IV./23.)

Az első csoportba tartozó művek/műrészletek tíz zeneszerző tollából származnak, akik közül öt (50%) magyar (*Egressy, Liszt, Kodály, Bartók, Szabó*) és öt (50%) külföldi (*Bach, Haydn, Schubert, Chopin, Csajkovszkij*). A tíz zeneszerzőtől származó 22 zenehallgatási szemelvény az alábbiak szerint oszlik meg az alkotók között:

- (1) három-három szemelvény (négyszer 13,5%): *Liszt, Bach, Haydn, Chopin*
- (2) két-két szemelvény (négyszer 9%): *Kodály, Bartók, Szabó, Schubert*
- (3) egy-egy szemelvény (kétszer 5%): *Egressy, Csajkovszkij*

A második csoportban, az I./5. blokkban a kürt, a harsona és a szaxofon bemutatásakor *Kodály* Hány János című daljátékából szólamokat meg egy-egy részletet az újonnan bemutatandó hangszerek, míg a IV./21. blokkban az oboa, a fagott és a tuba az *Áll egy ifjú nyírfa...* kezdetű orosz népdalt játszva „mutatkozik be”.

A harmadik, ismétlődő csoportban a hetedik osztály zenehallgatási anyagából (első csoport) kiválasztott öt zeneszerző (*Kodály, Bartók, Bach, Liszt, Haydn*) zeneművének részletei alapján kell megnevezniük a gyerekeknek a művet, illetve az előadói apparátust.

Kodály mindhárom csoportban jelen van a műveivel, míg *Bartók* alkotásaival az első és a harmadik csoportban lehet találkozni.

A zeneszerzők életét és alkotó periódusát (az első csoportban) vizsgálva újra azzal lehet szembesülni, hogy továbbra is a megszokott szűk időbeli keretek közé vannak szorítva a megismerendő zeneművek. A tíz zeneszerzőből öt (50%) a romantikát képviseli (*Egressy, Liszt, Schubert, Chopin, Csajkovszkij*), három zeneszerző (30%) a XX. században alkotott (*Kodály, Bartók, Szabó*), míg egy-egy zeneszerző (kétszer 10%) a barokk (*Bach*), illetve a bécsi klasszika (*Haydn*) korszakát képviseli. Ez azt jelenti, hogy az osztály tankönyvét író és zenehallgatási lemezeit összeállító szerzőpáros, *Péter és Petneki* a barokktól a XX. századig bezárólag válogatott zenéket a hetedik osztályos tanulók számára

Az énekes és zenehallgatási szemelvények kapcsolata a hetedik osztályban másképpen alakul, mint ahogy az az ötödik és hatodik osztályban tapasztalható volt. A hetedik osztály első csoportjába tartozó zenehallgatási szemelvények közül legtöbb az instrumentális mű/műrészlet (18 példa, 82%), a további négy példa (18%) vokális-instrumentális mű/műrészlet; tisztán vokális alkotással nem találkozni az osztály újonnan meghallgatandó szemelvényei között. A hetedik osztályban már nagyobbak a gyerekek, ezért nagyobb lélegzetű alkotásokkal ismerkednek meg – az eddigiekhez képest ez a változás legfőbb oka. Az énekes és zenehallgatási szemelvények „klasszikus” kapcsolatára ezért csak három példát lehet felhozni: *Egressy* Szózatát éneklik, majd meghallgatják a gyerekek; *Egressy* Magasan repül a daru... kezdetű népies műdalát megtanulják énekelni, majd meghallgatják *Liszt* 14. magyar rapszódiaját, amely ezt a dalt dolgozza fel; végül *Bartók* Négy szlovák népdal című nőikara sorolható ide, amelynek egyes népdalait megtanulhatják énekelni, ezt követően pedig a teljes művet egyben is meghallgathatják a gyerekek. A többi esetben témákkal és motívumokkal lehet találkozni a tankönyvi kottapéldák között, lehetőség szerint előbb ezeket is énekelni, majd meghallgatni kell. Mindenesetre megállapítható, hogy ebben az osztályban, a bemutatandó művek jellege miatt, kevésbé szoros a kifejezetten énekes és zenehallgatási szemelvények kapcsolata.

A hangszínhallás fejlesztése a hetedik osztályban tovább folytatódik. Sem a tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961), sem a Tanterv és Utasítás (Miklósvári, szerk. 1962) nem nevez meg újabb hangszereket, előadó együtteseket, amelyeknek a hangjával a hetedik osztályban meg kellene ismerkedniük a gyerekeknek. Ehhez képest a hetedik osztályosok hanglemezein (OPI, szerk. 1965) két olyan blokk is szerepel, amelyben összesen 13 új hangszer hangját ismerik meg a tanulók. Az I./5. blokkban a kürt, a harsona és a tuba hangja mellett az ütőhangszerek közül az üstdob, xilofon, harang, nagydob, kisdob, réztányér és fémháromszög hangzása jelent újdonságot a diákoknak. A IV./21. blokkban az oboa, a fagott és a tuba az újonnan megismerendő hangszer. Ily módon a hetedik osztály végére az általános iskolás diákok megismerkednek a hangszerek világával, a különböző hangszercsaládok tagjaival. Egy nagy hiányérzet marad a hangszerek és hangszeres együttesek bemutatásának a végéhez közeledve: „a hangszerek királynő”-jének nevezett orgona hangja mindegyik hanglemezről hiányzik; ennek minden bizonnyal az az oka, hogy a kor ideológiája nem engedte meg a templomi hangszernek az iskolai ének-zene órák keretei közötti bemutatását.

A hangszínhallás fejlesztésével kapcsolatban ki kell térni még a hetedik osztályos hanglemezek (OPI, szerk. 1965) harmadik csoportjára. Összesen egy blokk (IV./23.) foglalkozik az osztály új zenehallgatási szemelvényeinek ismételtesével: az első csoportból öt művet és annak előadó apparátusát kell felismerniük és megnevezniük a gyerekeknek – itt tehát a műismeret és a hangszínhallás összekapcsolásáról van szó. A zenehallgatás során elsajátított ismeretek gyakorlásával foglalkozó blokkal a hetedik osztályban már nem találkozni; igaz, hogy már nagyobbak a gyerekek, de hasznos lett volna még ebben az osztályban is legalább annyi gyakorlást beiktatni a hangzó szemelvények közé, mint amennyi ismétlést beiktattak. (Az előzmények ismeretében még ez sem számít olyan soknak.)

A gyerekek életkori sajátosságainak való megfelelés vizsgálatakor először azok a művek kerülnek kiemelésre, amelyeket maguk a gyerekek maguk is megszólaltathattak az osztály zenehallgatási szemelvényei közül:

- (a) *Egressy*: Szózat (éneklés zongorakísérettel)
- (b) *Bach*: g-moll polonéz a Notenbüchlein-ből (zongorán)
- (c) *Schubert*: f-moll Moment Musicaux (ügyesebb zongorista)
- (d) *Schubert*: Magyar induló (ügyesebb zongoristák megszólaltathatták az eredeti négykezes változatot)
- (e) *Chopin*: a-moll keringő (ügyesebb zongorista)
- (f) *Chopin*: g-moll mazurka (ügyesebb zongorista)

A hetedik osztályos zenehallgatási anyagban nem lehet kifejezetten a gyermekek számára komponált zeneművel találkozni.

A hetedik osztályos zenehallgatási anyagban a kifejezetten a gyermeki világot képviselő művel sem lehet találkozni. *Kodály* Háy János című daljátéka talán azért sorolható ide, mert meseszerű cselekménye miatt máig tartó hagyomány lett már az általános iskolai ének-zene tanítás során bemutatni a tanulóknak ezt a művet. Ilyen érvelés mentén – *Kodály* daljátékához hasonlóan – *Szabó* Lúdas Matyi című szvitjének két felhangzó tételét is meg lehet ebben a körben említeni.

A gyermekek életkori sajátosságának vizsgálata a hetedik osztályban is a zenehallgatási lemez, szemelvények, illetve blokkok időtartamának rögzítésével zárul. A hetedik osztály két hanglemezen (OPI, szerk. 1965) a tiszta játékidő 98'94". A legrövidebb mű *Haydn* Szerenádjának részlete (III./13., 0'40"), a leghosszabb mű *Csajkovszkij* IV., f-moll szimfóniájának záró tétele (IV./22., 9'13"), így egy mű átlagosan 3'98" hosszúságú (az első csoportban).

A legrövidebb blokk a *Haydn* Szerenádjának részletét tartalmazó III./13. blokk (0'40"), míg a leghosszabb blokkban, IV./22. blokkban *Csajkovszkij* IV., f-moll szimfóniájának IV. tétele szól (9'13") – egy blokk átlagos időtartama 4'38" (az első csoportban).

A hetedik osztályban jellemzően már nagyobb szabású, hosszabb művek részleteiről van szó, melyek jellemzően önálló blokkokban kaptak helyet. Ritka, amikor egy blokkba két részlet is kerül –ez az oka annak, hogy az új zenehallgatási szemelvényeket bemutató első csoporton belül mért átlagos időtartam mind a művek, mind a blokkok tekintetében olyan közel esik egymáshoz.

A hetedik osztályos zenehallgatási anyagban kifejezetten ideológiai fogantatású művel nem találkozni.

8. Zenehallgatás a nyolcadik osztályos ének-zene órákon az 1960-as években

8.1.1. A tantervi tervezet zenehallgatásra vonatkozó részei

A tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961) a VIII. osztályban heti 1, évi 30 órával számol a zenei nevelés esetében.

A Meghallgatás anyagai között főként operák szerepelnek: egy nemzeti nagyopera keresztmetszetszerű bemutatása (erre a célra *Erkel Bánk* bár vagy *Hunyadi László* című operáit javasolja a tervezet), továbbá *Muszorgszkij*, *Verdi* és *Mozart* operáiból egy-egy szemelvény. Az operákon/operarészleteken túl *Beethoven* IX. szimfóniájából a zárótétel meghallgatását írja elő a tervezet. A zenei tárgyú olvasmányok és a mai, zenéről szóló hazai irodalom is ezen a ponton belül kapott helyet.

A B/1. pont alatt a zenehallgatással összefüggésben az alábbiak olvashatók: „A szemelvények jellegének meghatározása, forma és tartalom egybevetése. Az előadói apparátus és formai építkezés megfigyelése. A zene érzelmi tartalma és az objektív valóság kapcsolata. A tartalom elsődlegessége. A zene társadalmi funkciója. A magyar zenéről tanultak vázlatos összefoglalása.” (Vitaanyag, 1961. 381. o.).⁴⁷

A tantervi tervezet a Követelmények között legalább négy bemutatott szemelvény megjegyzéséről ír, emellett a tanulónak világos fogalmakkal kell rendelkezniük a zeneművek előadásbeli, építkezési és kifejezésbeli jellegéről, de a zeneszerzők munkásságával is tisztában kell lenniük. A műfajok közül az operát általában is meg kell ismerniük, továbbá elemi készséggel kell rendelkezniük a zenéről való művelt beszélgetéshez.

8.1.2. A tanterv zenehallgatásra vonatkozó részei

A tanterv (*Miklósvári*, szerk. 1962) a tantervi tervezethez képest (Vitaanyag, 1961) már heti 2, évi 66 ének-zene óráról ír a nyolcadik osztály vonatkozásában.

Az Énekes szemelvények ponton belül a zenei bemutatás anyagát a következő művek jelentik: „részletek *Erkel Ferenc*, *Mozart*, *Verdi*, *Muszorgszkij* operáiból, továbbá *Beethoven* IX. szimfóniájából az *Örömóda*, szemelvények *Szabó Ferenc*: *Feltámadott a tenger c. oratóriumából*.” (*Miklósvári*, szerk. 1962. 601. o.).⁴⁸

⁴⁷ A tervezet (Vitaanyag, 1961) ebben a kategóriában nem különíti el a megszövegezésében az énekes és a meghallgatásra szánt szemelvényeket.

⁴⁸ *Péter József* (*Péter*, 1961c), a tantervi bizottság tagja az Énektanítás című szakmai folyóirat hasábjain összegezte a zenei nevelés tervezetének országos vitáját. Az énekpedagógusok javaslataiból a tanterv végleges változatában többek között az alábbiakat fogadták el: „... A VIII. osztályban szintén elmarad az operakeresztmetszet, helyette „részletek *Erkel Ferenc*, egy-egy szemelvény *Muszorgszkij*, *Verdi* és *Mozart* operáiból” szöveg került. ...” (uo. 12. o.).

A tanterv (*Miklósvári*, szerk. 1962) Ismeretek és készségfejlesztés pontja a tantervi tervezethez (*Vitaanyag*, 1961) hasonló gondolatokat fogalmaz meg a közelebbről nem differenciált szemelvényekkel kapcsolatban: „A szemelvények kifejező jellegének, érzelmi tartalmának meghatározása. Az előadói apparátus (szimfonikus zenekar, kamaraegyüttesek, szólók) és zenei szerkezet további megfigyelése. A zene érzelmi tartalma és az objektív valóság kapcsolata. A tartalom elsődlegessége. A zene társadalmi szerepe. A magyar zenéről tanultak vázlatos összefoglalása.” (*Miklósvári*, szerk. 1962. 601. o.). A zenei tárgyú olvasmányok ebben a tantervi dokumentumban ebbe a csoportba kerültek át.

A tanterv (*Miklósvári*, szerk. 1962) követelményei között kevés, de megnőtt a meghallgatott műzenei szemelvények száma: négy-öt zenehallgatási szemelvényt kell a diákoknak megjegyezniük. A megjegyzés mellett a zeneművek szerkezetéről, előadói apparátusáról, kifejező jellegéről, szerzőjének munkásságáról kell világos fogalmakat alkotniuk a tanulóknak.

8.2. A tankönyv elemzése

8.2.1. A tankönyv makrostruktúrája

A nyolcadik osztályosok számára készült ének-zene tankönyvet (*Péter és Petneki*, 1966a) a hetedik osztályosokéhoz (*Péter és Petneki*, 1965a) hasonlóan szintén *Péter József* és *Petneki Jenő* jegyzi.

A nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki*, 1966a) makrostruktúrájának megragadása a korábbi felső tagozatos osztályok mintája alapján, vagyis az ötödik osztályos nevelői kézikönyvben olvasható osztályozás (*Lugossy és Petneki*, 1964c) alapján történik.

A nyolcadik osztályos tankönyv (*Péter és Petneki*, 1966a) összterjedelme függelékkel együtt 111, függelék nélkül 108 oldal. A tananyag mindenféle előszó és bevezetés nélkül a harmadik oldalon *Novikov DIVSZ*-indulójával kezdődik. A 109–111. oldalon a következő Betűrendes mutatókkal lehet találkozni:

- a, Dalok, szemelvények (dalkezdet szerint): 109–110. oldal
- b, Olvasmányok (cím szerint): 110. oldal
- c, Zenehallgatás (szerzők szerint): 111. oldal
- d, Képzőművészeti alkotásokról készült fényképek: 111. oldal

A tankönyv (*Péter és Petneki*, 1966a) makrostruktúrájának elemei a következő számban és arányban fordulnak elő: 40 dal (20,5%), 83 olvasógyakorlat és más hallásfejlesztő gyakorlatok kottás és betűs lejegyzése (42,5%), 29 zenehallgatási szemelvény (15%), 14 zenei tárgyú olvasmány (7%), 30 munkafüzeti feladat (15%).

A makrostruktúra elemeit sorrendbe állítva legtöbb az olvasógyakorlat és más hallásfejlesztő gyakorlatok kottás és betűs lejegyzése (83 darab, 42, 5%), kevesebb a dal (40 darab, 20,5%), még kevesebb a munkafüzeti feladat (30 darab, 15%), ezzel a számmal nagyjából megegyezik a zenehallgatási szemelvények száma (29 darab, 15%), míg legkevesebb a zenei tárgyú olvasmányok száma és aránya (14 darab, 7%).

A tankönyvi makrostruktúra számadataihoz két megjegyzés kívánczik: a dalok kategóriába csak a „tiszta” énekes szemelvények kerültek besorolásra; azok a témák, amelyek ugyan énekelhetők is, de a zenehallgatás címszó alatt jelennek meg a tankönyvben, a zenehallgatás kategóriájában kerültek beszámításra. A zenehallgatás kategória 29 tétele a tankönyvi makrostruktúra részében két csoportból tevődik össze: 24 új, a nyolcadik osztályban első alkalommal megjelenő zenehallgatási szemelvény mellett a tankönyv öt, az előző osztályokban megismert zenemű/műrészlet újbóli meghallgatását is kéri. (A továbbiakban csak az osztály anyagában új zenehallgatási szemelvényként jelentkező szemelvényekkel foglalkozok a fejezet fő részében, míg az ismétlő zenehallgatások az osztály zenehallgatási szemelvényeinek szöveges apparátusának ismétlésről szóló alpontjában kerülnek megemlítésre.)

A munkafüzeti feladatokat a tankönyv továbbra is „Mf.” és a sorszám rövidítésével látja el, maguk a feladatok külön kis füzetben (*Péter és Petneki*, 1966b) jelennek meg. (Ezekről külön alpont szól a fejezeten belül.)

A tankönyv (*Péter és Petneki*, 1966a) makrostruktúráján belül a szöveges didaktikai apparátus vizsgálata a következő eredményt hozta: megfigyelési szempontból kettő, kérdésből nyolc, magyarázatból 157, feladatból 34, ismétlésből öt mondat szerepel a tankönyvben. Az összesen 206 mondat a következő kategóriánkénti sorrendben követi egymást: legtöbb a magyarázó mondat (157 mondat, 76%), jóval kevesebb a feladatot adó mondat (34, 16,5%), nagyon alacsony a kérdések száma (nyolc mondat, 4%), még kevesebb az ismétlést tartalmazó mondat (öt mondat, 2,5%), míg a megfigyelési szempontot adó mondatok aránya alig mérhető (két mondat, 1%). Az előzőekben számolt mondatokon túl – az irodalomhoz kapcsolódva –, jelenik meg a tankönyv (*Péter és Petneki*, 1966a) 56. oldalán *Petőfi Sándor* Szülőföldemen című verse, valamint (uo.) a 73. oldalon, *Bartók* Cipósütés című kórusműve után az énekkari alkotás alapjául szolgáló népköltés. (Ez utóbbi kettő irodalmi forrás nem került a szöveges didaktikai apparátusban beszámításra.) A magyarázó mondatok ilyen magas aránya egyrészt abból adódik, hogy a nyolcadik osztályos ének-zene tankönyvben három összefoglaló anyagrész is szerepel sok magyarázó mondattal, másrészt a „műismertetések”/„műelemzések” is növelik a magyarázó mondatok számát.

A makrostruktúra grafikus didaktikai apparátusát áttekintve a nyolcadik osztályos tankönyvben (*Péter és Petneki*, 1966a) már nem lehet ceruzarajzzal találkozni (nulla, 0%), míg fényképből 17 (100%) szerepel a kották és a szöveges didaktikai apparátus között. A 17 fényképből a tankönyv tartalomjegyzéke négy, képzőművészeti alkotásról készült fénykép adatait adja meg: *Carmentelle-Delafose*: Mozart-papa gyermekeivel (uo. 18. o.), *Pásztor Lajos*: Beethoven szobra a martonvásári parkban (uo. 40. o.), *Spitzweg*: Szerenád (uo. 29. o.), *Stróbl Alajos*: Erkel Ferenc szobra az Operaház homlokzatán (uo. 59. o.).⁴⁹

8.2.2. A tankönyv zenehallgatásra vonatkozó részei

Az 22. táblázat (22. táblázat: A nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó szakdidaktikai apparátusának áttekintése). Forrás: Péter József és Petneki Jenő (1966a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 8. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.) a nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki*, 1966a) zenehallgatásra vonatkozó részeinek szakdidaktikai apparátusát összegzi.

A nyolcadik osztályos ének-zene tankönyvben 24 zenehallgatási szemelvény szerepel. A tankönyv főszerzője és tartalomjegyzéke (Zenehallgatás) ennek az osztálynak az esetében megegyezik. A nyolcadik osztályos tankönyvben, a hetedik osztályos tankönyvben (*Péter és Petneki*, 1965a) látott példához hasonlóan, a tankönyvi főszerzőben minden zenehallgatási szemelvény esetében találkozni a „Zenehallgatás” felirattal. (Az olyan operák esetében, melyekből több részlet is felcsendül, mint például *Erkel* Hunyadi László című műve, csak az opera tárgyalásának elején szerepel a „Zenehallgatás” felirat.)

A 105 oldalas ének-zene tankönyv első zenehallgatási szemelvénye a 21. oldalon kapott helyet, míg utolsó zenehallgatási szemelvénye a 108. oldalon ér véget, vagyis a zenehallgatás tevékenysége ebben az osztályban nem a tanév elején, hanem később kezdődik, ezzel szemben a tanévet és az általános iskola nyolc osztályának ének-zene tananyagát *Britten* Variációk és fuga egy Purcell témára című művének meghallgatása zárja. Az oldalakban számított terjedelemelemzés során a zenehallgatás (ebben benne foglaltatnak a zenehallgatási szemelvényekhez kapcsolódó kottapéldák, továbbá a szöveges és a képi didaktikai illusztráció is) a tankönyv 40 oldalát teszi ki, ami a tankönyv 38 százalékát jelenti.

⁴⁹ A nyolcadik osztályos nevelői kézikönyv (*Péter és Petneki*, 1967) ezeken túl a tankönyvben (*Péter és Petneki*, 1966a) látható *Mozart* portré esetében megadja, hogy ez a zeneszerző viasz medáliája feltehetőleg 1786-ból, vagy 1780 tájékáról, a *Britten* Variációk és fuga egy Purcell témára című művének tankönyvi tárgyalásakor közbeiktatott, szimfonikus zenekart ábrázoló fényképen a Magyar Rádió és Televízió Szimfonikus Zenekara látható, *Lehel György* vezényletével. Az operák (*Erkel*: Hunyadi László, Bánk bán, *Verdi*: Aida) egyes jeleneteinek színpadképei kapcsán mindössze annyit jegyez meg a nevelői kézikönyv, hogy modern rendezésben és díszletekkel láthatók az operajelenetek.

A legtöbbször, nyolc esetben (35%) egy oldal a távolság két zenehallgatási szemelvény között, hat esetben (26%) azonos oldalon két zenehallgatási szemelvény is helyet kapott, háromszor két-két esetben (háromszor 9%) kettő, öt, tizenegy oldal a távolság, míg háromszor egy-egy esetben (háromszor 4%) három, hét, illetve 12 oldal után következik újabb zenehallgatási szemelvény. Átlagolva három oldalanként következik a tankönyvben újabb zenehallgatási szemelvény.

Zenehallgatást támogató kottapéldák a 24 zenehallgatási szemelvény közül 23-hoz (95%) kapcsolódnak, egy műrészlet (5%), a Győzelemi kórus *Verdi Aida* című operájából kottapélda segítsége nélkül kerül meghallgatásra.

A nyolcadik osztály zenehallgatási szemelvényei esetében is lehet a tankönyvben szöveges didaktikai apparátussal találkozni: 20 szemelvény esetében (83%) segítik ezek az eszközök a zenemű befogadását, míg négy (17%) nem nyújt ilyen segítséget a tankönyv a zenehallgatáshoz.

A zenehallgatási szemelvényekhez mellékelte képi illusztrációk aránya az előző osztályokhoz képest tovább csökkent: hat szemelvény (25%) mellett igen, míg 18 szemelvény (75%) mellett nem szerepel képi kiegészítés.

Zenei tárgyú olvasmányok a nyolcadik osztályos ének-zene tankönyvben is helyet kaptak – ezekről az adott helyen esik bővebben szó –, de konkrétan zenehallgatási szemelvényhez kapcsolódó zenei tárgyú olvasmánnyal nem találkozni a nyolcadik osztályosok ének-zene tankönyvében (0%).

Munkafüzeti feladattal a 24 zenehallgatási szemelvény közül csak *Britten Variációk és fuga* egy Purcell témára című alkotása kapcsán lehet találkozni (4%), míg a többi zenehallgatási szemelvényhez (96%) nem kapcsolódik konkrét feladat a munkafüzetben. (A nyolcadik osztályos munkafüzetben (*Péter és Petneki*, 1966b) ugyanakkor akad néhány olyan feladat, amely korábbi osztályokban megismert zenehallgatási szemelvényekhez kötődik – ezekről a későbbiekben esik szó.)

A szakdidaktikai apparátust összegezve megállapítható, hogy legtöbbször (23 esetben, 95%) kottapéldákkal lehet találkozni, a szöveges didaktikai apparátus aránya már alacsonyabb (20 eset, 83%), a képi didaktikai apparátus már jóval szerényebb helyet foglal el a sorrendben (6 eset, 25%), a munkafüzeti feladatok (egy eset, 4%) és a zenei tárgyú olvasmányok (nulla eset 0%) pedig alig érzékelhető nagyságrendet képvisel.

8.2.2.1. A kottapéldák

A 23. táblázat (23. táblázat: A nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó részeinek kottapéldái. Forrás: Péter József és Petneki Jenő (1966a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 8. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest) a nyolcadik osztályos ének-zene tankönyvben (Péter és Petneki, 1966a) a zenehallgatási szemelvényekhez kapcsolódó kottapéldákat összesíti. A 24 zenehallgatási szemelvényhez összesen 86 (!) kottapélda kapcsolódik, tehát átlagosan egy zenehallgatási szemelvény mellett 3,5 kottapélda szerepel a tankönyvben. A valóságban nulla (Verdi: Győzelmi kórus az Aida című operából) és 20 (Britten: Variációk és fuga egy Purcell témára) között mozog az egy zenehallgatási szemelvényre jutó kottapéldák száma. A legtöbbször (16 eset, 67%) egy, kevesebbszer (két eset, 9%) kilenc kottapélda, míg a legritkábban (hat eset, hatszor 4,5%) nulla, négy, öt, tíz, 13, illetve 20 kottapélda mélyíti el a felhangzó zene befogadását.

A kottapéldákat lehet a típusuk szerint csoportosítani: legtöbbször (39 eset, 45%) hangszeres művek témáit idézik a tankönyvírók, mint például Mozart Kis éji zene című szerenádjánál, vagy éppen Britten Variációk és fuga egy Purcell témára című, a szimfonikus zenekart és annak hangszereit az ifjúság számára bemutató művében. A hangszeres művek témáinak bemutatásához hasonlóan magas a kórusművek, operaáriák énekszólamait bemutató kottapéldák (37 eset, 43%) száma. Kisebb arányban, de szerepelnek partitúrarészletek is a nyolcadik osztályos tanulók tankönyvében (öt eset, 6%). Vokális–instrumentális művek részletei (leginkább Beethoven IX. szimfóniájának zárótétele az Örömdáival) is helyet kaptak a tankönyvben (négy eset, 5%), valamint egy kórusmű (Bartók: Senkim a világon) a maga teljességben jelenik meg a tankönyv lapjain (egy eset, 1%).

A kottapéldák hossza az egy ütemtől az 53 ütemig terjed: a legrövidebb kottapélda együtemes – a cipócsipegetés motívuma Bartók Cipósütés című kórusművéből, a leghosszabb kottapélda – Bartók Senkim a világon című énekkari alkotásának közlése a maga teljességében (53 ütem). Összesen 739 ütemnyi kottapélda fűződik a nyolcadik osztályos zenehallgatási szemelvényekhez, ez átlagosan 8,5 ütemnyi kottapéldát jelent. Legtöbb a négy-, valamint a nyolcütemes zenei idézet (13–13 eset, kétszer 15%), kilencszer (10,5%) kettő, nyolcszor (9,5%) három, hétszer (8,5%) öt, hatszor (kétszer 7%) öt, illetve hét ütem, háromszor (3,5%) 12 ütem, kétszer (hatszor 2,5%) egy, kilenc, tíz, 11, 16, 18 ütem, egyszer (kilencszer 1%) 13, 17, 19, 20, 23, 24, 44, 49, 53 ütem hosszúságú a zenehallgatási szemelvényből idézett kottapélda.

A kottapéldák funkció szerinti csoportosítására a nyolcadik osztályos nevelők számára készült kézikönyvben (Péter és Petneki, 1967) írottak alapján kerül sor:

1. A zenehallgatási szemelvényhez kapcsolt kottapélda célja, hogy a dallamot/a témát megtanulják énekelni a tanulók (nyolc és fél eset, 37%). *Mozart* Tercettjének kettős funkciója van: az első szólamot énekelni tanulják meg a tanulók, míg a második és harmadik szólam esetében a kotta a zenehallgatás követésére szolgál, ezért ez a példa mind az első, mind a második csoportban szerepel (fél-félként való beszámítással). Hasonlóan kettős arcot mutat *Bartók* *Senkim a világon* című kórusműve, mely egyfelől lehetőséget ad egy-két kétszólamú részlet éneklésének a megtanulására, ugyanakkor a kotta további részei már a zenehallgatás követésére szolgálnak. Szintén két funkciót töltenek be *Beethoven* IX. szimfóniája zárótételének kottapéldái: az Örömóda, mely ebben a csoportban kapott helyet, éneklésre lett szánva. (*Mozart* Tercettjének mintájára mind a *Bartók*-kórusmű, mind *Beethoven* Örömódája mindkét csoportban szerepel, fél-félként beszámítva.) E három kivételes eseten túl ebbe a csoportba tartozik *Mozart*tól a Bűvös csengettyű első szólama, a Kis éji zene több témája, *Beethoven* D-dúr hegedűversenyének témái, a Patetikus szonáta II. tételének témája, a nyitótétel témája *Szabó* Föltámadott a tenger című oratóriumából, *Muszorgszkij* Borisz Godunov című operájából a második rész (szoprán és alt szólamai) és *Britten* művéből (Variációk és fűga egy Purcell témára) *Purcell* témája.

2. A kottapélda a zenehallgatás során a felhangzó mű/műrészlet követésére szolgál (öt és fél eset, 24%). *Mozart* Varázsfuvolájából Papageno áriája, *Bartók* Cipósütés és *Kodály* Huszt című kórusai, valamint a Bevonulási induló *Verdi* *Aida* című operájából tartoznak ide. Ebben a csoportban (is) helyet kaptak az első, éneklendő kottapéldáknál már említett esetek: *Mozart* Tercettjének második és harmadik szólama az első szólam éneklésének megtanulása után a kotta követésére szolgál, *Beethoven* IX. szimfóniájának zárótételében a második téma, valamint a két téma együttes megjelenése szintén a kotta követését igényli az Örömóda éneklésének megtanulása után. *Bartók* *Senkim a világon* című kórusát is végigkövethetik a kottából a gyerekek, különösen azokat a részeket, amelyek nehezebbek, és amelyeket ezért nem tanultak meg énekelni. (E három kivételes példa, az első csoporthoz hasonlóan, szintén fél-félként lett beszámolva a csoportba.)

3. A nevelői kézikönyv (*Péter és Petneki*, 1967) nem tesz említést a zenehallgatási szemelvények mellett közölt kottapéldák céljáról (öt eset, 22%). Nem tudni pontosan, hogy *Mozart* Varázsfuvola című operájából mi legyen a sorsa Sarastro F-dúr áriájának, valamint *Erkel* Hunyadi László című operája négy részletének (Nyitány, Győzelmi kórus, Palotás, Gyászinduló). (Feltehetően ezek a zenehallgatás során a kotta követését célozzák, nem pedig a részletek éneklését.)

4. *Erkel* Bánk bán című operájából a „Hazám, hazám” ária és a Keserű bordal (két eset, 8%) kottája minden bizonnyal a zenehallgatás követését célozza: „... Egyiket se tanítsuk meg énekelni, mert nehezek, a Bordal még a tanulók életkori sajátosságának sem felel meg. ...” (*Péter és Petneki*, 1967. 66. o.).

5. A kotta célja a gyermekdal ritmusának olvastatása *Kodály* Gólya-nóta című gyermekkarában (egy eset, 4,5%).

6. Először történjen meg a zenehallgatás, majd utána következzen az éneklés *Muszorgszkij* Hovanscsina című operájából a Ladu, ladu kezdetű orosz népdal esetében (egy eset, 4, 5%): „... A zenehallgatás után szinte bizonyos, hogy az osztály el is tudja énekelni. ...” (*Péter és Petneki*, 1967. 79. o.).

A kottapéldák számbavételének végére kívánczik néhány megjegyzés:

1. Több esetben (17 eset) az énekszólamok, hangszeres szólamok áthelyezése vált szükségessé ahhoz, hogy a diákok olvasni tudják a közölt kottát, így például *Mozart* Varázsfuvola című operájából (*Mozart*, 1970) Sarastro F-dúr áriáját basszuskulcsból violinkulcsba kellett átírni, és emellett oktávval magasabbra helyezni – az ária így, violinkulcsban lejegyezve és leginkább az egyvonalas oktávszakaszban mozogva válik a nyolcadik osztályos tanulók számára a tankönyvükből (*Péter és Petneki*, 1966a) olvashatóvá.

2. Több esetben (hét eset) fordul elő, hogy külföldi zeneszerző idegen nyelven írt operájának részlete magyar szöveggel került a nyolcadik osztályos ének-zene tankönyvbe. A fordító(k) neve(i) ilyenkor vagy fel van(nak) tüntetve, vagy nem.

3. Előfordult (négy eset), hogy a zenehallgatásra szánt szemelvény kottapéldáját, szintén az olvashatóság/énekelhetőség miatt, transzponálni kellett a tanulók számára, így *Mozart* Tercettje a Varázsfuvola című operából (*Mozart*, 1970) az eredeti Esz-dúr helyett C-dúrban, *Erkel* Győzelmi kórusa a Hunyadi László című operából (*Erkel*, 2006) F-dúr helyett szintén C-dúrban, ugyanebből az operából a Gyászinduló esz-moll helyett e-mollban, míg *Erkel* másik operájából, a Bánk bánból (*Erkel*, 2009) a Hazám, hazám ária Asz-dúr helyett F-dúrban került a gyerekek tankönyvében (*Péter és Petneki*, 1966a) lejegyzésre. (Jellemzően az előjegyzés nélküli C-dúrt, valamint az egy kereszt és egy *b* előjegyzésű hangnemeket preferálták a tankönyvírók a transzponáláskor. A művek eredeti hangnemére a tankönyvben nem történt utalás.)

4. Betűkottás lejegyzéssel (egy eset) is lehet találkozni a nyolcadik osztályos ének-zene tankönyvben: *Beethoven* c-moll (Patetikus) szonátájának (*Beethoven*, 1971) II. tétel 1–8. üteme (a dallam) betűkottával került lejegyzésre a nyolcadik osztályos ének-zene tankönyvben (*Péter és Petneki*, 1966a).

5. Különlegesség (egy eset), hogy úgynevezett fakszimile kiadással is találkozhattak a tanulók: *Bartók* Senkim a világon című kórusának esetében tekinthették meg a zeneszerző kézírását (*Péter és Petneki*, 1967).

8.2.2.2. Feladatok, megfigyelési szempontok, kérdések, magyarázatok és ismételés

A 24. táblázat (24. táblázat: Feladatok, megfigyelési szempontok, kérdések, magyarázatok és ismételés a nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó részeiben. Forrás: Péter József és Petneki Jenő (1966a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 8. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest) a nyolcadik osztályos tankönyvben (*Péter és Petneki*, 1966a) a zenehallgatási szemelvényekhez kapcsolódó szöveges didaktikai apparátus számszerű áttekintését foglalja magában.

A zenehallgatás tevékenységére összesen 117 tankönyvi mondat vonatkozik: legtöbb a magyarázó mondat (106 mondat, 90,5%), nagyon nagy különbséggel a feladatot adó mondatok következnek (tíz mondat, 8,5%), alig mérhető a megfigyelési szempont kategóriája (egy mondat, 1 %), egyáltalán nem szerepel kérdés (nulla mondat, 0 %) a zenehallgatásra vonatkozóan a tankönyvben. Az ismétlések, önmagukban a nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatási szemelvényeit vizsgálva, szintén nem mutathatók ki (nulla mondat, 0 %), de, amint arra a korábbi felső tagozatos ének-zene tankönyvek (*Lugossy és Petneki*, 1964a, 1964d; *Péter és Petneki*, 1965a) esetében már volt példa, korábbi osztályok zenehallgatási szemelvényeivel kapcsolatos nyílt vagy rejtett ismételéssel a nyolcadik osztályosok tankönyvében is lehet találkozni. (Ezekről a dolgozat megfelelő pontján külön lesz szó.)

a, Feladatok

A 24 zenehallgatási szemelvényhez összesen tíz feladatot adó mondat kapcsolódik, tehát egy szemelvényre átlagolva két és fél feladat jut. Valójában nulla és kettő között mozog a zenehallgatási szemelvényekhez társuló feladatok száma: 15 szemelvényhez egyáltalán nem kötődik feladat (62,5%), nyolc szemelvény esetében (33,5%) egy, míg egy szemelvény esetében (4%) kettő feladattal lehet találkozni.

A tankönyvi feladatok csoportosítása az alábbiak szerint volt lehetséges:

1. „Hallgassuk meg...!”: öt ilyen mondattal lehet a nyolcadik osztályos zenehallgatási szemelvények kapcsán találkozni – az ilyen típusú feladatot adó mondatok jellemzően megmondják, hogy mit hallgassunk meg, vagyis megnevezik a zeneszerzőt, a mű címét és a felcsendülő részletet. Például: „Hallgassuk meg Beethoven IX. szimfóniájának befejező tételét!” (*Péter és Petneki*, 1966a. 44. o.). Érdemes figyelni a *Beethoven* Patetikus szonátája

második tételének meghallgatását felvezető mondat jelzőjére: „Az érzelemgazdag szonátából hallgassuk meg...!” (uo. 37. o.) A tankönyvírók részéről idáig nem volt jellemző, hogy a zenehallgatás előtt akár egy jelzővel is, de előre befolyásolták volna egy-egy zenemű/műrészlet meghallgatását. *Muszorgszkij* Hovanscsina című operájából a Ladu, ladu című orosz népdalt feldolgozó részletének meghallgatása előtt az előadói apparátust árulja el a tankönyv a gyerekeknek: „Hallgassuk meg az orosz népdalt női kar előadásában...!” (uo. 89. o.) Bár egy feladatot adó mondat nem a „Hallgassuk meg...!” szófordulattal kezdődik, de tartalmát, jelentését tekintve ebbe a csoportba kívánczok: *Verdi* *Aida* című operájának két részletének (Győzelmi kórus és Bevonulási induló) meghallgatását az „Ismerjük meg a műből...!” szófordulattal vezeti fel a tankönyv. Így összesen öt plusz egy, vagyis hat mondat (60%) tartozik ebbe a kategóriába.

2. „Állapítsuk meg...!”: az egyetlen, ide tartozó feladat (10%) *Mozart* *Kis éji zene* című szerenádja esetében a szólamszámok megállapítását kéri az egyes tételekben.

3. „Hasonlítsuk össze...!”: egy mondatról van szó itt is (10%), amely *Kodály* *Gólyanóta* című kórusművének meghallgatása kapcsán hasonlítottatja össze a tanulókkal a *Kodály* által az énekkari alkotásban felhasznált, de eredetileg *Arany János* által gyűjtött gyermekdalt.

4. és 5. Egy-egy mondat (kétszer 10 %) foglalkozik *Mozart* *Varázsfuvola* című operájából a Tercettel. Az egyik feladat az első szólam éneklésének a megtanulását kéri, míg a második a második és harmadik szólam követését a kottából, a zenehallgatás során.

b, Megfigyelési szempont

A 24 zenehallgatási szemelvény mindössze egy (!) megfigyelési szempont (négy %) kapcsolódik, míg 23 zenehallgatási szemelvényhez (96%) egyáltalán nem tartozik megfigyelési szempont (!), ez rendkívül rossz arányt mutat. A hangzó anyagok feldolgozásához, amint az korábban is látható volt, fontosak a tanulók számára megfogalmazott és az ő figyelmüket a zenehallgatás tevékenysége alatt irányító megfigyelési szempontok.

Az egyetlen megfigyelési szempont *Szabó Ferenc* *Föltámadott a tenger* című oratóriumának nyitó tételéhez kapcsolódik: „Figyeljük meg, hogy a dallam miként fejezi ki a feltámadott népek tengerének méltóságteljes hömpölygését és magabiztosságát.” (*Péter és Petneki*, 1966a. 48. o.)

c, Kérdések

A 24 zenehallgatási szemelvény között egy sem akad (0%), amelyhez kérdést fogalmaztak volna meg a tankönyvírók. Ennyire rossz aránnyal eddig nem lehetett találkozni. Bár ez már a nyolcadik osztály és ezáltal a tanulóknak rutinosan kell tudniuk zenét hallgatni, a

megfigyelési szempontoknál írottakhoz hasonlóan, a tanulók figyelmének irányításához, a hangzó élmények befogadásának feldolgozásához a kérdések is elengedhetetlenül hozzá tartoznának.

d, Magyarázat

A 24 zenehallgatási szemelvényhez összesen 106 magyarázó mondat tartozik, ami önmagában is kirívóan magas szám, különösen az előző két kategóriával összevetve. Nulla és 30 között változik az egyes zenehallgatási szemelvényekre jutó magyarázó mondatok száma – átlagosan egy szemelvényre négy, négy és fél magyarázat jut. Különösen kiemelkedik *Britten* Variációk és fuga egy Purcell témára című műve (30 magyarázó mondat), *Erkel* Hunyadi László című operája (18 magyarázó mondat), valamint *Mozart* Kis éji zene című szerenádja (13 magyarázó mondat).

A magyarázó mondatokat az alábbiak szerint sikerült csoportosítani:

1. műismertetés-műelemzés: 56 mondat (53%). Ide tartoznak a keletkezéstörténetek, a témák és a motívumok bemutatásai, *Mozart* Kis éji zenéjének I. tételének első témáját (főtéma) például így jellemzi a tankönyv (*Péter és Petneki*, 1966a): „... Az első téma vidám, derűs, indulószerű zene. ...” (uo. 28. o.).

2. hangszerismertetés-hangszerbemutatás: 28 mondat (26%). Ide első sorban *Britten* műve, a Varációk és fuga egy Purcell témára sorolható. Egy példa két hangszer, a fuvola és a piccolo bemutatására: „... Az édes hangú fuvolák (2) kistestvérükkel, a pikkolóval (1) a zenekar legmagasabb hangjait szólaltatják meg. ...” (*Péter és Petneki*, 1966a. 101. o.).

3. operacselekmények ismertetése: 18 mondat (17%) *Erkel* Hunyadi László című operája kapott helyet ebben a csoportban. Az opera harmadik felvonásának cselekményét ekként foglalja össze a tankönyv: „... A 3. felvonásban fényes vendégsereg ünnepli Hunyadi László és Gara Mária lakodalmát. Az ifjú párok palotást táncolnak. ...” (*Péter és Petneki*, 1966a. 61. o.).

4. műfaji ismeretek és kottaismeret: 2-2 mondat (kétszer 2%). Műfaji ismeret tudatosítását jelenti ebben az osztályban az opera és az oratórium. Az előbbire példa *Mozart* Varázsfuvola című alkotása, ami nem teljesen állja meg a helyét, mert a Varázsfuvola a Singspiel (daljáték) műfajához tartozik (*Sadie*, ©1987, 1991). Az oratórium műfaját *Szabó* Föltámadott a tenger című kompozíciójának nyitó tétele kapcsán jegyezhetik meg a tanulók. A kottaismeret során a partitúra fogalmával ismerkednek meg a diákok.

e, Ismétlés

A nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv a tankönyvben fellelhető zenehallgatási szemelvényekkel kapcsolatos ismétlést nem tartalmaz (nulla mondat, 0%), ugyanakkor a

korábbi osztályokban megismert zenehallgatási szemelvényekre hol konkrétan, hol kottapéldákba „rejtetten”, de visszautal. Tíz ilyen esettel lehet a nyolcadikos diákok tankönyvében találkozni: ebből hat eset (60%) a hetedik osztályra, míg két-két eset (kétszer 20%) a hatodik osztályra, valamint az alsó tagozatra utal vissza.

1. Ismerős dallamokat kell a tanulóknak (hangjegyes vagy betűs) kottáról felismerniük:

a, a harmadik osztályos énekeskönyvükből (*Dobray és Kovács, 1963*) tanulhatták meg a gyerekek az *Elvesztettem páromat...* kezdetű magyar népdalt, amelyet az alsó tagozatos hanglemezen (OPI, szerk. 1964a) *Bartók* feldolgozásában is hallhattak a Gyermeknek című sorozat első kötetéből (*Bartók, ©1946*). A nyolcadik osztályos tankönyv szerzői (*Péter és Petneki, 1966a*) a tankönyv 33. oldalán kéri ennek a népdalnak a felismerését.

b, A hetedik osztályban (*Péter és Petneki, 1965a; OPI, szerk. 1965*) ismerkedtek meg a tanulók *Bartók* Négy szlovák népdal vegyeskarra című alkotásával. A nyolcadik osztályos tankönyv (*Péter és Petneki, 1966a*) 8. és 100. oldalán is fel kell kottáról ismerniük a mű alapjául szolgáló egy-egy szlovák népdalt.

c, A hetedik osztályos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki, 1965a*) a 94. oldalán közölte az *Aranyosom* című lengyel népdalt, melyhez a hetedik osztályos zenehallgatás során (OPI, szerk. 1965) *Chopin* g-moll mazurkáját kötötték. A nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki, 1966a*) a 69. oldalán a lengyel népdal felismerését kéri.

2. Ismerős dallam felismerése kottáról és ahhoz kapcsolódó kérdés feltevése

a, *Kodály* Hány János című daljátékát, benne a Szegény vagyok... kezdetű magyar népdallal a hetedik osztályban (*Péter és Petneki, 1965a*) ismerték meg részletesen a tanulók. A nyolcadik osztályos tankönyv (*Péter és Petneki, 1966a*) 52. oldalán ezt a népdalt kell kottáról felismerniük a diákoknak, valamint megválaszolni a kérdést: „Melyik műben éneklük a dalt?”.

3. Ismerős dallam felismerése kottáról, kérdéssel és ismétlő zenehallgatással

a, *Kodály* Hány szvitjéből a hetedik osztályban meghallgatta az osztály a *Napóleon csatája* című tételt (OPI, szerk. 1965). A nyolcadik osztályos tankönyv (*Péter és Petneki, 1966a*) megkérdezi a gyerekektől, hogy „Melyik műben hallottuk?”, illetve „Ki a zene szerzője?”, valamint javasolja a tétel újból meghallgatását („Hallgassuk meg ismételten!”). (uo. 34. o.)

b, Szintén a hetedik osztályban (*Péter és Petneki, 1965a*) ismerték meg és tanulták meg énekelni a diákok *Egressy* Magasan repül a daru kezdetű népies dalát, majd meghallgatták az ezt feldolgozó *Liszt*-zongoraművet, a 14. magyar rapszódia (OPI, szerk. 1965). A nyolcadik osztályos tankönyv (*Péter és Petneki, 1966a*) a 66. oldalon, a dallam felismerése után

visszakérdez („Ki dolgozta fel ezt a dalt?”), továbbá javasolja a feldolgozott mű újbóli meghallgatását („Ismételten hallgassuk meg!”).

4. Ismétlő zenehallgatás⁵⁰

a, A hatodik osztályos hanglemezen (OPI, szerk. 1964c) hallhatták először a tanulók *Beethoven* Kis tánc (Víg és szomorú) cím szóló zongoraművét. A nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki*, 1966a) a 39. oldalán kéri a mű újbóli meghallgatását.

b, *Adam–Schmidt* Változatok egy Mozart-témára című kompozíciójának két részlete az alsó tagozatos hanglemezről (OPI, szerk. 1964a) csendült fel. A nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki*, 1966a) a 19. oldalán javasolja a variációk ismételt meghallgatását.

5. Ismétlő zenehallgatás és kérdés

a, A hatodik osztályos hanglemezen (OPI, szerk. 1964c) szerepelt *Mozart* Német tánca (ott: Szánkózás címen) szóló zongorán és zenekari előadásban. A nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki*, 1966a) e mű újbóli meghallgatását kéri; az ismétlő zenehallgatáshoz kérdéseket is kapnak a gyerekek: „...állapítsuk meg: 1. a tempóját, 2. a dinamikáját, 3. a részeit, 4. a hangnemét.” (uo. 18. o.).

A nyolcadik osztályos ének-zene tankönyvben (*Péter és Petneki*, 1966a) az előzőekben ismertetett ismétléseken túl az osztály nevelői számára készült kézikönyv (*Péter és Petneki*, 1967) az alábbi lehetőségeket kínálja a további ismétlő zenehallgatásra:

a, A nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki*, 1966a) a 28–31. oldalon foglalkozik *Mozart* Kis éji zene című szerenádjával. Az osztály nevelői kézikönyve (*Péter és Petneki*, 1967) javasolja, hogy az addig megismert szerenádirodalom, így *Haydn*: Szerenádtéma zenélőórán a hetedik osztályból (*Péter és Petneki*, 1965a; OPI, szerk. 1965) és *Csajkovszkij* Vonósszerenádjának a befejező tétele a hatodik osztályos tananyagból (*Lugossy és Petneki*, 1964d; OPI, szerk. 1964c) kerüljön ismétlésre.

b, A nyolcadik osztályos tankönyv (*Péter és Petneki*, 1966a) a 48. oldalon tárgyalja *Szabó* Föltámadott a tenger című oratóriumát, annak is a nyitótételét. A nevelői kézikönyv (*Péter és Petneki*, 1967) egyrészt *Szabó* eddigi műveinek – Munkásoké a jövő (*Lugossy és Petneki*, 1964d; OPI, szerk. 1964c); *Ludas Matyi* szvit tételei (*Péter és Petneki*, 1965a; OPI, szerk. 1965) –, másrészt az eddig megismert oratóriumirodalom – *Haydn*: Szüreti kórus az

⁵⁰ A nyolcadik osztályos tananyag kiemelten foglalkozik *Mozart* és *Beethoven* életével és művészetével, így ezek az ismétlések egyrészt segítik az új ismeretek befogadását, másrészt az addig tanultak, illetve az új ismeretek összekapcsolását és rendszerezését.

Évszakok című oratóriumból (*Péter és Petneki*, 1965a; OPI, szerk. 1965) – ismételt meghallgatására tesz javaslatot.

c, A nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki*, 1966a) 56. oldalán tanulják meg a gyerekek énekelni a Cserebogár című népies dalt, amelyet – az osztály nevelői kézikönyve (*Péter és Petneki*, 1967) szerint – kiegészíthetnek a Rákóczi-induló (OPI, szerk. 1965) újbóli meghallgatásával.

d, A nyolcadikos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki*, 1966a) a 64. oldalán a magyar zenéről tanultakat foglalják össze a tanulók. A nevelői kézikönyv (*Péter és Petneki*, 1967) szerint ez jó alkalmat jelent *Erkel* és *Kodály* addig megismert műveinek, műrészeiteinek újbóli meghallgatására (OPI, szerk. 1964a, 1964b, 1964c, 1965).

e, A nyolcadik osztályosok ének-zene tankönyve (*Péter és Petneki*, 1966a) a 70–77. oldal között három énekkari művel (*Kodály*: Gólya-nóta, *Bartók*: Cipósütés, *Kodály*: Huszt) foglalkozik, azonban – az osztály nevelői kézikönyve (*Péter és Petneki*, 1967) szerint – egyik kórusmű sem tölt ki egy teljes tanórát, ezért érdemes lehet ugyanattól a zeneszerzőtől származó másik kórusművel, vagy a tananyaghoz kapcsolható másik énekkari alkotással kiegészíteni ezeket az ének-zene órákat.

8.2.2.3. Képi illusztrációk

A 25. táblázat (25. táblázat: A nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv zenehallgatásra vonatkozó képi illusztrációi. Forrás: Péter József és Petneki Jenő (1966a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 8. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest) a nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki*, 1966a) zenehallgatási szemelvényeihez kötődő képi illusztrációit összegzi.

A 24 zenehallgatási szemelvény közül héthez (30%) tartozik, 17-hez (70%) nem tartozik képi illusztráció.

A hét, képi illusztrációval is ellátott zenehallgatási szemelvény közül kettő esetében (28,5%) van, öt esetében (71,5%) nincs képaláírás. *Mozart* Kis éji zene című szerenádjánál a tankönyv 29. oldalán egy szerenádot ábrázoló festmény reprodukcióját látni Szerenád aláírással. (A tankönyv (*Péter és Petneki*, 1966a) tartalomjegyzékének információja szerint *Spitzweg* alkotásáról van szó.) A másik esetben, a tankönyv 37. oldalán *Beethoven* aláírása felirattal a német komponista kézjegyét vizsgálhatják meg a gyerekek.

A képek a típusuk szerint a következő csoportokba sorolhatók: négy esetben (58%) színpadképről van szó (ezek *Erkel* és *Verdi* operajeleneteinek a színpadképei), egy-egy esetben (háromszor 14%) fényképről (a szimfonikus zenekar bemutatása *Britten* Variációk és

fuga egy Purcell témára című kompozíciója kapcsán), képzőművészeti alkotásról készült reprodukció (a fentebb említett *Spitzweg*-féle Szerenád), valamint egy zeneszerző (*Beethoven*) aláírásának másolata.

A képek forrása a hét közül egy esetben sem (100%) lett a tankönyvben a vonatkozó zenehallgatási szemelvénynél feltüntetve.

A táblázat megjegyzés rovatából két megjegyzés kívánczik az alpont végére:

1. a tankönyv (*Péter és Petneki, 1966a*) a tartalomjegyzék 111. oldalán, nem pedig a főszövegben közli, hogy a tankönyv 29. oldalán, *Mozart* Kis éji zene című szerenádja tárgyalása közben látható, Szerenád feliratú kép *Spitzweg* Szerenád című képzőművészeti alkotásáról készült fénykép.

2. A tankönyv (*Péter és Petneki, 1966a*) 104-105. oldalán, *Britten* Variációk és fuga egy Purcell témára című szimfonikus zenekarra írt zeneművének tárgyalása közben egy szimfonikus zenekar fényképe látható. A nyolcadik osztályos nevelők számára készült kézikönyv (*Péter és Petneki, 1967*) árulja el, hogy a fénykép a Magyar Rádió és Televízió Szimfonikus Zenekaráról készült, az együttest *Lehel György* vezényli.

8.2.2.4. Zenei tárgyú olvasmányok

A 26. táblázat (26. táblázat: A nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv zenei tárgyú olvasmányai). Forrás: Péter József és Petneki Jenő (1966a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 8. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.) a nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki, 1966a*) zenei tárgyú olvasmányait veszi számba.⁵¹

A tankönyvben összesen 14 zenei tárgyú olvasmány szerepel, az első a 18. oldalon, az utolsó a 92–93. oldalon kapott helyet, tehát ezek az olvasmányok az egész tanév folyamán jelen vannak.

A zenei tárgyú olvasmányok címe előtt mind a 14 esetben szerepel az „Olvasmány” felirat, míg a tankönyv tartalomjegyzéke (*Péter és Petneki, 1966a*. 110. o.: „Olvasmányok” (cím

⁵¹ A nyolcadik osztályos nevelők számára írott ének-zenei kézikönyv (*Péter és Petneki, 1967*) a nyolcadik osztályos ének-zene tankönyvben (*Péter és Petneki, 1966a*) szereplő zenei tárgyú olvasmányok közül az alábbiakhoz fűz rövidebb-hosszabb megjegyzést: Hangversenyhirdetés Frankfurtban, *Eősse*: Mozart, *Szabolcsi*: Beethoven ifjúsága, *Eősse*: Beethoven, *Eősse*: Erkel, *Eősse*: Verdi és *Révész*: A dzsessz. Ebből az áttekintésből kitűnik, hogy a legtöbbet a zeneszerzők életét és életművét bemutató olvasmányokkal foglalkozik a nevelői kézikönyv (*Péter és Petneki, 1967*). Ezek feldolgozásához a legtöbb, más esetekben is alkalmazható tanácsot *Eősse* Mozart című olvasmányához ad a kézikönyv, így ezeket az életmű-ismertetéseket meg kell különböztetni a korabeli dokumentumoktól; az énekes és a zenehallgatási szemelvényekkel együtt, azokkal összefüggésben kell megismertetni. Ezekben az életmű-ismertetésekben több olyan adat is előfordul, amelyhez a tanulók még nem tudnak zenei élményt kapcsolni – ilyenkor a zeneszerzői életmű minél teljesebb bemutatása volt a cél. Sem a nevelőknek, sem a tanulóknak nem kell vázlatot készíteniük ezekből az olvasmányokból, sőt, ezek felelős tárgyat se képezzék – jelentkezés alapján egy-egy tanuló foglalja össze a zeneszerzőről megszerzett ismereteket.

szerint)”) csak 13 olvasmányt sorol fel. A tankönyv 89. oldalán szerepel egy hosszabb idézet *Muszorgszkijtől*, ami előtt szerepel az olvasmány felirat, de ezt az olvasmányt a tankönyv tartalomjegyzéke nem tünteti fel az olvasmányok között: így fordul elő az az eset, hogy a tankönyv 14 olvasmányt tüntet fel a főszövegben, míg a tartalomjegyzék csak 13-at. (A zenei tárgyú olvasmányok tárgyalásánál a tankönyvi főszövegben szereplő 14 olvasmány kerül figyelembe vételre.)

A zenei tárgyú olvasmányok a nyolcadik osztályos ének-zene tankönyvben összesen kilenc oldalt tesznek ki, az oldalakban számoló terjedelemelemzés szerint a 105 oldalas tankönyv 8,5 százalékát teszi ki.

Az olvasmányok általában öt oldalanként követik egymást: háromszor (kétszer 23,5%) kettő, illetve három, míg kétszer (15,5%) egy, egyszer (ötször 7,5%) ugyanazon az oldalon, továbbá négy, tíz, 13, 25 oldal után szerepel újabb olvasmány a tankönyv lapjain. Egy esetben (*Erkelről* szóló olvasmány az 58–59. oldalon és a *Verdiről* szóló olvasmány a 84–85. oldalon között kivételesen nagy, 25 oldal a távolság.)

Az olvasmányok döntő többsége zeneszerzőkről (13 olvasmány, 93%), míg egy olvasmány (7%) a dzsessz műfajáról szól. A 13 zeneszerzőről szóló olvasmány öt komponista élete és művei köré csoportosul: *Mozart*ról és *Beethoven*ről négy-négy (kétszer 31 %), *Verdi*ről és *Muszorgszkijtől* kettő-kettő (kétszer 15,5%), míg *Erkel*ről egy (7%) olvasmány szól. A zeneszerzőkről szóló olvasmányokat a következő szempontok szerint lehet csoportosítani:

1. életrajzok: mind az öt zeneszerzőről szól egy-egy életrajzi olvasmány (38%), ezek az életrajzok a nyolcadik osztályos ének-zene tankönyvben az olvasmány címszó alá lettek a tankönyvírók által besorolva

2. a zeneszerzők gyermekkoráról és ifjúságáról szóló olvasmányok: három ilyen olvasmánnyal (23%) lehet találkozni, melyek közül kettő *Mozart*ról, egy *Beethoven*ről mesél a gyerekeknek.

3. a zeneszerzőktől származó idézetek: két idézet (15%), egy *Verdi*től és egy *Muszorgszkijtől* származó szerepel a nyolcadikosok tankönyvében

4. Egyebek: egy-egy (háromszor 8%) hangversenyhirdetés (*Mozart*), a zeneszerző magyarországi kötődését (*Beethoven*) és a zeneszerző végakarátát (*Beethoven*) bemutató olvasmány kapott még helyet a zenei tárgyú olvasmányok között.

Az olvasmányok szerzői között az első helyen, négy zeneszerzői életrajzzal (*Mozart*, *Beethoven*, *Erkel*, *Verdi*) *Eőszé László áll* (29%). *Szabolcsi Bence Beethovenről* szóló monográfiájából kétszer szó szerint idéztek a tankönyvírók, egyszer pedig e szakkönyv nyomán írták meg a tankönyvi olvasmányt (22%), egyszer-egyszer (hétszer 7%) a gyermek

Mozartról *Andreas Schachtner* Anna Maria Mozarthoz írott levelét, egy korabeli hangversenyhirdetést, *Mária Terézia* császárnő fiához intézett levelét, *Verdi* leveleinek részleteit, *Keldis Muszorgszij*-életrajzát és *Révész Dorrit*nak a dzsesszt bemutató írását olvashatták a tanulók. Az általános iskola végét jelző nyolcadik osztályban a zenei tárgyú olvasmányok súlyosabb voltát jelzi az a tény is, hogy zenetörténészek, így *Eősse*, *Szabolcsi*, *Keldis*⁵² és *Révész* írt az ifjúságnak erről az öt zeneszerzőről, illetve a dzsessz műfajáról (kilenc olvasmány, 65%). Fontos kiemelni, hogy kétszer (14%) – *Verdi* és *Muszorgszkij* – a zeneszerzők saját gondolatát idézték a tankönyvírók, valamint komoly súllyal (három olvasmány, 21%) szerepelnek korabeli dokumentumok is a tankönyvi olvasmányok között (A gyermek Mozart, Hangversenyhirdetés Frankfurtban, Mária Terézia császárnő levele fiához).

A zenei tárgyú olvasmányok összesen 242 mondatból állnak, vagyis átlagosan egy olvasmány 17 mondat hosszúságú. A legrövidebb olvasmány ezzel szemben két mondatból áll (*Beethoven Magyarországon jár* – *Szabolcsi* után), míg a leghosszabb, *Eősse Beethoven*-életrajzában 44 mondat számolható meg. A zeneszerzőkről szóló életrajzi olvasmányok kiemelkednek a hosszúságukkal: *Mozart* életrajza 36, *Beethovené* 44, *Erkelé* 38, *Verdié* szintén 38 mondatból áll; ez a négy zeneszerző-életrajz mind *Eősse* munkája. Emellett szintén kiemelkedik a terjedelmével *Révész*nek a dzsesszt bemutató írása (31 mondat).

Egyszerű mondat 75 fordul elő az olvasmányokban: átlagosan öt egyszerű mondat szerepel egy-egy olvasmányban. Több példa is akad azonban, amikor egy egyszerű mondat sem szerepel az olvasmányban (*Szabolcsi*: *Beethoven ifjúsága*, *Szabolcsi* után: *Beethoven Magyarországon jár*, részletek *Verdi* leveleiből – az első levél, idézet *Muszorgszkij*től). A legtöbb egyszerű mondat, 20 mondat, *Eősse Beethoven*-életrajzában olvasható. Az egyszerű mondatok aránya az összmondatszámra belül 30%.

Összetett mondatból 167 szerepel az olvasmányokban, ez átlagosan 12 összetett mondatot jelent olvasmányonként. A legkevesebb összetett mondat, egy mondat, *Verdi* második levélrészletében fordul elő, míg a legtöbb mondattal, 27 mondat *Révész*nek a dzsesszről írott összefoglalásában lehet találkozni. Az összetett mondatok aránya az összes mondathoz viszonyítva 70%.

Az olvasmányokhoz alkalmanként kiegészítő anyagok is társulnak: kilenc ilyen olvasmányt (64%) lehet megnevezni, a többi öt olvasmány esetében (36%) nem ad pluszt a tankönyv az olvasmányokhoz. Jellemzően egy olvasmányhoz egy kiegészítő anyag

⁵² *Keldis, Georgij (Jurij) Vsevolodovics* (szül.: 1907) szovjet zenetörténész (*Dahlhaus és Eggebrecht*, szerk. 1984. 279–280. o.)

kapcsolódik (hat eset, hatszor 8,3%), míg három esetben két kiegészítő anyaggal (háromszor 16,6%) is találkozni.

A kiegészítő anyagrészek típusai:

- 1.a legtöbb kiegészítő alkotás a képzőművészet kategóriájába tartozik (nyolc példa, 67%):
 - a, zeneszerzők korabeli arcképei (*Mozart, Beethoven, Verdi, Muszorgszkij*)
 - b, szobor (*Pásztor Lajos Beethoven-szobra Martonvásáron, Strobl Alajos szobra Erkelről az Operaház homlokzatán*)
 - c, korabeli festmény (*Carmentelle–Delafosse: Mozart-papa gyermekeivel*)
 - d, mai fénykép (a martovásári Brunszvik-kastélyról)
2. lábjegyzetek (három példa, 25%)
 - a, idegen név/műcím magyar kiejtése (*Eősse Mozart-életrajzában a Don Juan* (ma használatos címmel: *Don Giovanni*) című opera kiejtése, *Eősse Verdi-életrajzában a zeneszerző keresztnevének – Giuseppe – kiejtése*)
 - b, történelmi magyarázat (egy, az olasz himnuszra történő utalás *Verdi* levelében)
3. idézet (egy példa, 8%)
 - a, *Révész* dzsesszről írott munkája után az amerikai komponistától, *Gershwintől* olvasható egy idézet, szintén a dzsesszről

8.2.2.5. A nyolcadik osztályban részletesen megismert zeneszerzők

A 27. táblázat (27. táblázat: A nyolcadik osztályban részletesen megismert zeneszerzők. Forrás: Péter József és Petneki Jenő (1966a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 8. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest) azokat a zeneszerzőket gyűjti egybe, akiknek az életével és a műveivel a nyolcadik osztályos ének-zene órákon részletesebben is megismerkednek a diákok. Ilyenre először a hetedik osztályos ének-zene tankönyvben (Péter és Petneki, 1965a) lehetett először példát látni; a nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv (Péter és Petneki, 1966a) ezt a vonalat viszi tovább.

A táblázat hét oszlopa közül az első a zeneszerzők nevét tartalmazza, majd a zeneszerzők készült képek, életrajz, énekes és zenehallgatási szemelvények, olvasmányok vizsgálata következik. Az utolsó oszlopban néhány kiegészítő információ, megjegyzés olvasható.

A nyolcadik osztályos tananyagban összesen öt zeneszerzővel foglalkoznak részletesebben a tanulók. Az öt komponistából kettő (40%), *Mozart* és *Beethoven* a bécsi klasszika stílusirányzatának volt meghatározó képviselője, míg hárman (60%), *Erkel*, *Verdi* és *Muszorgszkij* a romantikus zene kiemelkedő alkotói közé tartoztak, így ebben az osztályban a

XVIII. század második felétől a XIX. századig bezárólag a bécsi klasszika és a romantika van jelen.

A zeneszerzők nemzetiség szerinti megoszlása nagy változatosságot mutat, mivel minden zeneszerző egy-egy országot, nemzetet képvisel: *Mozart* osztrák (20%), *Beethoven* német (20%), *Erkel* magyar (20%), *Verdi* olasz (20%), míg *Muszorgszkij* (20%) orosz származású komponista.

A hetedik osztályos tankönyvben (*Péter és Petneki*, 1965a) a részletesen tárgyalt zeneszerzők nem kronológiai sorrendben követték egymást a tankönyvi oldalakon; a nyolcadik osztályos tankönyvben ilyen probléma nincsen: *Mozart* (1756–1791), *Beethoven* (1770–1827), *Erkel* (1810–1893), *Verdi* (1813–1901) és *Muszorgszkij* (1839–1881) a sorrend (*Dahlhaus és Eggebrecht*, szerk. 1983–1985). Mindezek mellett meg kell jegyezni, hogy a hetedik és nyolcadik osztályban tárgyalt zeneszerzők összességében nem időrendi és logikai sorrendben lettek bemutatva a diákoknak. (A tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961) ugyan utal arra, hogy az általános iskolai zenehallgatás során nem zenetörténetet tanítanak, mégis, egyfajta összegzés lehetett a célja e két osztályban a kiemelt zeneszerzők részletesebb bemutatásának. Csak egy példa az előző kritikai észrevételre: *Haydn* életével és munkásságával a hetedik osztályos ének-zene tankönyvben (*Péter és Petneki*, 1965a) ismerkedtek meg részletesebben a tanulók, míg *Haydn* kortársai, *Mozart* és *Beethoven* életének és műveinek a részletes tárgyalása a nyolcadik osztályos tankönyvre (*Péter és Petneki*, 1966a) maradt. A tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961) indoklása ellenére sem meggyőző ez az eljárás, melynek során éppen azt választják szét a tankönyvírók, aminek össze kellene tartoznia.⁵³

A nyolcadik osztályos tankönyvben (*Péter és Petneki*, 1966a) megjelenő öt zeneszerző tárgyalása a következő oldalakon, tömbösítve történik:

- a, *Mozart* 18–31. oldal
- b, *Beethoven* 36–45. oldal
- c, *Erkel* 58–63. oldal
- d, *Verdi* 84–86. oldal
- e, *Muszorgszkij* 87–89. oldal

⁵³ Az Énektanítás című szakfolyóirat hasábjain a tantervi bizottság tagja, *Péter József* (*Péter*, 1961c) foglalta össze a zenei nevelés tervezetének az országos vita lefolytatása utáni állapotát. Az énekpedagógusok között többen is akadtak, akik javasolták, hogy „... A felsőbb osztályok szemelvényanyagait zenetörténeti elv szerint rendezzük; ...” (uo. 11. o.), ugyanakkor a tanterv készítői ezt a javaslatot elutasították, mivel „... A zenetörténet tanítását változatlanul nem tartjuk helyesnek az általános iskolában. ...” (uo. 12. o.).

A zeneszerzőkről szóló tankönyvi oldalak száma (ide sorolva az arcképet, az énekes szemelvényeket, a zenehallgatási szemelvényeket, olvasmányokat és egyéb, kiegészítő anyagokat) összesen 36 oldal, ami az oldalakban történő terjedelemelemzés során a nyolcadik osztályos tankönyv 34 %-át teszi ki.

Valamennyi zeneszerzőről szerepel arckép a nyolcadik osztályos ének-zene tankönyvben (100%). Három esetben (60%) nem lehet tudni a kép forrását, egy (20%) az osztály nevelői kézikönyve (*Péter és Petneki*, 1967) árulja el, hogy *Mozart* arcképe viasz medália, amely vagy 1786-ban, vagy 1780 körül készült. Egy másik esetben (20%) a nyolcadik osztályos tankönyv tartalomjegyzéke írja meg, hogy *Erkel Ferenc*nek az Operaház homlokzatán látható szobra *Strobl Alajos* munkája.

A nyolcadik osztályos diákok mind az öt, az osztály tananyagában részletesen tárgyalt zeneszerző életrajzát olvashatják a tankönyvükben (100%). Az ötből négy életrajz (*Mozart*, *Beethoven*, *Erkel*, *Verdi*; 80%) *Eőszé László* zenetörténész munkája, míg *Muszorgszkij* életéről (20%) *Keldis* szovjet zenetörténész könyvéből idéztek a tankönyvírók.

A nyolcadik osztályos zeneszerző-életrajzok lényegesen hosszabbak a hetedik osztályban látott példánál: a legrövidebb életrajz *Muszorgszkijé* (nyolc mondat), míg a leghosszabb életrajz *Beethoven*ről szól (44 mondat) – átlagosan egy zeneszerzői életút felvázolása 33 mondatból áll.

A következő oldalakon a hetedik osztályban alkalmazott szempontok szerint kerül sor az öt zeneszerző életrajzáinak felvázolására:

a, Születési hely és idő: A zeneszerzők születési idejét – évszámra pontosan – mindegyik életrajz megadja, ugyanakkor a komponisták születési helyét csak *Mozart* (Salzburg) és *Muszorgszkij* (Karov) esetében tudhatják meg a tanulók. *Beethoven*, *Erkel* és *Verdi* esetében a tankönyv utal az apa foglalkozására és arra a településre, ahol ezt üzte, de ebből még nem derülhet ki az ifjúság számára, hogy *Beethoven* Bonnban, *Erkel* Gyulán, *Verdi* pedig egy Párma környéki faluban született.

b, Nemzetiség: három életrajzba beleszötte a krónikás a zeneszerző nemzetiségét (*Erkel*: „... a magyar zene egyik legjelentősebb mestere, a magyar opera úttörője. ...” (*Péter és Petneki*, 1966a. 58. o.), *Verdi*: „... a legnagyobb olasz komponista, ...” (uo. 84. o.), *Muszorgszkij*: „... Az orosz zeneszerzők bármelyikével összevetve, ...” (uo. 87. o.)). *Mozart*ról annyi derül ki, hogy Salzburgban született, míg *Beethoven* apja Bonnban működött udvari muzsikusként.

c, Család: Mindegyik zeneszerző esetében szó esik a családi háttérrel, bár eltérő mélységben. A legtöbbet *Mozart* családi hátteréről lehet megtudni, de itt is csak az apa

figurája kerül említésre. *Leopold Mozart* másodkarmester és hegedűs volt a salzburgi érseki zenekarban, emellett „Sokoldalúan képzett muzsikos, kitűnő pedagógus.” (*Péter és Petneki*, 1966a. 23. o.) volt, aki fiát már gyermekkorában elkezdte zenére tanítani, és aki a hatéves *Wolfgang Amadeust* már külföldi hangversenykörútra vitte. *Beethoven* édesapja szintén zenész volt (udvari muzsikos, tenorista a bonni udvarban), de iszákossága miatt a családnak anyagi és erkölcsi megpróbáltatásokat kellett kiállnia – fia például ezért nem tudott gyermekként rendszeres iskolai és zenei tanulmányokat folytatni. *Erkel* is muzsikos családból származott – édesapja Gyulán működött kóruskarnagyként és tanítóként, *Erkel* zeneszerző fiai pedig az utolsó évtizedekben besegítettek apjuk munkájába. *Verdi* származik a legegyszerűbb családból: édesapja egy Parma melletti falu kocsmárosa volt, egyszerű, írástudatlan ember, aki csak egy jómódú polgár támogatásával volt képes fiát taníttatni. *Verdi* életrajzából azt is megtudhatják a gyerekek, hogy a zeneszerző fiatalon elvesztette feleségét és két kisgyermekét. A legkevesebbet *Muszorgszkij* családi háttéréről tudhattak meg a diákok – az orosz zeneszerző földbirtokos családból származott.

d, Gyermekkor: a tankönyv a zeneszerzők gyermekkorával külön nem, csak a tanulmányaikkal összefüggésben (lásd az e, pontot) foglalkozik.

e, Tanulmányok: a nyolcadik osztályos ének-zene tankönyvből (*Péter és Petneki*, 1966a) a zeneszerzők tanulmányairól meglehetősen sok információt szerezhettek a diákok. *Mozart* négyévesen már zongorázott, nemsokkal ezután komponált, de megtanult hegedülni és orgonálni is. Hatéves volt, amikor édesapjával első hosszabb, külföldi hangversenykörútjára indult, tizennégy évesen már opera komponálására kapott felkérést Milánóból, valamint a bolognai Filharmóniai Akadémia zeneszerző tagjává választotta. (Hivatalosan ekkor már a salzburgi hercegérsek szolgálatában állt, mint koncertmester.) *Beethoven* apja iszákossága miatt gyermekkorában nem részesülhetett rendszeres iskolai és zenei tanulmányokban, később a saját erejéből tett szert nagy tudására. Zenei ismereteit a gyakorlatban sajátította el: tizenkét évesen udvari muzsikos lett Bonnban, ekkor egy műve is megjelent nyomtatásban, első sikereit mégis zongoravirtuózként aratta. Szülei halála után, huszonkét évesen Bonnból Bécsbe utazik, hogy (az akkor már halott *Mozart* helyett) *Haydntól* tanulhasson. *Erkel* Gyulán kezdte az iskolai és zenei tanulmányait, majd Pozsonyban sajátította el a klasszikus zenei műveltséget, Kolozsvárott szerzett gyakorlatot zongoraművészként és karnagyként, Pest-Budán vált színházi muzsikussá. *Verdi* egy jómódú polgár pártfogásának köszönhetően folytathatott tanulmányokat; tudását Milánóban tökéletesítette. *Muszorgszkij* „Önéletrajzi feljegyzés”-eiből kiderül, hogy dajkái meséi révén ismerte meg a népi életet, és ez adott

ösztönzést zenei rögtönzéseikhez már akkor, amikor még alig tudott zongorázni. *Muszorgszkij* emellett nagy tudásszomj, olvasottság és széleskörű érdeklődés jellemezte.

f, Foglalkozás: a nyolcadik osztályos tankönyv (*Péter és Petneki*, 1966a) nem minden esetben adja meg a zeneszerzők foglalkozását, többször is az életrajzból kell a tanulóknak kikövetkeztetniük, hogy mi minden mással foglalkozott egy-egy zeneszerző a komponáláson kívül. *Mozart* zeneszerző, *Beethoven* szintén zeneszerző, de életrajzából kiderül, hogy zongoraművész is volt. *Erkel* zeneszerző, karmester, zongoraművész és pedagógus, *Verdi* komponista a tankönyv információja szerint. *Muszorgszkij* esetében a szöveggörnyezetből derül ki, hogy zeneszerző volt.

g, Munkahely: A legtöbb adat *Mozart*ról olvasható a tankönyvben: a salzburgi hercegérsek koncertmestere volt, majd – a szolgálatból kilépve – „szabadúszó”, ezután újra Salzburgban dolgozik a hercegérsek szolgálatában, mint udvari és dórmorgonista. Huszonöt évesen véglegesen szakít a szolgálattal és Bécsben telepedik le, ahol tanítással, hangversenyezéssel, műveinek kiadásával és zeneszerzéssel keresi a kenyerét. Élete végén udvari kamaramuzsikusi kinevezést kap. *Beethoven* tizenkét évesen már a bonni udvar muzsikusa, zongoraművészként lép fel Bonnban és később Bécsben, a császárvárosban pártfogói támogatják alkotómunkáját. *Erkel* az 1837-ben megnyílt Pesti Magyar Színház első karmestere, a Filharmóniai Társulat vezetője, az 1867-ben megalakult Magyar Daláregyesület karnagya és zeneszerzője, az 1875-ben megnyitott Zeneakadémia első igazgatója és zongoratanára, majd az 1884-ben megnyílt Operaház első főzeneigazgatója. *Verdi* milánói tanulmányai után három évig szülővárosa zenemestere. *Muszorgszkij* esetében nem ad tájékoztatást a zeneszerzői pálya anyagi hátteréről.

h, Munkásság: *Mozart* zenét szerzett, tanított, hangversenyek adott, kiadta a műveit. *Beethoven* a zeneszerzés és a zongoraművészként való koncertezés mellett vezényelt. *Erkel* komponált, vezényelt, zongoraművészként lépett fel, tanított, különböző zenei intézményekben vállalt funkciókat. *Verdi* a zeneszerzés mellett az olasz szabadság kivívásáért folytatott szabadságharc aktív résztvevője volt, társadalmi szerepvállalása fontos (gyűjtést indított a sebesültek és a hősi halottal hozzátartozói számára, valamint kórházat és zenész otthont alapított), országgyűlési képviselőként részt vett az olasz parlament munkájában. *Muszorgszkij*ről csak annyi derül ki, hogy zeneszerzéssel foglalkozott.

i, Főbb művek: a nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki*, 1966a) meglehetősen sok művet sorol fel az egyes életrajzokban – kivétel *Muszorgszkij*, akiről csak azt tudhatják meg a gyerekek, hogy ő komponálta a Borisz Godunov című operát –, a többi zeneszerző esetében olykor-olykor még a művek rövid keletkezéstörténetét is olvashatják a

tanulók, vagy éppen a műnek a zenetörténetben betöltött szerepéről esik szó. *Mozart*nál a színpadi művek közül a Szóktetés a szerájából (1782), a Figaro házassága (1786), a Don Juan (1787) és a Varázsfuvola kerül említésre, évszámokkal együtt. A színpadi műveken túl *Mozart* komponált zenekari és kamaraműveket is, divertimentói és a szerenádjai közül címmel is kiemeli az életrajz írója a Kis éji zenét, de az életrajz végén a Requiem is említésre kerül. *Beethoven* kilenc szimfóniája közül öt is meg lett nevezve: a III. (Eroica), V. (Sors), VI. (Pastoral), VII. és IX. szimfónia. A német komponista zongoraversenyeket is komponált, de ő szerezte a Tavaszi szonátát, valamint a Missa Solemnist is. Egyetlen operája a Fidelio, élete utolsó éveiben pedig vonósnégyeseken dolgozott. *Erkel* esetében adódik, hogy az operái kerüljenek kiemelésre, így a Bátor Mária, a Hunyadi László, a Bánk bán, a Dózsa György és a Brankovics György is szerepel az életrajzban. A tankönyv megemlíti, hogy *Kölcsey* Himnuszát *Erkel* zenésítette meg. Az említett operákon túl *Erkel* több népszínházhoz is kísérezetét írt. *Verdi*től, mint elsősorban operakomponistától szintén a nagy operák kerülnek megemlítésre: a Nabucco, a Rigoletto, a Trubadúr, a Szicíliai vécsernye, a Don Carlos, a Végzet hatalma, az Aida, az Otello és a Falstaff szerepel a sorban. Az operák mellett említésre kerül az olasz költő, *Manzoni* emlékére komponált Requiem is.

j, Földrajz: a tankönyvi életrajzok elvértve informálnak arról, hogy hol éltek, merre jártak a zeneszerzők. *Mozart* Salzburgban született és évekig a salzburgi hercegérsek alkalmazásában állt, hatévesen már külföldi hangversenykörútra indult, melynek során Münchenben, Bécsben, Párizsban, Londonban, valamint német, belga, holland és svájci városokban járt. Később háromszor járt Itáliában (Milánó, Bologna), felnőttkorában pedig Bécsben telepedett le. *Beethoven* Bonnból Bécsbe került el. *Erkel* tanulóévei Gyulához, Pozsonyhoz, Kolozsvárhoz és Pest-Budához kötik, majd huszonöt éves korától Pest-Budán élt. *Verdi* apja egy Parma melletti kis faluban volt kocsmáros. *Verdi* tanulóéveit Milánóban töltötte, majd rövid időre visszatért szülővárosába. Párizs számára komponálta a Szicíliai vécsernyét és a Don Carlost, Pétervárnak a Végzet hatalmát, Kairónak az Aidát. *Muszorszkij* Karovban született és Szentpétervárott (a tankönyv írásának idején: Leningrádban) halt meg.

k, Kortársak: néhány utalás olvasható az életrajzokban arról is, hogy kikkel (zenészekkel, nem zenészekkel) éltek egy korban a komponisták, illetve kik hatottak rájuk. *Mozart* Bécsben ismerkedett meg *Haydn*nal. *Beethoven* szintén Bécsben ismerte meg *Haydn*t, bár eredetileg *Mozart*tól szeretett volna tanulni a császárvárosban (mire *Beethoven* Bonnból Bécsbe költözött, *Mozart* már halott volt). *Erkel* *Liszt Ferenc* kortársa volt: a *Liszt* által alapított Zeneakadémia első igazgatója és zongoratanára. *Erkel* fiai időskorában besegítettek édesapjuknak a munkájába. *Verdi* két kései operájának (Otello és Falstaff) szövegekönyvét

Shakespeare nyomán az olasz költő-zeneszerző, *Boito* írta. *Verdi* a Requiemet az olasz romantikus író, *Manzoni* emlékére komponálta. *Verdi* „... Rossini, Bellini, Donizetti törekvéseit teljesíti be. ...” (*Péter és Petneki*, 1966a. 84.o.). *Muszorgszkij* számára *Puskin* Borisz Godunovja szolgált mintaként.

I, Történelmi háttér: a tankönyvi életrajzból kiderül, hogy *Mozart* bécsi éveinek idején II. József uralkodott. *Beethoven* rokonszenvezett a francia forradalommal: a III. (Eroica) szimfóniáját eredetileg *Bonaparte* tábornoknak ajánlotta volna, de miután *Napóleon* császárrá koronáztatta magát, a zeneszerző megváltoztatta eredeti szándékát. *Beethoven* legnagyobb külső sikereit az 1814-es bécsi kongresszuson érte el. *Erkel* pályafutása párhuzamosan futott az intézményes magyar zeneélet kialakulásával (1837: Pesti Magyar Színház, Filharmóniai Társulat, 1867: Országos Magyar Daláregyesület, 1875: Zeneakadémia, 1884: Operaház). *Erkel* több történelmi fordulópontot is megélt: reformkor, 1848/49-es szabadságharc, önkényuralom, kiegyezés. *Verdi* élete egybefonódott népének az egységes, független Olaszországért vívott küzdelmével. *Muszorgszkij* esetében nem szerepel történelmi utalás a zeneszerző életéből.

m, Jelentőség: *Mozart* „... minden idők egyik legnagyobb zeneszerzője, az élet és a művészet tökéletes egységének halhatatlan költője. Korokat és stílusokat összefoglaló és beteljesítő komponista, aki a zene szinte minden ágában örök értékűt alkotott. ...” (*Péter és Petneki*, 1966a. 23. o.) *Beethoven* „... a zeneművészet egyik legkiemelkedőbb egyénisége, a minden emberben rejlő szabadság-és boldogságvágy nemes hangú költője. ... magányos lelkében az emberiség minden fájdalma és öröme visszhangra talál. Zenéjében a teljes élet, az egész világ tükröződik. Művészete ezért egyetemes és örök értékű. ...” (uo. 40. o.). *Erkel* „... a magyar zene egyik legjelentősebb mestere, a magyar opera úttörője. ... Életműve, magatartása példamutató. Operáiban előbb olasz-francia, később német zenedrámái elemek beolvasztására törekedett. De zenéjének alaphangja – magyaros-népies dallamkincs –, egyre árnyaltabban zeng, egész életének célja – az európai színvonalú nemzeti dalmű és zenei élet megteremtése – mindvégig töretlen. ” (uo. 58–59. o.). *Verdi* „... a legnagyobb olasz komponista, és a színpadi zenének, az operának, *Mozart* és *Wagner* mellett legkimagaslóbb egyénisége. ... Egész életén át hű maradt népéhez. Egyes kórusai és áriái annak vágyait, gondolatait és érzelmeit fejezik ki maradandó formában. ...” (uo. 84-85. o.). *Muszorgszkij* „... A Borisz Godunov a XIX. század operairodalmában a zenedrámái realizmus egyik legkimagaslóbb példája. ...” (uo. 87. o.).

n, Betegség, halál ideje és helye: *Mozartot* a tankönyvben közelebbről meg nem nevezett lappangó betegsége akadályozta meg a Requiem bejezésében – 1791-ben hunyt el, a

halál helye nincs megadva, csak a szöveggörnyezetből lehet kikövetkeztetni, hogy talán Bécsben hunyt el. *Beethoven* fűlbaja, amely harmincéves korában kezdődött, ötvenéves korára teljes süketséghez vezetett. Egy, a tankönyvben meg nem határozott elhatalmasodó betegség miatt nem tudta utolsó terveit megvalósítani, 1827-ben hunyt el. Ismét hiányzik a halál helyének a megadása. *Erkel* esetében nem esik szó betegségről, a zeneszerző 1893-ban hunyt el, a halál helye itt sincs megadva. *Verdinél* sem esik szó betegségről, az olasz komponista 1901-ben, a tankönyv által meg nem nevezett helyen hunyt el. (Itt még a szöveggörnyezet sem segít a halál helyének megállapításában.) *Muszorgszkij* esetében sem ír betegségről a tankönyv – az orosz komponista 1881-ben Szentpétervárott (a tankönyv írásának idején: Leningrád) hunyt el.

o, Elismerés, kitüntetések: *Mozartot* a bolognai Filharmóniai Akadémia zeneszerző tagjává választotta. *Beethoven* az 1814-es bécsi kongresszus idején „... Az összesereglett uralkodók közt mint egyenrangú jár: ő a zene fejedelme. ...” (*Péter és Petneki*, 1966a. 40. o.) *Erkelről*, *Verdiről* és *Muszorgszkijről* nem jegyzett fel az életrajz írója semmilyen elismerést, vagy kitüntetést.

Az életrajzok után a táblázat következő oszlopa a nyolcadikos ének-zene tankönyvben (*Péter és Petneki*, 1966a) a részletesebben tárgyalt komponisták tollából származó énekes szemelvényeket gyűjti össze.⁵⁴ A nyolcadik osztályos tankönyvben nagyon csekély az említett zeneszerzőktől származó énekes szemelvények száma: összesen négy példa sorolható ide. *Mozarttól* kettő (A fonó lányka, Vágyódás a tavasz után), *Beethoventől* egy műdal (Májusi dal) szerepel a tankönyvben, ezeken túl a Ladu, ladu kezdetű orosz népdalt énekelhetik a gyerekek, amelyet *Muszorgszkij* Hovanscsina című operájában dolgozott fel, és amellyel a zenehallgatás során is megismerkednek. *Erkel*től és *Verditől* nem szerepel éneklésre szánt szemelvény a tankönyvben.

Az öt zeneszerzőnek nemcsak az arcképét, valamint az életútját ismerik meg a gyerekek és nemcsak éneklük a dalaikat, hanem – az osztály zenehallgatási lemezeiről (OPI, szerk. 1966) – egy-egy jellemző művükbe is belehallgatnak. (A nyolcadik osztályos

⁵⁴ A nyolcadik osztályos tananyagban részletesen tárgyalt öt zeneszerző közül a felső tagozatos osztályok énekes szemelvényei között *Erkel*, *Beethoven* és *Mozart* nevével találkozhattak már a gyerekek. Az ötödik osztályos tankönyvben (*Lugossy és Petneki*, 1964a) a 69. oldalon *Erkel–Kölcsey* Himnuszát tanulhatták meg énekelni. A hatodik osztályos tankönyvben (*Lugossy és Petneki*, 1964d) a 9. oldalon *Beethoven* D-dúr hegedűversenye I. tételének főtémáját énekelhették el betűs kottáról. A 44. oldalon *Mozart* Német táncának középső részének (Trio) a dallamával ismerkedhettek meg. A 74. oldalon *Beethoven* Százszorszép című műdala, 80. oldalán pedig Szép május idején (a magyar szöveg *Rossa Ernő* munkája) című kánonja kapott helyet. A 80. oldalon, szintén *Beethoventől*, a Kis tánc (Víg-szomorú) dallamait énekelhették. Ezek közül a példák közül több az adott osztály zenehallgatási szemelvényei között is helyet kapott. A hetedik osztályban a nyolcadik osztály öt zeneszerzőjétől nem szerepel énekes szemelvény a tankönyvben (*Péter és Petneki*, 1965a).

zenehallgatási szemelvényeiről a fejezetnek a tankönyvről, valamint a zenehallgatási lemezről szóló részében is külön szó esik, ezért ezen a ponton csak röviden kerül összefoglalásra az öt, a nyolcadik osztályban részletesen tárgyalt zeneszerzőtől a nyolcadik osztályos hanglemezekon felhangzó zeneművek/műrészletek.)⁵⁵

Az öt, a nyolcadik osztályos tananyagban részletesen bemutatott komponista összesen 18 zenehallgatási szemelvénnel van jelen a nyolcadik osztályos hanglemezekon (OPI, szerk. 1966.) A legtöbb műrészletet (hat részlet, 33%) *Erkel* operáiból ismerhetik meg a diákok, *Mozart*tól öt részlet (28%) csendül fel a hanglemezekről, *Beethoven* három művének a részletével (17%) van jelen a hanglemezekon, míg *Verdi*től és *Muszorgszkijtől* kettő-kettő (kétszer 11%) operarészlet került rögzítésre a hangzó anyagok között.

Műfajok szerint osztályozva ezt a 18 zenehallgatási szemelvényt, megállapítható, hogy magasan legnagyobb az operarészletek száma (14 részlet, 78%) – ezek többnyire áriák és együttesek, egy-egy példa (négyeszer 5,5%) erejéig találkozni szerenáddal, versenymű-tétellel, szonátatétellel és szimfóniatétellel. Az előadói összetétel számba vételekor az operarészletek dominanciája folytán nem meglepő, hogy a vokális-instrumentális zene itt is kiemelkedik (11 példa, 61%), ezt követik a zenekari művek/tételek (hat példa, 33,5%), míg szóló hangszerre, zongorára írt mű részletével csak kuriózumként (egy példa, 5,5%) lehet találkozni.

A nyolcadik osztályos ének-zene tankönyvben összesen 14 zenei tárgyú olvasmány szerepel, melyből 13 a kiemelten tárgyalt zeneszerzőkről szól.⁵⁶(A nyolcadik osztályos

⁵⁵ Az öt, a nyolcadik osztályos ének-zene tananyagban részletesen megismert zeneszerző közül háromnak (*Mozart*, *Beethoven* és *Erkel*) a művével már a korábbi évfolyamok hanglemezeiről is hallgathattak részleteket. Az alsó tagozatos hanglemezeiről (OPI, szerk. 1964a) csendül fel a Bűvös csengettyű *Mozart* Varázsfuvola című operájából (I./6. blokk), valamint a Menüett a komponista Don Juan (közismertebb nevén Don Giovanni) című operájából (II./3. blokk). Bár nem *Mozart*nak, hanem az édesapjának a szerzeménye a Gyermekszimfónia (I./5. blokk), de a családi kötődés miatt érdemes megemlíteni. Szintén érdemes megemlíteni *Adam-Schmidt*: Változatok egy *Mozart*-témára című művét, amellyel ismét csak *Mozarthoz* juthatnak közelebb a tanulók. Az ötödik osztályos hanglemezen (OPI, szerk. 1964b) *Erkel-Kölcsey* Himnusza csendül fel (III./9.), amit az ötödik osztályos ének-zene tankönyvben (*Lugossy és Petneki*, 1964a) énekelni is megtanulnak egy szövegben a diákok. A hatodik osztályos hanglemezen (OPI, szerk. 1964c) *Mozart* Szánkózás című Német tánca kapott helyet szóló zongoraátíratban és zenekaron (III./12.), amelynek középírást (Trio) énekelni is megtanulhatták az osztály ének-zene tankönyvéből (*Lugossy és Petneki*, 1964d): *Beethoven* dala, a Százszorszép (III./13.) szintén énekes (*Lugossy és Petneki*, 1964d) és zenehallgatási szemelvény (OPI, szerk. 1964c) is a hatodik osztályban. *Beethoven* zongoraműve, a Vig-szomorú a hatodik osztályos hanglemezen (OPI, szerk. 1964c) a III./13.blokkban kapott helyet. A hatodik osztályos hanglemez (uo.) hangszín-felismerő blokkjában (IV./19.) kapott helyet a Menüett *Mozart* Kis éji zenéjéből – itt a zenekar típusát kell felismerniük a tanulóknak az ekkor még ismeretlen példán. A hetedik osztályos hanglemezen (OPI, szerk. 1965) nem szerepel zenehallgatási szemelvény az öt, a nyolcadik osztályban részletesen tárgyalt zeneszerzőtől.

⁵⁶ A korábbi felső tagozatos ének-zene tankönyvekben (*Lugossy és Petneki*, 1964a, 1964d; *Péter és Petneki*, 1965a) nem szerepel zenei tárgyú olvasmány a nyolcadik osztályos tananyagban kiemelten szereplő zeneszerzőkről. Meg kell ugyanakkor említeni az ötödik osztályos ének-zene tankönyv (*Lugossy és Petneki*, 1964a) Csodálatos ajándék és a hatodik osztályos tankönyv (*Lugossy és Petneki*, 1964d) Az első hangverseny című olvasmányát, melyek *Romain Rolland* Jean-Christophe gyermekei című kötetéből (*Rolland*, 1957) származnak. A két tankönyv ugyan nem utal *Beethovenre* e két olvasmány kapcsán, de *Benedek Marcell* így ír erről *Rolland* könyvének előszavában: „Krafft János Kristófnak, a Rajna partjáról Párizsba kerülő német

fejezetben, a tankönyv (*Péter és Petneki, 1966a*) vizsgálata során külön alpont szól ezekről a zenei olvasmányokról, így itt csak egy rövid összefoglalás kap helyet.)

A legtöbb olvasmány (négy-négy, kétszer 31%) *Mozart*-ról és *Beethoven*-ról szól, *Verdi*-vel és *Muszorgszkij*-jal két-két (kétszer 15%) olvasmány erejéig találkoznak a tanulók, míg *Erkel*-ről összesen egy olvasmány (8%) szól.⁵⁷

A zeneszerzőkről szóló olvasmányok típusuk szerint vizsgálva a következő összetételt mutatják:

- a, életrajz (öt olvasmány, 38,5%): mindegyik zeneszerző élete bemutatásra kerül
- b, életrajzi jellegű olvasmányok (három olvasmány, 23%): A gyermek *Mozart*-ról szóló olvasmány, *Beethoven* ifjúságáról, illetve magyarországi látogatásairól szóló olvasmányok
- c, korabeli dokumentumok (három olvasmány, 23%): *Mozart* frankfurti fellépését hirdető plakát, *Mária Terézia* császárnő fiához írott levelének részlete, *Beethoven* végrendeletének részlete
- d, idézetek maguktól a zeneszerzőktől (két olvasmány, 15,5%): *Verdi* és *Muszorgszkij* gondolataival ismerkedhetnek meg a tanulók

A táblázat „Egyéb” feliratú utolsó oszlopából az alábbiak kerülnek kiemelésre:

Az öt zeneszerző közül négyenél (80%), *Mozart*-nál, *Beethoven*-nél, *Erkel*-nél és *Verdi*-nél találkozni kiegészítő anyaggal, míg *Muszorgszkij*-nál (20%) nincs több információ.

Összesen 11 kiegészítő anyagot lehet összeszámolni, ez átlagosan két kiegészítő anyagot jelent zeneszerzőkként, bár a fentiekből kiderült, hogy *Muszorgszkij*-ről nincsenek plusz információk. Típusukat tekintve ezek a kiegészítő anyagok:

- a, operajelenetek színpadképei (négy példa, 36%)
- b, ismétlő zenehallgatás (három példa, 27,5%)
- c, képzőművészeti alkotás (három példa, 27,5%)
- d, zeneszerző aláírása (egy példa, 9%)

8.3. A munkafüzet zenehallgatásra vonatkozó részei

A nyolcadik osztályos munkafüzet *Péter József és Petneki Jenő* (*Péter és Petneki, 1966b*) munkája, ez a szerzőpáros jegyzi a nyolcadik osztály ének-zene tankönyvét (*Péter és Petneki, 1966a*) is. A felső tagozatos ének-zene tankönyvek és ének-zenei munkafüzetek közötti szoros

zeneszerzőnek története úgy indul, mintha a század legnagyobb zenei lángelméjének, *Beethoven*-nek életét akarná regényes alakban a legújabb időkbe átvinni. A Rajna menti kisváros *Beethoven* szülőhelyére emlékeztet, a *Krafft*-házaspár pedig – különösen az apa – *Beethoven* szüleiére. ...” (*Rolland, 1957. 4–5. o.*).

⁵⁷ A nyolcadik osztályos tankönyv (*Péter és Petneki, 1966a*) a zeneszerzőkről szóló életrajzokat is „Olvasmány” címszó alatt tárgyalja. Ez különbség a hetedik osztályos megoldással szemben.

kapcsolat „garanciája” a szerzők azonos volta: az ötödik osztályos ének-zene tankönyvet (Lugossy és Petneki, 1964a) és ének-zenei munkafüzetet (Lugossy és Petneki, 1964b), valamint a hatodik osztályos ének-zene tankönyvet (Lugossy és Petneki, 1964d) és ének-zenei munkafüzetet (Lugossy és Petneki, 1965a) Lugossy Magda és Petneki Jenő írták, míg az általános iskola záró szakaszának, az utolsó két évfolyamnak az ének-zene tankönyvei (Péter és Petneki, 1965a; 1966a) és ének-zenei munkafüzetek (Péter és Petneki, 1965b, 1966b) Péter József és Petneki Jenő munkája: Petneki „konstans tényezőnek” számít, mivel mind a négy felső tagozatos osztály tananyagának kidolgozásnál jelen volt.⁵⁸

A nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv (Péter és Petneki, 1966a) „Mf.” és a sorszámmal ellátott feladatok között foglalt megjelölésével utal a nyolcadik osztályos ének-zenei munkafüzetben (Péter és Petneki, 1966b) található feladatokra.

A munkafüzet (Péter és Petneki, 1966b) 31 számozott oldalból áll, a harmadik oldaltól a 21. oldalig 30 sorszámozott feladatot tartalmaz. A sorszámmal ellátott feladatok között hat olyan feladat szerepel, melyek közül öt korábbi osztály, illetve egy a nyolcadik osztály zenehallgatási szemelvényével hozható kapcsolatba.

- 1) A nyolcadik osztályos munkafüzet (Péter és Petneki, 1966b) harmadik feladata *Bartók* Négy szlovák népdal című vegyeskari kompozíciójából a harmadik népdal hangjegyekkel történő lekottázása. *Bartóknak* ezt a művét a hetedik osztályban ismerték meg a gyerekek: a tankönyv (Péter és Petneki, 1965a) is foglalkozott az énekkari alkotással, de a hetedik osztály hanglemezen (OPI, szerk. 1965) is meghallgathatták a tanulók ezt a *Bartók-kórust*.
- 2) A nyolcadik osztályos munkafüzet (Péter és Petneki, 1966b) a következő feladatot adja a tanulóknak: „Egészítsük ki az ismert dallamot!” („Mf. 9.”, uo. 5. o.). *Mozart* Német táncának a középrészéből (Trio) származó dallamot kell kiegészíteniük a gyerekeknek, akik ezt a *Mozart*-művet már a hatodik osztályban megismerték: a hatodik osztályos ének-zene tankönyvük (Lugossy és Petneki, 1964d) is foglalkozott ezzel az alkotással, továbbá a hatodik osztály (OPI, szerk. 1964c) hanglemezen is felcsendült ez az alkotás Szánkózás címmel.

⁵⁸ A felső tagozatos osztályok nevelői számára készült kézikönyveket is az előbb megnevezett szerzőpárok jegyzik: az ötödik (Lugossy és Petneki, 1964c) és hatodik osztály (Lugossy és Petneki, 1965b) énektananyagai számára Lugossy Magda és Petneki Jenő, míg a hetedik (Péter és Petneki, 1966c) és nyolcadik osztály (Péter és Petneki, 1967) ének-zene tanárai számára Péter József és Petneki Jenő ad a tanterv (Miklósvári, szerk. 1962) előírásai alapján módszertani útmutatást a tankönyvek és munkafüzetek, valamint a hanglemezek tanórai használatára.

- 3) „Szedjük ritmusba Mozart ismert dallamát!” - így szól a nyolcadik osztályos ének-zenei munkafüzet (*Péter és Petneki*, 1966b, 6. o.) tizedik feladata. Ebben az esetben is *Mozart* Német tánc című művével dolgoznak a tanulók.
- 4) *Beethoven* ismert dalának, a Százszorszép című műdalnak a dallamát kell a gyerekeknek a nyolcadik osztályos munkafüzet (*Péter és Petneki*, 1966b) 15. feladatában kiegészíteniük. Ezt a dalt még a hatodik osztályban ismerték meg a gyerekek: az ének-zene tankönyvükből (*Lugossy és Petneki*, 1964d) megtanulták énekelni, majd az osztály hanglemezéről (OPI, szerk. 1964c) meghallgathatták művészi előadásban is.
- 5) Az Internacionálé az ötödik osztályban volt a gyerekek tananyaga. A nyolcadik osztályos ének-zenei munkafüzet (*Péter és Petneki*, 1966b) a 25. feladatában a mozgalmi ének kétféle végződésének emlékezetből történő kottába szedését kéri. A nyolcadik osztályos nevelői kézikönyv (*Péter és Petneki*, 1967) szerint „... A 25. feladat az Internacionáléban gyakran felbukkanó dallamrontást igyekszik a tudatosítás segítségével kiküszöbölni. ...” (uo. 78. o.). A nemzetközi munkásmozgalom himnuszát egyébként az ötödik osztályos ének-zene tankönyvből (*Lugossy és Petneki*, 1964a), valamint az ötödik osztályos hanglemezről (OPI, szerk. 1964b) ismerhették meg a gyerekek.
- 6) A nyolcadik osztályos ének-zenei munkafüzetben (*Péter és Petneki*, 1966b) egyetlen olyan, sorszámmal ellátott feladat szerepel, amely a nyolcadik osztályos tankönyvhöz (*Péter és Petneki*, 1966a) és hangzó anyaghoz (OPI, szerk. 1966) kötődik: az utolsó, 30. sorszámú feladat az „A hangszerek összefoglalása” címet kapta. E feladatot *Britten* Változatok és fuga egy Purcell témára című művével egyidejűleg érdemes elvégezni (*Péter és Petneki*, 1967), mivel ez a feladat az egyes hangszereket hangszercsaládonként veszi számba: az egyes hangszerek sorszámán túl mindig szerepel egy rajz az adott hangszerről. A munkafüzet a kevésbé ismert és ritkábban előforduló hangszerek esetében megadja a hangszer nevét is, de az ismertebb és gyakoribb hangszerek nevét a gyerekeknek beírniuk a munkafüzetükbe.

A sorszámmal ellátott munkafüzeti feladatok után, a 20–21. oldalon, immár sorszám nélkül, négy, „Zenehallgatás” feliratú feladat szerepel, mely lehetőséget ad arra, hogy az osztály zenehallgatási szemelvényei közül négynek az adatait rögzítsék a tanulók:

„A szerző:

A mű címe:

Előadja:.....

Az előadás módja:.....

Mit fejez ki a mű?:.....

Téma: „(Péter és Petneki, 1966b. 20–21. o.)

Ezt követően, a 22. oldalon egy „Zenei olvasmánynapló” című feladat kapott helyet, melyben a nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv (Péter és Petneki, 1966a) zenei tárgyu olvasmányai közül kiválasztott egy olvasmányról kell a következő adatokat feljegyezniük a tanulóknak:

„Író:.....

Cím:.....

Kiről, miről szól?.....

Rövid tartalom:.....” (Péter és Petneki, 1966b. 22. o.)

Szintén a 22. oldalon „Zenei témájú bélyegeim (felsorolás)” címszó alatt a tanulók a zenei tárgyu bélyegeiket vehetik számba.

A nyolcadik osztály az általános iskolai tanulmányok befejezését jelenti, ezért is kaphatott helyet az ének-zenei munkafüzet (Péter és Petneki, 1966b) 23–27. oldalán „Nagy zeneszerzők művei” cím alatt egy, a hetedik és nyolcadik osztályban részletesen megismert zeneszerzőkről szóló összefoglalás.⁵⁹ A 12, arcképpel szereplő zeneszerző sorrendje: *Bach, Haydn, Mozart, Beethoven, Chopin, Verdi, Csajkovszkij, Muszorgszkij, Erkel, Liszt, Bartók és Kodály*. Ebből a névsorból kiderül, hogy először a külföldi zeneszerzők kerültek időrendben felsorolásra, majd a magyar zeneszerzők következnek, szintén kronológiai sorrendben. „... Feladat az, hogy a közölt kép alapján állapítsák meg a tanulók a zeneszerző nevét, olvasmányok nyomán életük századát, nemzetiségüket, majd megismert műveikből meghallgatás alapján néhánynak címét...” (Péter és Petneki, 1967. 85. o.).

A nyolcadik osztályos ének-zenei munkafüzet (Péter és Petneki, 1966b) utolsó oldalain (28–31. oldal) üres kottasorok várják a tanulók munkáját.

8. 4. A zenehallgatási lemezek bemutatása

A Zenehallgatás az általános iskola 8. osztálya számára című hanglemezeket (OPI, szerk. 1966) a művelődésügyi miniszter rendeletére az Országos Pedagógiai Intézet szerkesztette, anyagát Péter József és Petneki Jenő állította össze. A felső tagozatos osztályok esetében nemcsak az ének-zene tankönyvek (Lugossy és Petneki, 1964a, 1964d; Péter és Petneki,

⁵⁹ A hetedik és a nyolcadik osztályban (Péter és Petneki, 1965a, 1966a; OPI, szerk. 1965, 1966) összesen 13 zeneszerzővel ismerkedtek meg részletesen a tanulók, ezzel szemben a nyolcadik osztályos ének-zenei munkafüzetben (Péter és Petneki, 1966b) csak 12 zeneszerző szerepel ennél a feladatnál: *Schubert* valamilyen okból kifolyólag kimaradt.

1965a, 1966a), ének-zenei munkafüzetek (Lugossy és Petneki, 1964b, 1965a; Péter és Petneki, 1965b, 1966b) és nevelői kézikönyvek (Lugossy és Petneki, 1964c, 1965b; Péter és Petneki, 1966c, 1967) szerzői azonosak az egyes osztályok esetében, de ugyanezek a szerzőpárok állították össze az adott osztály hangzó anyagát is (OPI, szerk. 1964b, 1964c, 1965, 1966)!

A 28. táblázat (28. táblázat: A nyolcadik osztály zenehallgatási lemezei. Források: OPI (szerk. 1966): *Zenehallgatás az általános iskola 8. osztálya számára*. Összeállította Péter József és Petneki Jenő. Magyar Hanglezgyártó Vállalat, Budapest; Péter József és Petneki Jenő (1966a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 8. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.) a nyolcadik osztály számára összeválogatott zenehallgatási szemelvényeket foglalja össze, azokat a zenehallgatási szemelvényeket, amelyek az osztály úgynevezett hangzó anyagát képezik.

A táblázat oszlopai – egy kivételtől eltekintve – a nyolcadik osztályos hanglemezek (OPI, szerk. 1966) mellé készült kísérőfüzet adatai alapján kerültek kitöltésre, ekként a lemezoldal sorszáma, a szerző(k) neve(i), a műcím(ek), az előadó(k) neve(i) és az időtartam. A zenehallgatási lemezek szemelvényeinek a tankönyv dalanyagával való kapcsolatát vizsgáló oszlop kitöltéséhez a nyolcadik osztályos ének-zene tankönyvre (Péter és Petneki, 1966a) is szükség volt. A megjegyzések feliratú oszlopban az egyes zenehallgatási szemelvényekkel kapcsolatos legalapvetőbb, főleg a művek keletkezésével kapcsolatos információk olvashatók.

A nyolcadik osztályban minden eddiginél több, összesen három hanglemez jelenti a hangzó anyagot. Az alsó tagozat négy osztálya számára csak egy hanglemez (OPI, szerk. 1964a) készült, de az előző felső tagozatos osztályokban, így az ötödik (OPI, szerk. 1964b), hatodik (OPI, szerk. 1964c) és hetedik (OPI, szerk. 1965) osztályban is mindössze két-két hanglemezzel lehetett találkozni. Ez a mennyiségi változás/növekedés is mutatja, hogy az általános iskola utolsó osztályára mennyire megnőtt az ének-zene órákon a zenehallgatás aránya.

A zenehallgatási szemelvények a nyolcadik osztály hanglemezein (OPI, szerk. 1966) is úgynevezett blokkokba rendezetten szerepelnek, azonban ebben az osztályban a blokkok sorszámozása minden egyes lemezoldalon újra kezdődik. Az első lemezoldalon öt (I./1–5.), a másodikon kettő (II./1–2.), a harmadikon egy (III./1.), a negyediken négy (IV./1–4.), az ötödiken kilenc (V./1–9.), míg a hatodikon kettő (VI./1–2.) blokk található. Az összes blokk száma 23, ebből a legkevesebb, egy blokkal a harmadik, míg a legtöbbel, kilencel az ötödik lemezoldalon lehet találkozni; átlagosan 3,8 blokk szerepel egy lemezoldalon.

A nyolcadik osztály hanglemezei (OPI, szerk. 1966) abban is különböznek a többi felső tagozatos osztály hanglemezeitől (OPI, szerk. 1964b, 1964c, 1965), hogy itt egységes szemlélet fedezhető fel, nincsenek elkülönülő blokkok (új zenehallgatási szemelvények, illetve ismétlésre és gyakorlásra szánt blokkok). Ehhez természetesen szükség volt az előző osztályok alapozó munkájára, például a hangszerbemutatókkal összefüggésben. *Britten* Variációk és fuga egy Purcell témára című művét a VI./2. blokkban (OPI, szerk. 1966) ugyanakkor egyszerre kell és lehet egy, az eddigi hangszerismertető és hangszínhallást fejlesztő munka betetőzéseként értelmezni, még akkor is, ha ugyanakkor egy teljesen új zenehallgatási szemelvényről is van szó.

A nyolcadik osztályos három hanglemezen (OPI, szerk. 1966) összesen tíz zeneszerző alkotásai szerepelnek, akik stíluskorszakok szerint a bécsi klasszikától a XX. századig terjedő időben alkottak. Legtöbben, négy zeneszerző (40%), a XX. századot (*Kodály, Bartók, Gershwin, Britten*) képviselik. Közülük a hanglemez megjelenésekor még élt *Kodály* és *Britten*, ők tehát abszolút kortárs szerzőknek minősülnek. XIX. századi romantikus zenét három zeneszerző (30%) (*Erkel, Muszorgszkij, Verdi*) tollából hallhattak a gyerekek. A bécsi klasszika három nagy alkotója közül kettő (20%), *Mozart* és *Beethoven* szerepel néhány zenehallgatási szemelvény erejéig a hanglemezeken.

A zeneszerzők nemzetiség szerinti csoportosítása azt mutatja, hogy legtöbb (négy, 40%) a magyar zeneszerző (*Erkel, Kodály, Bartók, Szabó*), a többi hat komponista (hatszor 10%) egy-egy nemzetet képvisel, így *Mozart* az osztrák, *Beethoven* a német, *Muszorgszkij* az orosz, *Verdi* az olasz, *Gershwin* az amerikai, *Britten* pedig az angol zeneművészetből/zenekultúrából ad ízelítőt a nyolcadik osztályos tanulóknak.

A tíz zeneszerzőtől 25 mű, illetve műrészlet csendül fel a hanglemezekről: öt mű (20%) teljes egészében meghallgatható, a többi 20 zenehallgatási szemelvény (80%) viszont részlet nagyobb szabású zeneművekből, jellemzően operákból, de előfordul egy-egy versenymű-, szonáta-, szimfónia-, illetve oratóriumtétel is a hangzó anyagban.

A zeneszerzők közül a legtöbb zenehallgatási szemelvénnel, hat szemelvénnel (24%) *Erkel* „áll az élen”, őt követi öt szemelvénnel (20%) *Mozart*, három szemelvényt (12%) hallgathatnak meg a gyerekek *Beethoventől*. Két-két szemelvény (négyeszer 8%) hallható *Kodálytól, Muszorgszkijtól, Verdítől* és *Gershwintől*, míg egy-egy művel/műrészlettel van jelen a hangzó összeállításban *Bartók, Szabó* és *Britten* (háromszor 4%).

A zenehallgatási szemelvények előadói apparátusát vizsgálva legtöbb (14 szemelvény, 56%) a vokális-instrumentális mű/műrészlet: ide operákból származó áriák, kórusok és dalok tartoznak, valamint *Beethoven* IX., d-moll szimfóniájának záró tétele, amely a

zenetörténetben először alkalmaz zenekarra írott szimfóniában – tehát eredetileg instrumentális műben – énekhangot (énekes szólistákat és vegyeskart). Instrumentális műből/műrészletből összesen nyolc (32%) szerepel az összeállításban, elsősorban zenekari művek és műrészletek fordulnak elő ebben a csoportban, de találkozni egy versenymű, illetve egy zongoraszónáta tételével is. Vokális műveket elenyésző számban lehet fellelni, mindössze két gyermekkar és egy férfikar (12%) sorolható ebbe a kategóriába.

A nyolcadik osztály hanglemezein (OPI, szerk. 1966) az eddigi gyakorlatot követve szinte minden zenehallgatási szemelvényt a korszak legkiemelkedőbb hazai muzsikusi, zenei együtteseinek szólaltatnak meg. Két kivétel akad e „szabály/szabályszerűség” alól: *Britten* Variációk és fuga egy Purcell témára című művét a Cseh Filharmonikusok Zenekara szólaltatja meg *Karel Ancerl* vezényletével (a narrátor ugyanakkor a magyar *Dömök Gábor*), *Beethoven* IX., d-moll szimfóniájának IV., záró tételét német művészek adják elő – értelemszerűen az eredeti német nyelven.⁶⁰ A hangfelvétel énekes szólistái: *Ingelborg Wenglor*, *Ursula Zollenkamp*, *Hans-Joachim Rotzsch* és *Theo Adam*, közreműködik a lipcsei Rádió Énekkara és a lipcsei Gewandhaus-zenekar, vezényel *Franz Konwitschny*. A többi zeneművet/műrészletet magyar művészek előadásában ismerhetik meg a gyerekek.

A vokális-instrumentális művekben/műrészletekben énekes szólista *Andor Éva*, *Barlay Zsuzsa*, *Hamar Júlia*, *Szirmay Márta*, *Bende Zsolt*, *Jámbor László*, *Melis György*, *Simándy József* és *Székely Mihály*⁶¹, közreműködik a Magyar Állami Operaház énekkara, a Magyar Néphadsereg férfikara, a Magyar Rádió és Televízió Énekkara, valamint a Budapesti Kórus. A zenekarok közül a Magyar Állami Operaház zenekarát *Erdélyi Miklós*, *Komor Vilmos* és *Kórody András*, míg a Magyar Állami Hangversenyzenekarát *Forrai Miklós*, illetve *Lantos Rezső* vezényletével lehet hallani a hanglemezeken.

Az instrumentális műveket és műrészleteket a Magyar Kamarazenekar, koncertmester *Tátrai Vilmos*, a Magyar Állami Hangversenyzenekar *Kovács Dénes* hegedűszólójával és *Ferencsik János* vezényletével, valamint a Magyar Állami Operaház zenekara *Komor*

⁶⁰ „... A mű ... nyelve (német) erősen igénybe veszi a tanulók teljesítőképességét. Ezt a tényt még fokozza, hogy a témát, noha magyar szöveggel műfordításban tanítjuk, a hanglemezen eredeti nyelven, németül éneklik. ...” (*Péter és Petneki*, 1967. 53.o.). A nevelői kézikönyv (uo.) közli az Örömóda német nyelvű szövegét, ugyanakkor a nyolcadik osztályos ének-zene tankönyvből (*Péter és Petneki*, 1966a) valóban magyar műfordításban ismerik meg a gyerekek *Schiller* költeményét.

⁶¹ *Székely Mihály* (1901, Jászberény–1963, Budapest) operaénekesnek, a kor egyik legnagyobb basszistájának emlékét ma is nagy tisztelettel őrzi szülővárosa. Általános iskola viseli a nevét, amely kezdetben évfolyamonként egy-egy ének-zenei tagozatos osztállyal működött. A művész özvegye *Székely Mihály*-díjat alapított, amellyel ma is minden tanév végén az általános iskola legkiválóbb végzős diákjait jutalmazza. Ezen túl felnőtt amatőr énekkar és utca is viseli az operaénekes nevét. Korábban a Székely Mihály Zenei Hetek Jászberény kulturális életének meghatározó rendezvénye volt, ma öt évente énekversenyt szerveznek a művész tiszteletére. A Városi Könyvtárban berendezett emlékszobában *Székely Mihály* személyes tárgyai mellett művész pályafutásának néhány dokumentuma is látható (*Kiss*, 2018b).

Vilmossal az élen szólaltatja meg. *Beethoven* c-moll (Patetikus) szonátáját *Hernádi Lajos* adja elő zongorán.

A vokális művek közül *Kodály* Huszt című férfikarát a Magyar Néphadsereg férfikara énekeli *Kis István* vezényletével. *Kodály* Gólyanóta és *Bartók* Cipósütés című gyermekkarait pedig a Vendel utcai kórus adja elő *Andor Ilona* irányításával.

A nyolcadik osztály hanglemezeinél (OPI, szerk. 1966) a lemez kísérőfüzetében feltüntetett játékidők kerültek beszámításra, eszerint az első lemezoldalon 24'20", a másodikon 27'50", a harmadikon 25', a negyediken 23'90", az ötödiken 32'35", a hatodikon 24'60" a játékidő. A hat lemezoldal össz-játékidője 157'55", ez alapján egy lemezoldal hossza átlagosan 26'25". Valójában a legrövidebb lemezoldal, a negyedik lemezoldal 23'90", míg a leghosszabb lemezoldal, az ötödik 32'35" hosszúságú.

A blokkok időtartamát vizsgálva legrövidebb az első lemezoldal harmadik és negyedik blokkja (I./3.: *Mozart*: Bűvös csengettyű. Kar és kettős – részlet a Varázsfuvola című operából; I./4.: *Mozart*: Tercett a Varázsfuvola című operából – „Már int a hajnal rózsája ujjai”), mindkettő pontosan egy perc hosszúságú. A leghosszabb blokk a harmadik lemezoldal egyetlen blokkja (III./1.), amely *Beethoven* IX., d-moll szimfóniájának IV. tételét mutatja be a gyermekeknek, hossza 25 perc. E két szélsőséges eset mellett egy blokk átlagos időtartama 6'85".

A nyolcadik osztály 25 zenehallgatási szemelvénye 23 blokkban kapott helyet (*Verdi* *Aida* című operájából a Győzelmi kórus és a Bevonulási induló az V./9. blokkban, míg *Gershwin* *Porgy és Bess* című operájából Klára bölcsődala és A szegényember gazdagsága című dalok a VI./1. blokkban, együtt szerepelnek), tehát jellemzően egy zenehallgatási szemelvény egy blokkban, önállóan szerepel, így itt sem fordulnak elő olyan „kényszerházasságok”, amilyenekre különösen az alsó tagozatos (OPI, szerk. 1964a), de még az ötödik (OPI, szerk. 1964b) és hatodik osztályos (OPI, szerk. 1964c) hanglemezeken is lehetett példákat találni. A művek/műrészletek időtartamában ennek a megjegyzésnek a tükrében nincs eltérés a nyolcadik osztályos hanglemezeken (OPI, szerk. 1966) az egyes blokkoknál mért időtartamokhoz képest: legrövidebb a két Varázsfuvola-részlet *Mozart*tól (I./3., I./4.), a leghosszabb pedig *Beethoven* szimfóniatétele (III./1.). Az egyes művek/műrészletek átlagos időtartamát számolva mutatkozik mindössze egy kis eltérés: itt 6'30" az átlagos időtartam.

A nyolcadik osztályos zenehallgatási szemelvények és énekes szemelvények között nem mutatható ki olyan szoros kapcsolat, mint az az előző osztályokban látható volt. Egyedül a nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki*, 1966a) 89. oldalán található Ladu, ladu orosz népdal „állja meg a helyét” a maga teljességében, önállóan is olyan énekes

szemelvényként, amelyre zenehallgatási szemelvény épül – *Muszorgszkij* dolgozta fel ezt a népdalt Hovanscsina című operájában és ezt a részletet hallgathatják meg a gyerekek a nyolcadik osztályos hanglemezek (OPI, szerk. 1966) V./8. blokkjában. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a nyolcadik osztályos zenehallgatási szemelvények között kimagasló arányban vannak jelen operarészletek, például *Erkel* Hunyadi László és Bánk bán című operáiból, de ezek ebben az életkorban még nem igazán énekelhetőek. A nyolcadik osztályos hanglemezek (OPI, szerk. 1966) szereplő zenehallgatási szemelvényekhez az osztály ének-zene tankönyvében (*Péter és Petneki*, 1966a) mégis találhatók kapcsolódó kottapéldák, melyek funkciójáról a fejezet egy korábbi alpontjában lehetett részletesebben olvasni.

A nyolcadik osztályos hanglemez vizsgálatának végére két megjegyzés kívánczik. A nyolcadik osztály zenehallgatási lemezeinek (OPI, szerk. 1966) zenehallgatási szemelvényei között egyszer sem került említésre *Bartók* Senkim a világon című kórusműve, ami viszont a nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki*, 1966a) besorolása szerint a zenehallgatási szemelvények között kapott helyet. Elképzelhető, hogy ez egy szerkesztési hiba, egy véletlen kihagyás. (Ilyen kisebb pontatlanságokra már az alsóbb osztályokban is lehetett példát találni, ezekre alkalomadtán utalás is történt.) Egy ilyen „elnézés” azért lehet mégis furcsa, mert a korábban már említett szerzőpárosok nem csak az adott osztály ének-zene tankönyvét és ének-zenei munkafüzetét írták közösen, de ők állították össze az adott osztály zenehallgatási lemezét/lemezeit is, tehát nagyon szorosnak kellett lennie a munkakapcsolatnak az egyes munkafázisokban. Arra sem a nyolcadik osztályos ének-zene tankönyvben (*Péter és Petneki*, 1966a), sem az osztály nevelői kézikönyvében (*Péter és Petneki*, 1967) nem történik utalás, hogy valamilyen másik hanglemezről hallgassa meg az osztály ezt a *Bartók*-kórust.

A második megjegyzés a nyolcadik osztályosok hanglemezen (OPI, szerk. 1966) a VI./1. blokkban hallható két *Gershwin*-részlettel kapcsolatos. Az osztály ének-zene tankönyve (*Péter és Petneki*, 1966a), bár egy olvasmány erejéig (*Révész*) foglalkozik a dzsessz-szel, sőt, ezután egy *Gershwin*-idézetet is közöl, nem utal a Porgy és Bess két részletének (Klára bölcsődala, A szegényember gazdagsága) meghallgatására. A nyolcadik osztályos nevelők számára készült kézikönyv (*Péter és Petneki*, 1967) viszont röviden ír e két *Gershwin*-részlet meghallgatásáról. Itt is egy kisebb szerkesztési tévedésről lehet szó?

A nyolcadik osztályos hanglemezek (OPI, szerk. 1966) semmilyen, a felső tagozat eddigi hanglemezein (OPI, szerk. 1964b, 1964c, 1965) tapasztalt összekötő szöveg nem hangzik el – egyedül *Britten* Variációk és fuga egy Purcell témára című alkotása esetében

lehet narrátorral találkozni, de az egyes blokkokat felvezető/összekapcsoló szöveg sehol sem hallható.

8.5. Összefoglalás

A nyolcadik osztályos zenehallgatás összefoglalására a bevezető fejezetben megfogalmazott előfeltevések mentén kerül sor.

A tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961) A, pontja, továbbá a Tanterv és Utasítás (Miklósvári, szerk. 1962) Énekes szemelvényeken belüli zenei bemutatás pontja művekben és műfajban gondolkodik. A mű, amit mind a két dokumentum megnevez, *Beethoven IX.* szimfóniájának zárótétele az Örömdáival. A tanterv ezen túl részletek bemutatását írja elő *Szabó Ferenc* Feltámadott a tenger című oratóriumából. A műfaj az opera, de különbség van a két tantervi dokumentum felfogásában: a tervezet egy nemzeti nagyopera keresztszemszerű bemutatásáról ír, és erre a célra *Erkel* Bánk bán vagy Hunyadi László című operáját javasolja. A tanterv ezzel szemben operarészletek megismertetéséről ír, de csak a szóba jöhető zeneszerzők nevét sorolja fel (*Erkel, W. A. Mozart, Verdi, Muszorgszkij*), konkrét műcímeket nem ad meg.

A tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961) B/1. pontja és a tanterv (Miklósvári, szerk. 1962) Ismeretek és készségfejlesztés pontja szinte szóról-szóra megegyezik: a szemelvények kifejező jellegének, előadói apparátusának, a formai építkezésének/szerkezetének meghatározása a feladat, ezen túlmenően meg kell figyelni a zene érzelmi tartalmát és annak kapcsolatát az objektív valósággal, a tartalom elsődlegességét, a zene társadalmi funkcióját/szerepét, valamint vázlatosan össze kell foglalni a magyar zenéről tanultakat. A tanterv tovább megy akkor, amikor a megfigyelendő előadói apparátust konkrétan is megjelöli (szimfonikus zenekar, kamaraegyüttesek, szólók).

A tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961) követelményei szinte teljes egészében megegyeznek a Tanterv és Utasítás (Miklósvári, szerk. 1962) követelményeivel. A tervezet legalább négy, míg a tanterv négy-öt bemutatott mű megjegyzését írja elő. Emellett további közös pont a zeneművek építkezésével/szerkezetével, az előadói apparátussal és a zeneszerzők munkásságával kapcsolatos világos fogalmak alkotása. A tervezet ezen túl elvárja az opera műfajáról való általános ismereteket és a zenéről való művelt beszélgetés elemi készségét.

A nyolcadik osztály számára készült ének-zene tankönyv (Péter és Petneki, 1966a) a zenehallgatási szemelvények feldolgozását kottapéldákkal, szöveges didaktikai apparátussal és képi illusztrációkkal segíti.

A tankönyv (*Péter és Petneki, 1966a*) 24 zenehallgatási szemelvénye közül 23-hoz (96%) tartozik, egyhez (4%) nem tartozik kottapélda. Az összes kottapélda száma nagyon magas: 86 (!), így átlagosan 3,5 kottapélda jut egy zenehallgatási szemelvényre. A kottapéldák magas számánál ki kell emelni *Britten* Variációk és fuga egy Purcell témára című alkotását, amelynek ismertetése kapcsán 20 kottapéldát is közölnek a tankönyvről. A kottapéldák jellemzően fele-fele arányban hangszeres művek témái (39 eset, 45%) és vokális művek énekszólamai (37 eset, 43 %), de lehet találkozni partitúrák részleteivel (öt eset, 6%), vokális-hangszeres művekből származó idézetekkel (négy eset, 5%), illetve egy kórusmű (egy példa, 1%) a maga teljességében jelenik meg a tankönyv lapjain. A 86 kottapélda összterjedelme is rendkívül hosszú (739 ütem!), az egyes kottapéldák egy ütemtől 53 ütemig terjednek, egy kottapélda átlagos terjedelme így 8,5 ütem. A kottapéldák itt is először az éneklés útján történő megismerést segítik, ezután következhet a zenehallgatási szemelvény meghallgatása. A kottapéldák, amennyiben nem, vagy csak nehezen énekelhetőek, akkor a felhangzó zene követésére szolgálnak. Különös eset a Ladu, ladu... kezdetű orosz népdal esete: a tanulók előbb meghallgatják *Muszorgszkij* Hovanscsina című operájából a népdal feldolgozását, majd ezután tanulják meg azt énekelni. A kottapéldák kapcsán meg kell jegyezni, hogy a gyerekek számára, az olvashatóság miatt, több esetben átírás, transzponálás, betűkottás lejegyzés, valamint az idegen nyelvű szöveg magyar fordítása vált szükségessé.

A nyolcadik osztályos tankönyv (*Péter és Petneki, 1966a*) szöveges apparátusa is kiemelkedik a zenehallgatás tevékenységéhez fűződő össz-mondatszámával. A 117 mondat közül magas (106 mondat magyarázó, 90,5%) a magyarázó mondatok száma és aránya, közülük sok *Britten* kompozíciójához kapcsolódik. A többi kategóriában nagyon kevés mondatot találni: összesen tíz mondat (8,5%) ad feladatot, egy mondat (1%) pedig megfigyelési szempontot a tanulóknak a hallottakhoz. Kérdés egyáltalán nem kapcsolódik (nulla mondat, 0%) a nyolcadikosok zenehallgatási anyagához! Az ismétlések itt sem szóban, hanem kottapéldák útján történnek.

A nyolcadik osztályos ének-zene tankönyv (*Péter és Petneki, 1966a*) zenehallgatáshoz kötődő képi illusztrációi ebben az osztályban is alacsony számot mutatnak: a 24 szemelvényből héthez (30%) kapcsolódik, 17-hez (70%) nem kapcsolódik képi kiegészítés. Jellemzően színpadképeket (négy példa, 58%) láthatnak a gyerekek különböző operaelőadások jeleneteiről, de előfordul (egy-egy példa, háromszor 14%) szimfonikus zenekart ábrázoló fénykép, képzőművészeti alkotásról készült reprodukció és zeneszerzői aláírás is a képi anyagok között.

A nyolcadik osztályos ének-zenei munkafüzet (Péter és Petneki, 1966b) sorszámmal ellátott feladatai között több, az előző osztályok zenehallgatási anyagához kapcsolódó – és az állandó ismétlést elősegítő – feladattal lehet találkozni (kottairás, dallam kiegészítése, ritmusba szedés). Kiemelést érdemel a 30. sorszámú feladat, amelyben a hangszerekről tanultak összefoglalására kerül sor: *Britten* Variációk és fuga egy Purcell témára című művének alapján hangszercsaládonként veszik számba a hangszereket. Ezen a fontos feladaton túl az „igazi” zenehallgatási feladatok a sorszámmal már nem jelölt oldalakon kaptak helyet; a szokásos „adatlapot” kell kitölteniük a tanulóknak négy, az osztály anyagából megismert zenehallgatási szemelvényről. A hetedik osztályos munkafüzet (Péter és Petneki, 1965b) után a nyolcadik osztályos munkafüzet (Péter és Petneki, 1966b) ismét tartalmaz zenei olvasmánynaplót. A nyolcadik osztályosok a munkafüzetük végén „Nagy zeneszerzők művei” címmel összefoglalják a hetedik és nyolcadik osztályos tananyagban részletesen megismert zeneszerzőkkel kapcsolatos legfőbb tudnivalókat: a zeneszerzőkről készült portré alá kell írniuk a zeneszerző nevét, a századot, amelyben élt, a nemzetiségét, továbbá megismert művei közül néhánynak a címét. A nyolcadik osztályos ének-zenei munkafüzet a hangszerekről és a nagy zeneszerzőkről tanultak alapos összefoglalásával zárja a diákok általános iskolai éveit.

A nyolcadik osztályban megnő a zenehallgatás tevékenységének aránya az ének-zene órákon: ezt mutatja az is, hogy az osztály számára három hanglemezen (OPI, szerk. 1966) rögzítették a zenehallgatási szemelvényeket. Ilyenre eddig nem volt példa. A hanglemezeken nem lehet külön csoportokat elkülöníteni – minden szemelvény új szemelvénynek számít, bár a nyolcadik osztályos hanglemezt lezáró *Britten*-mű, a Variációk és fuga egy Purcell témára egyrészt új szemelvényként, másrészt az általános iskola nyolc osztályában végzett hangszerbemutató és hangszínhallást fejlesztő munka összefoglalásaként értelmezhető. A 23 blokkban (egy blokkba alapvetően itt már csak egy-egy szemelvény került) szereplő zenehallgatási szemelvényeket tíz zeneszerző jegyzi: közülük hat (60%) külföldi (*Mozart, Beethoven, Muszorgszkij, Verdi, Gershwin, Britten*), négy (40%) magyar (*Erkel, Kodály, Bartók, Szabó*). (Megfordult a zeneszerzők aránya: ebben az osztályban több a külföldi, mint a hazai komponista.)

Zenetörténeti korszakokban gondolkodva ismét feltűnő a szűk korszakhatár. Legtöbb a XX. századi zeneszerző (öt fő, 50%): *Kodály, Bartók, Szabó, Gershwin, Britten*; kevesebb a romantikus komponista (három fő, 30%): *Erkel, Muszorgszkij, Verdi*; legkevesebb a bécsi klasszika korának képviselője (két fő, 20%): *Mozart, Beethoven*. A nyolcadik osztályban ez alapján megállapítható, hogy a bécsi klasszikától a XX. századig bezárólag ismerhetnek meg újabb zeneműveket a gyerekek.

A nyolcadik osztály tankönyvének (*Péter és Petneki, 1966a*) kottapéldáit számba vevő résznél látható volt, hogy rendkívül sok kottapélda tartozik a 24 zenehallgatási szemelvényhez, ugyanakkor a „klasszikusnak” mondható énekes szemelvény–zenehallgatási szemelvény kapcsolatra csak egy példa hozható a nyolcadik osztály tananyagából: *Muszorgszkij* Hovanscsina című operájában szerepel a Ladu, ladu... kezdetű orosz népdal feldolgozása, ami felhangzik az osztály hanglemezeről (OPI, szerk. 1966) is, valamint énekes szemelvényként szerepel az osztály tankönyvében is (*Péter és Petneki, 1966a*). A fennmaradó esetek között is vannak olyan kottapéldák, amelyek énekelhetőek, de ezek klasszikus értelemben véve nem olyan önálló énekes szemelvények, amelyekre a zenehallgatási szemelvény „ráépül”. Meg kell jegyezni, hogy több nagyszabású műnél, például *Britten* Variációk és fuga egy Purcell témára című alkotásánál sok kottapélda nem énekelhető, ezek a kottapéldák a zenehallgatási szemelvény lejátszásakor annak követésére szolgálnak.

A hangszínhallás fejlesztése a nyolcadik osztályban a Tanterv és Utasítás (*Miklósvári, szerk. 1962*) előírása értelmében a szimfonikus zenekarra, a kamaraegyüttesekre és a szólókra koncentrálódik, ugyanakkor ezekkel az előadó apparátusokkal már az előző osztályokban is találkoztak a tanulók. A nyolcadik osztályos zenehallgatás során az egyik fő cél az általános iskolai ének-zene órákon megismert hangszereknek és hangzásuknak az összefoglalása és rendszerezése. Erre a célra kitűnő választás volt *Britten* Variációk és fuga egy Purcell témára című alkotása, mivel ezzel a művel magának a zeneszerzőnek is az volt a célja, hogy egyfajta kalauzként szolgáljon az ifjúság számára a hangszeres zene világában. Az általános iskolai ének-zene órákon folyó zenehallgatás, közte a hangszínhallást fejlesztő munka nagyszerű lezárása ez a katartikus zenei élményt nyújtó mű.

A nyolcadik osztályos zenehallgatási lemezek (OPI, szerk. 1966) is vizsgálhatók a zeneművek, illetve játékidejük alapján a gyermekek életkori sajátosságaihoz való igazodás szempontjából.

A gyermekek maguk is meg tudták szólaltatni a nyolcadik osztályos zenehallgatási szemelvények közül a következő műveket/műrészleteket:

- (a) *Mozart*: Bűvös csengettyű című részlet a Varázsfuvola című daljátékából (gyermekkari átiratban, zongorakísérettel)
- (b) *Mozart*: Tercett („Már int a hajnal rózsaujja”) a Varázsfuvola című daljátékából (transzponálva, zongorakísérettel)
- (c) *Kodály*: Gólya-nóta
- (d) *Bartók*: Cipósütés

(e) *Muszorgszkij*: Ladu, ladu... kezdetű orosz népdal a Hovanscsina című operából
A zeneszerzők a következő műveket komponálták kifejezetten gyermekek számára:

(a) *Kodály*: Gólya-nóta

(b) *Bartók*: Cipósütés

A nyolcadik osztályos zenehallgatási szemelvények közül a gyermeki világot ábrázoló művek:

(a) *Kodály*: Gólya-nóta

(b) *Bartók*: Cipósütés

Magasabb osztályokba lépve – különösen a hetedik és a nyolcadik osztályban figyelhető meg ez a jelenség – egyre kevesebb azoknak a műveknek a száma, amelyek figyelembe veszik a gyermekek életkori sajátosságait, vagyis amelyeket a gyermekek maguk is meg tudnak szólaltatni, illetve amelyek kifejezetten gyermekeknek íródtak és a gyermeki világról szólnak. Az vehető észre, hogy egyre inkább a „felnőttek zenéje” kerül előtérbe már az általános iskolai zenehallgatás során is.

A nyolcadik osztályosok három hanglemezen (OPI, szerk. 1966) a tiszta játékidő 157'55" (!). A legrövidebb mű/műrészlet *Mozart* Bűvös csengettyű. Kar és kettős a Varázsfuvola című daljátékából (I./3., 1'), valamint szintén *Mozart*tól a „Már int a hajnal rózsaujja” kezdetű tercett ugyanebből a színpadi műből (I./4., 1'). A leghosszabb mű/műrészletnek *Beethoven* IX., d-moll szimfóniájának zárótétele számít (III./1., 25'). Egy mű átlagos időtartama 6'30".

A legrövidebb és leghosszabb blokk megegyezik a legrövidebb mű/műrészletnél felsoroltakkal. Egy blokk átlagos időtartama 6'85".

A nyolcadik osztályos zenehallgatási lemezeken (OPI, szerk. 1966) egy blokkba jellemzően egy mű/műrészlet került, ez az oka a művek és a blokkok esetében az egyezésnek. Az átlagos időtartam a művek, illetve a blokkok esetében azért mutat némi eltérést, mert két blokkban két részlet is szerepel, így az V./9. blokkban felcsendül a Győzelmi kórus és a Bevonulási induló is *Verdi* Aida című operájából, míg a VI./1. blokkban Klára bölcsődala és A szegényember gazdagsága című dalok hangzanak el *Gershwin* Porgy és Bess című operájából.

A kor ideológiája által fogant művek alapvetően nincsenek jelen a nyolcadik osztályosok hanglemezein (OPI, szerk. 1966): egyedül *Szabó* Feltámadott a tenger című oratóriumának kórusrészlete említhető ebben a vonatkozásban.

9. Összegzés

Magyarországon az 1960-as években megújult az általános iskolai ének-zene tanítás. Bár ebben az iskolatípusban már volt némi előzménye a zenei bemutatásnak/zenehallgatásnak (Kiss, 2017), mégis, e tevékenység első, igazi áttörésére az 1960-as években került sor. Az 1962-es Tanterv és Utasítás (Miklósvári, szerk. 1962) – a korábbi tantervi megoldásokkal ellentétben – sokkal határozottan vállalta fel és emelte be a tantervi dokumentumba a zenei bemutatást/zenehallgatást. Az új tantervhez az alsó tagozat számára új énekeskönyvek (Hegyi és Kovács, 1964; Dobray és Kovács, 1963, 1964), a felső tagozat számára új ének-zene tankönyvek (Lugossy és Petneki, 1964a, 1964d; Péter és Petneki, 1965a, 1966a), valamint új ének-zenei munkafüzetek (Hegyi, 1964; Kovács, 1963, 1966; Lugossy és Petneki, 1964c, 1965a; Péter és Petneki, 1965b, 1966b) készültek; a legnagyobb újdonságot azonban az első alkalommal központilag elkészített hanglemezsorozat jelentette (OPI, szerk. 1964a, 1964b, 1964c, 1965, 1966). E dokumentumok együttesen valósították meg a zenehallgatás új, komplex módon kidolgozott programját –ez a program pedig bekerült az iskolák világába, ahol a zenei nevelés szerves részévé vált.

A Tanterv és Utasítást (Miklósvári, szerk. 1962) megelőzte egy tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961) – a két tantervi dokumentum között a tanórai zenehallgatás tekintetében nagyon jelentős, alapvető eltérések nincsenek. Mindkét dokumentum szűkszavúan ír a zenehallgatásról: a tankönyvíróknak, egyben a munkafüzetek készítőinek és a hangzó anyagot összeállító szakembereknek kellett ezeket a rövid előírásokat kifejteniük és a napi gyakorlat számára kidolgozniuk.

A tankönyvek tekintetében nagy a különbség az alsó és a felső tagozat között: míg az alsó tagozatos énekeskönyvek (Hegyi és Kovács, 1964; Dobray és Kovács, 1963, 1964) vonatkozásában nem lehet tankönyvelemzésről beszélni a zenehallgatással kapcsolatban, addig a felső tagozatos ének-zene tankönyvek (Lugossy és Petneki, 1964a, 1964d; Péter és Petneki, 1965a, 1966a) sokat foglalkoznak ezzel a tevékenységgel. A zenehallgatás szerves részét képezi a tananyagnak és ebben a folyamatban meghatározó szerepe van az ének-zene tankönyveknek: utalnak a munkafüzetek feladataira, meghatározzák, hogy az adott osztály hanglemezéről melyik zenehallgatási szemelvényt mikor hallgassák meg. A tankönyv eszközei, amelyekkel segíteni tudja a hangzó zene befogadását: kottapéldák, szöveges didaktikai apparátus (magyarázatok, feladatok, kérdések, megfigyelési szempontok, ismétlések), képi illusztráció és zenei tárgyú olvasmányok.

Az alsó tagozatos ének-zenei munkafüzetek (Hegyi, 1964; Kovács, 1963, 1966) szintén nem foglalkoznak a zenehallgatással. A felső tagozatos munkafüzetek (Lugossy és

Petneki, 1964b, 1965a; *Péter és Petneki*, 1965b, 1966b) sorszámmal ellátott feladatai között sok, a korábbi osztályok zenehallgatási szemelvényeihez kötődő feladattal lehet találkozni. A zenehallgatás „igazi” helye rendszerint a munkafüzetek végén van, ahol már nem jelölik sorszámmal a feladatokat: általában az adott osztályban megismert zenehallgatási szemelvények közül kiválasztott négy mű/műrészlet legfontosabb adatait kell itt rögzíteniük a tanulóknak egy kifejezetten erre a célra kifejlesztett „adatlap” segítségével. A munkafüzetek ezen túlmenően kiemelten foglalkoznak a hangszínhallás fejlesztésével – a különböző énekhangokkal, énekkari formációkkal, valamint a hangszerekkel, hangszeregyüttesekkel.

A hanglemezek esetében az alsó tagozatról is lehet már írni, bár nagy a hangsúlyeltolódás a felső tagozat javára: az általános iskolai zenehallgatás számára összesen tíz hanglemez készült, melyből mindössze egy hanglemez (OPI, szerk. 1964a) szól az alsó tagozatos diákokhoz, a többi kilenc a felső tagozatos osztályok hangzó anyagát tartalmazza. A felső tagozaton jellemzően két hanglemez készült egy-egy osztály számára: így van ez az ötödik (OPI, szerk. 1964b), a hatodik (OPI, szerk. 1964c) és a hetedik osztály (OPI, szerk. 1965) esetében, míg a nyolcadikos diákok számára három hanglemez (OPI, szerk. 1966) tartalmazza az osztály zenehallgatási szemelvényeit. Az alsó tagozatos zenehallgatás egyfajta bevezető jelleggel bír („bevezetés a zenehallgatásba”) – a hanglemez (OPI, szerk. 1964a) mellett az alsó tagozatos osztályok nevelői kézikönyveiből (*Hegyi és Kovács*, 1963, *Kovács és Péter*, 1963a, 1963b, 1964) nyerhető még információ a kisiskolások zenehallgatásával kapcsolatban (*Kiss*, 2016). A felső tagozatos hanglemezek (OPI, szerk. 1964b, 1964c, 1965, 1966) esetében alapvetően minden osztály esetében legtöbb az új zenehallgatási szemelvény, emellett mindegyik osztályban kiemelten fontos a különböző énekhangok, énekkari formációk, hangszerek, hangszeregyüttesek hangjának a bemutatása, a hanglemezek pedig rendszerint az osztályban tanultakkal kapcsolatos ismétlő, illetve gyakorló feladatokat tartalmazó blokk(ok)kal zárulnak. Az 1960-as évek általános iskolai hanglemez-sorozatával kapcsolatban nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy milyen nagy értéket képviselnek e téma kutatása során. Ezek az – első alkalommal és központilag készült – hanglemezek az ország valamennyi általános iskolájába eljutottak, levéve ezzel az énekpedagógusok válláról a zenei bemutatások/zenehallgatás megvalósításának terhét. Korábról legfeljebb a zenehallgatással kapcsolatos írott dokumentumok maradtak fenn, nincsenek ugyanakkor olyan hangzó anyagok, amelyeket meg is lehetne hallgatni és ezáltal átfogó képet lehetne nyerni az országban folyó iskolai zenehallgatásról. Ezért nagyon fontos, hogy az 1960-as évek általános iskolai zenehallgatásáról úgy lehet írni, hogy rendelkezésre állnak a hanglemezek, és ezeket meg is lehet hallgatni.

Az 1960-as évek általános iskolai ének-zene tanításába a zenehallgatás tevékenysége jól beilleszkedett, szerves részévé vált a tananyagnak: ezt mutatja az a tény is, hogy egészen napjainkig jelen van az általános iskolai tanórákon ez a tevékenység (változás, hogy a hangzó anyagok a technikai fejlődést követve újabb és újabb hanghordozókon jelentek/jelennek meg). Az 1960-as évek úttörő jelentőségű, komplex zenehallgatási programját együttesen alkotják a Tanterv és Utasítás (*Miklósvári*, szerk. 1962), a felső tagozatos ének-zene tankönyvek (*Lugossy és Petneki*, 1964a, 1964d; *Péter és Petneki*, 1965a, 1966a) és ének-zenei munkafüzetek (*Lugossy és Petneki*, 1964c, 1965a; *Péter és Petneki*, 1965b, 1966b), valamint az iskolatípus számára elkészült hanglemezsorozat (OPI, szerk. 1964a, 1964b, 1964c, 1965, 1966). Az alsó és felső tagozatos zenehallgatás két különböző világot képvisel, de mindkét esetben a fő cél a tanulók zenészeretetre és ezáltal zenehallgatásra való nevelése.

Az 1960-as évek általános iskolai zenehallgatásának legfőbb vonásai:

- (1) az ismerős, hazai zeneművészetből – elsősorban *Bartók* és *Kodály* gyermekeknek szóló alkotásaiból – kiindulva elvezetni a tanulókat a zeneirodalom nagy alkotóinak életművéhez
- (2) kiemelten foglalkozni a tanulók hangszínhallásának fejlesztésével
- (3) kapcsolatot teremteni az ének-zene órákon az éneklés és a zenehallgatás tevékenysége között
- (4) a zenehallgatási szemelvényeket a lehető legmagasabb színvonalú művészi előadásában szólaltatni meg, ezáltal segítve a tanulókat a zenei élmény átélésében
- (5) a korszak kötelező ideológiája jelenjen meg a zenehallgatás tevékenysége során is

Az 1960-as évek általános iskolai zenehallgatásának speciális vonása, hogy tananyagát a tanulók otthon, egyedül nem tudhatták elvégezni, szükség volt ehhez a szakképzett pedagógusokra és a hanglemezekre. A pedagógusok irányításával azonban a tanulók nagy utat járhattak be *Bartók* Gyermekeknek című sorozatától (OPI, szerk. 1964a; I./1./1. blokk) elindulva *Britten* Variációk és fuga egy Purcell témára (Kalauz a zenekarhoz az ifjúság számára) (OPI, szerk. 1966; VI./2. blokk) című művéig bezárólag. A kor énekpedagógusai az 1960-as évek komplex zenehallgatási programjának segítségével a komolyzene iránt egy életen át érdeklődő és zenét hallgatni szerető ifjúságot nevelhettek, és ezzel megalapozhatták zenei műveltségük megszerzését.

10. Az előfeltevések igazolása

Az első – a, – pontban megfogalmazott előfeltevés így szól: „A tantervi tervezet, majd a véglegesített Tanterv és Utasítás nagy vonalakban, általánosságban határozza meg azt, hogy milyen jellegű zeneműveket kell meghallgattatni a tanulókkal a tanórán, milyen ismereteket kell nyújtani nekik a meghallgatásra szánt zeneművekkel kapcsolatban, milyen készségeiket kell fejleszteni a zenehallgatás során, illetve milyen követelményeket kell támasztani a zenehallgatás során a tanulókkal szemben.”

A tantervi tervezetben (Vitaanyag, 1961) és a Tanterv és Utasításban (Miklósvári, szerk. 1962) három kategóriában jelenik meg az egyes osztályok tananyaga: a tervezetben A, B, pontok és Követelmények címszó alatt, míg a tantervben Szemelvények, Ismeretek és készségfejlesztés, valamint Követelmények címszó alatt lehet találkozni az előírásokkal, többek között a zenei bemutatásokra/zenehallgatásra vonatkozó előírásokkal. Mindkét tantervi dokumentum mindegyik pontjában kevés az információ, alig egy-két mondat szól erről a tevékenységről. A két dokumentum felfogása között tartalmilag nincsen alapvető különbség, az viszont megfigyelhető, hogy a tervezetben írottakhoz képest a végleges Tanterv és Utasításban kevesebb lett a tantervi előírás. Az első osztályban sem a tervezet, sem a Tanterv és Utasítás nem foglalkozik a zenei bemutatás tevékenységével. Az alsó tagozat esetében a harmadik osztálynál érdemes felfigyelni arra, hogy a tanterv Szemelvények pontján belül immár elkülönítetten, zenei bemutatás címszó alatt szerepelnek a meghallgatandó szemelvények felsorolásai, amelyek az alsó tagozatban jellemzően kóruson és hangszereken előadott népdalok és tömegdalok. A tervezet B/1. pontja, illetve a tanterv Ismeretek és készségfejlesztés pontja az alsó tagozaton a zeneművek kifejező jellegének megfigyelését írják elő, a zene alapvető sajátosságainak (dallam, forma, tempó, dinamika) mentén. A Követelmények között az alsó tagozatban mindkét dokumentum néhány zenemű megjegyzéséről ír, illetve arról, hogy a tanulóknak a meghallgatott zeneművekről véleményt kell alkotniuk.

A felső tagozatban már mindkét tantervi dokumentum nagyobb szerepet szán a zenehallgatás tevékenységének, az alsó tagozathoz képest részletesebben és bővebben, de még így is szükséztávan tárgyalják ezt a témát. A tantervi dokumentumok továbbra is három pontban, elkülönítetten, foglalkoznak a zenehallgatás anyagával, az ismeretnyújtással és a fejlesztendő készségekkel, valamint a követelmények tárgyával. A zenehallgatás anyaga mindkét dokumentumban csak körvonalakban fogalmaz; az ötödik és hatodik osztályban a műfajokat és az előadó apparátust, míg a hetedik és nyolcadik osztályban néhány művet (a zeneszerzők neveivel és műcímeikkel), valamint műfajokat nevesít. A második kategóriában

az ötödik és hatodik osztály esetében a megismerendő hangszínek felsorolására, míg a hetedik és nyolcadik osztályban a megismerendő zeneszerzőkre tevődik a hangsúly. Emellett továbbra is fontos szempont a művek kifejező jellegének megfigyelése. A Követelmények között a felső tagozatos tantervi dokumentumok is kiemelten kezelik az osztályok zenehallgatási szemelvényei közül néhánynak a megjegyzését. Ezen túlmenően elvárják a tanulóktól, hogy a meghallgatott zeneművekkel kapcsolatban világos fogalmakkal rendelkezzenek az alapvető zenei vonásokkal kapcsolatban. A felső tagozatban új „műfajt” jelentenek a zenei tárgyú olvasmányok, amelyeknek ekkoriban még keresték a helyét: a tantervi tervezetben az A, pontban, míg a végleges tantervben az Ismeretek és készségfejlesztés kategóriájában kapott helyet.

A tantervi tervezettel (Vitaanyag, 1961), valamint a Tanterv és Utasítással (Miklósvári, szerk. 1962) összefüggésben megfogalmazott előfeltevésről összességében megállapítható, hogy az előfeltevés beigazolódott, mivel mindkét tantervi dokumentum minden egyes pontban csak nagyon röviden foglalkozik a zenei bemutatás/zenehallgatás tevékenységével, és nagyon kevés (konkrét) támpontot ad a tankönyvíróknak és a hangzó anyagok összeállítóinak.

A második előfeltevés –b, pont – ekként került megfogalmazásra: „Az ének-zene tankönyvek (és a munkafüzetek) – elsősorban a felső tagozaton – a saját eszközeikkel: kottapéldákkal, különböző típusú szövegekkel (feladatok, megfigyelési szempontok, kérdések, magyarázatok, ismétlés), valamint képekkel segítik a hangzó zene befogadását.”

Az alsó tagozat esetében nem lehet tankönyvelemzésről beszélni, mivel összesen a harmadik osztályosok énekeskönyvében (Dobray és Kovács, 1963) történik egy utalás Kodály Hány János című daljátékából a Bécsi harangjáték meghallgatására. Az alsó tagozatos munkafüzetek (Hegyi, 1964; Kovács, 1963, 1966) sem tartalmazzak zenei bemutatással kapcsolatos feladatokat.

A felső tagozatos ének-zene tankönyveknek (Lugossy és Petneki, 1964a, 1964d; Péter és Petneki, 1965a, 1966a) azonban már komoly szerepük van a tanórai zenehallgatásban. Kottapéldákkal mindegyik felső tagozatos tankönyvben lehet találkozni: az ötödik (Lugossy és Petneki, 1964a) és hetedik osztályos (Péter és Petneki, 1965a) tankönyvben minden zenehallgatási szemelvényhez (100%) kötődik kottapélda, míg a hatodik (Lugossy és Petneki, 1964d) és nyolcadik osztályos (Péter és Petneki, 1966a) zenehallgatási szemelvények közül egyhez-egyhez nem kapcsolódik kottapélda, így ebben a két osztályban 96%-os arányban vannak jelen zenehallgatási szemelvények kottapéldái. Ezek a magas számok azt mutatják, hogy a kottapéldák nagyon fontosak a hangzó zene megértéséhez, mivel vagy a zenehallgatási

művek/műrészletek alapját képező énekes szemelvényekről, vagy – hangszeres művek esetében – azok témáiról, motívumiról van szó. Először – jellemzően éneklés útján – a zenehallgatási szemelvényhez kötődő kottapéldával ismerkednek meg a tanulók, majd ezt követően kerül sor a zenehallgatási szemelvény meghallgatására. Ily módon az éneklés során megismert dalt, témát vagy éppen motívumot ismerve könnyebb lesz a tanulóknak a művet a zenehallgatás során követniük és megérteniük.

A szöveges didaktikai apparátus, a kottapéldákhoz hasonlóan, szintén nagyon fontos a felső tagozatos ének-zene tankönyvekben (*Lugossy és Petneki*, 1964a, 1964d; *Péter és Petneki*, 1965a, 1966a). Az ötödik osztályban 73 mondat, a hatodik osztályban 86 mondat, a hetedik osztályban 66 mondat, míg a nyolcadik osztályban 127 mondat foglalkozik a zenehallgatás tevékenységével. Ez összesen 342 mondat, mely egy tankönyvben átlagosan 85,5 mondatot jelent. A mondatokat különböző típusba lehet sorolni: feladatok, megfigyelési szempontok, kérdések, magyarázatok, ismétlések. A tanulók figyelmének a hangzó zenére való irányításában legfontosabb szerepe a feladatoknak, a megfigyelési szempontoknak és a kérdéseknek van. A különböző mondat típusok a következők szerint alakulnak a felső tagozatos ének-zene tankönyvekben: a feladatok száma az ötödik osztálytól a nyolcadik osztályig haladva csökkenő tendenciát mutat (ötödik osztály: 34%, hatodik osztály: 43%, hetedik osztály: 24%, nyolcadik osztály: 8,5%). Ugyancsak csökkenő tendenciát mutatnak a megfigyelési szempontok (ötödik osztály: 25%, hatodik osztály: 14%, hetedik osztály: 15%, nyolcadik osztály: 1 %). A kérdések aránya is az előző két mondatfajtaéhoz hasonlóan alakul (ötödik osztály: 15%, hatodik osztály: 18,5%, hetedik osztály: 2%, nyolcadik osztály: 0%). A magyarázó mondatok száma, az előzőekkel ellentétben, emelkedik (ötödik osztály: 23%, hatodik osztály: 24,5%, hetedik osztály: 59%, nyolcadik osztály: 90,5%). Ismétlő mondattal az ötödik osztályban még lehet találkozni (3%), a magasabb osztályokban ugyanakkor az ismétlésekre kották formájában kerül sor.

A zenehallgatáshoz kötődő képi illusztrációk aránya a felső tagozatos ének-zene tankönyvekben (*Lugossy és Petneki*, 1964a, 1964d; *Péter és Petneki*, 1965a, 1966a) elmarad az előzőektől: az ötödik osztályban 31%, a hatodik osztályban 16%, a hetedik osztályban 36%, a nyolcadik osztályban 30% a zenehallgatási szemelvényekhez kapcsolódó képanyag aránya. Az ötödik osztályban még lehet ceruzarajzokkal is találkozni, utána viszont a fényképek a meghatározóak; ezek általában előadóművészeket és együtteseket, operajelenetek színpadképeit, zeneszerzők portréját, épületeket ábrázolnak, illetve korabeli képzőművészeti alkotások reprodukciói.

A felső tagozatos ének-zenei munkafüzetek (*Lugossy és Petneki*, 1964b, 1965a; *Péter és Petneki*, 1965b, 1966b) kivétel nélkül tartalmazzak a zenehallgatás tevékenységéhez kötődő feladatokat. Az „igazi” zenehallgatási feladatok a munkafüzetek végén, sorszám nélkül, kaptak helyet: osztályonként négy-négy újonnan megismert zenehallgatási szemelvényről kell egy-egy, erre a célra összeállított „adatlapot” kitölteniük a gyerekeknek. Néha előfordul, hogy a tankönyvírók kiemelnek egy zeneművet az osztály anyagából és ahhoz külön, konkrétan arra a műre vonatkozó kérdéseket tartalmazó „adatlapot” állítanak össze a gyerekek számára, ilyen például az ötödik osztályos ének-zenei munkafüzet (*Lugossy és Petneki*, 1964b) 12. sorszámú feladata, amelyben *Bartók* Este a székelyeknél/Magyar képek I. tétel című műveinek legfontosabb adatait kell rögzíteniük. A munkafüzetek ezen túl kiemelten foglalkoznak a hangszínhallás fejlesztésével, valamint – a nyolcadik osztályos munkafüzet (*Péter és Petneki*, 1966b) végén – a nagy zeneszerzőkről tanultak összegzésével.

A felső tagozatos ének-zene tankönyvekkel és ének-zenei munkafüzetekkel kapcsolatban megfogalmazott előfeltevés beigazolódt: mind a tankönyvek, mind pedig a munkafüzetek, a saját eszközeikkel, segítik a tanórai zenehallgatást.

A harmadik előfeltevés – c, pont – első állítása így hangzott: „A magyar zeneszerzők műveinek bemutatása kiemelt szerepet kap a zenehallgatás során, különösen *Kodály Zoltán* és *Bartók Béla* művei fordulnak elő nagy számban.”

Az általános iskolai hanglemezsorozaton (OPI, szerk. 1964a, 1964b, 1964c, 1965, 1966) összesen 130 új zenehallgatási szemelvény szerepel, melyet 14 magyar (41%) és 20 külföldi (59%) komponista jegyez. A 130 szemelvényből 71 (55%) szemelvény magyar, 59 szemelvény (45%) külföldi komponistától származik. Bár több a külföldi alkotó, mégis, több a magyar zeneszerző tollából származó mű. A magyar zeneszerzők közül *Bartók* (23 mű/műrészlet, 33%) és *Kodály* (17 mű/műrészlet, 25%) áll az élen, őket *Erkel* (hét mű/műrészlet, 10%), *Bárdos* (5 mű/műrészlet, 7%), *Szabó* (négy mű/műrészlet, 6%), *Liszt* (három mű/műrészlet, 4%), *Egressy és Járdányi* (két-két mű/műrészlet, kétszer 3%) követi. Egy-egy szemelvénnel (hatszor 1%) van jelen *Ádám*, *Bihari*, *Farkas*, *Gulyás*, *Kadosa* és *Szuk*. Megállapítható, hogy az előfeltevés helyesnek bizonyult: a magyar zeneszerzők műveinek bemutatása valóban kiemelt szerepet kap a zenehallgatás során és *Bartók*, valamint *Kodály* művei a magyar zenén belül is nagy arányban vannak jelen. *Bartóktól* a Gyermeknek című pedagógiai céllal írt ciklus népdalfeldolgozásaival, *Kodálytól* pedig a Hány János című daljáték részleteivel, illetve kórusművekkel lehet sűrűn találkozni.

Az előfeltevések c, pontján belül a második megállapítás ekként lett meghatározva: „A zenehallgatási szemelvények szoros kapcsolatban állnak az énekes szemelvényekkel.”

Az alsó tagozaton még nem rendszeres a zenei bemutatás tevékenysége, ekkor a zenehallgatás tevékenységének megismertetéséről és megszerettetéséről van szó. Az alsó tagozatos hanglemezek (OPI, szerk. 1964a) zenehallgatási szemelvényei és az alsó tagozatos énekeskönyvek (*Hegyi és Kovács*, 1964, *Dobray és Kovács*, 1963, 1964) énekes szemelvényei között alapvetően kétfajta kapcsolat mutatható ki: az úgynevezett tematikus kapcsolat esetén a meghallgatásra szánt mű a dal mondanivalójához, hangulatához, a dalban megénekelt ünnephez kötődik. A másik, úgynevezett zenei jellegű kapcsolat azt jelenti, hogy a tanult dalt valamilyen zenei feldolgozásban hallgatják meg a tanulók. Ez magasabb szintet jelent a tematikus kapcsolatnál, mert ebben az esetben a hallás kerül előtérbe. Ilyenkor ugyanis a dalt először megtanulják énekelni a gyerekek és ezután kerül sor a dal feldolgozásának meghallgatására: az ismert dalt követve könnyebb lesz a teljes mű követése, az abban való eligazodás.

A felső tagozaton ez utóbbi, úgynevezett zenei jellegű kapcsolat folytatódik – jellemzően az ötödik és hatodik osztályban: alapvetően népdalokat, mozgalmi énekeket, műdalt, történeti éneket, népies műdalt, himnuszt tanulnak meg énekelni a gyerekek a két osztály tankönyvéből (*Lugossy és Petneki*, 1964a, 1964d), majd az osztályok hanglemezeiről (OPI, szerk. 1964b, 1964c) meg is hallgatják ezek feldolgozásait. Az énekes és zenehallgatási szemelvények kapcsolatának ez a „klasszikus” fajtája ebben a két osztályban még nagy számban van jelen.

A hetedik és nyolcadik osztályos tananyagban (*Péter és Petneki*, 1965a, 1966a; OPI, szerk. 1965, 1966) már hosszabb időtartamú és komolyabb hangvételű zenehallgatási művekkel/műrészletekkel ismerkednek meg a tanulók: előtérbe kerül például a hangszeres zene, amikor csak témákat, motívumokat tudnak a tankönyvi kottapéldák segítségével megszólaltatni a gyerekek, de megjelenik az opera műfaja is, az operarészletek pedig sokszor egyáltalán nem énekelhetőek a diákok számára. Ilyen okokból kifolyólag a hetedik osztályban (*Péter és Petneki*, 1965a; OPI, szerk. 1965) mindössze három klasszikusnak mondható eset említhető az énekes/zenehallgatási szemelvények kapcsolatára: *Egressy Szózatát* előbb énekelni tanulják meg a diákok, ezután következik a meghallgatása; *Egressy népies műdalát* – *Magasan repül a daru* – előbb megtanulják énekelni, majd meghallgatják *Liszt 14. magyar rapszódiaját*, amely ezt a népies műdalt dolgozza fel; végül *Bartók Négy szlovák népdal* című kóruskompozíciója ad előbb énekelni-, majd hallgatnivalót a hetedik osztályban. A nyolcadik osztályban (*Péter és Petneki*, 1966a; OPI, szerk. 1966) még ennél kisebb mértékben van jelen az éneklés és a zenehallgatás kapcsolata: a *Ladu, ladu...* kezdetű orosz népdalt éneklik is a

gyerekek, valamint meg is hallgatják a feldolgozását *Muszorgszkij* Hovanscsina című operájából.

Az eddigiekből már kiderülhetett, hogy az alsó tagozatos zenehallgatás és a felső tagozatos zenehallgatás két külön világot képvisel, ugyanakkor az énekes és zenehallgatási szemelvények kapcsolatában a „töréspont” nem az alsó és felső tagozat, hanem a hatodik és hetedik osztály határán húzódik, azáltal, hogy az énekes és zenehallgatási anyag addig jellemzően nagyszámú – alsó tagozat: tematikus, illetve zenei jellegű, felső tagozat: zenei jellegű – kapcsolata a hetedik és nyolcadik osztályban minimális mértékűre csökken. Az énekes és zenehallgatási szemelvényekkel kapcsolatban megfogalmazott előfeltevés így módon csak részben igazolódott be.

Az előfeltevések c, pontjának harmadik kijelentése: „Az énekhang és a hangszerek, hangszer-együttesek hangjának a megismerése, vagyis a hangszínhallás fejlesztése kiemelten fontos feladat.” Az alsó tagozatos hanglemezen (OPI, szerk. 1964a) ugyan sok hangszínnel találkozhatnak a gyerekek, de itt még nem tantervi követelmény a hangszínhallás fejlesztése. A tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961) A, pontja a harmadik és negyedik osztályban a meghallgatásra szánt szemelvényeknek csak a műfaját határozza meg, konkrét hangszerről nem tesz említést. Egy kivételt itt meg kell említeni: a harmadik osztályban a tervezet javasolja *Bartók* Gyermekeknek című sorozatából hangszeren előadott népdalok meghallgatását – *Bartóknak* ez a gyűjteménye zongorára komponált népdalfeldolgozásokat tartalmaz, innen lehet a zongora hangszíneinek megismertetésére/megismerésére következtetni. Az alsó tagozatban a Tanterv és Utasítás (*Miklósvári*, szerk. 1962) a harmadik és negyedik osztályban a Szemelvényeken belül a zenei bemutatások kapcsán csak a műfajokról ír, hangszert/énekkari formációt konkrétan nem nevez meg. A tantervi dokumentumokhoz képest az alsó tagozat hanglemezeinek (OPI, szerk. 1964a) 28 zenehallgatási szemelvénye révén a gyerekek hallhatják a szimfonikus zenekar hangját (14 szemelvény, 50%) önállóan, énekes/hangszeres szólistával, illetve énekkarokkal (gyermekkar, vegyeskar) kiegészülve. Hét szemelvény (25%) révén a kórusmuzsikába (elsősorban gyermekkarok) világába is betekintést nyerhetnek a diákok, öt szóló zongoramű (18%) is szerepel a hanglemezen, valamint egy-egy példa (kétszer 3,5%) erejéig a népi zenekar, illetve az ének-zongora kettősének hangja is felcsendül a hanglemezről. (A tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961) a harmadik osztályban megnevezte *Bartók* Gyermekeknek című sorozatát; az alsó tagozatos hanglemezen (OPI, szerk. 1964a) a felcsendülő öt szóló zongoramű közül négy *Bartóknak* ebből a ciklusából való.)

A felső tagozaton már rendszeres a zenehallgatás és a hangszínhallás fejlesztése is kiemelkedik mind a tantervi dokumentumok (Vitaanyag, 1961; *Miklósvári*, szerk. 1962) előírásaiban, mind pedig a hanglemezeken (OPI, szerk. 1964b, 1964c, 1965, 1966). A tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961) az A, pontban, a Tanterv és Utasítás (*Miklósvári*, szerk. 1962) az Énekes szemelvényeken belül a zenei bemutatás pontjában arról ír, hogy mit hallgassanak meg a gyerekek (műfaj) és milyen előadásban (kórus, különböző hangszerek, különböző énekhang, zenekar) – konkrét hangfajok, énekkari formációk, hangszerek, hangszer-együttesek itt nincsenek megnevezve. Ezeket a tervezet (Vitaanyag, 1961) B/1. pontja, illetve a Tanterv és Utasítás (*Miklósvári*, szerk. 1962) Ismeretek és készségfejlesztés pontja írja meg röviden; itt is jellemzően csak az ötödik és hatodik osztály tananyaga kapcsán történik erre nézve említés. A tervezet az ötödik osztályban hangfajtákat, kórusfajtákat és szólamokat, a legismertebb hangszereket és hangzásukat, valamint a népi hangszerek hangját sorolja a megismerendő hangszínek közé. A Tanterv és Utasítás az ötödik osztályban konkrétan megnevezi a megismerendő hangszereket: egy vonós – hegedű, egy rézfúvós – trombita, egy fafúvós – furulya. A hatodik osztályban megegyezik a két tantervi dokumentum a megismerendő hangszínek tekintetében (vonós zenekar, fúvós zenekar, népi zenekar). A hetedik osztály nem ír hangszínekről, a nyolcadik osztályban a Tanterv és Utasítás (*Miklósvári*, szerk. 1962) említi a szimfonikus zenekart, a kamaraegyütteseket és a szólókat. A két tantervi dokumentumban közös ezen a ponton, hogy az előadói apparátus megfigyelésének feladata végig jelen van a felső tagozatos osztályokban. A tantervi tervezet (Vitaanyag, 1961), illetve a Tanterv és Utasítás (*Miklósvári*, szerk. 1962) a Követelmények között a megismert hangszínek, előadói apparátusok hangzásról való felismeréséről ír az ötödik osztályban, míg a művek előadói apparátusáról való világos fogalomalkotást írja elő a hetedik és nyolcadik osztályban.

A végleges Tanterv és Utasítás (*Miklósvári*, szerk. 1962) a felső tagozaton a hangszínek vonatkozásában is csak a körvonalakat adta meg – ezeket a körvonalakat a tankönyvíróknak és egyben a hanglemezek anyagát összeállítóknak kellett konkrét tartalommal megtölteniük. Újabb és újabb hangszíneket ismerhettek meg a gyerekek minden felső tagozatos osztály hanglemezéről (OPI, szerk. 1964b, 1964c, 1965, 1966), ugyanakkor mindig előkerültek a már megismert hangszínek is: egyrészt azért, mert az új, még ismeretlen hangszínt szerencsés volt valamilyen korábban már megismert hangszínhez kötve bemutatni, másrészt a régebben megismert hangszínek felismerését is folyamatosan gyakorolni kellett azért, hogy ne felejtsek el a gyerekek. A felső tagozatos négy osztály hanglemezein összesen 23 hangszer, négy hangszer-együttes, négy énekhangfaj és négy énekkari formáció

hangszínével ismerkedhettek meg a tanulók. A hangszínhallás fejlesztése jellemzően az énekes zenével kezdődött: az ötödik osztályban már megismerték a diákok az összes hangfajt, énekkari szólamot és énekkari formációt, majd a hatodik osztállyal kezdődően a hangszeres zene került inkább előtérbe. Feltételezhetően ez a haladási sorrend (énekes zene, utána hangszeres zene) azt a célt szolgálta, hogy az ismerős(ebb)től haladjanak az ismeretlen felé, illetve a könnyebbtől a nehezebb felé. A hangszeres zene világában, apró lépésekben haladva, a nyolcadik osztály végére kiépülnek a hangszercsaládok (billentyűs, vonós, fa-és rézfúvós, ütőhangszerek). A Tanterv és Utasításban (*Miklósvári*, szerk. 1962) felállított sorrendhez képest egy-két helyen változás történt a hangzó anyagban, például a Tanterv és Utasítás az ötödik osztályban írta elő a furulya hangjának a megismerését, miközben az ötödik osztály zenehallgatási lemezén (OPI, szerk. 1964b) a fuvola hangja szól. A furulya a hatodik osztály hanglemeze (OPI, szerk. 1964c) került át.

Összességében megállapítható, hogy a hangszínhallás fejlesztése valóban kiemelt feladata volt az 1960-as évek új, komplex zenehallgatási programjának, így az előfeltevés teljes mértékben beigazolódott.

Az előfeltevések c, pontján belül a negyedik megállapítás a gyermekek életkori sajátosságaira koncentrált. Az összetett gondolat első eleme így szól: „A zenehallgatási hanglemezsorozat a 6–14 éves korú tanulók számára készült. A tanulók életkori sajátosságának figyelembe vételét több jellemző vonás is mutatja. Egyrészt olyan műveket is meghallgatnak a tanulók, amelyeket ők maguk is meg tudnak szólaltatni (kórus, hangszeren játszó tanuló). ...”

1. Az alsó tagozatos zenehallgatási szemelvényekkel kezdődően a nyolcadik osztály zenehallgatási szemelvényeiig bezárólag kirajzolódik egy olyan fejlődési ív, amely a „gyerekzenétől a felnőtt zenéig” kifejezéssel írható le a legkönnyebben. A kezdetekkor még a „gyerekzenék” vannak túlsúlyban, majd a felső tagozat vége felé haladva megnő a „felnőttek zenéinek” az aránya. Mindez az egyes hanglemezek (OPI, szerk. 1964a, 1964b, 1964c, 1965, 1966) (új) zenehallgatási szemelvényeit számba véve és százalékos arányokban kifejezve ilyen képet mutat: alsó tagozat 39%, ötödik osztály 42%, hatodik osztály 29%, hetedik osztály 27%, nyolcadik osztály 20% a „gyerekzenék” aránya. Az osztály énekléssel tudja megszólaltatni *Kodály* biciniumait a *Bicinia Hungarica* című sorozatból, illetve néhány tételt *Bárdos* Kicsinyek kórusa, valamint *Járdányi* Gergő nótái című sorozatából. A hangszert tanuló diákok közül az ügyesebb zongoristák juthattak a legtöbbször szereplési lehetőséghez az ének-zene órák zenei bemutatásaikor (így a

gépi zenehallgatásból élő zenei bemutatás lesz). Nagyon sok olyan gyűjteményből szerepel tétel a nyolc osztály hanglemezein, amit a növendékek a zeneiskolában is tanulnak, így *Bartók* (Gyermekeknek, Mikrokozmosz), *J. S. Bach* (Kottáskönyv Anna Magdalena Bach számára), *Schumann* (Ifjúsági album) és *Csajkovszkij* (Ifjúsági album) zongoraművei könnyen megszólaltathatóak diákok előadásában is az ének-zene órákon.

2. Az előfeltevés következő gondolata így hangzott: „... Másrészt olyan művek meghallgatására is sor kerül, amelyeket a zeneszerzők kifejezetten gyermekek számára komponáltak.” Az alsó tagozatos hanglemezen (OPI, szerk. 1964a) több olyan művel/műrészlettel lehet találkozni, amelye(ke)t a zeneszerzők kifejezetten gyermekek számára komponáltak, azonban a magasabb osztályok felé haladva jelentősen csökken ezeknek a műveknek az aránya a hanglemezeken (OPI, szerk. 1964b, 1964c, 1965, 1966) – a hetedik és nyolcadik osztály esetében kifejezetten drasztikusnak tűnik ez a csökkenés. Az adott osztály hanglemezein új zenehallgatási szemelvények körébe tartozó műveken/műrészleteken belüli százalékos arány: alsó tagozat 53,5%, ötödik osztály 31%, hatodik osztály 32%, hetedik osztály 0%, nyolcadik osztály 2%. Több esetben átfedés van az előzőekben vizsgált szemponttal – a zeneszerzők által gyermekek számára komponált zenék közül többet a gyermekek maguk is meg tudnak szólítani, így például *Bartók* Mikrokozmoszának tételeit. Akadnak azonban olyan, zeneszerzők által gyermekeknek komponált művek is az 1960-as évek általános iskolai hanglemezsorozatának lemezein, amelyeket, bár nekik szól, nekik írtak a zeneszerzők, mégsem tudnak megszólaltatni a gyerekek, ilyen például *Prokofjev* Péter és a farkas című zenés meséje az ötödik osztályosok hanglemezen (OPI, szerk. 1964b).
3. Az előfeltevések c/4. pontjának harmadik gondolata ekképpen került megfogalmazásra: „... Harmadrészt olyan zeneművek, műrészletek is szerepelnek a meghallgatásra szánt szemelvények között, amelyek a gyermeki világot ábrázolják. ...” Elöljáróban elmondható, hogy összességében kevés azoknak a zeneműveknek/műrészleteknek a száma a nyolc osztály hanglemezein (OPI, szerk. 1964a, 1964b, 1964c, 1965, 1966), amelyek kifejezetten a gyermeki világot ábrázolják. Az alsó tagozatos lemezen (OPI, szerk. 1964a) az eddigi *Bartók*–, *Kodály*–, *Bárdos*– és *Járdányi*–kompozíciók mellett az *Ábécédé* című részlet sorolható ide *Kodály* Hány János című daljátékából, valamint két részlet

Csajkovszkijtól (Induló a Diótörő című balettből, Keringő a Csipkerózsika című balettből). Az alsó tagozatos zenehallgatási szemelvényeknek ez a 46%-át jelenti. Az ötödik osztályos hanglemezen (OPI, szerk. 1964b) mindössze két (7%), a gyermeki világot ábrázoló szemelvénnel találkozni (*Kodály: Úttörőinduló, Prokofjev: Péter és a farkas*). A hatodik osztályos hanglemezen átfedés mutatható ki az előző két, gyermekek életkori sajátosságait vizsgáló szempontokhoz sorolt művekkel, ezért itt ebben a kategóriában is magasabb az arány (32%). A hetedik osztályos hanglemezen (OPI, szerk. 1965) ugyan felcsendülnek részletek *Kodály* Hány János című daljátékából, de ez csak – ahogyan erről korábban már szó volt – a hagyományok miatt tekinthető „gyerekzenének” (0%). A nyolcadikosok hanglemezein (OPI, szerk. 1966) *Kodály* Gólya-nóta és *Bartók* Cipósütés című kórusain túl nem lehet más művet a gyermeki világot ábrázoló művek kategóriájába sorolni (8%).

Az 1960-as évek általános iskolai zenehallgatási szemelvényei a következő módon kapcsolódnak a gyermekek életkori sajátosságaihoz: az 1., 2., és 3. szempont százalékos arányainak egybevetése azt mutatja, hogy az alsó tagozatos hanglemezen (OPI, szerk. 1964a), az ötödik (OPI, szerk. 1964b) és hatodik osztályos hanglemezen (OPI, szerk. 1964c) szereplő zenehallgatási szemelvények között közel azonos arányban vannak jelen a gyermekek által is megszólaltatható, a gyermekek számára komponált és a gyermekek világát ábrázoló zenék. A legkevésbé „gyermekbarát” hanglemezek a hetedik (OPI, szerk. 1965) és a nyolcadik (OPI, szerk. 1966) osztály számára készült hangzó összeállítások: ugyan az ügyesebb gyerekek még több zenehallgatási szemelvényt is meg tudnak szólaltatni e két osztály zenehallgatási szemelvények közül, de ezek jellemzően már nem az ő számukra komponált, nem az ő gyermeki világukat képviselő művek/műrészletek. Úgy tűnik, hogy a hatodik és a hetedik osztály zenehallgatási tananyaga között itt is kimutatható egy „töréspont”: a 6–12 évesek még „gyerekzenét” (is) hallgatnak, míg a 13–14 évesek számára már alapvetően „felnőtt zenét” válogattak össze a hangzó anyag összeállítói.

Az előfeltevések c, pontjának és egyben az előfeltevések utolsó pontjának a gondolata így került megfogalmazásra: „... Végül, de nem utolsó sorban a zeneművek/műrészletek hossza a gyermekek figyelméhez igazodik.” A tiszta játékidő az alsó tagozatosok hanglezetétől indulva (48’74”), az ötödik (79’23”), hatodik (81’37”), hetedik (98’94”) osztályos hanglemezekén át a nyolcadik osztályig (157’55”) bezárólag állandóan nő. A korábbiakban már volt szó arról, hogy az alsó tagozat számára (OPI, szerk. 1964a) csak egy, míg az ötödik (OPI, szerk. 1964b), hatodik (OPI, szerk. 1964c) és hetedik (OPI, szerk. 1965)

osztály számára kettő–kettő, a nyolcadik (OPI, szerk. 1966) osztály számára pedig három hanglemez is készült. A hanglemezek számának emelkedése is mutatja az időbeli növekedést. (Ha összehasonlítjuk a tiszta játékidőt annak a három osztálynak az esetében, amelyek számára ugyanannyi, vagyis két hanglemez készült, akkor is nyilvánvaló a növekedés: ötödik osztály 79’23”, hatodik osztály 81’37”, hetedik osztály 98’94”). Az 1960-as években az általános iskolai zenehallgatás céljára készült összes hanglemez össz-játékideje 465’83”, ami közel nyolc órányi zene; ennyi zenét hallgathattak meg akkoriban az ének-zene órákon a gyerekek.

A tiszta játékidő után a művek hosszúságának a vizsgálata következik. Az alsó tagozatos hanglemezen (OPI, szerk. 1964a) nem lehet a művek időtartamát vizsgálni, mert egy blokkban több zenehallgatási szemelvény is helyet kapott, ugyanakkor az egyes szemelvények játékidője a hanglemez kísérőfüzetében nincs külön feltüntetve, így ebben a vonatkozásban csak a felső tagozatos lemezeket lehet figyelembe venni. Osztályonként a legrövidebb művek: ötödik osztály 0’18 (OPI, szerk. 1964b – II./6/a), hatodik osztály 0’25” (OPI, szerk. 1964c – I./1/d), hetedik osztály 0’40” (OPI, szerk. 1965 – III./13.), nyolcadik osztály 1’ (OPI, szerk. 1966 – I./3. és I./4.) – vagyis minimális mértékben, de folyamatos időbeli növekedés tapasztalható. Osztályonként a leghosszabb művek: ötödik osztály 23’53 (IV./17.), hatodik osztály 11’30” (II./6.), hetedik osztály 9’13” (IV./22.), nyolcadik osztály 25’ (III./1.). Az ötödik osztályban *Prokofjev* zenés meséje, a Péter és a farkas, míg a nyolcadik osztályban *Beethoven* IX., d-moll szimfóniájának befejező tétele miatt lett ilyen hosszú e két osztály leghosszabb műve. A művek átlagos időtartama: ötödik osztály 1’65, hatodik osztály 1’56”, hetedik osztály 3’98”, nyolcadik osztály 6’30”; itt is a hetedik, de különösen a nyolcadik osztályra jelentősen megnő egy mű/műrészlet átlagos időtartama.

A művek után a blokkok játékidőjének egybevetésére kerül sor. Az alsó tagozatos (OPI, szerk. 1964a), az ötödik (OPI, szerk. 1964b) és hatodik (OPI, szerk. 1964c) osztályos hanglemezekben egy blokkban általában több zenehallgatási szemelvény is helyet kapott, míg a hetedik (OPI, szerk. 1965) és nyolcadik (OPI, szerk. 1966) osztályos hanglemezekben jellemzően egy blokkban egy zenemű/műrészlet önállóan szerepel. A legrövidebb blokkok: alsó tagozatban 2’27” hosszúságú, az ötödik osztályban 1’40” (II./5. és III./10.), a hatodik osztályban 0’96” (I./2.), a hetedik osztályban 0’40” (III./13.), míg a nyolcadik osztályban 1’ (I./3. és I./4.). Az alsó tagozaton a leghosszabb blokk (II./4.) 8’07” időtartamú, a felső tagozaton belül az ötödik osztály IV./17. blokkja (23’53”) kiemelkedően hosszú (*Prokofjev* Péter és a farkas című zenés meséje található a blokkban), a hatodik osztály 11’30” – II./6.) és a hetedik osztály (9’13” – IV./22.) leghosszabb blokkjai nagyjából azonos hosszúságúak, míg

a nyolcadik osztályban nagy időbeli növekedés tapasztalható (25' – III./1.), ebben a blokkban *Beethoven IX.*, d-moll szimfóniájából hallgathatják meg a gyerekek a zárótételt. Egy blokk átlagos időtartama az alsó tagozatosok hanglemezén 4'43'', az ötödik osztályban 4'46'', a hatodik osztályban 4'28'', a hetedik osztályban 4'38'', a nyolcadik osztályban már 6'85''-re nő ez az idő.

Az 1960-as évek általános iskolai hanglemezsorozatának különböző játékidőinek összevetésére nincs mód, mivel ilyen jellegű vizsgálatra hazánkban eddig még nem került sor – az itt mért adatok talán majd egy későbbi mérés és összehasonlítás alapjául szolgálhatnak. Az talán elmondható, hogy egy-két szélsőséges esettől eltekintve – mint például *Prokofjev* és *Beethoven* előbb említett művei – az egyes hanglemekről felhangzó zenehallgatási szemelvények – megfelelő irányítással – a korabeli gyerekek figyelmét leköthették.

Az előfeltevések c, pontján belül az utolsó, ötödik állítás így hangzott: „Nem szabad elfelejtkezni arról, hogy ez a zenehallgatási anyag az 1960-as évek „terméke”, tehát magán hordozza a kor ideológiai szemléletét, így a zenehallgatási szemelvények között előfordulnak az ideológia által fogant zeneművek is – ezeknek a zenehallgatási szemelvényeknek a számba vételére is sor kerül a disszertációban.” Az általános iskola számára készített tíz hanglemez (OPI, szerk. 1964a, 1964b, 1964c, 1965, 1966) 130 új zenehallgatási szemelvénye közül 11 ideológiai fogantatású, ami 8,5 százalékát jelenti az egyes osztályokban újonnan megismerendő zenéknek, műrészleteknek. A legmagasabb arányban (négy mű, 16%) az ötödik osztályban (OPI, szerk. 1964b) van jelen az ideológiai nevelés a zenehallgatás során, de a hatodik osztály (OPI, szerk. 1964c) zenehallgatási szemelvényei között is átlag feletti arányban fordulnak elő politikai orientációjú zeneművek (négy mű, 13%). Az alsó tagozatos osztályok számára készült egyetlen hanglemezen (OPI, szerk. 1964a) két mű (7%) kapcsán kerül elő időről-időre az ideológiai nevelés, bár meg kell jegyezni, hogy néhány esetben az ötödik (OPI, szerk. 1964b) és hatodik (OPI, szerk. 1964c) osztályok számára készült hanglemeken szereplő, ideológiai fogantatású művek meghallgatására is sor került az alsó tagozatos osztályokban (OPI, szerk. 1964a). A nyolcadik osztályban (OPI, szerk. 1966) összesen egy mű (4%), míg a hetedik osztályban (OPI, szerk. 1965) egy mű sem (0%) kötődik a kor ideológiai felfogásához. Ily módon három szakasz különíthető el a nyolc osztályt tekintve: az ideológia legnagyobb arányban az ötödik (16%) és hatodik osztályos (13%) zenehallgatás során van jelen. A második szakaszt, átlagos arányban, az alsó tagozat (7%) jelenti. A hetedik (0%) és nyolcadik (4%) osztályos zenehallgatásban szinte egyáltalán nincsenek jelen a korszak ideológiájához köthető zeneművek. A számok tükrében összességében az állapítható meg, hogy az 1960-as évek általános iskolai ének-zene órákon

folyó zenehallgatási szemelvények között, bár nem olyan nagy arányban, mint az énekes szemelvények között, de jelen van a korszak ideológiája, tehát az előfeltevés beigazolódott.

11. Záró gondolatok

Az iskolai énekórákon/ének-zene órákon folyó zenehallgatásnak külföldön és hazánkban is nagy hagyománya van, ugyanakkor e téma kutatása, legalábbis Magyarországon, periférikus. Jelen doktori dolgozatban a disszerens egy személyben e közel egy évszázadra visszanyúló témán belül csak arra tudott vállalkozni, hogy a téma egy fontos, a doktori értekezés terjedelmi keretei között megvalósítható szeletét mutassa be. A disszerens a doktori iskolai tanulmányai során a témában elmélyülve megállapította, hogy az általános iskola iskolatípusán belül az 1962-es Tanterv és utasítás (*Miklósvári*, szerk. 1962), valamint vele együtt az ének-zene tanítás megújulása, benne a zenehallgatás előretörésével olyan mérföldkövet jelent az iskolai zenehallgatás történetében, amelyre korábban nem volt példa, és amelyet ezért részletesen kell tanulmányozni. A Tanterv és utasítás (*Miklósvári*, szerk. 1962), bár még szüksézávan, de az elődeihez képest határozottan és nyíltan ír a tanórai zenehallgatásról. A zenehallgatási program következő pillérét – az első sorban – felső tagozatos ének-zene tankönyvek (*Lugossy és Petneki*, 1964a, 1964d; *Péter és Petneki*, 1965a, 1966a) és munkafüzetek (*Lugossy és Petneki*, 1964b, 19654a; *Péter és Petneki*, 1965b, 1966b) jelentik. Bár a korábbi – jellemzően felső tagozatos – énektankönyvekben is lehet zeneirodalomról és zenetörténetről olvasni, az 1960-as évek tankönyvei már kifejezetten a meghallgatásra szánt szemelvények hallás útján történő megismerésére helyezik a hangsúlyt. Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy az 1960-as évek általános iskolai ének-zene tanításának ez a komplex zenehallgatási programja nem valósulhatott volna meg az első ízben, központilag kiadott és terjesztett hanglemezsorozat (OPI, szerk. 1964a, 1964b, 1964c, 1965, 1966) nélkül. Ez a hanglemezsorozat a korábbi állapotokhoz képest óriási áttörést jelent, hiszen ezt megelőzően nem állt az iskolák rendelkezésére ilyen hangzó anyag. Az 1962-es Tanterv és utasítás (*Miklósvári*, szerk. 1962) az általános iskolák számára készült, 1977-es Általános Iskolai Nevelés és Oktatás Terve (*Szebenyi*, főszerk. 1981) elnevezésű új tanterv életbe lépéséig volt használatban. A disszerens a doktori értekezés keretein belül az iskolai zenehallgatásnak csak a múltját tudta vázlatosan feltárni, illetve az 1960-as években megjelent új, komplex zenehallgatási program elemzését tudta elvégezni – a tantervtől tantervig tartó út bejárásához nem volt elegendő egy disszertációnyi terjedelem. A jövő feladata lesz azt megvizsgálni, hogy hogyan vált be a gyakorlatban az 1962-es Tanterv és utasítás (*Miklósvári*, szerk. 1962): erre jó lehetőséget fog kínálni az 1963-ban útnak indult Ének-zene tanítása című szakfolyóirat vonatkozó írásainak az elemzése. Ezek után lehet eljutni az Általános Iskolai Nevelés és Oktatás Tervének (*Szebenyi*, főszerk. 1981), és az ének-zenéből hozzá kapcsolódó új ének-zene tankönyveknek (*Lantos és Lukin*, 1980a, 1980b,

1980c; *Tegzes*, 1983; *Riznerné és Ördög*, 1982, 1983; *Lukin és Lukin*, 1984, 1985) és zenehallgatási lemezeknek (*Zenehallgatás 1–2. osztály*, 1979; *Laczó*, szerk. 1980, 1981, 1985; *Tarcai*, szerk. 1983a, 1983b, 1984) az elemzéséhez. 1977, 1962-höz hasonlóan, szintén egy jelentős mérföldkő az általános iskolai zenehallgatás hazai történetében, így ezt a zenehallgatási programot is érdemes lesz vizsgálni. Az 1989/90-es politikai rendszerváltás az iskolai zenehallgatás tekintetében abban az értelemben nem hozott változást, hogy a zenehallgatás továbbra is jelen van a tantervi dokumentumokban, az ének-zene tankönyvekben és a hangzó anyagokban. Mindebből talán jól látszik, hogy jelen doktori dolgozat egy nagy ívű és eddig nem kutatott történet első pillanatfelvétele csupán. A disszerens reméli, hogy a jövőben is lesz még lehetősége az iskolai zenehallgatás történetét kutatni és újabb eredményekkel gazdagítani a hazai ének-zene tanítás történetét.

Irodalom

Jogsabályok:

Az ideiglenes nemzeti kormány 6650/1945. M.E. számú rendelete az általános iskola szervezése tárgyában. *Köznevelés*, **1.** 4. sz. 17.

1961. évi III. törvény a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről. *Magyar Közlöny*, 74 sz. 566–570.

Tantervi tervezet:

Művelődésügyi Minisztérium Alsófokú Főosztálya és Pedagógiai Tudományos Intézet (1961, szerk.): *Az általános iskola tartalmi továbbfejlesztésének vitaanyaga. I. kötet: Tantervi tervezetek (Kézirat). II. kötet: Tanulmányok (Kézirat)*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Tantervek és útmutatások:

Miklósvári Sándor (1962, szerk.): *Tanterv és utasítás az általános iskolák számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Szebenyi Péter (1981, főszerk.): *Az általános iskolai nevelés és oktatás terve*. 2. kiadás. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest.

1946: *Tanterv az általános iskola számára*. Országos Köznevelési Tanács, Budapest.

1946: Részletes útmutatások az általános iskola tantervéhez. 10. füzet. Ének. Kiadta a m. vallás- és közoktatásügyi miniszter 130.000/1946. III. ü.o. rendeletével. Országos Közoktatási Tanács, Budapest.

1950: *Tanterv az általános iskolák számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

1956: *Tanterv az általános iskola I–IV. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

1958: *Tanterv az általános iskola V–VIII. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Tankönyvjegyzékek:

Az 1946/47. iskolai évben használható tankönyvek. *Köznevelés*, **2.** 16. sz. 9–16.

Az 1947/48. iskolai évben használható tankönyvek. *Köznevelés*, **4.** 5. sz. 43–51.

Tankönyvek:

Dobray István és Kovács Lajos (1963): *Énekeskönyv az általános iskolák harmadik osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Dobray István és Kovács Lajos (1964): *Énekeskönyv az általános iskolák negyedik osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Gadányi József, Pálinkás József, Perényi László, Petneki Jenő és Rossa Ernő (1951a): *Énekkönyv az általános iskolák I–II. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Gadányi József, Pálinkás József, Perényi László, Petneki Jenő és Rossa Ernő (1951b): *Énekkönyv az általános iskolák III–IV. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Gadányi József, Pálinkás József, Perényi László, Petneki Jenő és Rossa Ernő (1951c): *Énekkönyv az általános iskolák V–VI. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Gadányi József, Pálinkás József, Perényi László, Petnek Jenő és Rossa Ernő (1952): *Énekkönyv az általános iskolák VII–VIII. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Gadányi József, Pálinkás József, Perényi László, Petneki Jenő és Rossa Ernő (1959a): *Énekkönyv az általános iskolák V. osztálya számára*. Kilencedik, átdolgozott kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.

Gadányi József, Pálinkás József, Perényi László, Petneki Jenő és Rossa Ernő (1959b): *Énekkönyv az általános iskolák VI. osztálya számára*. Kilencedik, javított kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.

Gadányi József, Pálinkás József, Perényi László, Petneki Jenő és Rossa Ernő (1960): *Énekkönyv az általános iskolák VII. osztály számára*. Tizedik, átdolgozott kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.

Gadányi József, Pálinkás József, Perényi László, Petneki Jenő és Rossa Ernő (1961): *Énekkönyv az általános iskolák VIII. osztálya számára*. Tizenegyedik, átdolgozott kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.

Hegyí József és Kovács Lajos (1964): *Énekeskönyv az általános iskolák második osztálya számára*. Második kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.

Kerényi György, dr. és Rajeczky Benjamin, dr. (1946): *Énekes Ábécé. Tankönyv polgári fiú- és leányiskolák, gimnáziumok és leánygimnáziumok alsó osztályai számára*. XIII. kiadás. Magyar Kórus, Budapest.

Kodály Zoltán és Ádám Jenő (1946): *Szó-mi. Besüt a nap. Énekeskönyv az általános iskolák V. osztálya számára*. Magyar Kórus.

Kodály Zoltán és Ádám Jenő (1948): *Szó-mi. Repülj fecském. Énekeskönyv az általános iskolák VI. osztálya számára*. Magyar Kórus, Budapest.

Kodály Zoltán és Ádám Jenő (1946?): *Szó-mi. Énekeskönyv az általános iskolák VII. osztálya számára*. Magyar Kórus, Budapest.

Kodály Zoltán és Ádám Jenő (1958): *Énekeskönyv az általános iskolák I. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Kodály Zoltán és Ádám Jenő (1959a): *Énekeskönyv az általános iskolák III. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Kodály Zoltán és Ádám Jenő (1959b): *Énekeskönyv az általános iskolák IV. osztálya számára*. Kísérleti könyv. Tankönyvkiadó, Budapest.

Kodály Zoltán és Ádám Jenő (1960): *Énekeskönyv az általános iskolák II. osztálya számára*. Harmadik kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.

Lantos Rezsőné és Lukin Lászlóné (1980a): *Ének-zene az általános iskola 1. osztálya számára*. Harmadik kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.

Lantos Rezsőné és Lukin Lászlóné (1980b): *Ének-zene az általános iskola 2. osztálya számára*. Második kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.

Lantos Rezsőné és Lukin Lászlóné (1980c): *Ének-zene az általános iskola 3. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Lugossy Magda és Petneki Jenő (1964a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák ötödik osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Lugossy Magda és Petneki Jenő (1964d): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák hatodik osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Lukin László és Lukin Lászlóné (1984): *Ének-zene az általános iskola 7. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Lukin László és Lukin Lászlóné (1985): *Ének-zene az általános iskola 8. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Péter József és Petneki Jenő (1965a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 7. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Péter József és Petneki Jenő (1966a): *Ének-zene. Tankönyv az általános iskolák 8. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Riznerné Kékesi Mária és Ördög László (1982): *Ének-zene az általános iskola 5. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Riznerné Kékesi Mária és Ördög László (1983): *Ének-zene az általános iskola 6. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Tegzes György (1983): *Ének-zene az általános iskola 4. osztálya számára*. Második kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.

Munkafüzetek:

Hegy József (1964): *Ének-zenei munkafüzet az általános iskolák második osztálya számára*. Második kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.

Kovács Lajos (1963): *Ének-zenei munkafüzet az általános iskolák harmadik osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Kovács Lajos (1966): *Ének-zenei munkafüzet az általános iskolák negyedik osztálya számára*. Harmadik kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.

Lugossy Magda és Petneki Jenő (1964c): *Ének-zenei munkafüzet az általános iskolák ötödik osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Lugossy Magda és Petneki Jenő (1965a): *Ének-zenei munkafüzet az általános iskolák hatodik osztálya számára*. Második kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.

Péter József és Petneki Jenő (1965b): *Ének-zenei munkafüzet az általános iskolák 7. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Péter József és Petneki Jenő (1966b): *Ének-zenei munkafüzet az általános iskolák 8. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Nevelői kézikönyvek:

Ádám Jenő (1944): *Módszeres énektanítás a relatív szolmizáció alapján*. Vezérkönyv Kodály Z.: *Iskolai énekgyűjteményéhez valamint Kodály–Ádám: Szó-mi dalokönyveihez*. Turul kiadás, Budapest.

Hegyí József és Kovács Lajos (1963): *Ének-zene. Kézikönyv az általános iskolák első osztályában tanító nevelők számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Kerényi György és Rajeczky Benjamin (1940): *Éneklő Iskola. Vezérkönyv az Énekes Ábécéhez*. Magyar Kórus, Budapest.

Kovács Lajos és Péter József (1963a): *Ének-zene. Kézikönyv az általános iskolák második osztályában tanító nevelők számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Kovács Lajos és Péter József (1963b): *Ének-zene. Kézikönyv az általános iskolák harmadik osztályában tanító nevelők számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Kovács Lajos és Péter József (1964): *Ének-zene. Kézikönyv az általános iskolák negyedik osztályában tanító nevelők számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Lugossy Magda és Petneki Jenő (1964c): *Ének-zene. Kézikönyv az általános iskolák ötödik osztályában tanító nevelők számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Lugossy Magda és Petneki Jenő (1965b): *Ének-zene. Kézikönyv az általános iskolák 6. osztályában tanító nevelők számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Perényi László (1957): *Az énektanítás pedagógiája. Hogyan neveljük zenére gyermekeinket*. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.

Péter József és Petneki Jenő (1966c): *Ének-zene. Kézikönyv az általános iskolák 7. osztályában tanító nevelők számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Péter József és Petneki Jenő (1967): *Ének-zene. Kézikönyv az általános iskolák 8. osztályában tanító nevelők számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Rossa Ernő (szerk. 1952): *Az általános iskolai énektanítás segédkönyve*. Szocialista nevelés könyvtára. 54. szám. Második kiadás. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.

Zenehallgatási lemezek:

A Tanterv és Utasításhoz (Miklósvári, 1962, szerk.) készült zenehallgatási lemezek:

Országos Pedagógiai Intézet (1964a, szerk.): *Zenehallgatás az általános iskola 1–4. osztálya számára*. Összeállította: Kovács Lajos. Magyar Hanglemezgyártó Vállalat, Budapest.

Országos Pedagógiai Intézet (1964b, szerk.): *Zenehallgatás az általános iskola 5. osztálya számára*. Összeállította: Lugossy Magda és Petneki Jenő. Magyar Hanglemezgyártó Vállalat, Budapest.

Országos Pedagógiai Intézet (1964c, szerk.): *Zenehallgatás az általános iskola 6. osztálya számára*. Összeállította: Lugossy Magda és Petneki Jenő. Magyar Hanglemezgyártó Vállalat, Budapest.

Országos Pedagógiai Intézet (1965, szerk.): *Zenehallgatás az általános iskola 7. osztálya számára*. Összeállította: Péter József és Petneki Jenő. Magyar Hanglemezgyártó Vállalat, Budapest.

Országos Pedagógiai Intézet (1966, szerk.): *Zenehallgatás az általános iskola 8. osztálya számára*. Összeállította: Péter József és Petneki Jenő. Magyar Hanglemezgyártó Vállalat, Budapest.

Az általános iskolai nevelés és oktatás tervéhez (Szebenyi, 1981, főszerk.) készült zenehallgatási lemezek:

(1979): *Zenehallgatás általános iskola 1–2. osztály*. Zrínyi Nyomda, Budapest.

Laczó Zoltán (1980, szerk.): *Zenehallgatás általános iskola 3. osztály*. Hungaroton.

Laczó Zoltán (1981, szerk.): *Zenehallgatás általános iskola 4. osztály*. Hungaroton.

Laczó Zoltán (1985, szerk.): *Zenehallgatás általános iskola 8. osztály*. Hungaroton.

Tarcai Zoltán (1983a, szerk.): *Zenehallgatás általános iskola 5. osztály*. Hungaroton.

Tarcai Zoltán (1983b, szerk.): *Zenehallgatás általános iskola 6. osztály*. Hungaroton.

Tarcai Zoltán (1984, szerk.): *Zenehallgatás általános iskola 7. osztály*. Hungaroton.

A Nemzeti Tankönyvkiadó zenehallgatási CD-i:

Bozsik Rozália (2005, szerk.): *Zenekalauz. Tengertánc 2. Zenehallgatás az iskolában és otthon*. Összeállította Tóthné Jávor Melinda. Nemzeti Tankönyvkiadó.

Tóthné Jávor Melinda (2001, szerk.): *Zenekalauz. Tengertánc 1. Zenehallgatás az iskolában és otthon*. Az összeállítást Ördög Mária főiskolai docens készítette. Nemzeti Tankönyvkiadó.

Tóthné Jávor Melinda (2005, szerk.): *Zenekalauz. A klasszika zenéje. Zenehallgatás az iskolában és otthon*. Összeállította Tóthné Jávor Melinda. Nemzeti Tankönyvkiadó.

Zenekalauz. A népzeneről a barokk muzsikáig. Zenehallgatás az iskolában és otthon. Összeállította Ördög László. É.n. Nemzeti Tankönyvkiadó.

A Mozaik Kiadó zenehallgatási CD-i:

Ének-zene 1–2. Zenehallgatás. MS-4002. É. n. Mozaik Kiadó, Szeged.

Ének-zene 3. Zenehallgatás. MS-4003. É. n. Mozaik Kiadó, Szeged.

Ének-zene 4. Zenehallgatás. MS-4004. É. n. Mozaik Kiadó, Szeged.

Ének-zene 5. Muzsikáló nagyvilág. Összeállította Király Katalin. MS-4015. É. n. Mozaik Kiadó, Szeged.

Ének-zene 6. Muzsikáló nagyvilág. Összeállította Király Katalin. MS-4016. É. n. Mozaik Kiadó, Szeged.

Általános pedagógiai, zenepedagógiai és zenetörténeti szakirodalom:

Abraham, Gerald (©1980, 1986): Modest Musorgsky. In: Sadie, Stanley (ed.): *The New Grove Dictionary of Music and Musicians. The Composer Biography Series*. Brown, David, Abraham, Gerald, Lloyd-Jones David and Garden, Edward: Russian Masters 1. Glinka, Borodin, Balakirev, Musorgsky, Tchaikovsky. Macmillan.

Abraham, Gerald and Sams, Eric (2010): Robert Schumann. In: Temperley, Nicholas –Abraham, Gerald–Searle, Humphrey: *Korai romantikusok. Chopin, Schumann és Liszt élete és művei*. Új Grove-monográfia. Rózsavölgyi és Társa, Budapest. 81–173.

Bakacsi Zita (2007): Mit üzennek az ének-zene tankönyvek a zenén túl? A társadalmi nem kifejeződése az általános iskolai ének-zene tankönyvekben. *Képzés és Gyakorlat*, 5. 4. sz. 78–85.

Ballér Endre (1996): *Tantervelméletek Magyarországon a XIX–XX. században*. A tantervelmélet forrásai 17. Sorozatszerkesztő: Horánszky Nándor. Országos Köznevelési Intézet.

- Barkóczi Ilona és Pléh Csaba (1977): *Kodály zenei nevelési módszerének pszichológiai hatásvizsgálata*. Bács megyei Lapkiadó Vállalat, Kecskemét.
- Bartha Dénes (1960): *Johann Sebastian Bach*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.
- Bánki Vera és Kismartony Katalin (2003): Játék, módszer, élmény. *Mentor*, 5. 1. sz. Támpont. Tankönyvkritikai melléklet. 8.
- Belle Ferenc, dr. (1937): Beszámoló az év történetéről és munkájáról. In: Belle Ferenc, dr.: *Szeged sz. kir. város zeneiskolájának 1936–37. tanévi értesítője*. Széchenyi-Nyomda, Szeged. 3–11.
- Belle Ferenc, dr. (1938a): Újabb iskolatípus felé. In: Belle Ferenc, dr.: *Szeged sz. kir. város „Liszt Ferenc” Zeneiskolájának 1937–38. tanévi értesítője*. Széchenyi-nyomda, Szeged. 3–6.
- Belle Ferenc, dr. (1938b): Adatok a tanév történetéhez. In: Belle Ferenc, dr.: *Szeged sz. kir. város „Liszt Ferenc” Zeneiskolájának 1937–38. tanévi ismertetője*. Széchenyi-nyomda, Szeged. 11–18.
- Belle Ferenc dr. (1941): A gyermek és a zene. In: Belle Ferenc dr.: *Szeged Sz. Kir. Város „Liszt Ferenc” Zeneiskolája. Alapítási év: 1881. 1940–41. tanévi értesítő*. Árpád-Nyomda, Szeged. 5–7.
- B. Horváth Andrea és Fazekas Pálné (1997): Melyik tankönyvet válasszam? *Módszertani Lapok. Ének-zene*, 4. 2. sz. 27–29.
- Bodnár Gábor, Erdős Ákos és Kabdebó Sándor (2015a): Tankönyvkészítés, a tankönyvelemzés, tankönyvhasználat. In: Uők: *Ének-zenei ismeretek. Tananyag az ének-zene kritériumvizsgálathoz. Bölcsészeti és Művészetpedagógiai Tananyagok I.* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. 39.
- Bodnár Gábor, Erdős Ákos és Kabdebó Sándor (2015b): A tankönyvekről – ezen belül az ének-zene tankönyvekről – általánosságban. In: Uők: *Ének-zenei ismeretek. Tananyag az ének-zenei kritériumvizsgálathoz*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. 40–57.
- Bródy Zsanna (2003): Tankönyvek felhőtlen énekórákhoz. *Mentor*, 5. 1. sz. Támpont. Tankönyvkritikai melléklet. 9–10.
- Colwell, Richard (1980): Education in Music, §VIa.2: From 1800, United States of America. (i) Schools. In: Sadie, Stanley (ed.): *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Volume Six. ©Macmillan Publishers Limited, London–New York–Hong Kong. 27–31.
- Copland, Aaron (1946): A hanglemez szerepe a zeneoktatásban. *Énekszó*, 72. sz. 39–41.
- Dahlhaus, Carl és Eggebrecht, Hans Heinrich (1983–1985, szerk.): *Brockhaus Riemann Zenei Lexikon I–III. kötet*. A magyar kiadás szerkesztője Boronkay Antal. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.

Dahlhaus, Carl és Eggebrecht, Hans Heinrich (szerk. 1983): Alexandrov, Alekszandr Vasziljevics. In: Dahlhaus, Carl és Eggebrecht, Hans Heinrich (1983–1985, szerk.): *Brockhaus Riemann Zenei Lexikon I. kötet*. A magyar kiadás szerkesztője Boronkay Antal. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest. 35.

Dahlhaus, Carl és Eggebrecht, Hans Heinrich (szerk. 1983): Csajkovszkij, Pjotr Iljics. In: Dahlhaus, Carl és Eggebrecht, Hans Heinrich (1983–1985, szerk.): *Brockhaus Riemann Zenei Lexikon I. kötet*. A magyar kiadás szerkesztője Boronkay Antal. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest. 377–379.

Dahlhaus, Carl és Eggebrecht, Hans Heinrich (szerk. 1984): Gershwin, George. In: Dahlhaus, Carl és Eggebrecht, Hans Heinrich (1983–1985, szerk.): *Brockhaus Riemann Zenei Lexikon II. kötet*. A magyar kiadás szerkesztője Boronkay Antal. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest. 30.

Dahlhaus, Carl és Eggebrecht, Hans Heinrich (szerk. 1984): Hanglemez. In: Dahlhaus, Carl és Eggebrecht, Hans Heinrich (1983–1985, szerk.): *Brockhaus Riemann Zenei Lexikon II. kötet*. A magyar kiadás szerkesztője Boronkay Antal. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.

Dahlhaus, Carl és Eggebrecht, Hans Heinrich (szerk. 1984): Keldis, Georgij (Jurij) Vszelodovics. In: Dahlhaus, Carl és Eggebrecht, Hans Heinrich (1983–1985, szerk.): *Brockhaus Riemann Zenei Lexikon II. kötet*. A magyar kiadás szerkesztője Boronkay Antal. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest. 279–280.

Dahlhaus, Carl és Eggebrecht, Hans Heinrich (szerk. 1984): Lajtha László. In: Dahlhaus, Carl és Eggebrecht, Hans Heinrich (1983–1985, szerk.): *Brockhaus Riemann Zenei Lexikon II. kötet*. A magyar kiadás szerkesztője Boronkay Antal. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest. 379.

Dahlhaus, Carl és Eggebrecht, Hans Heinrich (szerk. 1985): Prokofjev, Szergej Szergejevics. In: Dahlhaus, Carl és Eggebrecht, Hans Heinrich (1983–1985, szerk.): *Brockhaus Riemann Zenei Lexikon III. kötet*. A magyar kiadás szerkesztője Boronkay Antal. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest. 155–157.

Dahlhaus, Carl és Eggebrecht, Hans Heinrich (szerk. 1985): Schubert, Franz Peter. In: Dahlhaus, Carl és Eggebrecht, Hans Heinrich (1983–1985, szerk.): *Brockhaus Riemann Zenei Lexikon III. kötet*. A magyar kiadás szerkesztője Boronkay Antal. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest. 326–330.

Dahlhaus, Carl és Eggebrecht, Hans Heinrich (szerk. 1985): Szigeti József. In: Dahlhaus, Carl és Eggebrecht, Hans Heinrich (1983–1985, szerk.): *Brockhaus Riemann Zenei Lexikon III. kötet*. A magyar kiadás szerkesztője Boronkay Antal. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest. 451.

- Dahlhaus, Carl és Eggebrecht, Hans Heinrich (szerk. 1985): Szuk Lipót. In: Dahlhaus, Carl és Eggebrecht, Hans Heinrich (1983–1985, szerk.): *Brockhaus Riemann Zenei Lexikon III. kötet*. A magyar kiadás szerkesztője Boronkay Antal. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest. 475.
- Dárdai Ágnes (2002): *A tankönyvkutatás alapjai*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Emery, Walter, Wolff, Christoph és Temperley, Nicholas (1989): Johann Sebastian Bach. In: Sadie, Stanley (szerk.): *A Bach-család*. Grove monográfiák. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest. 57–244.
- Eősse László (1984): Kodály Zoltán. In: Dahlhaus, Carl és Eggebrecht, Hans Heinrich (szerk. 1985): Szuk Lipót. In: Dahlhaus, Carl és Eggebrecht, Hans Heinrich (1983–1985, szerk.): *Brockhaus Riemann Zenei Lexikon II. kötet*. A magyar kiadás szerkesztője Boronkay Antal. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest. 311–319.
- Falus Iván (2004): A pedagógiai kutatás metodológiai kérdései. In: Falus Iván (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 9–33.
- Fasang Árpád (1961): Hozzászólás az általános iskolai zenei nevelés tantervének tervezetéhez. *Énektanítás*, 4. 4. sz. 3–5.
- Goldschmidt, H. (1962): *Franz Schubert. Életrajz*. Gondolat, Budapest.
- Foerster, Oskar (1964): Musische Bildung mit technischen Mittlern. In: Drangmeister, Wilhelm und Fischer, Hans (Hrsg.): *Martens–Münnich: Beiträge zur Schulmusik. Vierzehntes Heft*. Moseler Verlag, Wolfenbüttel und Zürich.
- Gombos László (2004): *Farkas Ferenc*. Magyar zeneszerzők 31. Sorozatszerkesztő: Berlász Melinda. Mágus Kiadó, Budapest.
- Günther, Ulrich (1969): Untersuchungen zum Musikhören in der Schule. Bericht über ein Forschungsvorhaben. In: Alt, Michel–Antholtz, Heinz–Kraus, Egon (Hrsg.): *Forschung in der Musikerziehung. Beiheft der Zeitschrift Musik und Bildung*. 2/1969. Schriftleitung: Prof. Dr. Egon Kraus. B. Schott's Söhne, Mainz. 60–68.
- Györgyiné Koncz Judit (2007): *A zenei nevelés szabályozása*. Károli Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Györgyiné Koncz Judit (2008): A tankönyvválasztás szempontjai, az énekkönyvek jellemzői. In: Uő: *Az énektanítás alapjai*. Károli Egyetemi Kiadó, Budapest. 121–139.
- Hegedűsné Tóth Zsuzsanna (2011): Konferencia a budapesti képzőn a zenehallgatóvá nevelésről. *parlando.hu* 2011/3. <http://www.parlando.hu/2011/2011-3/Zeneped-netre.htm>
Letöltés: 2018. október 24.
- Hettmanek László (1961): A tantervi tervezet vitája Borsodban. *Énektanítás*, 5. 3. sz. 1–2.

- Huszár Lajos (2011): Egy énekkönyv-sorozat margójára. *Parlando*, 2011/1. http://www.parlando.hu/2011/2011-1/Huszar_Lajos.htm Letöltés: 2019. november 26.
- ismeretlen szerző (1943–1944): Felirat, gyűlések, javaslatok. Új élet az Énekoktatók Egyesületében. *Énekszó*, **11.** 3. sz. (63. sz.) 43–45.
- ismeretlen szerző (1946): Nyíregyházi hírek. *Énekszó*, **14.** 75. sz. 23.
- ismeretlen szerző (1952): Zenehallgatás. In: Rossa Ernő (szerk.): *Az általános iskolai énektanítás segédkönyve*. Szocialista nevelés könyvtára 54. szám. Második kiadás. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest. 236–317.
- Ittész Mihály (1997): Zenei nevelés az általános képzésben. In: Báthory Zoltán és Falus Iván (főszerk.): *Pedagógiai Lexikon*. Keraban Könyvkiadó, Budapest. 679–680.
- Jungk, Klaus (1961): Musik im Film und Fernsehen. In: Kraus, Egon (Hrsg.): *Musik und Bildung in unserer Zeit. Vorträge der Vierten Bundesschulwoche Berlin 1961*. B. Schott's Söhne, Mainz. 192–199.
- Kelemen Elemér (2003): Oktatásügyi törvényhozásunk fordulópontjai a 19–20. században. *Iskolakultúra* 2003/2. <http://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/19796/19586> Letöltés: 2019. november 19.
- Kelemenné Péterffy Ida (1939): Gramofon az énekórán. *Énekszó*, **6.** 6. sz. (36. sz.) 639–641.
- Kelemenné Péterffy Ida (1940): A rádió szerepe az ifjúság zenei nevelésében. *Énekszó*, **7.** 5. sz. (41. sz.) 723–725.
- Kelemenné Péterffy Ida (1940–1941): Ami még hiányzik iskoláinkból a sikeres zenei neveléshez! *Énekszó*, **8.** 3. sz. (45. sz.) 784–786.
- Kelemenné Péterffy Ida (1948): Énekoktatás a fővárosi általános iskolákban az 1947–48-as tanévben. *Énekszó*, 84. sz. 1–7.
- Kerman, Joseph–Tyson, Alan (1986): *Beethoven*. Grove monográfiák. Szerkesztő: Sadie, Stanley. A műjegyzék eredetileg Douglas Johnson munkája. Fordította Révész Dorrit. Zeneműkiadó, Budapest.
- Kismartony Katalin és Kardos Mária (1996): Ízlés-zene-kép. Gondolatok a forgalomban levő alsó tagozatos énekeskönyvekről, részletesebben az első osztályos tankönyvekről. In: *Csengőszó*, **4.** 1. sz. 18–21.
- Kiss Henriett (2013): Zenehallgatás az általános iskolában. Új szaktudás kihívása előtt az énekpedagógusok. *Iskolakultúra*, **23.** 5–6. sz. 22–32. <http://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/21388/21178> Letöltés: 2018. október 24.

- Kiss Henriett (2014a): Az első ének-zenei tagozatos általános iskolai énekeskönyvek Kodályképe. *Képzés és Gyakorlat*, **12.** 1–2. sz. 95–104. http://www.trainingandpractice.hu/?q=hu/kepzes_es_gyakorlat/content/93423435 Letöltés: 2018. október 24.
- Kiss Henriett (2014b): A bécsi klasszika megjelenése a Nemzeti Tankönyvkiadónak az általános iskola 6. évfolyama számára készült ének-zene tankönyvében és zenehallgatási anyagában. *Képzés és Gyakorlat*, **12.** 3–4. sz. 79–93. http://www.trainingandpractice.hu/?q=hu/kepzes_es_gyakorlat/content/1959460128 Letöltés: 2018. október 24.
- Kiss Henriett (2015a): Döbrössy János (szerk.): „Mi ez a gyönyörű?” (Kodály) – zenehallgatóvá nevelés – konferenciakötet: Budapest, ELTE Tanító-és Óvóképző Kar, 2011. *Képzés és Gyakorlat*, **13.** 1–2. sz. 441–446. http://www.trainingandpractice.hu/?q=hu/kepzes_es_gyakorlat/content/2090565208 Letöltés: 2018. október 24.
- Kiss Henriett (2015b): Gramofon és rádió. Adalékok az iskolai zenehallgatás hazai történetéhez. *Iskolakultúra*, **25.** 12. sz. 110–120. <http://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/21740/21530> Letöltés: 2018. október 24.
- Kiss Henriett (2016): Zenehallgatás az alsó tagozatos ének-zene órákon. Nevelői kézikönyvek elemzése (1962). *parlando.hu* 2016/1. <http://www.parlando.hu/2016/2016-1/KissHenriett.htm> Letöltés: 2018. október 24.
- Kiss Henriett (2017): Az általános iskolai zenehallgatás kezdetei (1945–1948). *parlando.hu* 2017/3. http://www.parlando.hu/2017/2017-3/Kiss_Henriett-Az_iskolai_zenehallgatas_kezdetei.html Letöltés: 2018. október 24.
- Kiss Henriett (2018a): Barokk zene hallgatása az 1960-as évek általános iskolai ének-zene óráin. *Parlando*, 2018/4. http://www.parlando.hu/2018/2018-4/Kiss_Henriett.pdf Letöltés: 2019. november 26.
- Kiss Henriett (2018b): Székely Mihály művészete új nézőpontból. *Redemptio. A jáász és kun települések honismereti lapja*, **25.** 2. sz. 26.
- Kodály Zoltán (1946): A komoly zene népszerűsítése. Előadás New Yorkban. In: *Kodály Zoltán: Visszatekintés. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok I.* Sajtó alá rendezte és bibliográfiai jegyzetekkel ellátta Bónis Ferenc. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, ©1982. 197–200.

- Kodály Zoltán (1950/2007): Bartókról és a népdalgyűjtésről. Nyilatkozat. In: *Kodály Zoltán: Visszatekintés 2. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*. Sajtó alá rendezte és bibliográfiai jegyzetekkel ellátta Bónis Ferenc. Magyar zenetudomány 6. Sorozatszerkesztő Bónis Ferenc. Argumentum, ©2007. 456–458.
- Kodály Zoltán (1959): Haydn emlékezete. In: *Kodály Zoltán: Visszatekintés 2. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*. Sajtó alá rendezte és bibliográfiai jegyzetekkel ellátta Bónis Ferenc. Magyar zenetudomány 6. Sorozatszerkesztő Bónis Ferenc. Argumentum, ©2007. 405–407.
- Kodály Zoltán (1961): Megjegyzések az új tantervhez. *Magyar Zene*, 1. 6. sz. 583–587.
- Laczó Zoltán (1997): Zenehallgatás. In: Báthory Zoltán és Falus Iván (főszerk.): *Pedagógiai Lexikon*. Keraban Könyvkiadó, Budapest. 675.
- Legány Dezső (1962): *A magyar zene krónikája. Zenei művelődésünk ezer éve dokumentumokban*. Magyar zenetudomány 4. Szerkeszti Bónis Ferenc. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.
- Legány Dezső (1975): *Erkel Ferenc művei és korabeli történetük*. Zeneműkiadó, Budapest.
- Lehotka Ildikó (2018): Albertné Balogh Márta: Negyedik daloskönyvem – A negyedik osztályos általános iskolai ének-zene tankönyv zenehallgatási anyaga. In: Váradi Judit és Szűcs Tímea (szerk.): *A zenepedagógia múltja, jelene és jövője. Tanulmánykötet a felsőfokú zenetanárképzés 50 éves évfordulója alkalmából rendezett konferencia előadásaiból*. Oktatóskutatás a 21. században 7. A sorozatot szerkeszti Prof. Dr. Pusztai Gabriella. Debreceni Egyetemi Kiadó. 57–68.
- L.Gy.-né (lejegyző, 1937): Egy szemináriumi hallgató jegyzetei. *Énekszó*, 4. 5. sz. (23. sz.) 4.
- Márkusné Natter-Nád Klára (1999): Az ének-zene tankönyvek története 1945-től napjainkig. *Módszertani Lapok. Ének-zene*, 5. 4. sz. 24–30.
- McAllister, R. (1980): Prokofiev, Sergey (Sergeyevich). In: Sadie, Stanley (ed.): *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Vol. 15. Macmillan Publishers Limited, London.
- Mészáros István, Németh András és Pukánszky Béla (2005): *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskolázás történetébe*. Javított, bővített kiadás. Osiris Kiadó, Budapest.
- Michel, Paul (1980): Education in Music, §VIc: 14. USSR, eastern Europe after 1917. In: Sadie, Stanley (ed.): *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Volume Six. ©Macmillan Publishers Limited, London–New York–Hong Kong. 46–48.
- Miklósvári Sándor (1961a): A művelődésügyi anyag korszerűsítése és a túlterhelés megszüntetése. In: Művelődésügyi Minisztérium Alsófokú Főosztálya és Pedagógiai

- Tudományos Intézet (szerk.): *Az általános iskola tartalmi továbbfejlesztésének vitaanyaga. II. kötet. Tanulmányok. Kézirat.* Tankönyvkiadó, Budapest. 33–47.
- Miklósvári Sándor (1961b): A „zenei nevelés” tanterve – vissza a régi Magyarország felé? Megjegyzések Kodály Zoltán cikkéhez. *Magyar Zene*, **1.** 9. sz. 87–91.
- Mozart breviárium. Levelek-dokumentumok* (1961): Összeállította és fordította Kovács János. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.
- Nagy Sándor (1969): *Didaktika*. Második kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Nanszákne Dr. Cserfalvi Ilona (2005): Kaszás Mária–Pappné Vencsellői Klára: Ének-zene I. osztály. Énekeljetek játszva! Játsszatok énekelve! In: *Módszertani Közlemények*, **45.** 5. sz. 235–236.
- Nádasi Mária (2004): A dokumentumelemzés. In: Falus Iván (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 317–329.
- Németh Amadé (1979): *Erkel*. 2., javított kiadás. Zenei Kiskönyvtár. Gondolat, Budapest.
- Orsovics Yvette (2013): *Az alsó tagozatos ének-zene tankönyvek módszertani felépítése, összehasonlító elemzése*. Doktori értekezés. (Kézirat). Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar Neveléstudományi Doktori Iskola, Budapest.
- Ördög Mária (2002): Miben új az átdolgozott kiadás? Lantos Rezsőné–Lukin Lászlóné: Ének-zene az általános iskola 1. osztálya számára. In: *Tanító*, **40.** 2. sz. 15.
- Pappné Vencsellői Klára (1996): Nehéz-e az „egyhangú”–könnyű-e a „színes”: (Alternatív ének-tankönyvek összehasonlító elemzése.) In: Dr. Varga Gábor (szerk.): *Tanulmányok. A magyar iskola 1000 éves évfordulójának tiszteletére rendezett tudományos felolvasóülés anyaga mely 1996. IV. 22-én hangzott el*. Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Debrecen. 235–247.
- Pappné Vencsellői Klára (2007): *Ének-zene tantárgypedagógia az alsó tagozatban éneket tanító pedagógusok számára*. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen.
- Pászti Károly (2002): Tankönyvek és zeneoktatás. Szemléletváltás a zenetanításban. In: *Hang és lélek. Új utak a zene és a társadalom kapcsolatában. Zenei nevelési konferencia 2002*. Magyar Zenei Tanács. 154–166.
- Pászti Károly (1998): Ének-zene tankönyvek III. Zenei általános iskolai ének-zenekönyvek. In: *Tandem*, **3.** 4. sz. 17–24.
- Pászti Károly (1999): Ének-zenekönyvek IV. Általános iskolai ének-zenekönyvek. In: *Tandem*, **4.** 1. sz. 14–20.
- Perényi László (1945): Újabb célok felé. Zenei bemutatások módszeréről középiskolában. *Énekszó*, 71. sz. 18–23.

- Perényi László (1952): Útmutató a módszeres énektanításhoz. In: Rossa Ernő (szerk.): *Az általános iskolai énektanítás segédkönyve*. Szocialista nevelés könyvtára. 54. szám. Második kiadás. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest. 3–34.
- Pernye András (1965): *Szabó Ferenc*. Mai magyar zeneszerzők. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.
- Pethő Villő és Janurik Márta (2018): *Belle Ferenc életműve és működése a Szegedi Városi Zeneiskola élén*. Litofilm, Szeged.
- Péterffy Ida (1959): *Kis történetek nagy zeneszerzőkről*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.
- Péter József (1961a): A zenei nevelés tantervi tervezetének indoklása. In: Művelődésügyi Minisztérium Alsófokú Főosztálya és Pedagógiai Tudományos Intézet (szerk.): *Az általános iskola tartalmi továbbfejlesztésének vitaanyaga. II. kötet: Tanulmányok. (Kézirat)*. Tankönyvkiadó, Budapest. 184–191.
- Péter József (1961b): Tájékoztató az általános iskolai zenei nevelés tantervi tervezetéről. *Énektanítás*, 1961. 1. sz. 1–7.
- Péter József (1961c): Beszámoló a „Zenei nevelés” tantervi tervezet országos vitájáról. *Énektanítás*, 5. sz. 8–12.
- Rainbow, Bernarr (1980): Education in Music, §VIa.1: From 1800, Great Britain. (i) Schools. In: Sadie, Stanley (ed.): *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Volume Six. ©Macmillan Publishers Limited, London–New York–Hong Kong. 22–24.
- Rajeczky Benjamin (1940): Rádió, gramofon. In: Kerényi György és Rajeczky Benjamin: *Éneklő Iskola. Vezérkönyv az Énekes Ábécéhez*. Magyar Kórus, Budapest. 101–104.
- Rolland, Romain (1957): *Jean-Christophe gyermekévei*. Romain Rolland Jean-Christophe-jának „Hajnal” című kötetét fordította és átdolgozta Réti Laura. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.
- Romsics Ignác (2010): *Magyarország története a XX. században*. Negyedik, javított és bővített kiadás. Osiris Kiadó, Budapest.
- Rossa Ernő (1952): A zenetörténet tanításának szempontjai. In: Rossa Ernő (szerk.): *Az általános iskolai énektanítás segédkönyve*. Szocialista nevelés könyvtára. 54. szám. Második kiadás. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest. 102–112.
- Sadie, Stanley (ed. 1980): *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Macmillan and Co., London.
- Sadie, Stanley (©1987, 1991): *Mozart*. Grove monográfiák. Szerkesztő: Stanley Sadie. Második kiadás. Editio Musica Budapest.

- Searle, Humphrey és Winklhofer, Sharon (©2010): Liszt Ferenc. In: Temperley, Nicholas, Abraham, Gerald és Searle, Humphrey: *Korai romantikusok. Chopin, Schumann és Liszt élete és művei*. Új Grove-monográfia. Rózsavölgyi és Társa. 177–274.
- Szabolcs Éva (2004): Deduktív (analitikus) jellegű kutatások. In: Falus Iván (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 330–339.
- Szabolcsi Bence és Tóth Aladár (1965): *Zenei Lexikon*. Átdolgozott, új kiadás. Főszerkesztő: Dr. Bartha Dénes, szerkesztő: Tóth Margit. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.
- Szabó Helga (1991): *A magyar énektanítás kálváriája*. A szerző magánkiadása.
- Sződy Szilárd (1961): A zenei nevelés egyik budapesti tantervi vitája. *Énektanítás*, 4. 3. sz. 3–4.
- Szőnyi Erzsébet (1984): *Kodály Zoltán nevelési eszméi*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Takáts Sándor (1915): *Rajzok a török világból. 1. kötet*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Tallán Tibor (2016): *Bartók Béla*. A Függelékét összeállította és a kötetet jegyzetekkel ellátta Pintér Csilla Mária. Rózsavölgyi és Társa, Budapest.
- Temperley, Nicholas és Michalowski, Kornel (©2010): Fryderyk Chopin. In: Temperley, Nicholas, Abraham, Gerald és Searle, Humphrey: *Korai romantikusok. Chopin, Schumann és Liszt élete és művei*. Új Grove-monográfia. Rózsavölgyi és Társa, Budapest. 19–78.
- Thiel, Jörn (1961): Mikrofon und Tonband in der Hand des Musikerziehers. In: Kraus, Egon (Hrsg.): *Musik und Bildung in unserer Zeit. Vorträge der Vierten Bundesschulwoche Berlin 1961*. B. Schott's Söhne, Mainz. 199–204.
- Thiel, Jörn (1962): Die technischen Mittler. In: Valentin, Erich (Hrsg.): *Handbuch der Schulmusik*. Gustav Bosse Verlag, Regensburg. 329–343.
- Turmezeyné Heller Erika (2002): Az élményszerű ének-zene órákért. Bánki Vera–Kismartony Katalin Zene-játék című tankönyveiről. In: *Tanító*, 40. 3. sz. 25.
- Ungár Istvánné (2004): Gondolatok az ezredforduló alsó tagozatos ének-zene tankönyveiről. In: Döbrössy János (szerk.): *Ének-zene-nevelés. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Főiskolai Karának Tudományos Közleményei XXV*. Trezor Kiadó, Budapest. 77–109.
- Valentin, Erich (Hrsg. 1962): *Handbuch der Schulmusik*. Gustav Bosse Verlag, Regensburg.
- Valentin, Erich (1962): Musikgeschichte im Unterricht. In: Valentin, Erich (Hrsg.): *Handbuch der Schulmusik*. Gustav Bosse Verlag, Regensburg. 164–169.
- Varga Ferenc (1961): Az új tantervhez. Hozzászólás Kodály Zoltán „Megjegyzései”-hez. *Magyar Zene*, 1. 7–8. sz. (2. 4–5. sz.) 134–137.

Várnai Péter (1978): *Verdi. Operakalauz.* Tito Gobbi előszavával. Orfeusz Könyvek. Zeneműkiadó, Budapest.

V. Raisz Rózsa (2013): Egy ének-zenei tankönyv mint multimedialis szöveg. In: Eöry Vilma (szerk.): *Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei. Új sorozat XL. kötet. Tanulmányok a magyar nyelvről.* Eszterházy Károly Főiskola Líceum Kiadó. 72–79.

Weber, Karl (1961): Formen des Musikalischen Schulfunks. In: Kraus, Egon (Hrsg.): *Musik und Bildung in unserer Zeit. Vorträge der Vierten Bundesschulmusikwoche Berlin 1961. Aus der Arbeitsgemeinschaft Die technischen Mittler in der Musikerziehung.* B. Schott's Söhne, Mainz. 188–191.

Webster, James és Feder, Georg (©2009): *Haydn élete és művei.* Új Grove-monográfia. Rózsavölgyi és Társa, Budapest.

Woodworth, G. Wallace (1969): Music appreciation. In: Willi Apel: *Harvard Dictionary of Music. Second Edition, Revised and Enlarged.* The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts. 552.

Kották:

Bach, Johann Sebastian (1957): *Die Klavierbüchlein für Anna Magdalena Bach (1722 und 1725).* Herausgegeben von Georg von Dadelsen. Johann Sebastian Bach Neue Ausgabe Sämtlicher Werke. Herausgegeben vom Johann-Sebastian-Bach-Institut Göttingen und vom Bach-Archiv Leipzig. Serie V: Klavier-und Lautenwerke. Band 4. Deutscher Verlag für Musik, Leipzig.

Bach, Johann Sebastian (1967): *Vier Ouvertüren (Orchestersuiten).* Herausgegeben von Heinrich Bessler und Mitarbeit von Hans Grüss. Johann Sebastian Bach Neue Ausgabe Sämtlicher Werke. Herausgegeben vom Johann-Sebastian-Bach-Institut Göttingen und vom Bach-Archiv Leipzig. Serie VII: Orchesterwerke Band 1. VEB Deutscher Verlag für Musik, Leipzig.

Bárdos Lajos (©1951): *Kicsinyek kórusa I.* Kétszólamú gyermekkarra. Tizenhatodik kiadás. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.

Bárdos Lajos (©1984): *Negyvenöt vegyeskar.* A szerző 85. születésnapjának tiszteletére. Editio Musica Budapest, Budapest.

Bartók, Béla (©1924): *Négy tót népdal vegyeskarra zongorakísérettel. Styri slovenské národné piesne pre miasany sbor so spievodom klaviru.* Partion. Universal Edition A. G., Wien–New York.

Bartók Béla (©1940): *Mikrokozmosz. Zongoramuzsika a kezdet legkezdetétől I.* Editio Musica Budapest.

Bartók Béla (©1946): *Gyermekeknek. Apró darabok kezdő zongorázóknak. (Oktávfogás nélkül) Magyar gyermek-és népdalok felhasználásával I.* ©Boosey and Hawkes. Editio Musica Budapest.

Bartók Béla (©1930, 1957): *Három rondó népi dallamokkal. Drei Rondos über Volksweisen. Three Rondos on folk tunes.* ©1930 by Universal Edition, Copyright renewed 1957 by Boosey and Hawkes Inc., New York.

Bartók Béla (©1950): *Bartók Béla kórusművei. Gyermekek- és nőikarok.* Javított kiadás. Közreadja Szabó Miklós. Editio Musica Budapest.

Beethoven, Ludwig van (1971): *Grande Sonate Pathétique op. 13. c-moll.* Herausgegeben vom Beethoven-Archiv Bonn unter Leitung von Joseph Schmidt-Görg. Abteilung VII. Band 2. Klaviersonaten I. Herausgegeben von Hans Schmidt. G. Henle Verlag, München–Duisburg.

Beethoven, Ludwig van (1973): *Konzert für Violine mit Begleitung des Orchesters D-dur Opus 61.* Herausgegeben vom Beethoven-Archiv Bonn unter Leitung von Joseph Schmidt-Görg. Abteilung III. Band 4. Werke für Violine und Orchester. Herausgegeben von Shin Augustinus Kojima. G. Henle Verlag, München.

Beethoven, Ludwig van (©1982): *Sinfonie Nr. 9 (d-Moll) Op. 125.* Közreadja Darvas Gábor. Editio Musica Budapest.

Britten, Benjamin (©1947): *The Young Person's Guide to the Orchestra. Variations and Fugue on a Theme of Purcell. Op. 34.* Boosey and Hawkes Music Publishers Limited. London–Paris–Bonn–Johannesburg–Sydney–Toronto–New York. Lowe and Brydone (Printers) Limited, London.

Chopin, Frédéric (é.n.): *Keringők zongorára.* Editio Musica Budapest.

Chopin, Frédéric (é.n.): *Mazurkák zongorára.* Editio Musica Budapest.

Chopin, Fryderyk (©1951): *Polonezy. Dzieła Wszystkie Fryderyka Chopina/Fryderyk Chopin Complete Works.* Redakcja/Editors: Ignacy . Paderewski, Ludowik Bronarski, Józef Turczyns. t. VIII. Institut Fryderyka Chopina/Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Warsaw.

Dadelsen, Georg von (1957, Hrsg.): Johann Sebastian Bach: Die Klavierbüchlein für Anna Magdalena Bach (1722 und 1725). In: Johann Sebastian Bach: *Neue Ausgabe Sämtliche Werke.* Herausgegeben vom Johann-Sebastian-Bach-Institut Göttingen und vom Bach Archiv Leipzig. Serie V: Klavier- und Lautenwerke. Band 4. Deutscher Verlag für Musik, Leipzig.

Erkel Ferenc (2006): *Hunyadi László*. Opera négy felvonásban. Szöveg Egressy Benjámin, Erkel Ferenc: Operák. Közreadja a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézete és az Országos Széchényi Könyvtár. Főszerkesztő Tallián Tibor. Közreadja Szacsvai-Kim Katalin. Bevezetés Tallián Tibor, Szacsvai-Kim Katalin. Rózsavölgyi és Társa kiadása, Budapest.

Erkel Ferenc (2009): *Bánk bán*. Opera három felvonásban. Szöveg Egressy Benjámin. Erkel Ferenc: Operák. Közreadja a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézete és az Országos Széchényi Könyvtár. Főszerkesztő Tallián Tibor. Közreadja Dolinszky Miklós. Bevezetés Dolinszky Miklós. Rózsavölgyi és Társa kiadása, Budapest.

Feil, Arnold (vorgelegt von, 1975): *Franz Schubert Neue Ausgabe sämtlicher Werke. Herausgegeben von der Internationalen Schubert Gesellschaft. Serie VI: Kammermusik. Band 7. Werke für Klavier und mehrere Instrumente*. Bärenreiter Verlag, Kassel–Basel–Tours–London.

Flothius, Marius (vorgelegt von, 1988): *Wolfgang Amadeus Mozart Neue Ausgabe sämtliche Werke. Herausgegeben von der Internationalen Stiftung Mozarteum Salzburg. Serie IV: Orchesterwerke. Werkgruppe 13: Tänze und Märsche. Abteilung 1: Tänze Band 2*. Bärenreiter, Kassel–Basel–London–New York.

Gulyás László (1956): *Széki muzsika népi zenekarra*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.

Haydn, Joseph (1997): *5. Sinfonie in G „The Surprise“*. „Mit dem Paukenschlag“. Herausgegeben von Robert von Zahn. Joseph Haydn Werke. Herausgegeben vom Joseph Haydn-Institut Köln. Reihe 1. Band 16. Londoner Sinfonien 2. Folge. G. Henle Verlag, München.

Haydn, Joseph (é.n.): *Die Jahreszeiten. Oratorium für drei Solostimmen, Chor und Orchester*. Worte nach J. Thomson, A. Bürger und Chr. F. Wiese und Gottfried van Swieten. Lizenzausgabe der Edition Peters der „Philharmonia-Partituren“. Edition Peters, Leipzig.

Járdányi Pál (1963): *Gergő nótái. Könnyű gyermekkarok*. Zeneműkiadó, Budapest.

Kodály Zoltán (©1925): *Ungarische Volksmusik. Magyar népzene. Hungarian Folk Music. Die Lieder für mittlere Stimme. Dalok középhangra. The songs for medium voice. I. Gesang und Klavier. Ének és zongora. Voice and Piano*. Universal Edition.

Kodály Zoltán (©1934): *Székelyfonó. Daljáték egy felvonásban. Zongorakivonat szöveggel a szerzőtől. Zoltán Kodály: Spinnstube. Ein ungarisches Lebensbild aus Siebenbürgen. Deutscher text von Dr. Benedikt Szabolcsi. Zoltán Kodály: Spinnary. A Scene from Transylvanian Village Life. English version by Elisabeth M. Lockwood*. Universal Edition.

Kodály Zoltán (©1941): *Bicinia Hungarica. Bevezető a kétszólamú éneklésbe*. Revideált kiadás. Átnézte Wilhelm András. Első füzet. Editio Musica Budapest.

Kodály Zoltán (©1954): *Nyolc kis duett szopránra és tenorra, a BICINIA HUNGARICA után, zongorakísérettel*. Báthy Annának és Rösler Endrének, az értelmi szerzőknek. Editio Musica Budapest.

Kodály Zoltán (1955): *Háry János – szvit*. Az Universal Edition A. G. Wien engedélyével kiadja a Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.

Kodály Zoltán (1956): *Magyar Népzene énekhangra, zongorára*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.

Kodály Zoltán (©1962): *Háry János kalandozásai Nagyabonytól a Burgváráig. Die Kaiserlichen Abenteuer des Hary János von GrossAbony bis zur Wiener Hofburg. op. 15*. Copyright 1962 Neurevidiert 1962 Ernst Hartman. Zongorakivonat. Universal Edition.

Kodály Zoltán (©1972): *Gyermek-és nőikarok*. Jubileumi, bővített kiadás. Ez a kötet Kodály Zoltán (1882–1967) születésének 90. és halálának 5. évfordulója alkalmából készült. Editio Musica, Budapest.

Kodály Zoltán (1972): *Férfikarok*. Jubileumi, bővített kiadás. Ez a kiadás Bárdos Lajos közreműködésével készült. Editio Musica Budapest.

Máriássy, István (Hrsg./ed./ed.©1997): Beethoven, Ludwig van: *Sämtliche Klavierwerke/Complete Piano Works/Oeuvres completes pour piano*. Klavierstücke und Bagatellen. Urtext. Könnemann Music, Budapest.

Mozart, Wolfgang Amadeus (1964): *Serenade in G KV 625*. Eine kleine Nachtmusik für zwei Violinen, Viola, Violoncello und Kontrabass. Neue Ausgabe Sämtlicher Werke. In Verbindung mit der Mozartstädten Augsburg, Salzburg und Wien. Herausgegeben von der Internationalen Stiftung Mozarteum Salzburg. Serie IV: Orchesterwerke. Werkgruppe 12: Kassationen, Serenaden und Divertimenti für Orchester. Band 6. Vorgelegt von Karl Heinz Füssel und Ernst Fritz Schmid (†). Bärenreiter, Kassel–Basel–Paris–London–New York.

Mozart, Wolfgang Amadeus (1970): *Die Zauberflöte*. Neue Ausgabe Sämtlicher Werke in Verbindung mit der Mozartstädten Augsburg, Salzburg und Wien. Herausgegeben von der Internationalen Stiftung Mozarteum Salzburg. Serie II: Bühnenwerke. Werkgruppe 5: Opern und Singspiele. Band 19: Die Zauberflöte. Vorgelegt von Gernot Gruber und Alfred Orel (†). Bärenreiter, Kassel–Basel–Paris–London.

Mozart, Wolfgang Amadeus (1995): *Don Giovanni*. Oper in 2 Akten. KV 527. Könnemann, Budapest.

Reviczky Béla (2000, szerk.): *Virág és pillangó. Kóruskönyv huszadik századi magyar művekből. Egyzeneműkarok.* Magyar Kórusok és Zenekarok Szövetsége és a Rózsavölgyi és Társa (Athenaeum 2000 Kiadó) közös kiadványa.

Reviczky Béla (é.n., összeállította): *Best of Communism. Egy évszázad mozgalmi dalai.* Rózsavölgyi és Társa.

Saint-Saëns, Camille (©1951): *Le carnaval des animaux. Grande fantasia zoologique* pour 2 pianos, 2 violons, alto, violoncelle, contrebassa, flute, clarinette, harmonica et xylophone: extraits pour piano a 2 mains. Transcription pour piano per Lucien Garban. Durand e Cie, Éditeurs, Paris.

Schubert, Franz (1978): *Divertissement à l' hongroise.* Franz Schubert Neue Ausgabe Sämtlicher Werke. Vorgelegt von Christa Landon. Herausgegeben von der Internationalen Schubert-Gesellschaft. Serie VII. Klaviermusik. Abteilung 1. Werke für Klavier zu vier Händen. Band 2. Bärenreiter Verlag, Kassel–Basel–Tours–London.

Schubert, Franz (1984): *6 Moment Musicaux.* Vorgelegt von Christa Landon (†), fertiggestellt von Walter Dürr. Franz Schubert Neue Ausgabe Sämtlicher Werke. Herausgegeben von der Internationalen Schubert-Gesellschaft. Serie VII: Klaviermusik. Abteilung 2. Werke für Klavier zu zwei Händen. Band 5. Klavierstücke II. Bärenreiter Verlag, Kassel–Basel–London.

Solymos Péter (közreadó, ©1972): Tschaikowsky, P.I.: *Iffjúsági album zongorára op. 39.* Editio Musica Budapest.

Szabó Ferenc (1959): *Föltámadott a tenger. Oratórium tenorszólóra, vegyeskarra és nagyzenekarra. Versek Petőfi Sándor költeményeiből.* Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.

Szabó Ferenc (1960): *Lúdas Matyi. Szvit 7 tételben.* Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.

Tschaikowsky (1965): *Casse-noisette (The nutcracker) op. 71a.* Editio Musica Budapest.

Tschaikowsky (©1984): *Serenade für Streicher op. 48.* Herausgegeben von/Edited by/Közreadja Darvas Gábor. Editio Musica Budapest.

Verdi, Giuseppe (©1913): *Aida.* Opera in quattro atti di Antonio Ghislanzoni. Musica di Giuseppe Verdi. Partitura d'Orchestra. Ricordi e Co. Printed in Italy.

Internetes források:

Listening to music kifejezés a Google keresőjében:
https://www.google.com/search?source=hp&ei=NVBqXMmbIuv5qwGLu5ygBQ&q=listening+to+music&oq=listening+to+music&gs_l=psy-

[ab.1.0.0l10.860.5863..7492...2.0..0.116.1664.17j3.....0....1..gws-wiz.....0..0i131j0i13.3DwX5-UT75M](https://www.google.com/search?ei=PVBqXIbKOcH6qwGX47OQDg&q=zenehallgat%C3%A1s&oeq=zenehallgat%C3%A1s&gs_l=psy-ab.1.0.0l10.860.5863..7492...2.0..0.116.1664.17j3.....0....1..gws-wiz.....0..0i131j0i13.3DwX5-UT75M) Letöltés: 2019. május 26.

Zenehallgatás keresőszó a Google keresőjében:

[https://www.google.com/search?ei=PVBqXIbKOcH6qwGX47OQDg&q=zenehallgat%C3%A1s&oeq=zenehallgat%C3%A1s&gs_l=psy-](https://www.google.com/search?ei=PVBqXIbKOcH6qwGX47OQDg&q=zenehallgat%C3%A1s&oeq=zenehallgat%C3%A1s&gs_l=psy-ab.3..0l10.53060.59351..59516...5.0..1.157.3252.26j9.....0....1..gws-wiz.....0..0i71j0i67j0i131j0i13.kEDffjli_yc)

[ab.3..0l10.53060.59351..59516...5.0..1.157.3252.26j9.....0....1..gws-](https://www.google.com/search?ei=PVBqXIbKOcH6qwGX47OQDg&q=zenehallgat%C3%A1s&oeq=zenehallgat%C3%A1s&gs_l=psy-ab.3..0l10.53060.59351..59516...5.0..1.157.3252.26j9.....0....1..gws-wiz.....0..0i71j0i67j0i131j0i13.kEDffjli_yc)

[wiz.....0..0i71j0i67j0i131j0i13.kEDffjli_yc](https://www.google.com/search?ei=PVBqXIbKOcH6qwGX47OQDg&q=zenehallgat%C3%A1s&oeq=zenehallgat%C3%A1s&gs_l=psy-ab.3..0l10.53060.59351..59516...5.0..1.157.3252.26j9.....0....1..gws-wiz.....0..0i71j0i67j0i131j0i13.kEDffjli_yc) Letöltés: 2019. május 26.

2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról

<https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0500139.TV> Letöltés: 2019. május 26.

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
PEDAGÓGIAI ÉS PSZICHOLÓGIAI KAR
TANULMÁNYI HIVATAL
Oktatásszervezési Iroda

¹ADATLAP

a doktori értekezés nyilvánosságra hozatalához

I. A doktori értekezés adatai

A szerző neve: Kiss Henriett

MTMT-azonosító: 10024557

A doktori értekezés címe és alcíme: Zenehallgatás az általános iskolai ének-zene órákon az 1960-as években

DOI-azonosító²: 10.15476/ELTE.2019.266

A doktori iskola neve: ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar Neveléstudományi Doktori Iskola

A doktori iskolán belüli doktori program neve: Pedagógiatörténet Doktori Program/Elméleti-történeti Pedagógia Program

A témavezető neve és tudományos fokozata: dr. habil Szabolcs Éva PhD egyetemi tanár

A témavezető munkahelye: ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar Neveléstudományi Intézet, Történeti, Elméleti és Összehasonlító Pedagógiai Kutatócsoport

A társ-témavezető neve és tudományos fokozata: dr. habil. Bodnár Gábor DLA intézetigazgató egyetemi tanár

A társ-témavezető munkahelye: ELTE Bölcsészettudományi Kar Művészetközvetítő és Zenei Intézet

II. Nyilatkozatok

1. A doktori értekezés szerzőjeként³

a) hozzájárulok, hogy a doktori fokozat megszerzését követően a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban. Felhatalmazom az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar Neveléstudományi Doktori Iskola hivatalának ügyintézőjét, Barna Ildikót, hogy az értekezést és a téziseket feltöltse az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba, és ennek során kitöltse a feltöltéshez szükséges nyilatkozatokat.

b) kérem, hogy a mellékelt kérelemben részletezett szabadalmi, illetőleg oltalmi bejelentés közzétételéig a doktori értekezést ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;⁴

c) kérem, hogy a nemzetbiztonsági okból minősített adatot tartalmazó doktori értekezést a minősítés (datum)-ig tartó időtartama alatt ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;⁵

d) kérem, hogy a mű kiadására vonatkozó mellékelt kiadó szerződésre tekintettel a doktori értekezést a könyv megjelenéséig ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban, és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban csak a könyv bibliográfiai adatait tegyék közzé. Ha a könyv a fokozatszerzést követően egy évig nem jelenik meg, hozzájárulok, hogy a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban.⁶

2. A doktori értekezés szerzőjeként kijelentem, hogy

a) az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba feltöltendő doktori értekezés és a tézisek saját eredeti, önálló

¹ Beiktatta az Egyetemi Doktori Szabályzat módosításáról szóló CXXXIX/2014. (VI. 30.) Szen. sz. határozat. Hatályos: 2014. VII.1. napjától.

² A kari hivatal ügyintézője tölti ki.

³ A megfelelő szöveg aláhúzendő.

⁴ A doktori értekezés benyújtásával egyidejűleg be kell adni a tudományági doktori tanácsához a szabadalmi, illetőleg oltalmi bejelentést tanúsító okiratot és a nyilvánosságra hozatal elhalasztása iránti kérelmet.

⁵ A doktori értekezés benyújtásával egyidejűleg be kell nyújtani a minősített adatokra vonatkozó közokiratot.

⁶ A doktori értekezés benyújtásával egyidejűleg be kell nyújtani a mű kiadásáról szóló kiadói szerződést.

szellemi munkám és legjobb tudomásom szerint nem sértem vele senki szerzői jogait;
b) a doktori értekezés és a tézisek nyomtatott változatai és az elektronikus adathordozón benyújtott tartalmak (szöveg és ábrák) mindenben megegyeznek.

3. A doktori értekezés szerzőjeként hozzájárulok a doktori értekezés és a tézisek szövegének plágiumkereső adatbázisba helyezéséhez és plágiumellenőrző vizsgálatok lefuttatásához.

Kelt: Budapest, 2020. február 5.

Kiss Heanett
a doktori értekezés szerzőjének aláírása